

Mihai TRAISTA

**UCRAINENII ȘI RUȘII –
REPREZENTĂRI IMAGOLOGICE**

Redactor: Antoaneta OLTEANU
Coperta: Stepan Cristian David TRAISTA
Tehnoredactare: Iryna MOISEI

Referenți:

Antoaneta OLTEANU
Constantin GEAMBAȘU
Roman PETRAȘUC

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TRAISTA, MIHAI

Ucrainenii și rușii : reprezentări imagologice / Mihai Traista ; pref. de Antoaneta Olteanu. - București : R.C.R. Editorial, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-745-105-4

I. Olteanu, Antoaneta (pref.)

94

Carte finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

Mihai TRAISTA

UCRAINENII ȘI RUȘII – REPREZENTĂRI IMAGOLOGICE

Prefață de Antoaneta OLTEANU

**Editura RCR EDITORIAL
București, 2021**

Cuprins

Antoaneta Olteanu, <i>În căutarea ucrainenilor</i>	9
Introducere	15
Rolul imagologiei în procesul de comunicare cu Celălalt	21
Autoimaginea sau imaginea de sine a ucrainenilor	42
1. Complexul de inferioritate al ucrainenilor	42
2. Mișcarea ucraineană de emancipare națională	48
3. Autoimaginea ucraineanului în literatură	53
Ucrainenii și ceilalți. Relațiile dintre ucraineni și polonezi	93
Scurtă incursiune în trecutul istoric al ucrainenilor și rușilor	101
1. Întemeierea Kievului	103
2. Rusia Kieveană	105
3. Cnezatul Galiției-Volînia	113
4. Hetmanatul cazăesc	117
5. Ucraina între Polonia și Rusia	132
Formarea conștiinței naționale ucrainene	138
1. Folclorul	139
2. Istoria	143
3. Limba	143
4. Literatura	145
5. Mișcarea politică	147

6. Limba și literatura malorusă	153
7. Revoluțiile ruse și Ucraina	161
8. De la etnonimul <i>rusîn (rutean)</i> la <i>ucrainean</i>	163
9. Situația din România	167
Mituri culturale – o privire asupra ucrainenilor și imaginii lor	171
1. Importanța mitului la popoarele slave	171
2. Rolul mitului în formarea națiunii	176
3. Mitul Taras Șevcenko	182
4. Mitul cuțitelor din mormântul lui Taras Șevcenko	192
5. Mitul lui Stepan Bandera	196
6. Mitul poporului comun rus	205
7. Mitul „Fratelui mai mare”	208
8. Mitul noii Rome ruse	216
Imaginea rușilor și ucrainenilor în mentalul popular.	
Duelul poreclelor	231
1. Etimologia termenilor <i>moscal</i> și <i>moskovșcina</i>	231
2. Etimologia termenului <i>kațap</i>	238
3. Etimologia termenilor <i>hohol</i> și <i>Hohlandia</i>	240
4. Etimologia termenilor <i>mazepînți</i> , <i>petliurivți</i> și <i>banderivți</i>	247
5. Etimologia termenului <i>saloid</i>	250
Imaginea rusului în folclorul ucrainean	253
1. Imaginea rusului în <i>vertepul ucrainean</i>	253
2. Imaginea rusului în poveștile și legendele populare ucrainene	257
3. Imaginea rusului (moscalului) în paremiologia ucraineană	264
4. Imaginea rusului în cântecele populare și dumele ucrainene	273
5. Imaginea rusului în snoavele și anecdotele ucrainene	278

Imaginea rusului în literatura ucraineană.....	285
1. Literatura secolului al XIX-lea	285
2. Literatura ucraineană sovietică	306
3. Literatura ucraineană contemporană	312
Imaginea ucraineanului în literatura rusă.....	319
Concluzii.....	331
Bibliografie	339

În căutarea ucrainenilor

Cartea lui Mihai Traista este un excelent studiu de imagologie în care, pentru evidențierea identității naționale ucrainene, autorul folosește metoda comparată ce se bazează pe dialogul ucraino-rus. Este o perspectivă ca multe altele. În fond, atunci când încercăm să facem ordine în acest hățiș de reprezentări despre popoare, suntem sortiți, inevitabil, tot unei perspective subiective. Imaginea de sine, așa cum spune și numele, este una pe care o națiune și-o face despre propria persoană, despre întregul format dintr-o multitudine de indivizi diferiți care, astfel, ar prezenta trăsături distinctive, specifice constructului identitar respectiv. Un important om de știință, Stepan Rudnițkii, citat de autor în studiul său, chiar pune întrebarea, deloc simplă, extrem de incomodă mai ales într-o perioadă de efervescență națională, dacă toate aceste constructe identitare nu sunt cumva niște ficțiuni, anticipând în fond tara fundamentală a cercetărilor imagologice: „Ce este Ucraina? Unde își are așezarea pe globul terestru această țară și care-i sunt hotarele politice și etnografice? Nu cumva este o simplă noțiune geografică, iar ucrainenii o ramură a poporului rus? Sau poate Ucraina și ucrainenii nu sunt decât simple plâsmuiri deșarte ale fan-teziei înfierbântate a unor entuziaști întârziați, care, inspirându-se dintr-un trecut glorios, se complac în viziunea unui viitor strălucit, confundând aparențele cu realitatea?”¹ Pe de altă parte, Dragoș Vitencu, într-o analiză a relațiilor româno-ucrainene realizată în anul 1934, avansa ideea că nici măcar ideea Ucrainei Mari nu ar fi un deziderat mai vechi pentru ucrainenii, limitându-se doar la cei din sud sau fiind rodul unor subterfugii colonialiste ale polonezilor, care au avut de-a lungul timpului interese puternice în regiune: se pune problema „dacă idealul Ucrainei Mari este un ideal

1 Stepan Rudnițkii, *Україна: земля і народ*, Viden, 1916, p. 165.

adevărat, izvorât din conștiința poporului ucrainean din sudul Rusiei, sau numai un surogat de ideal oferit de iezuitismul politic al unui stat străin și infiltrat prin manopere demoagice într-o parte a maselor”²².

Dacă pornim de la această premisă, că orice studiu imagologic întreprins nu este decât un răspuns posibil, din multe altele, încă nedate, despre esența identității naționale, fără patimă și înverșunare, așa dacă am avea în vedere obținerea de afirmații categorice, finale, fără drept de apel, atunci cercetările care respectă această premisă pot aduce cu adevărat contribuții importante la conturarea unui portret național al națiunii care se dorește să fie descrisă. Mihai Traista reușește să facă acest lucru, conturând pas cu pas, pe fondul contactelor istorice, ecourile colaborărilor de tot felul între ruși și ucraineni, așa cum sunt văzute de cei din urmă. Scopul cercetării întreprinse este de a analiza stereotipurile imaginilor despre Ucraina și ucraineni, dar și despre Rusia și ruși în culturile ucraineană și rusă, dar și la nivelul opiniei publice, cu precădere în secolele al XIX-lea – al XX-lea. Cu precădere la nivel etnocultural sunt scoase în evidență mai puțin asemănările, cât mai ales diferențele din sistemele de valori, imaginea despre lume, susținută la nivel lingvistic, mai puțin la nivelul idealurilor și tradițiilor.

Având la origine un parcurs comun, cele două etnii au început să se diferențieze cu deosebire pe fundalul politic al disoluției vechiului stat feudal Rusia Kieveană. Din secolul al XII-lea parcursul politic al celor pe care mai târziu îi vom putea numi ucraineni și ruși a început să se distanțeze din ce în ce mai mult, făcând posibilă apariția și, mai apoi, consolidarea unor deosebiri socioculturale, apariția unor trăsături specifice ale identității de sine. Existența paralelă s-a încheiat odată cu deciziile Radei de la Pereiaslav din anul 1654, când teritoriile sudice, ortodoxe, ale „regiunilor de la margine” au fost înglobate în imperiul Rusiei, în urma acordului încheiat între cazacii zaporojeni și țarul Aleksei Mihailovici. Faptul că actul original al tratatului s-a pierdut a făcut ca prevederile lui să fie controversate, contribuind astfel la susținerea animozității dintre cele două națiuni. Sau trei, dacă-i avem în vedere și

2 Dragoș Vitencum, *Când dai nas lui Ivan... Mic tratat de ucrainomanie*, Cernăuți, 1934, pp. 48-49.

pe polonezi, destul de implicați în mentalul ucrainean în multe momente din evoluția națiunii. Și vorbim de aceeași abordare colonială care a dus, mai mult, am putea spune, la o ruptură religioasă, prin impunerea uniunii dintre cele două Biserici în teritoriul pe care și-l disputa neobosită cu mai toate formațiunile statale rusești. Această mentalitate de stăpân este surprinsă și în discursul imagologic pe care îl face autorul, evident, aspectul polonez fiind atins mai mult în treacăt, pentru că, de fapt, și el presupune o analiză mult mai amănunțită.

Secolul al XIX-lea aduce cu sine, la nivel oficial, al ideologiei țariste, distincția rus – malorus, recunoscându-se astfel existența unor particularități etnice deosebite ale Malorusiei, fără a recunoaște totuși ucrainenilor dreptul la autodeterminare. La nivel local se observă o creștere destul de mare a problemicii naționale în aceste regiuni, făcând posibilă apariția unei ideologii cultural-lingvistice deosebite, care în cele din urmă chiar a fundamentat varianta ucraineană a identității. De aceea teoreticienii ucraineni au declarat război imaginii de maloruși, ca venind din partea autocrației, a teoriei acesteia referitoare la originea rusă comună și pentru ucraineni și beloruși, alături de ruși. Războiul se purta și la nivel cultural, împotriva limbii ruse, care era atunci limbă oficială și deci limbă folosită și în procesul educațional. La scurtă vreme a început să apară mai pregnant și o literatură cu specific ucrainean, iar discuția a început să se poarte altfel. Evident, erau și poziții de mijloc. Într-un articol din revista „Severnaia pcela”, nr.219 din anul 1831, consacrat povestirilor lui Gogol, observăm un ecou puternic al criticului G.V. Belinski, care-i încuraja pe „maloruși” să scrie în rusă, acest fapt nefiind un pericol pentru identitatea lor: „Spiritul malorușilor te cuprinde cu o așa de mare putere și forță pe care numai originalitatea le pot avea... Malorușii își au de-acum propriul chip”³ (cu toate acestea, mulți dintre ucrainofili nu era de acord cu acest lucru, crezând că totul ar fi sunat și mai bine, dacă Gogol ar fi scris în ucraineană).

Acest protest a atras, după cum era de așteptat, și urmări la nivelul receptării imagologice din partea rușilor, care au generat în această

3 I.S. Aleksandrovski, „*Ukrainski vopros*” na stranițah periodiceskih izdanii vtoroi cetverti XIX veka, în vol. E.Iu. Borisenok, *Russkie ob Ukraine i ukraințah*, Aleteia, Sankt-Petersburg, 2012, p. 154.

perioadă majoritatea stereotipurilor cunoscute despre ucraineni, pe care Mihai Traistă le analizează cu mare scrupulozitate în lucrarea sa.

Așa cum știm, în momente de cumpănă din istoria fiecărui popor apar în mentalul popular repuneri pe tapet ale relațiilor cu Celălalt, mai ales dacă vorbim de raporturi de putere diferite. Concepțiile respective sunt mai apoi marcate de un puternic angajament politic și, în concordanță cu acesta, și puternic mitologizate. Exemple în acest sens le dă autorul în capitolul intitulat *Miturile culturale – o privire asupra ucrainenilor și a imaginilor lor*, în care vorbește de formarea unor reprezentări puternic mitizate, propagate conștient asupra maselor, avându-l în prim plan pe purtătorul de stindard al ucrainității din secolul al XIX-lea, scriitorul și omul de cultură Taras Șevcenko (mitul lui Taras Șevcenko, mitul cuțitelor din mormântul lui Taras Șevcenko...).

O perioadă relativ pașnică a fost cea după instituirea URSS, când, sub imaginea comună de cetățean sovietic, ucrainenii și rușii erau mai mereu de aceeași parte a baricadei (o perioadă mai dificilă au constituit-o, fără îndoială, anii 1910-1930, care au stârnit o mare dezamăgire pentru ucrainenii); chiar dacă erau activizate din când în când stereotipuri, ele nu mai sunt o dovadă a acelei lupte surde, îndârjite, între exponenții celor două etnii. Prin urmare, era de așteptat ca, după disoluția URSS, să apară un nou val de separatism, care a și dus la apariția statului ucrainean independent; până ce poziția acestuia nu se va consolida așa cum trebuie și ucrainenii nu vor fi siguri că libertatea le aparține, micile războaie imagologice vor continua, în forme diferite.

Cercetarea realizată de Mihai Traistă este susținută de un bogat aparat științific în care se găsesc surse de ultimă oră. Primul capitol al cărții, cel teoretic, precizează nuanțele semantice ale termenilor pe care îi va folosi în analiza sa, așa cum se conturează nu numai din lucrările occidentale, ci și din cele românești, rusești și ucrainene. Este excelentă analiza pe care o face imaginii de sine a ucrainenilor, marcată puternic de un complex de inferioritate. Dacă la nivel ideologic s-a lucrat mult în acest sens, mai ales în secolul al XIX-lea, odată cu lupta pentru afirmarea identității naționale, literatura ucraineană contemporană se pare că încă mai dă lupta pentru eliminarea lui. Romanele lui Mikola Homîci, Halîna Tarasiuk și Iuri Andru-

hovîci, analizate aici, pot fi considerate ca un preambul necesar pentru a înțelege actualitatea temei și, desigur, puternica ei orientare spre lumea de azi. Și totuși perspectiva studiului este una diacronică. Problematika scrierilor contemporane ne poate face să bănuim care sunt punctele dureroase și de unde s-au ivit, dar abordarea diacronică ne permite să înțelegem mai bine apariția, vitalitatea și nuanțele stereotipurilor alese în cercetarea de față. Deși nu este discutat ca atare de către Mihai Traista, un alt termen este vital pentru înțelegerea mentalității ucrainene, și anume Europa Centrală. Ideea de zonă-tampon, spațiu de graniță între ortodoxie și catolicism, spațiu disputat de mari puteri, multiethnic, multiconfesional și multicultural, aflat și el sub semnul acestor extreme. Nu întâmplător latura carnavalescă este subliniată în literatura de azi – e un fel de moștenire a tradițiilor populare în care hazul de necaz era la el acasă; în același timp, nevoia de afirmare a propriei identități, și în secolul al XVII-lea, și în secolul al XXI-lea, poate căpăta uneori trăsături violente care ies la suprafață când paharul s-a umplut. Asemeni lui Otto von F., eroul lui Andruhovîci din *Moscoviada*, violența e necesară pentru a te elibera de dominația precedentă: „Prin acest gest, spunea Mihai Traista, sinucigașul îl distruge pe ucraineanul născut și educat de puterea sovietică, care trebuie să moară pentru a se putea renaște noua Ucraină Independentă”; deși, pe de altă parte, dacă mergem pe urmele Halînei Tarasiuk, tocmai această ultimă perspectivă, mitizată, ideologizată, poate fi uneori distructivă: „Surprinzător, poate, tocmai în acest misticism sacru se află tragedia primordială a acestui popor ciudat, sentimental și de nestăpânit, milostiv și răzbunător, idolatru și creștin...” (*Glasul sângelui*).

Antoaneta OLTEANU

Introducere

Cercetarea noastră, intitulată *Ucrainenii și rușii – reprezentări imagologice*, își propune să analizeze, din punct de vedere imagologic, relația dintre două popoare, dintre două spații culturale, slave de răsărit – cel ucrainean și cel rus, deoarece imaginile reciproce ucraineano-ruse ocupă un loc foarte important nu numai în peisajul etnic est-european, ci și pe întreaga scenă politică a lumii, ele fiind rodul unui trecut istoric comun, al unei conviețuiri îndelungate, supuse unor realități politico-istorice schimbătoare. De aceea ne vom ocupa de cercetarea originii, evoluției în timp și răspândirea clișeeilor care compun portretul fizic, profesional, moral și religios al rusului în cultura ucraineană, precum și cel al ucraineanului în cultura rusă.

Astăzi, când manipularea trecutului constituie, mai mult ca oricând, un element indispensabil promovării de către politici mai agresive, o cercetare imagologică a celor două națiuni este un lucru pe cât de complicat, pe atât de necesar. Ca să înțelegem cum s-a născut și a evoluat antirusismul în spațiul cultural ucrainean, precum și antiucrainismul în spațiul cultural rus, dar și felul în care această antipatie (neconștientizată și pasivă) a alimentat ura etnică (conștientă și activă) ce a dus la conflictele sângeroase și la situația dramatică în care se află astăzi Ucraina, trebuie să urmărim de-a lungul istoriei, începând de la destrămarea Rusiei Kievene până la proclamarea independenței statului ucrainean, cum au evoluat relațiile ucraineano-ruse, în ansamblul lor, fie că e vorba de cele politice, administrative, economice sau culturale.

Și poporul ucrainean, în lunga căutare a propriei identități naționale, a trecut printr-o serie de etape. O parte importantă a acestui proces a fost comunicarea lui cu alte grupuri etnice. Separarea și analizarea acestor

sterotipuri mentale a fost importantă în formarea națiunii și statalității ucrainene.

Lucrarea de față este structurată pe douăsprezece secțiuni împărțite pe mai multe subcapitole: un capitol introductiv, zece capitole de analiză și concluziile. În primul capitol vom încerca să demonstrăm cât de importantă este imaginea de sine a unei comunități și imaginea pe care și-o formează despre alte comunități (despre Celălalt). De asemenea vom face o scurtă incursiune în istoria imagologiei și vom prezenta, pe scurt studiile imagologice efectuate de cercetători ruși, ucraineni și români. Al doilea capitol al lucrării își propune să analizeze autoimaginea sau imaginea de sine a ucraineanului. Vom studia complexul de inferioritate al ucrainenilor și vom observa cauza acestuia, și anume politica de adaptare a elitei ucrainene, ea a făcut posibilă înrădăcinarea complexului de inferioritate al malorușilor și a întrerupt continuitatea conștiinței istorice. Datorită acestei integrări, elita ucraineană nu se mai considera reprezentantă a unui stat de sine stătător, ci a unei regiuni incluse în sistemul imperial.

Trecutul a lăsat o amprentă semnificativă asupra imaginii de sine a ucraineanului, iar această autoimagine se evidențiază (mai ales) în literatura contemporană. Mai actuală ca niciodată nevoia de autoidentificare a ucrainenilor s-a concretizat și prin prisma evenimentelor din ultimii ani într-o serie de romane, nuvele și eseuri care tratează cu precădere problema recăpătării memoriei colective, abordarea postcolonială și posttotalitară fiind predominantă pentru regândirea și reșezarea ideologică a identității ucrainene. Astfel, într-o perioadă de tulburare politică și militară pe care o traversează Ucraina, națiunea ucraineană trece printr-un proces necesar de autoidentificare, de definire a națiunii ucrainene față de alte națiuni, de poziționare a statului ucrainean pe harta lumii.

În al treilea capitol vom încerca să prezentăm pe scurt relațiile ucraineano-polone, mai ales dialogurile literare între aceste două popoare așa cum apar în operele scriitorilor polonezi și ucraineni. În al patrulea capitol vom face o scurtă incursiune în trecutul istoric al ucrainenilor și rușilor. Imaginea înfățișată în cercetarea noastră constituie doar un contur al evenimentelor, firește, nu este posibilă o prezentare exhaustivă a bogatei istorii a ucrainenilor și rușilor, de aceea ne-am limitat la schițarea celor mai

importante probleme din trecutul lor, cum ar fi: întemeierea Kievului, Rusia Kieveană, cnezatul Galiției-Volinia, Hetmanatul căzăcesc, împărțirea Ucrainei între Polonia și Rusia.

În capitolul al cincelea ne vom ocupa de formarea conștiinței naționale ucrainene care se dezvoltă în strânsă legătură cu renașterea națională a multor popoare europene, odată cu concepția de națiune – comunitate de limbă și cultură. Vom putea observa că statele care au existat până la acest moment nu au avut un caracter național. De aceea și pentru ucrainenii este valabilă etapizarea constatată în alte țări în ceea ce privește evoluția conștiinței naționale, de aceea nu putem ignora viziunea originală a istoricului ceh Miroslav Hroch, care consideră națiunea ca pe o „componentă a realității sociale cu origini istorice” și face o periodizare a mișcărilor naționale est-europene. Examinând mai multe astfel de mișcări, Hroch constată că toate au trecut prin trei etape: etapa academică, în care o comunitate etnică și națională devine subiectul atenției diferiților cercetători, în special al etnografilor, lingviștilor și folcloriștilor; etapă lingvistică, în care se acordă cea mai mare atenție limbii vorbite și se fac încercări de sistematizare și reglementare a limbii folosite în școală și în societate și etapa politică, în care apar organizații cu caracter național și se elaborează programe de interes național. Se instituționalizează partidele politice și diferitele mișcări populare care conduc mișcarea de eliberare națională a popoarelor. Vom observa cum s-a format limba și literatura ucraineană, care era situația culturală și politică, în Ucraina, în timpul revoluțiile ruse și cum s-a ajuns de la etnonimul de *rusin* (*rutean*) la cel de *ucrainean*.

În capitolul al șaselea vom analiza miturile politice ale ucrainenilor și rușilor, de la Rusia Kieveană la obținerea independenței și importanța acestora, începând cu popoarele slave, pentru care mitul și religia au reprezentat de-a lungul evoluției lor istorice un element deosebit de important în configurarea identității, deoarece un mit bine construit poate avea un puternic potențial de consolidare a națiunii. Vom observa că în epoca modernă are loc o legitimizare a mitului național, el devine identic cu cel istoric. Deoarece religia, credința și totalitatea miturilor al unui grup etnic vorbesc foarte mult despre structura socială a acelui popor de-a lungul timpului și ne pot oferi informații despre acel popor. La fel, vom încerca

să arătăm care este rolul mitului în formarea națiunii (ucrainenii ca popor dominat de către Rusia, trebuiau mai înainte de toate să înțeleagă și să creadă în propria lor individualitate, să știe că sunt diferiți de ruși). De asemenea vom analiza trei mituri culturale ale ucrainenilor: mitul lui Taras Șevcenko, mitul cuțitelor din mormântul lui Taras Șevcenko și mitul lui Stepan Bandera. Vom putea observa cum acești eroi mitizați sunt folosiți drept stindarde de către actuala clasă politică conducătoare ucraineană care este structural naționalistă, obligată, mai mult sau mai puțin, să pornească pe drumul care duce spre Uniunea Europeană. Astfel, naționalismul lor pierde teren în fața europenismului, iar demitizarea unor eroi mitizați precum Taras Șevcenko sau Stepan Bandera înseamnă minimalizarea sau chiar distrugerea valorilor naționale. Astăzi din ce în ce mai mulți ucraineni cred că problemele Ucrainei sunt prea mari pentru ca Taras Șevcenko sau Stepan Bandera, cele două embleme ale cuturii și istoriei ucrainene, să le poată rezolva, iar mai mulți cred că politicienii nu duc chiar atât de tare grija eroilor de care se folosesc să transmită mesaje mai convingătoare decât dacă ar fi fost rostite în nume propriu.

La fel vom prezenta și mitul poporului comun rus, mitul „Fratelui mai mare” și mitul noii Rome ruse. Vom putea observa cum, începând din secolul XIX-lea, odată cu apariția conștiinței naționale a ucrainenilor, a apărut și nemulțumirea că Rusia își însușește „gloria Statului Kievean”. Astfel, Statul Kievean continuă să fie obiect de dispută într ruși și ucraineni, iar poporul ucrainean nu mai dorește să fie frate cu poporul rus, deoarece acesta s-a autodenumit „fratele mai mare”, iar poporului ucrainean i-a fost dat să fie „fratele mai mic”. La fel ne-am propus să arătăm pe scurt cum a fost înțeles și promovat conceptul de „a Treia Romă” în cadrul statului moscovit, care nu a dispărut nici în regimul totalitar, când Moscova, din marea cetate eternă păzită de Dumnezeu, a ajuns o mare capitală a Imperiului Sovietic ce tindea să încorporeze o parte a popoarelor lumii, concept care continuă până în zilele noastre, deoarece schimbările de după 1989 au dat o altă înfățișare mesianismului rus.

Capitolul al șaptelea are ca scop prezentarea imaginii rușilor și ucrainenilor în mentalul popular – un duel al poreclelor. Vom analiza termenii *moskal* și *moskovșcina* care, la început, erau folosiți de către clasicii lite-

raturii ucrainene, lingviști, istorici și publiciști, doar cu referire la soldații armatei țariste și cum s-a ajuns să fie folosiți pentru toți rușii, alături de termenii *каџап*, *кiсlopуз* și *lapotnik*. a căror etimologie o vom analiza. La fel vom observa cum rușii se folosesc de o gamă largă de denumiri jignitoare la adresa ucrainenilor, însă există o denumire comună veche dată ucrainenilor – cea de *хохол* (hahol), termen pe care îl vom analiza împreună cu etimologia termenilor *malorus*, *mazepîneț*, *petliuriveț* și *banderiveț*.

Vom observa cum ucrainenii – „aproape același popor” cu rușii – se încadrau foarte ușor în „norma” imperială, ei acceptau rolul de „maloruși” care le-a fost atribuit și nu au pus la îndoială formula „aproape același popor”, nici nu au încercat să interpreteze, pe larg, adverbul „aproape”. Orice abatere de la „normă” urma să fie pedepsită. Cel care greșea era denumit „mazepîneț” (mazepist), iar mai târziu „petliuriveț” (petliurist) sau „banderiveț” (banderist), aceste denumiri fiind echivalente unei acuzații penale, față de ele denumirea de „hahol”, care trebuia să le aducă aminte ucrainenilor de originea lor semisălbatică, era binevenită. Tot în acest capitol ne vom ocupa de etimologia termenului *saloid* (e tot cuvânt ucrainean ce înseamnă mîncător de slănină, slăninar).

În capitolul al optulea ne vom ocupa de imaginea rusului (mai mult negativă decât pozitivă), așa cum reiese în primul rând din folclorul ucrainean: *vertepul ucrainean*, poveștile și legende populare, paremiologia, cântecele populare și dumele, snoavele și anectodele ucrainene etc. Un loc special în tezaurul folclorului comic ucrainean îl ocupă anecdotele despre moscali. Imaginea acestora a fost transferată din dramele școlare, proverbe, zicători, povești, legende și cântece în anecdote în care sunt deseori denumiți și *каџаpi*, și care continuă, pe același ton, până-n zilele noastre.

În capitolul al nouălea vom analiza imaginea rusului în literatura ucraineană. Vom putea observa cum primii scriitori ucraineni moderni, în creațiile lor literare, se folosesc de proverbe, cântece și povești în care se reflectă stereotipurile interetnice ucraineano-ruse, dar vom analiza și imaginea rusului din literatura ucraineană sovietică, așa-numita literatură oficială, în care imaginea „fratelui mai mare” nu putea fi decât pozitivă, iar termenii „moscal”, „каџап”, cu toate derivatele lor, lipseau cu desăvârșire. Rusul apărea întotdeauna ca fiind bun, iubitor de oameni, puternic, cinstit

și curajos gata să se sacrifice, așa cum se cuvine unui frate mai mare, față de fratele său mai mic care nu mai era nici el *hahol*, *saloid*, poate doar, foarte rar *malorus*. Pe urmă vom prezenta imaginea rusului în literatura contemporană, unde nu diferă prea mult de cea din literatura perioadei șevcenkiene sau posteșevcenkiene. În sfârșit, în capitolul al zecelea ne vom ocupa de imaginea ucraineanului în literatura rusă care, cu excepția perioadei romantismului, se ocupă mai mult de particularități lingvistice și etnografice din Ucraina, deși unii scriitori talentați descoperă și caracteristicile psihologice ale ucraineanului și diferențele istorice ale vieții și aspirațiilor sale.

Rolul imagologiei în procesul de comunicare cu Celălalt

Fiecare individ (fiecare „eu”) are o părere despre sine, o autoimagine, așa cum se vede el pe sine însuși, sau cum ar dori să-l vadă alții, dar în același timp își formează o imagine despre indivizii cu care intră în contact (despre fiecare Celălalt, „el”), neezitând să-i da o poreclă, de multe ori conform perceptului *Casigat ridendo mores*, astfel criticând deprinderile cele rele, cusururile, sau viciile Celuilalt. Uneori porecele se nasc datorită unor întâmplări, prin care a trecut cel poreclit, hainelor pe care le poartă, obiceiurilor etc. Țin minte în copilărie, cei de vârsta mea, uneori și oamenii mari, mă strigau *pogan* (păgân), din cauză că părinții mei erau Martori ai lui Iehova, nu mergeau la biserica ortodoxă din sat și, bineînțeles, nu mă lăsau nici pe mine. Era o poreclă destul de usturătoare, o poreclă negativă ca multe ale altor copii din cătunul nostru: „papă lapte”, „coreeanul” (datorită pielii sale mai închise la culoare), „clăpăugul”, „mucosul”, „șobolanul” etc. Alți copii, din contră, se bucurau de porecele lor pozitive, adevărate supranume, se mândreau cu ele: „Zoro”, „Tarzan”, „Șerif” etc. Bineînțeles că în spatele acestor porecle, aproape naive, copilărești, se aflau porecele familiilor noastre, porecla neamului. Tatăl meu avea chiar două porecle, *Poliak* (polonezul – bunicul era singurul polonez din sat) și *Gubaș* (cel ce poartă gubă, – un fel de suman mișos), pe urmă am moștenit și porecla neamului mamei mele: *Reti* (nume de câine – bunicul după mamă avea doi câini: *Reti* și *Cepi*, de la care i-a rămas porecla *Reti*). Acestea nu erau porecle supărătoare față de altele din sat cum ar fi *Pizdoș*, *Bidoș* („prăpădit”, în limba maghiară) sau *Mutioș* (de la mut, cu sensul de prost).

În unele localități maramureșene, aceste porecle sunt chiar necesare, ca de exemplu în Săliștea de Sus unde, aproape toți lucuitorii poartă numele

de Iuga, sau în localitatea Moișeni (Satu Mare) unde peste 90% la sută din locuitori, poartă numele de Moiș.

În satul nostru (Rona de Sus, județul Maramureș), la fel ca și în alte sate, oamenii mai erau denumiți și după cătunul în care stăteau: „oso-ienii” (după cătunul Osoi), „portoșenii” (după cătunul Portoș), eu eram „babicean” (deoarece locuiam în cătunul Babici). În alte localități erau denumiți după partea satului în care locuiau: „susenii” (cei care locuiau în partea de sus a satului) sau „josenii” (cei care locuiau în partea de jos al satului). Dar, în afară de aceste denumiri, după locul în care trăiau, deseori locuitorii unui cătun primeau și porecle. De exemplu, noi, cei din cătunul Babici, deseori eram denumiți *dikunî* (sălbaticii), pentru simplul fapt că trăiam sub pădure și coboram foarte rar în sat. Totuși nu era o poreclă la fel de supărătoare ca, de exemplu *șpirianikî* (de la *șpir* – spirt) sau *voniacikari* (de la *voniacika* – (băătură) rău mirositoare, puturoasă, astfel era denumit spirtul sanitar), porecle primite de alți locuitori ai cătunelor satului nostru.

Pe urmă vin poreclele colective, pentru întregul sat, date de locuitorii satelor vecine. Cei din satul Coștiui, fiind de etnie maghiară, ne spuneau *oros bidoș* (ruși puturoși), iar noi le spuneam *volia, volati* („gușe”, „gușați” – foarte mulți aveau gușă, din cauza salinei). Cei din Rona de Jos nu aveau o poreclă pentru noi, dar ne considerau atât de proști încât credeau că suntem în stare să ne omorâm calul, dacă calcă o ciupercă (un hrib), noi le spuneam, nu știu de ce *poperekă, hrîbtî* (de la „șira spinării”, „spate”), cei din Valea Vișeuului ne numeau *gîgasî* (cei care lovesc cu picioarul), iar noi îi numeam *liopakî* (de la interjecția *liop* „pleosc”), – zgomotul palmei date cuiva peste obraz). Locuitorii din satul Crăciunești ne spuneau *sakilî* (probabil de la *sokil* – șoim), iar noi le spuneam *paișlikî* (ce însemna resturi de carne, rămase după ce este tranșat un animal). Această poreclă se datorează obiceiului lor de a cumpăra de la măcelarii evrei aceste resturi de carne. Pe locuitorii de pe Valea Ruscovei îi numeam *betî* (de la obiceiul lor de a rosti foarte des cuvântul *bet* – va fi.)

Bineînțeles, urmează imaginea colectivă a tuturor maramureșenilor „moroșenilor”, ca oameni harnici, gospodari, binevoitori, dar aprigi la mînie, drept pentru care erau – denumiți „cuțitari” (datorită obiceiului

de a purta cuțitul la carâmb), „șapinari” (de la șapină – unealtă format dintr-o cange de oțel fixată într-o coadă de lemn, folosită la manevrarea buștenilor) sau „tribul cu pălării mici” (datorită pălăriilor mici de paie, clopuri, pe care le poartă fiind considerate simbol al puterii și priceperii). Mai departe maramureșenii sunt încadrați în categoria ardelenilor, pe care îi caracterizează patriotismul, credința în Dumnezeu, hărnicia, dar și naivitatea și lentoarea. Am dat exemplul de mai sus pentru a putea observa cum această comunicare între „eu” și „tu” (celălalt) este foarte asemănătoare cu procesul de comunicare ce are loc între popoare, comunități culturale sau religioase.

Interesant este faptul că locuitorii din satele mai îndepărtate erau numiți pur și simplu după naționalitate, *volohi* (vlahi), sau după locul în care trăiau (cei de pe Valea Izei, Marei, Cosăului, Vișeuului etc.). La fel și ei spuneau *ruși* (niciodată *ucraineni* sau *ruteni*), sau cei de pe Valea Ronișoarei. Nu știam foarte multe despre ei și nici ei despre noi, nu ne cunoșteam defectele unii altora. Sunt sigur că din această cauză ne priveam unii pe ceilalți cu mai multă îngăduință, chiar cu respect. De aici putem trage concluzia: cu cât o persoană sau un grup care își formează o imagine despre o țară sau un popor se află mai departe de acestea, cu atât viziunea lui va fi mai difuză și mai confuză. În schimb, această viziune va fi mult mai binevoitoare și mai pozitivă.

Imaginea difuză și confuză se explică prin ignoranța celui care percepe și evaluează, prin faptul că el exprimă o anumită bunăvoință față de un popor îndepărtat, care nu reprezintă o amenințare sau un pericol la adresa propriei ființe și existențe. De asemenea, imaginea despre ceva foarte îndepărtat este puternic influențată de fantezia celui care percepe: „cunoștințele, de regulă aproximative, despre originile, vârstele, înfățișările, obiceiurile și limbile neamurilor străine se înfățișează, fără discernământ și rezerve, pur și simplu după bunul plac, dar și cu o mare doză nedisimulată de orgoliu și mândrie înaintea unor atari cunoștințe exotice și enciclopedice ale autorului respectiv”¹.

¹ Adolf Armbruster, *Imaginea românilor la unguri și poloni, în Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, pp. 391-392.

Preocupările în domeniul imagologiei nu sunt deloc noi. Se poate chiar afirma că aceste preocupări, mai mult sau mai puțin conștientizate, însoțesc istoria umană începând de la comunitățile arhaice. Imagologia apare inițial cu denumirea de „image studies” (studiul imaginii) ca un domeniu al literaturii comparate. În lucrarea sa, *La Littérature Comparée*, apărută în 1951 la Editura les Presses universitaires de France, Marius-François Guyard, discipolul lui Jean-Marie Carré, propune sintagma *Images de l'étranger* (imagini ale străinului) ca apoi, să se ajungă, datorită unui alt cercetător francez, Daniel-Henri Pageaux, la denumirea de „imagologie”, utilizată și astăzi. La vremea respectivă criticul american de origine cehă René Wellek, adept al neocriticismului, nu numai că și-a exprimat îndoiala cu privire la oportunitatea înscrierii imagologiei în comparativismul literar, dar în general, a refuzat să o recunoască ca disciplină științifică, nevăzând nicio diferență între aceasta și cercetarea sociologică, sau etnopsihologie².

Termenul „imagologie” provine de la latinescul *imago, imaginis* (cu sensuri după fr. *image*, ceea ce înseamnă „image”, „chip”, „reprezentare”, „înfățișare”, „copie fidelă”, „portret”, „statuie”) și de la grecescul *logos* („cuvânt”, „concept”, „știință”), prin urmare imagologia reprezintă „studiul imaginii”, „știința imaginii” sau „știința despre imagine”³. Acest termen a fost folosit inițial în psihologie, mai exact în teoria psihanalitică a elvețianului Carl Gustav Jung (fondatorul psihologiei analitice), în anul 1911, unde *imago* desemnează proiecția mentală inconștientă pe care și-o formează individul în prima perioadă a copilăriei⁴. Puțin mai târziu, termenul este preluat de istorici, etnologi și cercetători ai literaturii comparate drept instrumentul de lucru principal în studiul imaginilor și al reprezentării străinului⁵. Americanul Walter Lippmann, în anul 1922, aplică termenul, cu acest sens, pe larg în sociologie.

2 Adolf Armbruster, *Imaginea românilor la unguri și poloni*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, pp. 391-392.

3 Vasîl Budnîi, Mikola Ilnîțkîi, *Порівняльне літературознавство*, Kiev, 2008, p. 353.

4 Elisaveta Iovu, *Imagologia, o direcție nouă de cercetare în studiul literaturii*, „Akademos”, nr. 1, 2019, Chișinău, p. 104.

5 A. Grati, *Dicționar de teorie literară. 1001 de concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar*, Ed.ARC, Chișinău, 2018, p. 554.

În teoria mijloacelor de informare în masă, imagologia este considerată filosofia mass-media care studiază imagini publice (*public-images*) – „mesaje care crează lumea”, adică organizează un spațiu de opinie publică la scară globală, amenințând „realitatea virtuală” a mass-media, care a devenit pentru omul modern un înlocuitor al realității – idee evidențiată în romanul-eseu *Nemurirea*, către Milan Kundera care, folosind termenul „imagologie” într-un sens specific, – pentru a indica arta de a crea glorii cutremurătoare, când, la ordinul politicianilor fără scrupule, „creatorii de imagini” modelează imaginile acestora, în mass-media, adaptându-se gusturilor politice ale electoratului, fără prea mari pretenții⁶.

După ce a trecut prin critici aspre, prin anii 1950-1980, imagologia literară ajunge să fie recunoscută și aduce numeroase cercetări comparative în domeniul relațiilor interculturale. Interesele științifice axate pe problemele identității naționale și culturale, „decolonizarea” și alte probleme relevante pentru societatea contemporană. Această specializare este deosebit de intensivă în Franța și Germania. Principalele școli de imagologie europeană au fost conduse de Daniel-Henri Pageaux și Hugo Dyserink. Daniel-Henri Pageaux își îndreaptă cercetările sale comparativiste în direcția „psihologiei naționale”. Îl interesează imaginile culturale reciproce ale popoarelor, îndeosebi imagini ale unui grup etnic în ochii (în mintea) și literatura altei națiuni – (imaginea portughezilor în literatura franceză, 1971); stereotipuri etnice în literatura de masă (de la reprezentările culturale la mitul politic – *Aventurile galului Asterix*, 1979); reflecții ale psihologiei naționale în studii de comparatistică (perspectiva cercetării în studii literare comparat: idei culturale, 1981; mituri, imagini, reprezentări, 1985; de la reprezentări culturale la imaginar, 1989). Cercetătorul francez subliniază în toate modulele posibile importanța imagologiei pentru teoria modernă a comparativismului literar⁷.

Comparativistul belgian Hugo Dyserink a elaborat conceptele de bază ale imagologiei ca disciplină comparativă, axată pe studiul imaginilor colective despre alte etnii și culturi, ceea ce o distinge de sociologia litera-

6 Daniel-Henri Pageaux, *Literatura generală și comparată, traducere de Lidia Bodea, Polirom, Iași, 2008, p. 81.*

7 Vezi Milan Kundera, *Nemurirea*, traducere de Jean Grosu, Humanitas Fiction, București, 2019.

turii, deoarece imagologia deschide un câmp larg pentru explorarea bazei psihologice a conflictelor naționale și a relațiilor interculturale. Potrivit lui Hugo Dyserink, imagologia nu numai că a devenit, prin excelență, ramura de bază a tuturor studiilor literare comparative, ci și o zonă specială care promite construirea unui pod către alte ramuri ale științelor umaniste⁸.

La Amsterdam (Olanda) apare o serie de publicații, *Studia Imagologia*, condusă de Hugo Dyserink împreună cu profesorul universității locale Joep Leerssen. Publicațiile multidisciplinare ale acestei serii sunt dedicate studiului identității culturale, percepțiilor etnice și a imaginii etnice, în discursul literar. Unele apariții au scos în evidență subiecte precum ideea celtismului în contextul european de la *Cântecul* lui Ossian⁹ până în zilele noastre; percepția americanilor în Franța și a francezilor în America; imaginea germană a Irlandei și Olandei, idei britanice despre Norvegia ca utopie nordică și altele¹⁰. Majoritatea cercetătorilor preferă denumirea de imagologie comparată. În spațiul rus, E.V. Papilova preferă termenul de „imagologie artistică”, care se ocupă de studiul imaginilor „străinilor” așa cum au fost create în lucrări de ficțiune. De asemenea, Papilova identifică o nouă direcție în cadrul acestei „imagologii artistice” pe care o numește „imagologia folclorică” care cuprinde toate genurile artei populare (povești, legende, basme, proverbe, zicători, cântece istorice, ritualuri anecdote etc.¹¹). De aceea în cercetarea noastră ne-am ocupat atât de „imagologia artistică” – cum sunt văzuți rușii în operele literare ucrainene, dar și cum sunt văzuți ucrainenii în operele literare ruse (un produs care poate fi real sau imaginar), cât și de „imagologia folclorică”, cum sunt văzute cele două popoare unul în folclorul celuilalt. Deoarece am considerat că operele literare, ca un produs artistic modern, dar și folclorul, ca un produs al artei populare, sunt capabile și plauzibile

8 Budnîi, Ilnîtkîi, *op. cit.*, p. 354.

9 *Ibidem*.

10 James Macpherson (1736-1796) scrie opere cu motive împrumutate din vechi legende și cântece ale celților gaelici și în 1765 publică *Operele lui Ossian*, prezentându-le drept cântece compuse de vechiul bard irlandez Ossian (care ar fi trăit prin secolul al III-lea), atribuindu-și doar culegerea și traducerea acestora în limba engleza contemporană lui.

11 Budnîi, Ilnîtkîi, *op. cit.*, p. 354.

să reflecte direct stereotipurile conștiinței de masă despre străini, existente în rândul oamenilor.

Cercetătoarea rusă Papilova aduce exemplul imaginii germanului, format pe baza unor proverbe ruse despre aceștia culese de V.I. Dahl: „Neamțul viclean a inventat maimuța”, „Nemții au scule pentru tot”, „Neamțul inventează cu mintea, iar rusul fură cu ochii” și altele¹². De culegerea de proverbe a aceluiași Dahl ne-am folosit și noi (vezi subcapitolul *Imagina rusului (moscalului) în paremiologia ucraineană*), obținând imaginea rusului fixată în proverbe populare create pe baza imaginilor istorice, generalizate, în conștiința populară ucraineană.

Un alt cercetător rus, academicianul lingvistul și filologul Iuri Sergheevici Stepanov, definește conceptul, fundamental pentru imagologie, Noi și Ceilalți (străini) ca opoziție care, în diferite forme, pătrunde întreaga cultură și este unul dintre principalele concepte ale atitudinii colective, populare, naționale, bineînțeleș și atitudinii colective a poporului rus¹³. Același principiu Noi și Ceilalți, care ne desparte, pe noi de vecini noștri, de alte familii, neamuri, societăți arhaice, confesiuni religioase, ne distinge pe Noi, „poporul nostru” de popoarele vecine care pentru noi sunt, la fel ca și noi pentru ei, Ceilalți, „străini”. Considerăm că tocmai această opoziție binară servește ca punct de plecare în percepția și aprecierea fiecărui Celălalt (în cazul nostru „rus”, „rusec” pentru ucraineni, și „ucrainean” pentru ruși).

Problemele legate de caracterul, mentalitatea și cultura Celuilalt (a străinului) au preocupat omenirea de-a lungul istoriei sale; acest lucru este demonstrat de folclorul și literatura artistică a diferitelor națiuni, după cum notează filozoful și culturologul rus Gheorghi Dmitrievici Gacev, în cartea lui *Ментальность народов мира* (Mentalitatea popoarelor lumii): „Pentru tribul primitiv „alții” („ceilalți”, „străinii”) nu mai sunt „noi”, nu mai sunt oameni, ci o parte a naturii înconjurătoare”¹⁴. Încă în Egipt evreii erau înfățișați ca albi, cei cu pielea mai închisă erau numiți negri, egipteni erau galbeni, iar libienii – roș-bruni. Pe urmă grecii au descoperit un număr mult mai mare de oameni care nu semănau între ei și le-au numit grupuri etnice

12 E.V. Papilova, *Имагология как гуманитарная дисциплина*, în „Вестник МГГУ им М.А. Шолохова. Филологические науки”, nr. 4, 2011, pp. 31-40.

13 *Ibidem*.

14 G.D. Gacev, *Ментальность народов мира*, Moscova, 2009, p. 15.

(έθνος – popor, rasă)¹⁵. Imaginile mitice despre „alții” au fost reflectate în folclorul timpuriu. Dintre istoricii și filozofii antici care au studiat alte „popoare” îi putem numi pe Strabon (geografia), Herodot (istoria), Platon (statul și legea). Descoperirile geografice, călătoriile, comerțul, războaiele, contactele interetnice, toate acestea au contribuit la cunoașterea reciprocă a popoarelor.

De exemplu, Gacev consemnează că în Rusia la baza acestei științe, se află lucrarea *Путешествие за три моря*, scrisă de Afanasie Nikitin, călătorul și negustorul rus care a întreprins între anii 1466 și 1472 o călătorie cu scopuri comerciale, având ca țintă India:

În această lume întinsă, în care oamenii abia începeau să se cunoască, apropiindu-se din ce în ce mai mult unii de alții, prin aceleași năzuințe și interese, prin prieteni comuni sau din cauza unor dușmani comuni, a străbate singur rețeaua nesfârșită a drumului peste mări de apă și de nisip, cu mijloacele tehnice de atunci, părea o întreprindere neînchipuit de grea, aproape cu neputință de realizat. Neguțătorii erau însă oameni practici, cu mintea ascuțită și prea puțin dispuși să dea crezare basmelor, care știau că în Persia și dincolo de ea nu viețuiesc nicidecum oamenii cu cap de câine sau furnicile uriașe, pe care le zugrăvea, înfricoșătoare, Alexandria¹⁶.

În Rusia medievală „informațiile despre Ceilalți” soseau datorită mesagerilor țarului, ca, de exemplu, însemnările lui Andrei Kurbski, trimis de către Ivan al IV-lea cel Groaznic la Tartu, în sudul Estoniei, pentru a salva ortodoxia de protestantism.

În timpul lui Petru cel Mare numărul contactelor cu străinii a crescut, iar, odată cu ele, și informațiile despre Ceilalți, datorită notelor de călătorie și rapoartelor scrise de prințul Boris Ivanovici Kurakin, al treilea ambasador rus permanent, în străinătate (unul dintre cei mai apropiați asociați ai lui Petru și cumnatul acestuia); de contele Andrei Matveevici Aprosikin,

15 *Ibidem*.

16 Virgil Cândea, prefață la *Călătoriile peste trei mări*, de Afanasie Nikitin, traducere și note de Virgil Cândea, Ed. Științifică, București, 1960, p. 6.

fratele țarinei Marfa Matveevna (a doua soție a țarului Fiodor Alekseevici); de contele Piotr Andreevici Tolstoi, om de stat și diplomat rus (strămoșul tuturor conților Tolstoi, inclusiv al renumitului romancier Lev Tolstoi, dar și al scriitorului Aleksei Tolstoi); de contele Boris Petrovici Șeremetiev și de alții ale căror scrieri demonstrează un interes serios pentru diferite fațete culturale ale Vestului¹⁷.

În perioada Iluminismului (1715-1789) acest gen a fost omagiat de prințesa Ekaterina Voronțova-Dașkova, o figură importantă a iluminismului rus – *Путешествие русской дворянки* (Călătoria unei nobile ruse), 1775; dramaturgul satiric Denis Ivanovici Fonvizin – *Письма из Франции* (Scrisori din Franța), 1777-1778; scriitorul, istoricul și criticul rus Nikolai Mihailovici Karamzin – *Письма русского путешественника* (Scrisorile unui călător rus), 1791-1792). Cercetând această literatură de călătorie, Olga Kulișkina a denumit-o „jurnal de călătorie” care descrie descoperirea unor noi spații, dincolo de hotare, o întâlnire dintre „al nostru” și „străin”¹⁸. În schimb, proeminentul savant rus Iuri Mihailovici Lotman, împreună cu lingvistul Boris Uspenski, au denumit acest gen literar „pelerinaj”¹⁹. Ulterior acest gen literar al însemnărilor de călătorie a fost dezvoltat de prozatorul și filozoful Aleksandr Ivanovici Herzen – *Письма из Франции и Италии* (Scrisori din Franța și Italia), 1847-1852; de binecunoscutul scriitor F.M. Dostoievski – *Зимние заметки о летних впечатлениях* (Însemnări de iarnă despre impresii de vară), 1863; de etnologul și filozoful Nikolai Iakovlevici Danilevski – *Россия и Европа* (Rusia și Europa), 1869 și de alții²⁰.

Romantismul, după cum se știe, a dezvoltat un interes profund față de identitatea națională, culturală și literară, față de limba și folclorul național. Despre acest lucru au vorbit Herder, în *Glasurele popoarelor în cântece*, 1779; Goethe, în *Gânduri generale asupra literaturii mondiale*, 1830. Creionând personaje ale altor naționalități, merită să amintim de imaginea

17 Papilova, *op. cit.*, p. 34.

18 Olga Kulișina, «Свое» и «чужое» в русском травелогe конца XVIII – XIX века (Фонвизин, Карамзин, Достоевский), *Константы национальной идентичности в русской культуре XVIII–XIX веков*, Moscova, 2010, pp. 230–237.

19 Papilova, *op. cit.*, p. 34.

20 *Ibidem*.

țiganilor și moldovenilor din operele lui Pușkin, cele ale ucrainenilor din operele gogoliene, precum și cele ale muntenilor caucazieni din operele lui Lermontov. Literatura acestei perioade reflectă stereotipurile altor culturi care s-au conturat în conștiința comună populară. În perioada posterioară romantismului, începând cu Tolstoi și Turgheniev, astfel de subiecte ale vieții naționale au primit o interpretare istorică concretă²¹.

Ca disciplină științifică, imagologia literară a început să se contureze la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar abia la sfârșitul secolului al XX-lea apare termenul propriu-zis. Dezvoltarea intensă a imagologiei se încadrează în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Cercetătorul Alexandru Dima, în lucrarea sa *Principiile de literatură comparată*, consideră că studiul relațiilor inter-literare și a factorilor care acționează ca intermediare – (cunoașterea limbilor străine, schimbul de cărți și publicații (ziare și reviste), activități ale cercurilor și saloanelor, traduceri, adaptările și prelucrările) duc la acumularea de materiale cu ajutorul cărora putem reface, în întregime sau parțial, imaginea sintetică a diferitelor popoare²².

Analizând imaginea Poloniei în operele lui Dostoievski, cercetătoarea poloneză M. Świdorska explică caracterul negativ al imaginii stereotipe a polonezului în opera scriitorului din cauza motivelor ideologice și religioase: pentru Dostoievski propria cultură ortodoxă este pozitivă, bună, sacră, în timp ce cultura Poloniei catolice, „latine”, i se pare străină, ostilă și profană. Așadar, explorând imaginea Poloniei în opera lui F.M. Dostoievski, cercetătoarea poloneză, pentru a denumi conceptele de „imagine”, „imagine tipică” sau „mitul altcuiva” folosește termenul „imagotema” (*imagotheme*), în care identifică elementele constitutive – „imagini” (*imagem*) care cuprind toate personajele „poloneze” din operele lui Dostoievski, precum și orice referințe din domeniul istoriei și culturii poloneze²³.

Într-o creație literară, rolul principal în crearea imaginii unei țări străine și, în primul rând, când este vorba de caracterul național al acesteia, este jucat de personajele acelei țări (de personaje străine), purtătoare ale unei mentalități și culturi străine. De exemplu, frumoasa cercheză

21 *Ibidem*, p. 35.

22 Alexandru Dima, *Principii de literatură comparată*, București, 1977, pp. 148-153.

23 Apud Papilova, *op. cit.*, p. 37.

Bella în romanul *Un erou al timpului nostru*, la Lermontov; țiganka Zamfira și poloneza Maria în *Boris Godunov*, la Pușkin; ucrainenii Taras Bulba, fierarul Vakula și Soloha la Gogol; germanii Tuzenbah în *Trei surori*, la Cehov, sau soțul Elenei în *Garda albă* a lui Bulgakov. Gradul de divulgare a unui personaj poate fi diferit, de la o imagine conceptuală a caracterului său sau o simplă mențiune despre el. Se poate vorbi despre abordarea conceptuală a scriitorului față de imaginea pe care o creează, în măsura în care personalitatea descrisă a personajului (caracterul, persoana „vie”) apare în contextul operei ca un întreg artistic, ca, de exemplu, Herman, în *Dama de pică* a lui Pușkin; Stolz în *Oblomov* al lui Goncarev; Lemm în *Un cuib de nobili* al lui Turgheniev²⁴.

Studiind imaginea Rusiei și a rușilor în literatura engleză din secolele al IX-lea – al XIX-lea, N.P. Mihalskaia identifică următoarele elemente principale: ideea mărimii / grandorii țării (dimensiuni imense, înconjurate de o mare imensă). Conceptul de țară bogată în produse, bunuri, oameni, „puternici” în unitatea și multitudinea lor, capabili să obțină victorii și să-și arate puterea militară. Strălucirea și luxul curții țarului contrastează brusc cu sărăcia poporului, supunerea acestuia și lipsa de drepturi. Un călător englez „civilizat” îl vede pe rusul de rând ca pe un „barbar sălbatic” (uneori minciunos, alteori sincer), dependent de alcool. De-a lungul secolelor s-a păstrat caracteristica armoniei și bogăției limbii ruse. Un simbol constant este și ideea de iarnă rusă (frig, zăpadă, îngheț). Simbolurile Rusiei în percepția britanicilor sunt o icoană și un topor. Animalele cele mai asociate cu Rusia sunt „ursul brun feroce (rus)”. Fiecare dintre aceste elemente este prezentat într-o formă exagerată: țara nu este doar mare, ci uriașă, bogăția este de neînchipuit, sărăcia este fără precedent, sclavia este completă, puterea este absolută, înghețul este îngrozitor, viața este aspră²⁵.

Potrivit lui Valeriu Zemskov, dezvoltarea activă a imagologiei, este legată de „studierea Uniunii Sovietice în Statele Unite și Germania, care se explică, în primul caz prin rivalitatea globală a celor două superputeri (Uniunea Sovietică și Statele Unite), iar, în al doilea caz, datorită conflic-

24 *Ibidem*, p. 38.

25 M.I. Lorman, B.A. Uspenski, «Письма русского путешественника» Карамзина и их место в развитии русской культуры», în N.M. Karamzin, *Письма русского путешественника*, Moscova, 1987, p. 145.

tului mocnit din Germania divizată după 1945. În aceste țări, imagologia a apărut ca o ramură a disciplinelor tradiționale, rusisticii și sovietologiei. În Rusia, problemele receptării a unei națiunii de către alta au devenit subiectul unor lucrări științifice precum, *Запад и Восток в зеркале друг друга* (Vestul și Estul în oglinda reciprocă), editor Lev Kopelev; *Двести лет вместе* (De două sute de ani împreună) de A.I. Soljenițin; la fel au adus foarte mari contribuții în studierea imagologiei literare teoreticianul Aleksandr Nicolaevici Veselovski (1838-1906); lingvistul și istoricul literar, academicianul Victor Maksimovici Jirmunski (1891-1971); teoreticianul și filologul Ghenadii Nikolaevici Pospelov (1899-1992); filologul Mihail Pavlovici Alekseev (1896-1981); istoricul Lev Nikolaevici Gumiliov (1912-1922); savantul Dmitri Sergheevici Lihaciov (1906-1999); savantul Iuri Mihailovici Lotman (1922-1993); savantul Serghei Sergheevici Averintev (1937-2004) și alții²⁶.

În știința ucraineană de studii imagologice, sub aspect etno-psihologic, s-a ocupat poetul, psihologul și publicistul Volodîmîr Ianov (1908-1991): *Нариси до історії української етнопсихології* (Eseuri despre istoria etno-psihologiei ucrainene), 2006; *Психологічні основи оциденталізму* (Bazele psihologice ale occidentalismului), 1996; *Студії та матеріали до новішої української історії* (Studii și materiale despre istoria modernă a Ucrainei), 1983. De asemenea studii, tot sub aspect etno-psihologic, s-au ocupat mulți dintre predecesorii și succesorii săi. De aspecte pur imagologice, s-a ocupat comparativistul, filologul, academicianul, Dmîtro Nalîvaiko (1929). Cele mai importante lucrări ale acestui cercetător sunt: *Очіма Заходу: реценція України в Західній Європі XI-XVIII ст.* (Prin ochii Occidentului: Receptarea Ucrainei în Europa de Vest a secolelor XI-XVIII), 1998; *Реценція України в Італії середини XVII ст. // Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи* (Receptarea Ucrainei în Italia la mijlocul secolului XVII. // Ucraina secolului XVII. Între Vestul și Estul Europei), 1996, iar în anul 2005 a publicat prima cercetare teoretică din comparativistica ucraineană *Літературна імагологія: предмет і стратегії* (Imagologie literară: subiect și strategii)²⁷. Dmîtro Nalîvaiko ajunge la concluzia că

26 Apud Papilova, *op. cit.*, p. 36.

27 Budnîi, Ilnîțkîi, *op. cit.*, p. 354.

imagologia literară nu se opune studiilor imagologice din alte domenii ale științei, ci, dimpotrivă, „cooperează cu acestea, dezvoltând propriile aspecte și paradigme”²⁸. Considerăm că o asemenea abordare confirmă că imagologia literară există separat de alte studii imagologice și ne permite să susținem statutul său interdisciplinar. Însă problema cu care se confruntă critica literară ucraineană este lipsa unui termen clar pentru desemnarea domeniului științei comparative care se concentrează pe studiul percepției despre Celălalt, „străin” din literatură.

Ținând cont de propunerea terminologică a lui Hugo Dyserink, cercetătorii Vasil Budnîi și Mikola Ilnîțkîi propun utilizarea termenului „etnoimagologie literară”, subliniind că termenul „imagologie” este adesea interpretat într-un sens pur literar ca teorie imagologică a imaginii literare (eidologie²⁹, iconologie³⁰ și iconografie literare), sau în aspecte interdependente și multidirecționale – culturologice, sociologice, politologice, media-tice etc.³¹ Nu suntem întru totul de acord cu cei doi cercetători, deoarece identificarea imagologiei numai cu etnoimagologie nu este în totalitate corectă, evident, este necesar să vorbim despre o selecție mai clară a subramurilor individuale ale imagologiei literare, inclusiv ale etnoimagologiei. Considerăm că Dmîtro Nalîvaiko propune pe bună dreptate să se țină seama de teza conform căreia „imagologia nu se reduce la etnoimagologie”, care nu este cu nimic mai neînsemnată, datorită componenței sale socio-istorice și prin urmare, esența acesteia constă în „interacțiunea și integrarea coezivă a acestor părți”³².

De asemenea, și istoricul și lingvistul Ivan Zabiaka consideră că subiectul imagologiei literare este mai larg decât restrângerea necorespunzătoare a studiului relațiilor dintre națiuni. Omul de știință prezintă următoarea

28 V.A. Iakîmovîci, *Имагологічний дискурс прози М. Матіос та Д. Рубіної*, Kremenet, 2017, p. 28.

29 Eidologia este un domeniu de cunoștințe legate de studiul și analiza imaginilor și a entităților acestora (în studiile literare - cu conceptele de imagini, simboluri, mituri).

30 Iconologia este o ramură a istoriei artei care se ocupă de explicarea imaginilor, simbolurilor și figurilor alegorice ale artei.

31 Budnîi, Ilnîțkîi, *op. cit.*, pp. 354-356.

32 Dmîtro Nalîvaiko, *Имагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*, Editura „Stilos”, Kiev, 2011, p. 60.

definiție a imagologiei literare: „este o subdiviziune a imagologiei care explorează imagini ale Sinelui, ale Celuilalt și intermediază între ele, identitatea și originalitatea lor, în opere de ficțiune pentru a stabili principiile dialogului / poliloghiei dintre ele”³³.

Din motive ideologice evidente, imagologia nu s-a putut dezvolta în domeniul studiilor literare sovietice, unde anumite paralele comparative erau clar definite de ideologia și cenzura dominantă și, prin urmare, căutarea transformărilor imaginilor „altora” în literatura de ficțiune era imposibilă. Primele lucrări imagologice din studiile ucrainene au apărut abia în anii '90. Cu toate acestea, potrivit lui Vasîl Budnîi, astăzi imagologia ucraineană este în creștere, iar „metodologia sa aduce cercetări comparative în sfera relațiilor interculturale. Interesele științifice sunt axate pe problemele identității naționale și culturale relevante pentru societatea contemporană, „decolonizare” etc.³⁴ Deși, potrivit lui Dmîtro Nalîvaiko, „abordările imagologiei științifice se regăsesc în operele monumentale istorico-filosofice ale secolului al XIX-lea, precum *Дві руські народності* (Două naționalități ruse) a lui M. Kostomarov; *Три національні типи народні* (Trei tipuri naționale populare) a lui Volodîmîr Antonovici, *Світогляд українського народу* (Conceptia despre lume a poporului ucrainean) a lui Ivan Neciui Levîtkîi³⁵.

În comparatistica ucraineană, imagologia este încă relativ una dintre noile metodologii pentru studiul literaturii, care s-a dezvoltat destul de activ în ultimele trei decenii. Primele studii imagologice aparțin lui Dmîtro Nalîvaiko (pe care l-am amintit mai sus); lui Heorhii Hrabovîci, *Єврейська тема в українській літературі XIX та початку XX сторіччя* (Tema evreiască în literatura ucraineană din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX), 1997, 2003 și lui Vasîl Budnîi, *Розгадка чарів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології* (Dezlegarea farmecelor lui Circe: imagini naționale și stereotipuri în lumina etnoimagologiei literare), 2007. Acestuia din urmă îi aparțin, împreună cu Mikola

33 Ivan Zabiaka *Імагологічний аспект вивчення сучасної чеської та української літератур*, în „Компаративні дослідження слов'янських мов та літератур”, 2013, Nr. 21, p. 213–219.

34 Budnîi, Ilnîtkîi, *op. cit.*, pp. 354–356.

35 Nalîvaiko, *op. cit.*, p. 13.

Ilnițkyi, un capitol solid de etnoimagologie literară din singurul manual din Ucraina, *Порівняльне літературознавство* (Literatura comparată), 2008 (la care facem referire în lucrarea noastră), la fel și publicarea câtorva studii comparative literare, (2011) și a colecției *Волинь філологічна* (Volînia filologică), numerele 11 și 12 din anul 2011, dedicate problemelor imagologice. Ele conțin atât lucrări ale cercetătorilor ucraineni, cât și traduceri ale cercetărilor făcute de criticii literari și oameni de știință străini, cercetări care au devenit un rezultat definitiv și au conturat noi perspective pentru studiile imagologice viitoare³⁶.

În ultimul deceniu, în Ucraina au apărut o serie de lucrări care demonstrează interesul din ce în ce mai mare, al comparatiștilor, pentru problemele imagologice. Merită amintite cercătirile Mariei Brațka, *Дискурс козацтва в поезії – „української школи” польського романтизму* (Discursul cazăcesc în poezia „școlii ucrainene” a romantismului polonez), 2005; cele ale Oksanei Nîciko, *Імагологічні особливості художньої прози та публіцистики Джона Стейнбека* (Caracteristici imagologice în proza și publicistica lui John Steinbeck), 2008; Oksanei Ohotnaia, *Творчість Алеко Константинова: концепти „ідентичності” та „інишості”* (Operele lui Aleko Konstantinov: conceptele de „identitate” și „alteritate”), 2011. Tatianeii Naduta, *Сино-американський дискурс у творчості Емі Тан: імагологічний аспект* (Discursul sino-american în operele lui Amy Tan: aspectul imagologic), 2014; tezele de doctorat ale lui O. Verețiuk, *Візія України в сучаснім польськiм та українськiм романі: Леопольд Бучковський, Анджей Кусьневич, Влодзімеж Одоєвський, Улас Самчук, Ірина Вільде, Роман Андрияшик* (Viziunea Ucrainei în romanele moderne poloneze și ucrainene: Leopold Buchkovski, Andrzej Kusniewicz, Włodzimierz Odojewski, Ulas Samciuk, Irina Vilde, Roman Andriașîk), 2003 și ale V. Orekov, *Російська література та імагологічний дискурс у російсько-французькому літературному діалозі першої половини XIX століття* (Literatura rusă și discursul imagologic în dialogul literar ruso-francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea), 2008 etc³⁷.

36 Budnii, Ilnițkii, *op. cit.*, p. 356.

37 Iakimovici, *op. cit.*, pp. 35-38.

Printre ultimele lucrări importante apărute se numără și teza de doctorat scrisă de I. Pupurs, *Схід у дзеркалі романтизму – імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східно-європейських літератур кінця XVIII – XIX ст.* (Orientul în oglinda romantismului – paradigma imagologică a orientalismului romantic: pe baza materialelor literaturilor occidentale și est-europene de la sfârșitul secolelor XVIII-lea – al XIX-lea), în care textele literare din literaturile engleză, franceză, germană, ucrainenă, rusă și poloneză dezvăluie că, în ciuda orientării naționale, operele scriitorilor studiați au fost scrise conform legilor imagologice identice, stabilite de principalele componente ale paradigmei imagologice. V.A. Iakîmovîci consideră că lucrarea lui Pupurs este primul și în prezent singurul studiu monografic din Ucraina care încearcă să clasifice aparatul terminologic imagologic și să introducă în circulația științifică activă o serie de definiții importante³⁸.

Cercetătorii români denumesc imagologia drept „studiul imaginii despre sine și al imaginii alterității” (I. Boldea); „ imaginea străinului și a străinătății” (G. Lașcu); „studiul manierei în care ne privim între noi” (I.M. Iacob). Dicționarele limbii române propun următoarele definiții pentru imagologie: „ramură a sociopsihologiei care cercetează sistematic reprezentările pe care le au popoarele sau clasele sociale despre ele însele”³⁹; „ramură a psihosociologiei care studiază imaginile pe care diferitele popoare le au despre ele, despre altele”⁴⁰; „disciplină care se ocupă cu studiul reprezentărilor pe care grupurile etnice și le fac reciproc”⁴¹.

Izvoarele imagologice scrise provin, în principal, din cancelarii sau celelalte medii cultivate ale epocii, din notele de călătorie și din rapoartele diplomatice. Dacă ne referim la izvoarele diplomatice – emise de laici sau clerici –, trebuie să evidențiem faptul că aici se concentrează, în diferitele epoci istorice, principalele jocuri de culise, iar percepțele religioase, pe baza cărora erau judecate faptele și persoanele, sunt de

38 *Ibidem*.

39 DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, Univers Enciclopedic, București 1998.

40 MDN – *Marele dicționar de neologisme*, Ed. Saeculum I.O., București 2000.

41 DETS – *Dicționar etimologic de termeni științifici*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1987.

cele mai multe ori puțin permissive, și de aceea, ele constituie criterii de apreciere foarte severe⁴². Claudiu Alexandru Vitanos enumără câțiva cercetătorii români din istoriografia românească, care s-au ocupat de studii imagologice: Nicolae Iorga, Dan Amedeo Lăzărescu, Paul Cernovodanu, Alexandru Duțu, Simona Vărzaru, Gheorghe David, Dan Horia Mazilu, Dulciu Morărescu, și Alex Mihai Stoenescu, dar și pe istoricii străini precum Keith Hitchins, Andreas Hillgruber, Catherine Durandin, Harald Heppener, Henri Prost, sau sociologul Claude Karnoouh care au adus contribuții importante la dezvoltarea imagologiei românești. Lucrările lor au fost publicate sau traduse în limba română în ultimele două decenii⁴³. Dacă Vitanos începe cu Nicolae Iorga, academicianul Eugen Simion consideră că *Descriptio Moldaviae*, una dintre cele mai importante opere ale lui Dimitrie Cantemir, scrisă în latină între anii 1714 și 1716, este o operă imagologică:

Date mai precise și mai bine sistematizate despre „feldeința“, felul de a fi al moldovenilor, aflăm din Descrierea Moldovei, operă imagologică, după cum zic comentatorii mai noi. Scrisă în latină, între 1714-1716, ea fost tradusă în germană de J. Redslob și publicată de Anton Friedrich Büsching în „Magazin für die neue Histoire und Geographie“ în 1769-1770, iar în 1771 la Leipzig. Românii au aflat de ea în 1825, când a tradus-o Vasile Vârnăv sub titlul *Scrisoarea Moldovei* (versiune reluată de C. Negruzzi în 1851) și, mai târziu, după ce tânăra Academie Română își propune să publice opera integrală a scrierilor lui Cantemir⁴⁴.

Dumitru Hîncu scrie un studiu imagologic despre felul cum germanul (și germanii) se profilează în scrierile românești de la 1800 la 1914 (o replică la un studiu de imagologie, despre felul cum apare românul (și poporul

42 Ion Chiciudean, Bogdan-Alexandru Halic, *Imagologie. Imagologie istorică*, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy”, București, 2011, pp. 12-14.

43 Claudiu Alexandru Vitanos, *Imaginea României prin turism, târguri și expoziții universale în perioada interbelică*, Ed. Mica Valahie, București, 2013.

44 Eugen Simion, *Dimitrie Cantemir sau despre „feldeința” moldovenilor*, în „Academica”, nr. 11-12 / 2014, p. 12.

român) în scrierile germanice ale lui Klaus Heitmann. O ipoteză imagologică constituită din varii perspective, de la psihologia socială la etnologie, la istoria mentalităților, la folclor și literatură comparată, a cărei punct de pornire este începutul secolului al XIX-lea, deși relațiile româno-germane ar fi mai vechi. Firește, începe cu celebra călătorie a lui Dinicu Golescu din 1824 în Austria și Bavaria, despre care a lăsat o celebră *Însemnare a călătoriei mele...* Dar însemnările lui Dinicu Golescu sunt, mai curând, ale unui personaj pururea uimit de cele ce vede, încât e greu de crezut că a putut surprinde trăsături caracteristice. Revelatoare, dar nu în întregime, sunt scrisorile lui Kogălniceanu către surorile sale și către părintele său, pe vremea când și-a făcut studiile la Berlin, apoi relatările, tot epistolare, (inclusiv însemnări în jurnal) ale lui Maiorescu, apoi Eminescu, Slavici, mai târziu Pârvan⁴⁵. Istoricul literar și scriitorul român Zigu Ornea consideră că Dumitru Hîncu își lărgeste aria investigației, incluzând în spațiul germanic și Austria (cu deosebire Viena), ceea ce, uneori, îl cam depărtează de obiectul anunțat al studiului, pentru că nu e inutilă întrebarea: „Austrieii pot fi în întregime asimilați cu germanii în genere? Eliminăm cu totul, de aici, trăsăturile deosebitoare?”⁴⁶. De asemenea autorul, studiului imagologic despre germani, îl aduce în scenă pe Ion Codru-Drăgușanu, cu însemnările sale de călătorie prin Germania, în care releva că prețuita cinste a germanilor nu se prea lasă identificată peste tot, iar divizarea politică a țării e o prea tristă realitate. La fel și Vasile Alecsandri a găsit, la germani, metehne ca, de pildă, tendința lor de autosupraapreciere (infatuare). Iar Gheorghe Bariț, și el călător prin Germania, observa critic că germanii „prea sunt procopsiți peste măsură”, ceea ce era tot o apreciere despre infatuarea lor. Și, evident, Bariț a taxat necunoașterea totală a unui jurist despre Țările Române, despre care, înfumurat, credea că se află în Italia, că în principatele românești s-ar vorbi slavona, iar în Transilvania, germana⁴⁷. La fel și Nicolae Filimon, în notele sale de călătorie prin Germania Meridională, din 1858, a observat, printre altele, „rarul talent al reflexiunii mature” care a născut „multe invențiuni”. Descoperea însă carențe fizice la

45 Dumitru Hîncu, „Noi” și germanii „noștri”. 1800-1914. *Un studio imagologic urmat de tablouri dintr-o lume care a fost*, Ed. Univers, București, 1998.

46 Zigu Ornea, *Un studiu imagologic*, în „România literară”, nr. 3/1999.

47 *Ibidem*, apud Hîncu, *op. cit.*

germani (firi „prea delicate”), fața lor fiind „mai totdeauna fără sânge sau veștejită înainte de timp”, neavând vioiciunea meridionalilor, fiind mereu nătângi și criticând tot ce văd, inclusiv produsele create de alte popoare, denotând astfel „un vulcan de pasiuni și de răutate”. Hîncu consideră că la Filimon se poate descoperi cea dintâi descriere a femeii germane, zugrăvită în termeni admirativi⁴⁸. Interesante sunt opiniile despre germani și germanitate ale lui Eminescu, Ghica, Xenopol, Iorga (în 1891), Caragiale (care, se știe, s-a simțit excelent la Berlin, din 1905 până în 1912), Iacob Negruzzi, D. Onciul, Pușcariu⁴⁹.

Sorin Mitu schițează un bilanț al cercetărilor imagologice din România, considerând că de la bun început se poate afirma că studiul interdisciplinar al alterității nu mai este demult ceva neobișnuit în literatura de specialitate română, „s-a parcurs o cale lungă de la sintezele metodologice ale regretatului Alexandru Duțu, care au întreținut intersul unei întregi generații de cercetători, în anii '70 și '80 ai secolului care a trecut, față de această problematică”⁵⁰. Referindu-se la istoricii români interesați de „imaginea celuilalt”, Sorin Mitu menționează mai întâi cercetările care au investigat imaginea românilor așa cum apare ea în viziunea observatorilor străini; asemenea studii au elaborat, la timpul lor, Nicolae Iorga, Petre P. Panaitescu sau Alexandru Ciorănescu, însă consideră că acestor lucrări le-a lipsit intenționalitatea și perspective imagologică. Autorii lor au fost interesați în primul rând de informațiile pozitive, de „adevărurile” sau „neadevărurile istorice” existente în relatările respective, și nu de imagologie⁵¹.

În anii '70 și '80 ai secolului trecut au apărut câteva lucrări care păreau să se apropie mai mult de specificul studiilor imagologice și care etalau terminologia de specialitate în titluri sau prefețe, de multe ori însă tot fără o acoperire metodologică adecvată. Este cazul studiilor lui Dan Berindei, autor a nenumărate „imagini ale românilor despre...”, „de la America Latină, Olanda sau Veneția, sau chiar a lucrării semnate de Dan Amadeo Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, dar nici acest autor nu s-a putut

48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*.

50 Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Ed. Polirom, Iași, 2006, p. 93.

51 *Ibidem*.

îndepărta prea mult de predecesorii săi, în pofida faptului că a încercat să teoretizeze, pe larg conceptul de imagologie⁵².

Sorin Mitu a alcătuit chiar o listă cu cele mai relevante studii imagologice, care începe cu amintita mai sus lucrare a lui Klaus Heitman, *Das Rumänienbild im deutschen Sprachraum*, publicată mai întâi în 1985 și tradusă în România zece ani mai târziu⁵³; continuă cu lucrarea lui Daniel Virghi, *Tentația orientului. Studii de imagologie* (Ed. Paralela 45, Pitești, 1988); urmate de „Noi” și germanii „noștri” (lucrarea la care am făcut deja referință); *Noi despre Ceilalți. Fals tratat de imagologie*, al lui Dan Horia Mazilu (Ed. Polirom, Iași, 1999) și *Imaginea Franței la românii din Transilvania*, a lui George Lascu (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2004). Însă cea mai bună carte de imagologie a fost realizată de un specialist în etnologie și antropologie: este vorba de *Imaginea evreului în cultura română*, consideră același Sorin Mitu⁵⁴, și tot el afirmă că studiile de imagologie istorică veritabilă au apărut doar în ultimii ani. Dintre cele apărute în volum se remarcă teza de doctorat a Mihaelei Grancea, dedicată imaginii Principatelor din veacul fanariot în viziunea observatorilor străini (Cluj-Napoca, 2000) și câteva volume colective de profil, editate, în mod semnificativ, în toate cele trei mari centre istoriografice ale țării. Centrul de Istorie a Imaginarului din București, a publicat remarcabilul volum consacrat spațiului imaginar al „insulei” (1999), *Analele Universității din București*, au editat două numere tematice dedicate studiului alterității (1984 și 1992), profesorul Zub, la Iași a coordonat volumul *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc* (1996), iar școala istorică de la Cluj, sprijinită de eforturile colaboratorilor săi bănățeni, a publicat trei volume intitulate *Identitate și alteritate* (1996, 1998, 2003), rezultate în urma simpozioanelor anuale desfășurate la Lugoj⁵⁵.

După cum am putut observa, preocupările moderne cu privire la studiul imaginii Celuilalt sunt de dată recentă. Imagologia și-a omologat obiectul de studiu și statutul de disciplină socială autonomă în cadrul Celui

52 *Ibidem*.

53 Klaus Heitman, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, trad. de Dumitru Hîncu, Polirom, Iași, 2014.

54 Mitu, *op. cit.*, p. 94.

55 *Ibidem*.

de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, din luna septembrie 1985, care s-a ținut la Stuttgart. În cadrul congresului a funcționat o subsecție prezidată de cunoscuta savantă franceză, doamna Hélène Ahrweiler, specialistă în istoria Bizanțului, care și-a propus drept temă de discuție imaginea Celuilalt, considerată nu altceva decât obiectul de studiu al imagologiei⁵⁶.

Istoricul român Alexandru Duțu, un cercetător al istoriei sud-estului european, consideră că particularitățile geografice, felul în care oamenii, grupurile sociale, comunitățile etnice răspund provocărilor mediului natural și social, natura relațiilor dintre ele de-a lungul istoriei, condițiile concrete de formare a limbii, structurilor mentale, culturii, civilizației, mentalităților diferitelor popoare au o importanță majoră în modul cum ele percep lumea, procesele și fenomenele sociale, existența altor popoare, modalitățile de manifestare în timp și spațiu a „celuilalt”, diferit de „ei” sau „noi”. „Raportul cu trecutul și cu „celălalt” apare adeseori ca o împletire de elemente comunicate de un om sau o colectivitate care trăiește după alte norme decât ale noastre și care ne sunt străine pentru că oamenii aceia au trăit altfel decât noi în decursul secolelor⁵⁷.

După cum observăm, unii cercetători consideră imagologia ca fiind o direcție de cercetare, alții – un obiect de studiu, o ramură, o disciplină, o știință, o metodă, o teorie literară etc. Șirul acesta de definiții deosebindu-se prin formulări descrie aceeași entitate, deoarece obiectivul imagologiei reprezintă într-adevăr studiul imaginii străinului. Imaginile sociale se formează de-a lungul istoriei pe baza unei percepții directe ca urmare a conviețuirii în același spațiu istoric, a relațiilor economice, politice, culturale, tehnico-științifice, militare și de altă natură sau pe baza unei percepții indirecte, mediate, grevată de contacte sporadice și de vizuni superficiale asupra elementelor definitorii ale comunităților sociale în discuție.

⁵⁶ Chiciudean, Halic, *op. cit.*, p.

⁵⁷ Alexandru Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Ed. Univers, București, 1982, p. 37.

Autoimaginea sau imaginea de sine a ucrainenilor

1. Complexul de inferioritate al ucrainenilor

Obiectul imagologiei este studiul autoimaginilor comunităților sociale în raport cu autopercepția și cu depozitarea, în mentalul colectiv, a imaginilor preluate de la alții, care pot fi chiar vecinii apropiați, sau mai îndepărtați geografic, dar prezenți în viața grupului respectiv prin legături religioase, culturale, politice, economice sau de altă natură, după cum afirmă Ion Chiciudean și Bogdan-Alexandru Halic în lucrarea lor, *Imagologie. Imagologie istorică*⁵⁸. Autoimaginea are un rol deosebit de important în autovalorizarea popoarelor și a comunităților etnice. Odată constituită în interiorul unei comunități, a unui popor, capătă semnificații deosebite atât pentru funcționarea colectivității respective, cât și pentru relațiile ei externe: „Imaginea de sine a colectivității, creată prin educație, trebuie să fie cât mai obiectivă; ea ne va feri atunci de îngâmfare și șovinism, cât și de sentimente de inferioritate și umilință”⁵⁹. Autoimaginile sau imaginile de sine se structurează la mai multe nivele de percepție⁶⁰. Ion Chiciudean și Bogdan-Alexandru Halic disting trei nivele de percepție: primul nivel reliefează „imaginea instinctivă arhetipală”, al doilea nivel relevă „autoimaginea preluată de la străini și însușită de-a lungul timpului” și al treilea nivel de

58 Ion Chiciudean, Bogdan-Alexandru Halic, *Imagologie. Imagologie istorică*, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy”, București, 2011, pp. 12-14.

59 Luminița Mihaela Iacob, *Etnoimaginea – obiect de studiu interdisciplinar*, „Revista de psihologie”, 1997, nr. 2, p. 160.

60 Dan Lăzărescu, *Imagologia – o nouă disciplină socială de graniță*, „Magazin istoric”, 1992, nr. 4 (301), p. 56.

percepție impune „imaginea pe care un popor dorește să și-o poată făuri despre el însuși”⁶¹.

În ceea ce-i privește pe ucrainenii, „moștenirea colonială” a avut un rol foarte important în formarea caracterului lor național, iar una dintre laturile acestuia este imaginea de sine negativă a ucrainenilor, autoimaginea negativă. Cercetătoarea americană Oksana Hrabovîci afirmă: „Autoimaginea negativă se formează într-o perioadă destul de lungă, prin proiectarea calităților negative ale puterii colonizatoare (societății) asupra obiectului colonizării”⁶². Astfel, după ce asupra unei națiuni dominate au fost proiectate proiecțiile negative ale culturii dominante, ea începe să aibă complexe de inferioritate, ca, de exemplu, în cazul ucrainenilor, fenomenul malorusismului („fratele mai mare” – velikorus, „fratele mai mic” – malorus). Deși termenul „malorus” apare în limba rusă în secolul al XVIII-lea, la început el nu are o conotație etnică, ci una pur geografică. Malorușii erau locuitorii Rusiei Mici, ai Ucrainei. Nici la începutul secolului al XIX-lea termenul „malorus” încă nu avea o conotație etnică sau istorică, ci tot una geografică și îi desemna pe locuitorii Ucrainei care, împreună cu „velikorușii”, locuitorii Rusiei, trăiau împreună, având același țar și aceeași religie⁶³.

Foarte interesant ni se pare punctul de vedere al sociologului britanic Stuart Hall, care afirmă că identitatea nu ar trebui să răspundă la întrebările „cine suntem?”, „care este originea noastră?”, ci la întrebările „cine am fi putut deveni?”, „cum suntem văzuți de ceilalți și cum am putea să ne reprezentăm pe noi înșine?”⁶⁴. Sentimentul de identitate națională devine mult mai puternic atunci când țara sau națiunea se află sub amenințarea unor conflicte armate, religioase sau economice, iar când amenințarea devine precis identificabilă, ca în cazul Ucrainei, „națiunea” se înflăcărează, iar această înflăcărare se îndreaptă într-o

61 Chiciudean, Halic, *op. cit.*

62 Oksana Hrabovîci, *Патологія спадщини*, „Berezil”, 1994, nr. 9-10, p. 12.

63 A.L. Kotenko, O.V. Martîniuk, A.I. Miller, «Малоросс»: эволюция понятия до первой мировой войны, „Новое литературное обозрение”, <http://www.aej.org.ua/analytics/1125.html> (data consultării: 27.09.2015).

64 Stuart Hall, *Кому нужна „ідентичність”? Національна ідентичність*, Krok, Harkov, 2002, p. 264.

direcție din ce în ce mai puțin bazată pe valori universale și din ce în ce mai mult pe etnic și național. Culturologul ucrainean Taras Vozniak a declarat pentru EXPRESO TV că identitatea ucraineană este cea mai puternică armă împotriva oricărui dușman. „Identitatea care se formează prin cultură este unul dintre cele mai bune mijloace de apărare a oricărei comunități”⁶⁵.

Specialistul în naționalism și etnicitate Anthony D. Smith înțelege prin identitate națională „forma naturală a unei comunități politico-culturale actuale”⁶⁶. În același timp, el atrage atenția că, prin recunoașterea identităților ca fiind comunități culturale definite prin memorie comună, mituri, simboluri și valori, trebuie să ținem cont că identitatea doar într-o mică măsură definește totalitatea indivizilor din aceea comunitate și într-o măsură mult mai însemnată meritele comune, regulile, memoria și simbolurile⁶⁷. Întrucât clasificarea identităților se face după criterii diferite, în enumerarea tipurilor acestora întâlnim identități individuale, colective, culturale, politice, reale, imaginare ș.a.m.d.

Benedict Anderson afirmă că ideea de națiune, la fel și naționalismul, sunt artefacte naționale de un anumit tip și, pentru a le înțelege, este nevoie să examinăm cu atenție cum au apărut ele în istorie, în ce moduri și-au schimbat semnificațiile în timp și de ce dețin o legitimitate emoțională atât de profundă astăzi. Aceste artefacte, spune Anderson, au fost create către sfârșitul secolului al XVIII-lea ca rezultat al distilării spontane a unei „încrucișări” de forțe istorice distincte; doar că, odată create, ele au devenit „modulare”, putând fi transplantate, mai mult sau mai puțin conștient, pe o mare diversitate de „terenuri sociale, pentru a se contopi în consecință cu o mare diversitate de constelații politice și ideologice”⁶⁸.

65 Taras Vozniak, *Українська національна ідентичність*, http://espresso.tv/article/2015/01/24/voznayak_ukrayinska_nacionalna_identychnist_nasha_zbroya_proty_bud_yakoho_voroha (data consultării: 29.09.2015).

66 Anthony D. Smith, *Національна ідентичність*, Osnovî, Kiev, 1994, p. 157.

67 Anthony D. Smith, *Національна теорія, ідеологія, історія*, K.I.S. Kiev. 2004, p. 24.

68 Benedict Anderson, *Comunități imaginare: Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*, traducere de Roxana Oltean; Ioana Petrache, Ed. Integral, București, 2001, p. 10.

După destrămarea Rusiei Kievene, datorită politicii externe nefavorabile, aproape că nu existau condiții pentru formarea identității naționale. Începinerea teritoriului ucrainean cu spațiul asiatic și năvala asiatică din secolul al XIII-lea au dus la întreruperea formării autoidentificării etnice ucrainene, chiar de la începuturile sale. Astfel, conștientizarea individualității istorice – formarea identității naționale ucrainene – a fost grăbită de rezistența împotriva catolicismului impus de Polonia, care, sub lozincă luptei pentru ortodoxie, înainte de toate, a căpătat o coloratură etnică și națională. Conform acestei teorii, conștiința națională a ucrainenilor s-a format spre sfârșitul secolului al XVI-lea, datorită Uniunii de la Brest, cunoscută și ca Unirea Bisericească de la Brest din anul 1596, când mitropolitul Kievului, împreună cu episcopii săi, au decis să se pună sub ascultarea scaunului apostolic de la Roma. Astfel a luat ființă Biserica Greco-Catolică Ucraineană. Identificarea religiei cu etnicitatea a stat la baza formării conștiinței naționale. Descriind starea elitei naționale ucrainene, trebuie remarcat faptul că, de la bun început, ea s-a format ca o clasă de servitori și astfel a rămas multă vreme⁶⁹. Referindu-se la această perioadă, Taras Șevcenko, poetul național al Ucrainei (considerat până-n zilele noastre apostolul și prorocul neamului ucrainean), va scrie în anul 1845 poezia *Și celor morți, și celor vii, și celor încă nenăscuți*, în care critică dur această elită ucraineană:

Al Moscovei, de jos, noroi
Sunt domnii voștri și hatmanii –
Și-s al Varșoviei gunoi:
Cu ce vă lăudați deci voi,
Fii ai Ucrainei, sărmanii?⁷⁰

Începând din anul 1680 această elită începe să se contureze ca un grup distinct, din care au provenit toți funcționarii Hatmanatului Căzăcesc. Această nouă elită ucraineană a primit recunoașterea oficială ca o grupare

69 Zenon Kohut, *Українська еліта у XVIII столітті та її інтеграція в російське дворянство*, în *Коріння ідентичности. Студії ранньомодерної та модерної історії України*, Крїтіка, Kiev, 2004, p. 27.

70 Șevcenko, *op. cit.*, p. 328.

militară semnificativă, iar în schimbul serviciilor oferite, aveau anumite privilegii. Cel mai mare dintre acestea a fost dreptul de a deține proprietăți pe care lucrau iobagii. În anii 1760, elita ucraineană număra între 2.100 și 2.300 de oameni⁷¹. Până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, elita ucraineană, formată din câteva persoane notabile și câțiva conducători ai caza-cilor, se transformă într-o foarte dezinvoltă nobilime ucraineană care începea să se identifice cu cea din vremurile nobiliare polone. Până în anul 1780, această nobilime depunea petiții la curtea Ecaterinei a II-a a Rusiei pentru recunoașterea unor ranguri locale, însă nu întotdeauna pretindea echivalarea ei cu nobilimea rusă. „Această poziție se explică nu doar prin patriotismul local, ci și din unele considerații practice. Elita ucraineană pretindea la drepturile vechii nobilimi care depășeau drepturile curtenilor ruși”⁷². Diploma nobiliară emisă de Ecaterina a II-a, în anul 1785, care îi oferea nobilimii diverse beneficii personale și socio-economice, a redus semnificativ diferența dintre curtenii ruși și nobilime. Astfel, numai făcând parte din Curtea Ecaterinei a II-a nobilimea ucraineană putea să obțină o parte dintre acele privilegii la care pretindea de aproape un secol. Generalul Rumianțev (Piotr Rumianțev-Zadunaiski, președintele Colegiului Malorusiei) a promovat această integrare printr-o politică bine planificată de atragere a nobilimii ucrainene în serviciul imperial⁷³. Astfel, „malorusismul” se transformă într-un compromis situat între slujirea regimului Imperial Rus și un patriotism teritorial. Datorită acestui compromis apare modelul „centru-provincie” cu toate consecințele lui pentru viața culturală și social-politică⁷⁴. Integrarea elitei ucrainene în Imperiul Rus s-a dovedit atât de reușită, încât ucraineanul Andrii Miloradovici (guvernatorul Malorusiei între anii 1779-1781) și subordonații săi, în cea mai mare parte ucraineni, au pregătit introducerea instituțiilor imperiale în Malorusia. Practic, elita

71 Kohut, *op. cit.*, p. 28.

72 Serhii Țîmai, *Формування малоросійської свідомості як фактор деморалізації української еліти XVIII ст.*, <http://conferences.neasmo.org.ua/ru/art/43> (data consultării: 01.10. 2015).

73 *Ibidem*.

74 Míkola Riabciuk, *«Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення»*, http://www.aratta-ukraine.com/books_ua.php?text=48 (data consultării: 01.10. 2015).

ucraineană din acea vreme depindea de posturile guvernamentale locale și imperiale. Circumstanțele economice îi forțau pe urmașii familiilor nobile ucrainene să urmeze o carieră în serviciul guvernamental⁷⁵. Această politică de adaptare a elitei ucrainene a făcut posibilă înrădăcinarea complexului de inferioritate al malorușilor și a întrerupt continuitatea conștiinței istorice. „Rusia susținea malorusismul ca pe o garanție a provincialismului politic și cultural, eliminând resturile de sentimente și de memorie națională”⁷⁶.

Renumitul geograf și cartograf ucrainean Stepan Rudnîțkîi, în lucrarea sa *Ukraina, Land, Volk* se întreabă: „Ce este Ucraina, unde își are așezarea pe globul terestru această misterioasă țară și care-i sunt hotarele politice și etnografice? Nu cumva este o simplă ficțiune geografică și ucrainenii nu sunt decât plăsmuiri deșarte ale fanteziei înfierbântate a unor entuziaști întârziți care, inspirându-se dintr-un trecut glorios, se complac în viziunea unui viitor strălucit, confundând aparențele cu realitatea”⁷⁷.

Euripide afirma: „Nu există nenorocire mai mare decât pierderea patriei”⁷⁸. Tocmai în această nenorocire groaznică le-a fost dat ucrainenilor să trăiască secole de-a rândul. După ce Ecaterina a II-a a lichidat autonomia Ucrainei, în 1775, căzăcimea a evoluat înspre o castă militară privilegiată, iar restul populației, poporul de rând, a căzut în starea de iobăgie și tocmai aceștia, țăranii săraci și neștiutori de carte, au fost cei care au păstrat vie limba ucraineană, dar și datinile și obiceiurile moștenite de la strămoșii lor. Cărturarii ridicați din mijlocul acestor țărani s-au aplecat asupra valorilor fundamentale ale poporului ucrainean, convingându-se că între datinile și limba lor și datinile și limba poporului rus există multe asemănări, dar și foarte multe deosebiri.

75 Țîmai, *op.cit.*

76 *Ibidem.*

77 Cosmin Lucaciu, Aurelian Teodorescu, *Țara de margine (între mit și adevăr)*, Paco, București, 1999, pp. 3, 4.

78 *Maxime și cugetări*, <https://ro.scribd.com/doc/49686066/Maxime-si-cugetari> (data consultării: 01.10. 2015).

2. Mișcarea ucraineană de emancipare națională

Pe plan cultural, Ucraina a avut de câștigat foarte mult de pe urma contactelor cu Polonia. Mai ales în secolul al XVII-lea, un flux de idei și forme literare noi, venite dinspre Polonia, au îmbogățit cultura ucraineană care, aflată sub aripa Moscovei (după pactul de unificare din anul 1667), a intrat într-un prelungit declin cultural ca urmare a presiunilor din ce în ce mai mari de a scoate din uz limba ucraineană ca limbă literară și a o înlocui cu limba rusă. „În plus, în acele timpuri, însăși cultura rusă nu ținea pasul cu cea occidentală, începând să se modernizeze abia prin cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”⁷⁹.

Imediat după ce poetul polonez Adam Mickiewicz publică la Paris, în 1832, *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, ucraineanul Mîkola Kostomarov, poet și istoric, publică, imitând stilul și patosul mesianic al lui Mickiewicz, *Книга буття українського народу*, care a fost programul organizației „Kirill și Metodiul”, o organizație secretă formată din doisprezece membri, înființată spre sfârșitul anului 1845 – începutul anului 1846, de către jurnalistul Vasîl Bilozerskîi, istoricul Semen Hulak-Artemovskîi, Mîkola Kostomarov, scriitorul Panteleimon Kuliș și etnograful Opanas Markevîci. Imediat după aceea, în organizație sunt primiți încă șase membri: poetul Heorhii Andruzkîi, poetul și traducătorul Oleksandr Navroțkîi, pedagogii Dmîtro Pîlcîkov, Oleksandr Tulub și Ivan Posiada, economistul Mîkola Savîci, iar, din aprilie 1846, din organizație face parte și poetul Taras Șevcenko. Această organizație secretă a fost înființată cu scopul de a pregăti spiritele în vederea eliberării Ucrainei și a realizării unor țeluri democratice:

Programul confreriei este sintetizat în intitulatele *Cărți ale vieții poporului ucrainean* (*Knîhi bîtia ukrainskoho narodu*), atribuite lui Kostomarov. Modelul lui Mickiewicz se vede și în formă, și în spirit. În ambele *Cărți* întâlnim stilul solemn al textului biblic, precum

79 Corneliu Barborică, *Utopie și antiutopie*, Ed. Universității București, București, 1998, p. 53.

și panorama universală a evoluției umanității de la Facere încoace. Și unul, și celălalt exprimă convingerea în bunătatea primordială a omului. În ambele *Cărți* se manifestă același respect pentru Ființa Supremă și credința că temelia existenței oamenilor și popoarelor rezidă în îndeplinirea voinței divine. Ambii autori privesc evoluția socială și morală pe care a înaintat umanitatea ca pe un proces de degradare. Vorbesc despre abandonarea credinței în Dumnezeu, despre venerarea mai multor idoli și despre războaiele purtate în numele acestora. Și atunci, drept pedeapsă, Dumnezeu a aruncat o mare parte a umanității în sclavie⁸⁰.

Dacă Adam Mickiewicz reproșează monarhilor celor trei state (Friedrich al Prusiei, Maria Tereza a Austriei și Ecaterina a II-a a Rusiei) că au participat la sfârșirea Poloniei, Kostomarov se ridică împotriva unuia singur, Ecaterina a II-a a Rusiei:

Și nemțoaica Ecaterina, curva lumii, necredincioasa, ucigașă a soțului său, a nimicit căzăcimea și libertatea ei, i-a luat pământurile și le-a împărțit, făcându-i pe unii stăpâni și pe alții robi. Și astfel a pierit Ucraina. Dar numai așa pare. Ucraina n-a pierit, fiindcă ea nu vrea să știe nici de țări, nici de alți stăpâni. Chiar dacă am avut țar, el a fost străin, chiar dacă am avut stăpâni, și ei au fost străini. Chiar de aveau sânge ucrainen, acele lepădături nu au pângărit cu buzele lor mizerabile limba ucraineană, deși se numeau ucraineni, dar un ucrainean adevărat fie provine dintr-o familie simplă, fie provine dintr-o familie aristocrată, are datoria de a nu-l iubi pe țar și pe niciun stăpân, în afară de Isus Hristos, regele și domnul cerului și al pământului⁸¹.

Nici Taras Șevcenko nu le iartă pe acele „lepădături” odioase care își băteau joc de popor, lipsindu-l de drepturi și aruncându-l în mizerie, și nici pe aceia care falsificau cu bună știință imaginea unei realități sociale

⁸⁰ *Ibidem*, p. 79.

⁸¹ Списки «Книг буття українського народу», вилучені зі справ кирило-мефодіївського товариства, <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm> (data consultării: 03.10. 2015).

insuportabile. Victor Tulbure, în prefața sa la *Cobzarul* lui Șevcenko, intitulată *Despre poezia lui Taras Șevcenko*, afirmă: „aceștia din urmă sunt „domnișorii” (din poezia *De-ați ști voi, domnișori, de-ați ști*)⁸².

De-ați ști voi, domnișori, de-ați ști
Cum oameni plâng în jalea grea,
N-ați mai compu ne elegii,
Pe Domnul nu l-ați lăuda,
Durerea-n răs nu ne-ați lua.
De ce vă pare că-i un rai
Căsuța răsărită-n crâng?
Acolo-am învățat să plâng
Și-ntâia lacrimă vărsai.
Și nu știu care chin cumplit
În ea să nu fi locuit,
Când cu amaru-n casă stai,
Cum oare-atunci să-i zici că-i rai?⁸³

„Domnișorii” erau literații care cântau în versuri idealizante pretinsa viață armonioasă a iobagilor ucraineni. Șevcenko, precum Adam Mickiewicz, vede în „țarul reformator” (Petru I) „un despot sângeros” și o critică aspru și pe țarina Ecaterina a II-a, cea care a lichidat în anul 1774 ultimele rămășițe ale unei neconvenabile autonomii, a împărțit favoriților ei mari domenii în Ucraina și a intensificat acțiunea de implantare în sudul țării a unor coloniști străini. Rolul mesianic pe care Adam Mickiewicz îl rezervă Poloniei Kostomarov îl atribuie Ucrainei. După părerea lui, va lua ființă o exemplară Uniune a Republicilor Slave Libere, la temelia căreia va sta Ucraina. „Pentru a justifica miza pe misiunea politică a Poloniei, Mickiewicz afirma că Polonia a păstrat cu fidelitate chiar și în epoca medievală idealurile egalității și dreptății; Kostomarov dă ca exemplu de egalitarism social viața căzăcimii”⁸⁴. Kostomarov leagă soarta Ucrainei de soarta

82 Șevcenko, *op. cit.*, p. 17.

83 *Ibidem*, p. 548.

84 Barborică, *op. cit.*, p. 78.

celorlalți slavi care nu au căzut în robie doar din vina șleahței și a țarului: „robia nu este o plăsmuire a spiritului slav, ci a celui german și tătar”⁸⁵. Căci un slav nu iubește cu adevărat pe nici un stăpân în afară de Dumnezeu și Isus Hristos, iar Ucraina, deși se află în sicriu, nu a murit. Glasul ei care îndeamnă la libertate și înfrățire a găsit ecou în toată lumea: „Acest glas a răsunat la 3 mai 1791, când polonezii au hotărât să organizeze o republică în care toți cetățenii să fie egali. Același lucru îl dorește și Ucraina de vreo sută douăzeci de ani încoace. Dar nici polonezilor nu li s-a îngăduit... Au sfârșiat Polonia, așa cum au sfârșiat mai înainte Ucraina.// Rolul mesianic pe care Mickiewicz îl rezervă națiunii polone, iar Kollár și Ștúr Rusiei, Kostomarov îl atribuia Ucrainei”⁸⁶.

În 1857, Kostomarov publică prima sa lucrare substanțială, *Богдан Хмельницький*, dedicată istoriei căzăcimii ucrainene din prima jumătate și de la mijlocul secolului al XVII-lea. Întotdeauna interesat de rolul pe care îl are omul în desfășurarea evenimentelor istorice, Kostomarov se hotărăște să scrie istoria căzăcimii ucrainene, iar protagoniștii operelor sale vor fi conducătorii comunității ucrainene din acea perioadă. În primul capitol, intitulat *Богдан Хмельницький*, Kostomarov, pe parcursul a peste o sută de pagini, examinează istoria societății ucrainene din perioada destrămării Rusiei Kievene până în perioada hatmanului Bogdan Hmelnițki. Încă din primele pagini ale lucrării sale, Kostomarov subliniază principala temă a viitoarelor sale lucrări – tema poporului ucrainean ca principalul succesor al Rusiei Kievene, care a păstrat toate tradițiile democratice ale vechiului stat. Totodată Kostomarov pune accentul pe principiul unității tuturor ținuturilor în care locuiesc ucrainenii:

Populația, care locuiește în prezent pe teritoriile Galіției și Bucovinei, guberniei Liubin din Regatul Polonez, guberniilor Imperiului Rus: Volînia, Kiev, Grodno, Minsk, Harkov, Ekaterinoslav, cea de pe pământurile Armatei din Kuban, o parte semnificativă a populației din guberniile Voronej, Kursk, Herson, populația din așezările guberniilor Saratov, Astrahan, Samara, Orenburg și de pe

85 *Ibidem*.

86 *Ibidem*.

teritoriile Armatei de pe Don, cei numiți maloruși, ucraineni, cerkasî, haholi, rusini sau, pur și simplu, ruși, apare, după cunoștințele cronicarilor noștri, în secolul al IX-lea⁸⁷.

Ideea unității ținuturilor ucrainene Kostomarov o propaga și în creațiile sale poetice. Cântând Ucraina, în poezia *Пісня моя*, (Cântecul meu) el pomenește râul San (afluent cu lungimea de 455 km al Vistulei, situat în Polonia de Sud, la granița cu Ucraina), Carpații, Niprul, Marea Neagră și micuțul râu Sosna, afluent al Donului, care trecea prin orașelul Ostrohorzk:

De la Sosna până la San s-a întins Ucraina
A atins norii de deasupra Carpaților,
Se spală cu apa din Marea Neagră,
Cu lunci, ca niște flori, se împodobește,
Cu Niprul cel străvechi e încinsă...⁸⁸

La începutul secolului al XIX-lea ucrainenii au lăsat în seama etnografiei răspunsul la întrebările din cine suntem alcătuiți Noi și din cine sunt alcătuiți Ceilalți. Tineretul a început să fie preocupat de trecut și antichitate. Elita malorusă trece printr-o perioadă de „interes științific” – la început este interesată de propria istorie, pe urmă de folclor, tradiții, limbă, iar mai pe urmă începe să alcătuiască dicționare și manuale de gramatică, să scrie poezii și povestiri în limba ucraineană și chiar propune introducerea dialectului local în școlile primare. Deodată s-a observat foarte clar autoidentificarea, căutările autenticității și ale individualității ucrainene. Dovezile acestui tip de gândire le regăsim în poemul lui Semen Dîvovîci, *Разговор Великоросии с Малороссией* (Discursul Velikorusiei cu Malorusia), scris în anul 1762, pe care îl putem considera una dintre primele consolidări a poziției ucrainene în cadrul Imperiului Rus. În această creație, Malorusia, foarte răbdătoare, explică faptul că,

87 Mikola Kostomarov, *Богдан Хмельницький*, Sankt-Petersburg, 1859, p. 6.

88 Mikola, Kostomarov *Пісня моя*, http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=7535 (data consultării: 08.10. 2015).

deși ea și Velikorusia se află sub aceeași conducere, are o istorie proprie și propriul său caracter specific⁸⁹.

Între anii 1830-1840, odată cu apariția intelectualității ucrainene care se simțea înstrăinată și marginalizată din cauza propriei limbi și culturi, începe renașterea naționalismului ucrainean, la bazele căruia, de această dată, se află cultura și limba ucraineană. Noua generație de ucrainofili – M. Kostomarov, P. Kuliș, M. Bilozerskîi și, bineînțeles, Taras Șevcenko – au transformat ucrainofilia în ideologie naționalistă care nu mai permitea coexistența mai multor identități într-un singur individ. Cea mai importantă caracteristică a acestei perioade este formarea conceptului de stat național și începerea luptei pentru propria suveranitate și independență. În sprijinul acestei lupte vine și organizația „Kirill și Metodieu” care a provocat o reacție dură în cercurile guvernamentale înalte, care, în frunte cu Nicolae I al Rusiei, au recunoscut că nu mai este vorba de o manifestare a patriotismului regional, de o rămășiță a vremurilor de odinioară, care are legătură doar cu „renașterea limbii, literaturii și a «apucăturilor Malorusiei»”⁹⁰, ci este vorba de începutul separatismului și naționalismului ucrainean.

3. Autoimaginea ucraineanului în literatură

Fiecare literatură națională, într-o măsură mai mare sau mai mică, este marcată de acele fenomene culturale și istorice care au loc în societatea care creează acea literatură. Interesant este faptul că literaturile naționale care nu au avut niciodată contacte directe între ele pot să exprime foarte multe trăsături comune din cauza asemănării condițiilor istorice în care s-au format. Din această cauză, popoarele care au trecut printr-o experiență colonială comună își creează în literatură aproape aceeași imagine de sine. O lucrare foarte interesantă în acest sens este cea a Nataliei Lîsak, *Національні самообрази в ірландській та українській прозі 1990 років* (Autoimagi-

89 Roman Șporliuk, *Створення України* „Liudîna i svit”, 2000, pp. 2-16.

90 Кирило-Мефодіївське Товариство. Матеріали у трьох томах, <http://1576.ua/books/2693> (data consultării: 23.10. 2015).

nile naționale în literaturile irlandeză și ucraineană ale anilor 1990), în care studiază asemănările tipologice în sfera reprezentării naționale în două literaturi contemporane, cea ucraineană și irlandeză. Cercetătoarea crede că recurgerea la noile metode de interpretare a textelor va îmbogăți critica literară ucraineană și va aduce un nou punct de vedere asupra textelor literare binecunoscute, iar una dintre metodele de interpretare este comparația imaginilor de sine în textele celor mai cunoscuți prozatori ucraineni și irlandezi. Ea alege proza irlandeză din motive lesne de înțeles: atât Ucraina, cât și Irlanda au în spate un trecut colonial. Irlanda a fost colonia Marii Britanii (din secolul XVI-lea până în anul 1949), la fel cum a fost și Ucraina, colonia puternicelor state vecine Rusia și Polonia, câștigându-și independența de-abia în anul 1991. Ambele națiuni au fost nevoite să lupte pentru dobândirea dreptului la existență și, prin urmare, și-au creat aceeași imagine de sine pe care au oglindit-o fiecare în propria sa literatură⁹¹.

Foarte puțini cercetători ucraineni s-au ocupat de problemele imagologice, dar merită să-i amintim aici pe Dmîtro Nalîvaiko, cu articolul *Літературна імагологія: Предмет і стратегії* (Imagologia literară: obiect și strategii) și monografia *Очіма Заходу: Реценція України в Західній Європі XI-XVIII ст.* (Prin ochii Occidentului: receptarea Ucrainei în Europa de Vest); M. Ilnîțkîi și V. Budnîi cu manualul *Порівняльне літературознавство* (Literatura comparată) și M. Riabciuk cu eseu *Від «Малоросії» до «Індоевропи»: українські автостереотипи* (De la „Malo-rusia” la „Indoeuropa”: autostereotipuri ucrainene), eseu în care analizează cele două autostereotipuri ale ucraineanului: o imagine de sine hipertrofiată negativ și o altă imagine de sine, hipertrofiată pozitiv. Este de la sine înțeles că o împăcare sau, cel puțin, un dialog între cele două abordări sunt imposibile. La nivel ideologic, ireconciliabilii antagoniști își îndreaptă influența nu atât unii asupra altora (practic ar fi imposibil), cât asupra purtătorilor conștiinței pre-ideologice și pre-naționaliste – asupra tuturor celor „de-ai locului” cărora, după spusele lor, le era indiferent în ce limbă vorbesc și cu ce popor se identifică⁹².

91 Natalia Lîsak, *Національні самообрази в ірландській та українській прозі 1990-х років*, www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe (data consultării: 23.10. 2015).

92 Mikola Riabciuk, *Від Малоросії до Індоевропи: українські автостереотипи*, Krîtika, Kiev, 200, pp. 56-58.

Trecutul colonial ucrainean a lăsat o amprentă semnificativă asupra imaginii de sine a ucraineanului, iar această autoimagine se evidențiază (mai ales) în literatura contemporană. Astfel, asupra formării autoimaginii ucraineanului au avut o mare influență heteroimaginile negative ale colonizatorilor. De aici provine autoimaginea negativă ucraineană a propriei inferiorități (cunoscută sub numele de complexul de inferioritate națională sau complexul malorusismului) și amoralități (cum ar fi imaginea haholului vicelan). Cu toate acestea, în mod natural aceste autoimagini negative sunt suprapuse pe autoimagini pozitive (care nu datorează nimic trecutului colonial, fiind create numai și numai de ucraineni, printre care se numără și scriitorii), cum ar fi ideea mesianismului națiunii ucrainene și credința într-un viitor strălucit al poporului ucrainean. În afară de acestea, literatura ucraineană răspândește autoimaginea Ucrainei ca teritoriu situat la hotarul dintre Est și Vest. Toate aceste reprezentări naționale, după cum vom vedea în continuare, se află în creațiile autorilor contemporani.

Mai actuală ca niciodată, nevoia de autoidentificare a ucrainenilor s-a concretizat, și prin prisma evenimentelor din ultimii ani, într-o serie de romane, nuvele și eseuri care tratează cu precădere problema recăpătării memoriei colective, abordarea postcolonială și posttotalitară fiind predominantă pentru regândirea și reasezarea ideologică a identității ucrainene. Astfel, într-o perioadă de tulburare politică și militară pe care o traversează Ucraina, națiunea ucraineană trece printr-un proces necesar de autoidentificare, de definire a națiunii ucrainene față de alte națiuni, de poziționare a statului ucrainean pe harta lumii. În acest context numeroși scriitori își exprimă pozițiile public sau prin intermediul prozei cu privire la transformările accelerate din țară.

Mikola Homîci, în romane sale *Час* (Dresorul de timp), *Ніч русалки* (Noaptea rusalcei), *Територія брехні* (Teritoriul minciunii) și *Таємниця гробниці* (Misterul criptei) propune cititorului viziunea sa asupra trecutului și prezentului Ucrainei. Într-un interviu recent, scriitorul recunoștea entitatea multinațională a poporului ucrainean, precizând că nu se poate nega faptul că Ucraina este o țară multilingvă. În diferite regiuni ale țării se vorbesc mai multe limbi: ucraineană, rusă, maghiară, bulgară, găgăuză, română etc. Așadar, autoidentificarea trebuie să se bazeze, în primul rând,

pe valori și idei, și nu pe limba în care sunt exprimate. De asemenea, el consideră că scriitorii ar trebui să joace un rol-cheie în modelarea spațiului cultural ucrainean, deoarece aceștia au rolul de a construi treptat o identitate națională⁹³.

În romanul *Dresorul de timp*, Mîkola Homîci descrie drumul parcurs de medicul Serhei Illici, identificându-se practic cu întreg poporul ucrainean, de la categoria *homo sovieticus* la conștiința național-ucraineană. Schimbarea provocată de înțelegerea identității naționale și a autoidentificării ca ucrainean începe de la Revoluția de Granit⁹⁴, trecând prin Revoluția Portocalie⁹⁵, confirmată mai apoi de Revoluția Demnității⁹⁶:

Atunci, pe Maidan, parcă mi s-au deschis ochii: iată, poporul țării în care trăiesc s-a adunat aici, la Kiev, pe străzile și în piețele sale (...) „Estul și Vestul împreună!” – răsuna pretutindeni, scenariul pregătit de putere, care viza prăbușirea Ucrainei, a eșuat. (...)

Văzând toate acestea, pentru prima oară m-am simțit mândru de țara mea, de poporul meu care a arătat întregii lumi maturitatea lui, toleranța și răbdarea. (...) Pe toți îi unea drapelul galben-albăstru care fâlfâia deasupra capetelor lor. Atunci, în piață, am văzut

93 Mîkola Homîci, *Мандри, які змінюють життя*

<https://uamodna.com/interview/mykola-homych-mandry-yaki-zminyuyutj-zhyttya/> (data consultării: 23.11.2019).

94 Revoluția de Granit – campanie civilă non-violentă organizată de către tinerii ucraineni, în principal de către studenții din Ucraina Sovietică, în perioada 2-17 octombrie 1990, care a avut loc în piața Revoluției din Octombrie din Kiev (Piața Independenței de astăzi). Protestele s-au încheiat odată cu semnarea unei rezoluții a Radei Supreme, care a garantat îndeplinirea cerințelor protestatarilor.

95 Maidan – Revoluția Portocalie (câteodată și Revoluția Castanilor, de la castanii din Kiev) reprezintă o serie de proteste, blocate și greve generale la nivel național în Ucraina, organizate de susținătorii candidatului la președinție Victor Iușenko după publicarea rezultatelor disputate al alegerilor prezidențiale din noiembrie 2004.

96 Protestele proeuropene din Ucraina, numite și EuroMaidan, au început în noaptea de 21 noiembrie 2013, când cetățenii ucraineni au început să protesteze spontan în Kiev ca răspuns la decizia guvernului ucrainean de a suspenda procesul de pregătire pentru semnarea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană și Acordului de Liber Schimb cu aceasta. Protestele au fost începute de către studenți, la care, în scurt timp, li s-au alăturat partidele din opoziție și alte grupări pro-europene.

dintr-o dată cât era de frumos drapelul țării mele: un câmp de grâu copt și un cer albastru senin. Parcă era un fragment de vară în plină iarnă, sub ninsori. Peste tot, deasupra capetelor celor care protestau, drapelurile fluturânde se uneau într-o zi caldă și frumoasă de vară. Am înțeles că încă nu a dispărut Ucraina. Am ridicat deasupra capului o bucată din patria mea. Alături de mine stăteau mulți cărora „li s-au deschis ochii” și țineau deasupra capetelor pânza patriei lor⁹⁷.

Pentru oameni ca medicul Serhei Illici, care au crescut în URSS, a cărei capitală era Moscova, erau străine și de neînțeles motivele pentru care luptau pentru independență locuitorii din regiunile de vest ale Ucrainei. Poate asta se datora faptului că viziunea lor asupra lumii a fost formată la o vârstă fragedă de caricaturile revistelor sovietice, mai ales ale revistei „Pereț”⁹⁸, în care oamenii urâți țineau în mână steaguri galben-albastre cu tridentul pe ele, însoțite de cuvinte batjocoritoare folosite în viața de zi cu zi – *banderivți*.

Eroul principal al romanului recunoaște că a fost mereu surprins și chiar înspăimântat de dorința locuitorilor Ucrainei de Vest de a fi liberi. Propaganda partidului prezenta întotdeauna distorsionat poziția acestora, schimbând accentul de la patriotismul care a stat la baza sentimentelor lor la naționalism, încercând astfel să împiedice apariția unor astfel de aspirații la locuitorii altor regiuni ale Ucrainei. Ideologii partidului manipula cu îndemânare amenințarea naționalismului care se presupunea că a apărut în regiunile de vest și prin asta au reușit să împartă poporul aceleiași țări în două tabere. Ulterior, atunci când candidatul din partea puterii a suferit un fiasco, această izolare iminentă impusă de aceiași ideologi putea fi folosită ca un argument care dovedea existența amenințării unui colaps al țării⁹⁹.

Dacă ne gândim bine, totuși diferența de viziuni exista. Locuitorii regiunilor de vest nu au fost niciodată sclavi (iobăgia nu este nimic altceva decât sclavie). Ei au rămas liberi sub toate autoritățile, aflându-se în postura de muncitori angajați, nicicum de sclavi. Locuitorii regiunilor estice,

97 Mîkola Homîci, *Dresorul de timp*, traducere de Mihai Traista, Ed. „Mantaua lui Gogol”, București, 2019, pp. 108-109.

98 „Pereț” (ucr. piper) – revistă satirică ucraineană ilustrată (circa 3,3 milioane exemplare în 1986).

99 Homîci, *op. cit.*, p. 112

dimpotrivă trăind în Rusia imperială, au fost iobagi, trăind în condiții de sclavie. Abolirea iobăgiei în anul 1861 era prea recentă ca ei să aibă timp să-și reconstruiască viziunea asupra lumii, de aici și credința lor într-un țar bun și nepăsarea de a-și construi propriul destin¹⁰⁰.

În cel de-al șaselea an de facultate protagonistul este trimis, fiind cel mai bun student al institutului, la Olimpiada de Medicină a Uniunii Sovietice, care avea loc la Lvov. Serhii s-a îndrăgostit imediat de acest oraș, de arhitectura și cultura lui. A fost cucerit de primirea, ospitalitatea și inteligența înăscută a locuitorilor săi. Într-o seară, plimbându-se pe străzile Lvovului (era în luna mai, castanii înfloriseră), pretutindeni mirosea a cafea și a primăvară, iar el simțea o bucurie în suflet că se afla în acel oraș uimitor de frumos, se simțea minunat și liniștit. Aproape de Catedrala Dominicană a pornit pe o stradă liniștită, aproape pustie, uimit de aura aproape medievală a acelei străzi în care părea că timpul s-a oprit în loc. Într-o curte mică se vedeau vechile turnuri întunecate ale unei catedrale. Era construită în stil oriental, deși, fără nici o îndoială, era creștină. Drept mărturie stăteau sculpturile lui Hristos și ale sfinților, decapitate, cine știe din ce motiv. Neputând înțelege motivul construcției unei astfel de catedrale neobișnuite în acel oraș, intră în vorbă cu un bătrânel:

- Vă place?, mă întrebă un bătrânel care trecea pe lângă mine.
- Sigur! Nu se poate să nu-ți placă așa ceva! Dar ce fel de catedrală este?
- Este catedrala armeană. Cândva în oraș au trăit mulți armeni.
- Dar sculpturile de ce au fost decapitate?
- Ei, fiule, în „1944 moscalii au tras din automate în ele, dar, de ce au făcut asta, întrebă-i pe ei.

Dintr-o dată mi s-a făcut rușine, întotdeauna am fost de partea Armatei Roșii, mă simțeam ca un barbar. Apoi, pentru prima dată, mi-am dat seama că eram mult mai aproape de viziunea acestui bătrânel străin, decât de soldații Armatei Roșii care veniseră aici din Est. De fapt, era o opinie ideologică comună – respingerea ideilor comunismului.

100 *Ibidem*, pp. 120-123.

Tridentul și steagul albastru-galben erau încă străine pentru mine¹⁰¹.

Când, pe 21 ianuarie 1990, s-a întins un lanț viu de trei milioane de oameni, de la Lvov la Kiev, ținându-se de mâini, cu steaguri galben-albastre, Serhii s-a speriat. „Ne ocupă banderivții, mi-am spus. Combinația aceasta de culori, spre deosebire de culoarea roșie, festivă, speria”¹⁰². Ulterior, când, în luna octombrie a aceluiași an, a început Revolta de Granit a studenților, a rămas surprins. „Ce vor? Prăbușirea URSS? De ce? Aceasta este patria mea, întotdeauna m-am mândrit cu ea!”¹⁰³ Apoi, după lovitura de stat, din august, când evenimentele au început să se dezvolte cu viteza luminii, deasupra statului tânăr a fost arborat steagul galben-albastru, iar tridentul a devenit emblema, Serhii a fost „doar un spectator de pe margine a celor ce se întâmplă, neașteptând nimic bun”¹⁰⁴.

Văzând toate acestea, pentru prima oară, m-am simțit mândru de țara mea, de poporul meu care a arătat întregii lumi maturitatea lui, toleranța și răbdarea. Acum întruchiparea țării în ochii mei nu mai era doar un „garant” în spatele căruia nu și-ar fi dorit să stea niciunul dintre conducătorii statelor europene, nu mai era doar o clică de penali, de necinstiți care au jefuit poporul ascunzându-se în spatelor mandatelor parlamentare, nici birocrăți și delapidatori, ci oameni simpli care s-au adunat la Kiev să susțină unii simbolul portocaliu, iar alții pe cel albastru. Pe toți îi unea drapelul galben-albastru care fâlfâia deasupra capetelor lor.

Atunci, în piață, am văzut dintr-o dată cât era de frumos drapelul țării mele: un câmp de grâu copt și un cer albastru senin. Parcă era un fragment de vară în plină iarnă, sub ninsori. Peste tot, deasupra capetelor celor care protestau, drapelurile fluturânde se uneau într-o zi caldă și frumoasă de vară¹⁰⁵.

101 *Ibidem*, p. 120-123.

102 *Ibidem*, p. 120.

103 *Ibidem*, pp. 122.

104 *Ibidem*, pp. 120-123.

105 *Ibidem*, p. 125.

Iuri Andruhovîci, atât în romanele sale *Рекреації* (Recreații), *Московиада*, *Перверзія* (Perversiunea), *Дуа́спрезеце ине́ле*, *Таємниця. За-мість роману* (Mister. În loc de roman), cât și în eseuri și volumele de poezii se folosește cu mare pricepere de o serie de autoimagini naționale obișnuite ale ucraineanului. Narațiunea este făcută pe un ton ironic-jucăuș, cu o ironie clișată și oficioasă îndreptată spre cultura și istoria națională ucraineană. Andruhovîci propune cititorului să se îndepărteze un pic de bigotismul autoimaginilor naționale ucrainene, multe dintre ele fiind marcate de nu prea îndepărtatul trecut totalitar. Tocmai unei asemenea eliberări este dedicată „sărbătoarea Învierii Sfântului Duh” (*Рекреації*), care reflectă înnoirea narațiunii prin deconstructivism literar, deschizând nelimitate posibilități de interpretare. Această sărbătoare, la care este invitat și Homskîi („printr-o telegramă semnată de însuși Fellini, sau poate chiar de Hitchcock”), sigur de Comitetul de organizare, are loc în localitatea Ciortopil:

La Lvov ai înțeles că spre Ciortopil aproape că se face pelerinaj. Toate vagoanele trenului personal s-au umplut de spectatori care se grăbeau la sărbătoare, în principal studenți și elevi ai școlilor tehnice, care, imediat după ce trenul s-a urnit din loc, au deschis geamurile și, scoțând afară nenumărate steaguri albastru-galbene, au început să cânte cântecele soldaților pușcași (militarii care făceau parte din Armata Austro-Ungară în timpul Primului Război Mondial). (...)

În micile gări se vinde vin de casă, băieții, ca de marmură, în cămăși tradiționale ucrainene, se urcă în vagoanele personalului și imediat desfac steagurile luate în grabă pentru drum, astfel se înțelege: și ei merg la Ciortopil. Toți se duc la Ciortopil. Fetele, în mare parte, nu sunt așa frumoase, dar sunt tinere și asta e de ajuns...¹⁰⁶

Iată cum, dintr-o dată, Ciortopilul devine Mecca spirituală a ucrainenilor, la care trebuie să vină toți cei care își iubesc patria, mai ales tinerii care cântă tinerește („un, doi, un, doi, un, doi, trei – asta e fascism

106 Iuri Andruhovîci, *Рекреації*, Fabula, Kiev, 1992, p. 9.

pur”, spune un bărbat căruia îi pare rău că a nimerit în „acest cuib de bandiți”¹⁰⁷, dar și creatorii de artă, care nu au cum să nu-și iubească propria țară și fără de care, în opinia lui Homskîi, nu ar putea avea loc această sărbătoare: „Firește, nu va avea loc nici o Înviere a Duhului dacă nu vine Martofliak. Iar, dacă vine el, atunci, fără discuție, vor veni și Nemîrîci, și Hreț, doar atunci se poate învia ceva, dracu’ să o ia de treabă”¹⁰⁸. Astfel vede sărbătoarea Învierea Duhului Mr. Homskîi din Leningrad (călător, rock star, poet și muzician, un pui de cățea vesel), care onorează Ciortopilul provincial prin prezența sa. Cu totul altfel vede această sărbătoare a renașterii spiritului național ucrainean soția poetului Rostislav Martofliak – o speranță a poeziei ucrainene, șomer de treizeci de ani, tată a doi copii care nu sunt ai lui, alcoolic, vagabond, tată iubitor, persoană publică populară, candidat pentru poziția de deputat, om genial pentru conversații, idealul femeilor mai în vârstă, hoinar de noapte, leul restaurantelor, egoist și laș, un iubit moleșit, incapabil și fantastic...¹⁰⁹

Patru ore în autobuz, chiar dacă e „Ikarus”, e un mare chin, mai ales azi, când toți parcă s-au smintit, se adună precum corbii în acel Ciortopil, drumul e tictisit de mașini, autobuze, și toți au venit cu steaguri, și toți la Ciortopil, o nebunie... (...)

Acolo, desigur, vor fi tot soiul de curve ambulante, căci la această sărbătoare a Învierii Duhului cel mai ușor e să-și găsești o parteneră de pat, poate mai ușor decât o sticlă... (...)

Cel mai rău e că știi dinainte cum va fi acolo, la Ciortopil. Aceeași companie – Hreț și Nemîrîci, și craiul Homskîi, Tomskîi, cu pretențiile sale, aceleași glume, aceleași versuri (...).

O mulțime de fani, autografe, unul mai ridicol decât altul, beția de noapte la hotel, apoi Hreț va adormi cu capul pe masă. Nemîrîci și Homskîi se vor duce la femei, atunci va apărea Pavel cu complimentele sale și cu o sticlă, o să trîncănim toată noaptea despre nu știu ce putere necurată sau despre Ucraina, mereu același lucru,

107 *Ibidem*.

108 *Ibidem*.

109 *Ibidem*.

Mașapura nu se va băga prea repede, va sta până ce nu vor mai rezista și vor adormi, atunci în sfârșit se va căra, iar Martofliak va începe să se uite prin sticle dacă nu cumva a mai rămas ceva de băut... (...)

Ah, cât de obișnuite, de cunoscute sunt toate astea, aceste sărbători, această Înviere a Sfântului Duh, acest gol...

De altfel, sunt niște băieți talentați, cinstiți, incorruptibili, floarea națiunii, copiii timpurilor moderne, poeți de treizeci de ani, fiecare crede că e buricul pământului...¹¹⁰

Aflându-se sub influența autoimaginei naționale a poporului căruia îi plac cântecele, dansul, ștergarele și cămășile înflorate, elvețianul de origine ucraineană, doctor în medicină, Popel, care deținea o clinică privată în Lucerna, cantonul Beaune, a hotărât să vină la această sărbătoare în micul oraș din Carpați, sperând să găsească acolo neapărat acele atribute, acele simboluri obișnuite ale poporului ucrainean: „Merg pur și simplu la Ciortopil la sărbătoarea Învierii Duhului.// Se spune că trebuie să fie ceva special. Huțulii în costume naționale, muzică, dansuri felurite. Îmi place asta foarte mult. Am la mine o cameră video, așa că voi putea să filmez un film întreg...”¹¹¹.

Cu toate acestea, autoimaginea națională suferă o anumită înstrăinare datorită faptului că este percepută de către un străin ca un exotism care merită filmat, iar mai pe urmă arătat, undeva în Elveția, prietenilor și cunoscuților. Intenția doctorului Popel de a filma sărbătoarea Învierii Duhului ne aduce aminte de nuvela lui Serhii Fedosiev, *Ця шокуюча Східна Європа* (Această șocantă Europă de Est), în care un student ucrainean, Petro Tovcîhrecika, l-a invitat la ziua sa de naștere pe colegul său palestinian, Muhammed, fiul unui comunist sau traficant de arme. Acolo, în satul său natal, Holopupînți¹¹², s-au adunat toate neamurile, vecinii și prietenii, prilej cu care au tăiat porcul:

Nu am să vă povestesc în detaliu, uciderea porcului, pentru că viața este viață, iar moartea este moarte. Oricine a văzut asta odată,

110 *Ibidem*.

111 *Ibidem*.

112 Holopupînți – (ucr.) cu buricele dezvelite, burtă-goală.

cu siguranță nu va uita. Îl scot afară din coteț, porcul se împotrivește, doarece simte că i se va întâmpla ceva groaznic, îl lovesc cu putere, cu un mai în moalele capului, porcul cade, urlă din răspuți, îl ucid cu alte lovituri, după care îi taie gâtul, îi scurg sângele, îl pârllesc cu lampa de benzină, îi rad părul cu un cuțit, îi despică burta, îi scot mațele, îi jupoie pielea, îl tranșează și fac încă o mulțime de lucruri crude. Dar cel mai interesant este când vecinii și neamurile se adună să mănânce carne proaspătă și atunci începe o adevărată beție cu *samahon*, cu certuri, câteodată cu bătaii și cu alte lucruri rușinoase și monstruoșități.

Ar fi inutil să mai spun că, după tot ce a văzut, Muhammed a rămas șocat și nu a vorbit cu mine o jumătate de an.¹¹³

Înainte de a termina facultatea, Muhammed îi dă lui Petro o cameră video, o videocasetă de trei ore și-l roagă să înregistreze uciderea unui alt porc. Ceea ce Petro a făcut cu mare satisfacție, deși nu prea se pricepea la filmări: „Camera îmi tremura în mâini, de câteva ori mi-a căzut pe jos, mai bine zis, am căzut și eu odată cu ea, pentru că băusem o cantitate foarte mare de *samahon* și mă îmbătasem. Într-un cuvânt, filmările au fost făcute din unghiurile cele mai neașteptate. Însă misiunea se pare că mi-am îndeplinit-o. Am filmat întreaga casetă și am dat-o prietenului meu arab”¹¹⁴. Muhammed, când s-a întors acasă, a vândut caseta, pe o sumă colosală, prestigiosului post de televiziune Al Jazeera, care, din acea casetă de trei ore, a realizat un film de treizeci de minute, intitulat *Această șocantă Europă de Est*. Timp de câteva luni acest film a avut cel mai mare rating. A fost vizionat de milioane de telespectatori din lumea arabă, fiind considerat un film de groază. A fost prezentat după miezul nopții, cu avertismentul că nu este recomandat celor sub 18 ani și bolnavilor de inimă, dar, cu toate acestea, filmul s-a bucurat de un succes imens. Cercetătoarea Natalia Lîsak afirmă că în acest fel percepută, ca un exotism, autoimaginea ucraineanului, destul de tipică în percepția cititorului, își pierde din familiaritate¹¹⁵.

113 Serhii Fedosiev, *Ця шокуюча Східна Європа*, Feniks, Kiev, 2016, pp. 221-226.

114 *Ibidem*.

115 Lîsak, *op. cit.*

Scopul sărbătorii naționale a Învierii Sfântului Duh constă în această eliberare carnavalescă a societății din rigiditatea trecutului totalitar, aducător de moarte, care încă îi înconjoară de pretutindeni pe eroii romanului. La baza romanului se află carnavalizarea istoriei și autoimaginii naționale ucrainene. Z.M. Pavlișin afirmă că în mediul însuflețitor, însă nemilos de sceptic, al carnavalului se contopesc adevăruri și valori fundamentale, dar și tablouri îndrăgite ale lumilor colonială și anticolonială... *Recreațiile* pur și simplu fac loc noului, demonstrând că vechiul cadru nu mai obligă pe nimeni la nimic¹¹⁶. Foarte importantă este și afirmația Tamarei Hundorova: „Libertatea de exprimare estetică coincide cu căutarea unui nou spațiu comunicativ, a unei noi istorii, pe care o promite carnavalul... Carnavalul dionisiac sperie prin bufonadă, prin încălcarea spațiului sacru al culturii naționale, prin tensiunea demonică a potențialului său satirico-apocaliptic”¹¹⁷.

Andruhovîci ne prezintă o altă expresie, destul de neobișnuită, a autoimaginii naționale ucrainene, deoarece, în condițiile carnavalului, istoria națională se desacralizează. El înlocuiește acest construct ideologic artificial cu unul la fel de artificial, mitologic chiar, însă lipsit de îndoctrinare. Acest lucru se reflectă în text – Imperiul Austriac bântuie ca o fantomă pe teritoriul actualei Galiții. „Astfel se deconstruiește autoimaginea ucraineanului, izolată de cultura europeană, iar Ucraina se înscrie în spațiul cultural european”¹¹⁸, afirmă aceeași Natalia Lîsak. Această închipuită autoimagine a Ucrainei, a unei țări europene cu drepturi depline, apare în text prin prisma personajelor, reprezentanți ai intelectualității austriece, de la balul la care este invitat și poetul Iurko Nemîrîci, care conversează cu ei la același nivel cultural și intelectual. Artificialitatea, fabulația, irealitatea acestei situații este exprimată prin faptul că toți interlocutorii poetului sunt vampiri.

Această sărbătoare teatralizată a Învierii Sfântului Duh are loc în ultimele zile ale perestroicii lui Gorbaciov, dar la ea, în afară de acele cântece ale pușcașilor, de steaguri albastru-galbene și de un trident – însemn

116 Z.M. Pavlișin, *Що перетворюється в «Рекреаціях» Юрія Андруховича*, „Ceas”, 1997, pp. 237-254.

117 Tamara Hundorova, *Зустріч з «іншим»*, Ukrainskii postmodern, Kiev, 2005, p. 264.

118 Lîsak, *op. cit.*

național ucrainean mângălit pe peretele din toaleta unei berării –, nu are loc nicio înviere a spiritului național ucrainean, „renaștem simbolurile, înviem Duhul, aha, rahat pe băț...”, își spune Marta, soția poetului Rostislav Martofliak. Pentru poeți, „fără de care nu se poate învia nimic”, sărbătoarea Învierii Duhului nu înseamnă decât următoarea reuniune la care pot să se îmbete liniștiți cu cele mai fine băuturi, să se îndoape cu cele mai gustoase feluri de mâncare și să sforăie prin cele mai luxoase hoteluri, cu alte cuvinte, „marilor poeți ai epocii ce trece” li se cuvin toate onorurile, iar pe urmă ei o să vadă cum își vor exprima părerile în legătura cu sărbătoarea Învierii Duhului, numai dacă o să aibă chef și dacă vor putea să se țină pe picioare, vor bolborosi câteva cuvinte de pe scenă, iar publicul îi va asculta și ovaționa cu gurile căscate de uimire. Îndrăzneala, mai bine spus tupeul și bădărănia sunt caracteristici pozitive, care le dau posibilitatea de a se afirma în marea furtunoasă a poeziei contemporane. Dorința și capacitatea de a bea alcool în cantități nelimitate este, la fel, o caracteristică esențială a unui poet adevărat, cel puțin, a unui poet ucrainean. Complexul de inferioritate națională și culturală se reflectă în întrebările tipic ucrainene pe care le rostește poetul Rostislav Martofliak: „Oare ne vor ajuta extratereștrii? Oare ne va ajuta America? Oare ne va salva Fondul Monetar Internațional? Oare ne va salva aurul hatmanului Polubotko¹¹⁹? Oare ne va ajuta ONU? Oare ne va ajuta Bruxelles? Oare ne va salva Geneva? Oare ne va salva iubirea? Oare ne va ajuta Varșovia? Oare o să-i fim pe plac lui Wałęsa? Oare ne va salva Israelul? Oare o să ne creadă arabii? Oare ne vor ajuta tătarii? Oare vor fi alături de noi turcii?”¹²⁰ După cum observăm, avem din nou de-a face cu un joc deconstructiv al autoimaginii ucraineanului, inferior altor popoare și neputincios, care așteaptă ajutorul de pretutindeni, de la popoarele europene pe care le consideră inferioare lor și chiar de la extratereștri.

În romanele lui Andruhovîci apar atât spații reale, cât și imaginare, închipuite de către autor. Astfel, dacă, în *Recreații*, eroii se află într-un orașel fictiv, din Carpații Ucrainei, Ciortopil, pe lângă faptul că orașelul

119 Pavlo Polubotko, hatmanul Oștii Zaporojene a Ucrainei din stânga Niprului (1722-1724).

120 Andruhovîci, *op. cit.*

este foarte mic, mai este și înconjurat de munți, ceea ce poate însemna un spațiu închis, fără posibilitatea de a scăpa din el. În *Moscoviada*, poetul Otto von F. se află la Moscova, capitala marelui Imperiu, dar și într-o Moscova subterană, închipuită de autor. De fapt, aproape în toate creațiile literare ale lui Andruhovîci apare o lume subterană, paralelă cu cea reală, orașe închipuite de autor, care uneori simbolizează o întoarcere în trecut, ca în romanul *Recreații*, când invitații la sărbătoarea Învierii Duhului trec direct de la berărie la restaurant, printr-un culoar subteran, iar Nemîrîci își spune în gând: „Se pare că sub fiecare oraș există un alt oraș, cu străzile și piețele sale, cu tradițiile și misterele sale; la urma urmei, de mult bănuisem acest lucru, dar nu avusesem ocazia să mă conving; ce-i drept, nici nu căutasem o astfel de ocazie, căci de ce să te convingi de ceea ce și așa ești sigur, așa dar, acum mergem prin evul mediu, cu un etaj mai jos se află preistoria, apoi mamuții, apoi, se pare, mezozoicul și așa mai departe, coborârea asta nu are sfârșit...”¹²¹

Chiar și în povestirea pe care a scris-o Homsîi și o spune confracților săi, în romanul *Recreații* este vorba de un oraș de provincie din Galiția, în care un grof se pregătește de primul zbor cu avionul, iar directorul gimnaziului privat din oraș vrea să o seducă pe una dintre elevele sale și apelează la ajutorul unui hipnotizator. La procesul directorului începe un cutremur, eleva de gimnaziu, care tocmai se ruga în biserică, intră cu tot cu biserică în pământ și ajunge într-o țară subterană, încă necunoscută de nimeni, iar pilotul nu poate nicicum să aterizeze, deoarece cutremurul a distrus totul¹²². Alteori, aceste orașe închipuite sunt o salvare pentru generația de intelectuali ai anilor '80 (optzeciștilor), așa cum se întâmplă în volumul de eseuri *Диявол ховається в сирі* (Diavolul se ascunde în cașcaval) sau în eseul *Мала інтимна урбаністика* (Mica urbanistică intimă), Andruhovîci vorbind despre tinerețea sa Lvoviană, prezintă orașul Lvov (cel mai ucrainean oraș dintre toate pe care le are Ucraina) ca pe un loc rusificat cu oameni slabi, care stau cu capul plecat, bucuroși să-și servească stăpânii sovietici:

121 *Ibidem*.

122 Iuri Andruhovîci, *Рекреації*, <http://www.litmir.co/br/?b=91681> (data consultării: 08.11. 2015).

De la ferestrele deschise, dacă se auzea vreo muzică, se auzea doar muzică de estradă sovietică. În oraș s-a dovedit a fi foarte multă limbă rusă. Însă și mai rău era faptul că vorbitorii de limbă ucraineană, aproape toți, fără excepție, erau niște săteni pasivi și încuiați la minte. Studenții universității, cu toată înfățișarea lor, nivelul de colaborare și cu tot modul lor de viață aduceau mai repede cu niște oameni educați de un imbecil institut tehnic profesional, iar așa-numita intelectualitate națională a demonstrat toate minunile de supușenie, credincioșie și servilism sublimând întregul lor ucrainism într-o fizionomie bine hrănită și în cămășile populare pe care le purtau. Toate acestea deveneau una dintre cele mai dezgustătoare specii al fluturului de noapte din câte am văzut vreodată¹²³.

Andruhovîci îi dă chiar și o denumire jignitoare acestei specii de fluture de noapte – *sovoukr* (*sovo+ukr* = *sovka* – fluture de noapte + *ukr* – ucrainean). Aceasta era radiografia societății ucrainene din cel mai ucrainean oraș din Ucraina din timpul tinereții lui Andruhovîci. La prima vedere o tinerețe pierdută, rusificată, educată de un imbecil institut tehnic profesional, dar lui Andruhovîci și tinerilor din generația sa le-a mai rămas ceva: „Credința într-un oraș misterios paralel cu Lvovul cel de toate zilele. Din când în când acest oraș le semnala existența sa, câteodată prin umbra unui personaj care nu era din acel loc și din acel timp, ci dintr-o „țară călătoare a păsărilor”, prin galerii urât mirositoare ale orașului vechi. Câteodată, prin vestea despre următorul proces politic, printr-o expoziție de artă „de stînga”. Prin vizionarea unui film de Tarkovski sau chiar și printr-o simplă plimbare prin cimitirul orașului”¹²⁴.

Orașul închipuit al lui Andruhovîci se întindea pe dealurile verzi, pitorești, păstrând în totalitate arhitectonica și arhitectura orașului medieval. Prin ferestrele deschise se auzeau non stop acorduri de clavecin sau un rock simfonic de bună calitate, iar fetele cu părul lung, cu cununi de flori

123 Iuri Andruhovîci, *Мала інтимна урбаністика*, <http://www.litmir.co/br/?b=91681> (data consultării: 08.11. 2015).

124 *Ibidem*.

pe cap, îl așteptau în iarbă lângă fântânile arteziene. În Lvovul închipuit se vorbea doar limba ucraineană, poate doar vechii vrăjitori sau vrăjitoare își permiteau să vorbească latina sau greaca. De asemenea, fiecare locuitor al orașului închipuit știa pe de rost versurile lui Antonîci¹²⁵, iar menestrelii călători dădeau în fiecare seară concerte sub cerul liber. Sub oraș au fost ramificate sisteme întregii de căi și sedii, aici se păstrau nesfârșite provizii de vin, aur, textile și cărțile vechi. În general, acesta era orașul misterului nesfârșit, în care femeile, plantele și ploile miroseau a mister. Știam că râul Lvovian curge ascuns pe sub pământ și că în el trăiesc adevărații ȋipari atlantici, după cum *de facto* orașul era așezat în zona atlantică a lumii, foarte probabil chiar pe ȋărmlul mării”¹²⁶.

Pentru Iuri Andruhovîci geografia înlocuiește cu succes istoria și totodată este cea mai puternică provocare poetică. În centrul vechiului univers plat andruhovician, sprijinit pe balene sau broaște țestoase, al cărui ȋinut cel mai îndepărtat este India, se află Lvovul, iar el devine un susȋinător fervent, adesea exagerat, un adevărat apologet al Imperiului Austro-Ungar, cetățean al unei țări care nu există. În eseurile sale „răposata Austria”, „măicuța Austria”, „bunica Austria” joacă un rol foarte important în tot ce înseamnă ucrainean. Datorită Austriei au fost păstrate componentele ucrainismului în vasta diversitate lingvistico-naȋională. „Acest lucru s-a întâmplat probabil în ciuda voinȋei sale, însă, dacă nu ar fi fost ea, noi nu am fi existat astăzi. Omenirea ar fi fost mai săracă cu o cultură, cu o mentalitate, cu o limbă...”¹²⁷

În al doilea rând, pentru Andruhovîci, ca pentru orice ucrainean din Galiȋia, este foarte important dialectul care s-a păstrat datorită acestui „imperiu naiv”, iar una dintre caracteristicile lui sunt copioasele germanisme, începând cu *фана*¹²⁸, *фертик*¹²⁹, *фриирик*¹³⁰, *фарфоулі*¹³¹ și termi-

125 Bogdan Ihor Antonîci – poet ucrainean (1909-1937).

126 Andruhovîci, *op. cit.*

127 Iuri Andruhovîci, *Еру-зеуу-непу.ȋ*, <http://chetver.com.ua/n3/andruxovych.htm> (data consultării: 15.11. 2015).

128 Steag.

129 Fante.

130 Micul-dejun (germ.) Frühstück

131 Cârpe, boarfe.

nând cu acel aproape sacru *шляк би його трафує*¹³². „Și ce aș fi făcut eu, scriitorul ucrainean, astăzi fără aceste germanisme?”¹³³

În al treilea rând, datorită acestei bunicuțe s-a împăcat și s-a unit ceea ce până la ea părea de neîmpăcat și de neunit. „Ea a fost obligată să aleagă pentru sine libertatea și pluralismul, oferind adăpost tuturor – de la evreii hasizi până la staroveri, de la misterioșii karaimi până la ȣigani maramureșeni...”¹³⁴ În al patrulea rând, Imperiul Austro-Ungar a păstrat arhitectura datorită căreia orașul natal al lui Andruhovîci, Stanislavov,¹³⁵ se deosebește de Dnipropetivsk, Krivi Roh sau Zaporijie, care, la rândul lor, nu prea se deosebesc unul de celălalt. Și, în al cincilea rând, spune Andruhovîci, Austro-Ungaria a deschis pentru ucraineni, noi posibilități geografice:

Ne-a învățat să privim spre apus cu dragoste. Să ne gândim numai că existau vremuri când orașul meu făcea parte dintr-un singur stat unificat, nu împreună cu Tambov și Tașkent, ci împreună cu Veneția și Viena! Toscana și Lombardia au fost în interiorul aceluiași hotare cu Galiția și Transilvania. La începutul secolului nu mi-ar fi trebuit viză pentru a mă întâlni, să presupunem, cu Rilke sau cu Gustav Klimt, iar pentru a coborî din tren la Cracovia, Praga, Salzburg sau Triest aș fi avut nevoie doar de un simplu bilet pentru trenul respectiv. Pe toți cei care se îndoiesc de acest lucru îi invit să arunce o privire pe harta legăturilor feroviare a Imperiului Austro-Ungar.

Exact acesta este punctul meu de vedere. Există cinci teze pentru apărarea Imperiului Austro-Ungar. De fapt, numărul acestor teze poate fi mult mai mare, și ele pot fi diferite. Eu o să mă bucur, dacă cineva mă va completa și corecta, sau poate, de ce nu, contrazice¹³⁶.

După toate evenimentele zguduitoare și după toate transformările de după anul 1939, spațiul lui Andruhovîci, spațiul ucraineanului, în special

132 Expresia este folosit ca imprecuație, care spune la supărare.

133 Andruhovîci, *op. cit.*

134 *Ibidem*.

135 Vechea denumire a orașului Ivano-Frankivsk (1772-1918 și 1933-1962).

136 *Ibidem*.

al creatorului ucrainean, rămâne un spațiu tolerant, multietnic, multiconfesional și multicultural, deoarece acest spațiu – lumea lui Andruhovîci – este teritoriul dintre Germania și Rusia, așa-numita Europa Centrală și de Est sau zona de tampon, teritoriul dictaturilor, al lagărelor de concentrare și al epurărilor etnice în masă, acea parte a lumii în care, după cum afirmă Boris Harciuk, „modernismul a fost ucis, i s-a șters orice urmă, iar în locul lui s-a format un mare gol postmodern, o destrămare a spiritului (*дыша-пазрыха*)”¹³⁷. Într-adevăr, în ultima vreme acest spațiu s-a îngustat din ce în ce mai mult, deoarece Galiția ucraineană, ultimul teritoriu al Imperiului Austro-Ungar, nu s-a întors la sânul matern al Europei (Uniunii Europene). Dar asta nu înseamnă că lumea lui Andruhovîci nu o să se extindă mai departe spre vest: noua versiune „din Lisabona până la Lugansk”¹³⁸.

Din scurtele sale călătorii spre Est, mai ales la Kiev, alături de alți poeți, Andruhovîci a înțeles „eșecurile și inferioritatea”¹³⁹ atât de caracteristice ucrainenilor, pe care deseori le oglindește în opera sa poetică. Cu toate că el însăși afirmă într-un articol că „lumea cunoaște literatura națională după proză”¹⁴⁰, pe de altă parte, Otto von F, eroul autobiografic al romanului *Moscoviada*, vorbește în fața imaginarului rege al Ucrainei, Olenko al II-lea, la fel de convingător, că istoria tuturor popoarelor mari nu este altceva decât istoria poeziei lor: „Căci nimic nu-i pe lumea asta deșertăciune mai mare și lucru mai fără rost și de tot râsul decât poezia cea inspirată, dar, deopotrivă, nimic nu este pe lume atât de trebuincios, de plin de miez, de indispensabil decât aceeași poezie, Preaucraineitatea Ta. Ia și cercetează istoria marilor popoare și Te vei încredința că în ea este vorba despre istoria poeziei acestora – uită-te și prin istoria popoarelor mai mici. Cele care ar putea să dispară încă de mâine”¹⁴¹. Pare a fi o contrazicere, însă ea dispare „când proza este scrisă de un poet”¹⁴². În proza lui Andruhovîci întâlnim

137 Boris Harciuk, *Сучасна українська проза*, Akademia, Kiev, 2011, p. 128.

138 *Ibidem*.

139 *Ibidem*.

140 Iuri Andruhovîci, *Світ пізнає національну літературу за прозою*, „Avjej”, 1992, nr. 4.

141 Iuri Andruhovîci, *Moscoviada*, traducere de Dragoș Dinulescu, Ed. ALLFA, București, 2010, p. 15

142 Harciuk, *op. cit.*

poezia la tot pasul. Aproape toate personajele sale sunt poeți, iar autorul citează atât din poeziile sale, cât și din creațiile altor poeți.

Eșecurile, inferioritatea, lipsa libertății – trăsături ale imaginii de sine a ucraineanului – Andruhovîci le redă printr-o serie de întrebări retorice pe care și le pune eroul principal al romanului *Moscoviada*: „De ce încuiați ușa de jos, de la intrare? (...) De ce trebuie o făptură tânără, acrobatică, în plus, și săritor cu parașuta, să-și riște viața, în țara voastră de tot rahatul, pentru o sticlă de votcă? Ce-aveți de sunteți așa de adânc infectați cu virusul ăsta, al lipsei de libertate? De ce ne lăsați atât de puțină libertate, una care nu ne ajunge decât să cădem de la etajul șapte? De ce țineți cu tot dinadinsul să mă faceți singurul răspunzător de moartea lui – nu cumva, pentru a scăpa de această vină ar trebui să mă arunc și eu de la fereastră?”¹⁴³

Eroul (antieroul) romanelor lui Andruhovîci este poetul boem ucrainean care, de fiecare dată altul și întotdeauna, se trezește în epicentrul transformărilor fatale ale „fizicii în metafizică” și invers. Prin acest poet boem ucrainean, Andruhovîci vrea să-l reprezinte pe fiecare ucrainean în parte și să arate calea pe care acesta ar trebui să o urmeze pentru a se „vindeca”, pentru a se reînnoi. În *Moscoviada* acest poet boem ucrainean – Otto von F (numele său nu face parte dintre numele tradiționale rusești, poate că e o aluzie la Imperiul Austro-Ungar de care aparținea cândva orașul natal al lui Andruhovîci), „un pui de cățea” care, spre deosebire de colegii săi de alte naționalități care scriu poezii și dau câte o raită prin magazine, stă întins în pat și se zgâiește la pereții împânziți cu figurile căzăcești și ale altor oameni de stat din vremea Republicii Populare a Ucrainei de Vest. Este o altă autoimagine a ucraineanului care, neputând să se desprindă de trecutul său, a dat naștere acelui fenomen pseudonațional, numit *шароварищина*¹⁴⁴, – devenit pentru mulți „nouă cultură”, o cultură care se identifică cu șalvarii căzăcești, cămășile populare, cultul slăninii de porc și al găluștelor¹⁴⁵. Pe parcursul întregului roman Otto von F. se confesează în fața imaginarului rege al Ucrainei, Olelko al II-lea. Autorul stăpânește la perfecțiune mijloacele de comparație culturologică și nu

143 Andruhovîci, *op. cit.*, p. 35.

144 Șarovarșciîna (șălvăreală, de la șalvari).

145 Oleksandr Klîmov, *Шароварищина, як явище української культури*, <http://pol-tava.to/news/3940/> (data consultării: 15.11. 2015).

se teme să le folosească. Istoria Ucrainei este prezentată într-un context parodic în care, pentru a-și impresiona cititorii, îl introduce pe acest personaj aproape burlesc, nefixat în nici o carte de istorie:

Domn și Stăpân peste Ruso-Ucraina, Mare Principe de Kiev și de Cernigov, rege al Galiției și al Voliniei. Al ținuturilor Pskov, Peremîsl și Kosiatin, Duce de Dneprodzerjinsk, Pervomaiskîi și Illicivsk, Mare Han al Crimeii și al Ismailului, Baron de Berdicivsk și al Bucovinei și Basarabiei, Căpetenie peste Nova Askania și Kahovka, arhisenior al Câmpiei Sălbatică și al Pădurii Negre, Hatman și Ocrotitor al cazacilor de pe Don, din Berdiansk și din Krivoi Roh, păstor neobosit al huțurilor și al boikilor, Patron al întregului popor ucrainean, socotindu-i alături și pe tătari, mongoli și mici haholi, culegătorii moldoveni și molvanieni, atât de asemeni cu ținuturile noastre, Stăpân și Păstor al marilor și micilor slobojanșcini, ca și al celor dinăuntru și al celor de dinafara Tmutarkanului, Vlăstar al unei vestite stirpe, vechi de o mie de ani, cu un cuvânt, Monarh al nostru mândru și atât de respectat.¹⁴⁶

Regele Olelko al II-lea Dolgoruki-Rurikovici, a cărui figură este arhetipul bufonului în proza postmodernă ucraineană, reprezintă trei măști grotești: a războinicului curajos, a unui judecător drept și cea a unui neîntrecut chefliu, toate aceste trei măști limitând imaginația monarhului despre mijloacele prin care ar putea atinge nemurirea. De asemenea, avem motive de a-l privi pe acest rege ca pe un alter ego a lui Otto von F. din punctul de vedere al comportamentului său. De fapt, avem doi bufoni, iar primul încearcă clar să se afirme pe seama celui de-al doilea. Tocmai datorită acestei bufoniade Andruhovîci revizuieste nu numai vechea tradiție ucraineană, transformând lozinca poetului național al poporului ucrainean Taras Șevcenko „Luptați și veți învinge!” în „Veseliți-vă și veți fi veseli!”, dar totodată transformă și trecutul colonial al poporului ucrainean¹⁴⁷. Acest poet ucrainean, student la Institutul de Literatură „Maksim

146 Andruhovîci, *op. cit.*, p. 13.

147 Harciuk, *op. cit.* p. 134

Gorki”, călătorește prin Moscova, pe parcursul unei zile, mai exact într-o zi de sâmbătă, o zi liberă în care nu se duce la cursuri, dar în care lichidează simbolurile imperiului și se întoarce în Ucraina cu un glonte în cap.

Otto von F. trăiește într-un cămin studențesc de tip sovietic, o miniatură a statului totalitar pe care autorul îl descrie în cele mai mici detalii: „Asta este viața în văgăuna asta blestemată, numită căminul Institutului de Literatură, instituție gândită pentru propria justificare și împăcare a sistemului, un labirint de șapte etaje ridicat în mijlocul monstruoasei capitale, în inima atinsă de putreziciune a imperiului, existând încă pe jumătate”¹⁴⁸. Speranțele poetice din provinciile imperiului sovietic, viitori reprezentanți ai literaturilor naționale, alcătuind versuri în idiș medieval, poeme ucrainene în versuri și strofe de cântece uzbece trăiesc în acest loc în care glasurile și mirosurile creează o unitate dialectico-simbiotică – „un buchet de arome de tobogan de gunoi, halene cu alcool la origine și spermă. Șuieră tigăi, zornăie găleți și chei, se trântesc uși...”¹⁴⁹. Aici putem observa motivele antonimice ale locuinței și lipsei de locuință. Bulgakov spunea: „locuința este piatra de temelie a vieții omenesti. Fără locuință omul nu poate exista”¹⁵⁰. Trăind în cămin, oamenii au impresia că dețin „propriul lor acasă”; este doar o iluzie, deoarece ei, deși au unde locui, nu au acel „acasă”. La fel se simte și eroul *Moscoviadei*, el nu poate crea: „Iar tu, Otto von F., poet ucrainean, simți cum te roade îndoiala și cum mușcă din tine și lasă în loc găvane uriașe, până când, te vei trezi într-o bună zi trecând pe coridor cu totul străveziu și ciuruit, n-ai să mai fi salutat nici măcar de calmuci. // Dar nici că te-ai putea împotrivi cu ceva – toate poeziile tale au rămas undeva în urmă, în sferele luminoase ale Ucrainei. Atmosfera moscovită era prea densă, prea impenetrabilă pentru viersul lor de privighetoare”¹⁵¹. Aici motivul „acasă” capătă o semnificație spirituală. În acest sens „fără adăpost” nu este doar Otto von F., ci și întreaga populație a Uniunii Sovietice. Popoarele nu au propriile lor țări (patrii), doar niște republici efemere. Imperiul vechi se prăbușește, iar oamenii parcă stau suspendați în aer, neștiind încotro să se îndrepte, simt un mare gol spiri-

148 Andruhovîci, *op. cit.*, p. 29.

149 *Ibidem*, p. 21.

150 Mihai Traista, *Iuri Andruhovîci – Moscoviada*, http://www.poezie.ro/index.php/essay/14021812/Iuri_Andruhovici_-_Moscoviada (data consultării: 15.11. 2015).

151 Andruhovîci, *op. cit.*, p. 7.

tual. Asta îi obligă să-și caute alinarea în alcool pentru a găsi cât de cât un sens existenței lor și a scăpa de acea viață gri, impersonală. „Votca devenise supremă: țelul cel mai înalt, providențială monedă de schimb, sfânt Graal, diamant de Golconda, aur al lumii”¹⁵². Exact această criză spirituală, acel „fără adăpost” spiritual este cea mai importantă caracteristică a sfârșitului imperiului.

În acea zi de sâmbătă, Otto von F. se trezește și coboară în sala de dușuri – o pivniță împutită de flegme, resturi de săpun și smocuri vechi de păr –, unde profită de ocazie și întreține relații sexuale cu o studentă negresă „care se apleacă așa, fără ca măcar să se uite înapoia ei, încet și supusă. Ca o ofertă. Sau, poate, ca un îndemn (...), se dăruie așa cum numai sclavele o fac”¹⁵³. Întorcându-se de la duș, constată că nu a închis ușa și în cameră îl așteaptă frații săi „întru spirit și, la drept vorbind, mai degrabă întru... spirt”¹⁵⁴, doi provenind din Ucraina, copiii adoptivi ai imperiului, la fel ca și el. Firește că, după o noapte de beție, acum toți suferă și sunt morocănoși, dar nu regretă nimic, ba dimpotrivă, iar „li s-a făcut de bere și jocuri” și merg la barul berărie de pe strada Fonvizin. Ce-i drept, Otto von F. nu a călcat niciodată prin acel bar-berărie, dar acum are ocazia, „căci mâine poate va fi prea târziu”. La început se împotrivește, motivând că are neînchipuit de multe lucruri de rezolvat, numai că, lipsit de tărie de caracter, dă înapoi și se duce. Ca orice locuitor al Galiției, Otto von F. își imaginează barul-berărie ca fiind un loc comod, cu un drăcușor simpatic cu burta rotofeie agățat de firma de la intrare cu lumini slabe, cu muzică în surdină și, bineînțeles, cu un chelner care îi va întreba politicos: „Ce poftiți, vă rog?” În loc de așa ceva, barul-berărie s-a dovedit a fi o construcție de neînțeles, o piramidă pliantă, un soi de hangar pentru bețivi, un colos de mărimea gării din Kiev, o instalație gigantică de triaj de dinaintea porților către iad¹⁵⁵. Dar, ca să poți intra în această construcție, trebuie să plătești o rublă – „tribut datorat lui Belzebut”, „în schimbul căreia obții un pește trist, cenușiu și mort, (...) peștele fiind biletul de intrare către comuniunea berii, un împutit de simbol sacru venind dinspre creștinismul timpuriu. Un

152 *Ibidem*, p. 30 .

153 *Ibidem*, p. 7.

154 *Ibidem*, p. 39.

155 *Ibidem*, p. 44.

simbol blasfemic, căci aici are loc o liturghie eretică, o orgie apocaliptică în care sunt amestecate cerul gurii și vezica urinară. (...)// Și, asemenea personajelor din proza Ucrainei sovietice, îți vine să răcnești: *Fleoșc!*”¹⁵⁶

Simbolul peștelui este ambivalent și, prin urmare, este interpretat ca simbol al morții, reprezentantul tărâmului morții – poetul ucrainean ajunge în orașul subteran, în iad...; totodată este și simbolul vieții, fertilității, renașterii. Tocmai cu ajutorul acestui pește trist, cenușiu și mort, cu ajutorul acestui simbol blasfemic al creștinismului timpuriu, pe care-l primise în schimbul unei ruble la barul-berărie de pe strada Fonvizin, Otto von F., renăscut din moarte, reușește să părăsească imperiul distrus și pleacă, cu un glonte în cap, cu trenul spre capitala patriei sale, Kiev. Peștele este biletul său spre libertate: „Tot ce i-aș fi putut oferi conductorului în schimb era un somn devenit și mai greu, pe jumătate viu, cine știe cum o fi ajuns și el prin sacoșa mea și ce-o fi făcut pe-acolo. Sentimentul meu e că parcă mi-a fost înmănat cu prilejul cine știe cărei întruniri mai importante. Așa am și dobândit binemeritata bancheta a treia, de sus de tot...”¹⁵⁷, se confesează Otto suveranului imaginar. În schimbul peștelui primește un loc în tren, dar ce loc?... Nicidecum bancheta de jos, cel mai confortabil loc dintr-un compartiment de tren, nici măcar pe cea de mijloc, ci „binemeritata banchetă de sus”. Fiecare primește ce merită, iar ucrainenii nu merită bancheta de jos, nici măcar pe cea din mijloc, ci tocmai pe ultima, cea de sus. „Mai bine de trei sferturi din poporul vostru, căzut în nenorocire, călătorește în asemenea condiții de colo-colo, în căutarea sensului vieții...”¹⁵⁸

Suntem de acord cu cercetătorul Boris Harciuk, când afirmă că Iuri Andruhovîci vorbește despre lucruri foarte simple, dar, în același timp, și foarte complicate. Autorul *Moscoviadei* prezintă Imperiul Rus ca pe unul care nu se poate asemăna cu niciun altul, fie el chiar și Imperiul Austro-Ungar, deoarece acest imperiu are o literatură mare. Un imperiu în care Bolșoi Teatr coexistă nu numai cu esteticul surogat, Catedrala Sfântului Vasile, ci și cu deloc esteticul mausoleu sau cu mizerabila berărie

156 *Ibidem*, p. 45.

157 *Ibidem*, p. 233.

158 *Ibidem*.

în care berea nu se bea din halbe, ci din borcane pe care mușterii sunt nevoiți să le aducă de acasă¹⁵⁹: „Ei bine, așa, subit, în imperiu lipsesc cănille. Dar dacă toate au fost duse și închise în Kremlin, pentru cazul în care izbucnește războiul civil? Și dacă masele răsculate ar trece zidurile Kremlinului, s-ar apuca membrii Biroului Politic să arunce asupra lor cu cănille acelea umplute cu gunoaie și rahat? Dar poate că tocmai cănille astea și mai degrabă situația că ele nu există demonstrează că mama imperiu nu este deloc îndreptățită să viețuiască mai departe”¹⁶⁰. Aceste borcane pe care clienții le aduc de acasă apar în roman ca o alegorie ce indică lipsa elementarei culturi de consum. „O incapacitate totală a unui popor cu înaltă cultură, care nu este în stare să-și aranjeze viața de zi cu zi, dar care pretinde că poate schimba în bine viața întregii lumi”¹⁶¹.

Per-Arne Budin, profesor la Catedra de Slavistică de la Universitatea din Stockholm, prezintă trei căi prin care se deconstruiește imperiul: prin felul narațiunii, prin limbajul folosit și prin alcool¹⁶². Personajul principal, aflându-se pe parcursul întregii zile sub influența alcoolului, povestește despre căderea imperiului. Imperiul trebuie să cadă din cauza lipsei de alcool:

Ai fost învățat cândva că Imperiul Roman a fost adus în pragul căderii de către sclavi și coloni. Pe acest imperiu îl duc însă de râpă bețivii. Într-o bună zi or să se strângă cu toții în Piața Roșie și, cerând bere, or să înainteze către Kremlin. Se va trage asupra lor, dar gloanțele vor ricoșa din coșurile piepturilor lor de alcoolici, impenetrabile. (...) Imperiul trebuia să se ocupe neapărat de bețivii lui (...), numai că imperiul își trădase bețivii. Pricină pentru care se îndrepta acum direct către pieire¹⁶³.

Alcoolul este principala cauză a căderii imperiului. Aici, în berăria de pe strada Fonvizin, observăm simbolul carnavalului: tot mai mulți clienți noi își fac intrarea. Ofițerii, care, până în urmă cu ceva timp, contribuiau

159 Harciuk, *op. cit.* p. 134.

160 Andruhovîci, *op. cit.*, p. 43.

161 Harciuk, *op. cit.* p. 136.

162 Andruhovîci, *op. cit.*, pp. 46-47.

163 *Ibidem*, p. 47.

încă la menținerea unui anumit nivel al atmosferei și care mai și cântaseră minunat, au adormit. Locul lor e luat de farisei și saducheii, jucători de noroc, interpreți ai vechilor scrieri, asasini și sodomiți, maseuri, cămătari, liliputani, preoți ortodocși în rase spălăcite, artiști de circ, desfrânați, cazaci, adepți ai lui Krishna, legionari romani...¹⁶⁴

Când unul dintre comensalii lui (Cezar cel cu barbă ca a lui Hemingway) îl acuză că e naționalist, că ucrainenii sunt naționaliști, Otto von F. își reproșează: „Dar ce fel de naționalist oi fi și eu, dacă stau și beau bere aici, cu tine?”. Își aduce aminte că el trebuie să fie naționalist, trebuie să fie ucrainean, că misiunea lui este de a înființa, împreună cu Kîrîlo, un ziar ucrainean. „Kîrîlo îl așteaptă. Ucraina așteaptă și ea nerăbdătoare zia-rele de la Moscova, iar tu trângănești pe aici, împleticindu-ți limba...”¹⁶⁵ Încă de dimineață, când a întreținut un raport sexual cu o tânără de culoare, izbutind să unească, pentru o clipă de neuitat, continente, culturi și civilizații, aducându-le la același numitor, nu putea nutri ură împotriva Rusiei și rușilor, dar acum, după ce a băut bere în mijlocul unei stepe împrejmuite cu sârmă ghimpată, pe un pământ cu drepturi și legi proprii, un pământ care, dacă ar fi în stare, „s-ar întinde către vest, înghițând mici popoare, graiurile și berea lor...”, acum nu este în stare să rămână indiferent și să privească în tăcere, de aceea pledează „pentru separarea completă și definitivă a Ucrainei de Rusia!”¹⁶⁶

Prin acest discurs al său în fața mușteriiilor din berăria de pe strada Fonvizin, lui Otto von F. îi pare un lucru ușor această separare a Ucrainei de Rusia. Însă, părăsind barul-berărie și continuându-și călătoria prin Moscova, compunând în cap o scrisoare către Înălțimea Sa Regală Olenko al II-lea, își dă seama că, dacă este ușor să desparți un teritoriul de altul, este aproape imposibil să-i desparți pe ucraineni de ruși, când aceștia nu se deosebesc nici măcar în aparență. Moscova fiind cel mai mare oraș „ucrainean” din lume, deoarece în acest oraș locuiesc un milion de ucraineni, iar fiecare al zecelea locuitor are nume de familie ucrainean, care se termină în *-enko*, dar cum să-i recunoști? „În cursul ultimelor trei sute de ani am devenit foarte

164 *Ibidem*, p. 60.

165 *Ibidem*, p. 58.

166 *Ibidem*, p. 65.

asemănători cu acești nordici. Nu se știe din ce pricină, pe lume au început să vină alți ucrainenii – cu ochii mici, ca de porc, cu mutre rotunde, inexpressive și cu păr decolorat, parcă făcut să cadă din clipă în clipă. Și uite cum dorința naturală de a se preface cât mai repede cu putință în ruși mari a declanșat anumite mutații¹⁶⁷. Chiar dacă strămoșii glorioși ai ucrainenilor au făcut totul pentru a scăpa de aceste trăsături, în ultimii șaptezeci de ani a avut loc un proces ireversibil. Ca să te convingi de asta este suficient să-i privești pe ucrainenii care dorm prin gara din Kiev: „grași și prost îmbrăcați, de prin Herson, Jîtomir, Vinnița, Kirovograd, Zaceplivsk, Zatelepansk, Zamudonsk, Leninoebk, Dzerjinohuisk¹⁶⁸ și din ăsta, Lvov¹⁶⁹. Dormitul în gară este o postură înjositoare, o postură în care Otto von F. nu și-i poate imagina pe estoni, mai degrabă pe turkmeni, iar tragedia imperiului tocmai în asta constă „în hotărârea de a unifica ceea ce este de neunificat: estoni și turkmeni”¹⁷⁰. Ucrainenilor, pe această scală, le rezervă un loc, undeva pe la mijloc: „Tot europenismul nostru pare să stea doar în faptul că mâncăm slănină de porc. Ceea ce înseamnă că până și cel mai mărunț dintre șoviniști ar putea spune: *Suntem un popor! Nu ne deosebim nici măcar în aparență!* (...)// ... Carisma Voastră, uns al lui Dumnezeu, ar putea contribui la făurirea unui nou mit național, la croirea unui ideal ademenitor, făcând să strălucească asemenea unei stele din înaltul cerului speranța pentru toți acei -enko ce dorm prin garile Moscovei...”¹⁷¹

Ucrainenii, ca să renască, au nevoie de un nou mit național, numai astfel vor reuși să iasă din acea postură josnică în care se află, numai așa vor putea să se smulgă din aceea stare în care se află și vor putea deveni europeni. Otto însuși, de-a lungul întregului roman, încearcă să se smulgă din acest „iad” în care s-a trezit. Asta reiese și din muștrările de conștiință pe care le are – trebuia să se întâlnească cu niște cunoștințe în legătură cu înființarea unui ziar ucrainean la Moscova: „Totuși, unde te duci, Otto von F.? Nu uita de copiii prietenilor tăi, de Kîrîlo și de cuvân-

167 *Ibidem*, pp. 65-66.

168 Zatelepansk, Zamudonsk, Leninoebk, Dzerjinohuisk – nume fictive de localități, cu sonoritate ucraineană obscenă.

169 *Ibidem*, p. 66.

170 *Ibidem*.

171 *Ibidem*, pp. 66-67.

tul dat”¹⁷². Deși are muștrări de conștiință, Otto von F. găsește motive pentru a-și justifica inactivitatea, astfel se rostogolește spre fundul „iadului”. În drum spre magazinul „Lumea copiilor” trece pe la iubita sa Halia, un personaj foarte interesant. Descrierea locuinței acesteia creează inițial o impresie negativă, bizară: „Iată și ruina de casă, casa-avorton năpădită de copaci, vechea fortăreață, cea în care nu mai locuiește nimeni, în afara unei sărmene nebune care iubește reptilele și pe tine, von F. poate că limba ți s-a lungit de mult, ajungând de două ori mai întinsă, înmuiată de atâta alcool și despicată de atâta pălăvrăgeală”¹⁷³. Dar imediat după aceea o evaluează favorabil: „Dar clădirea era frumoasă. Tocmai vegetând ca acum, pe jumătate prăbușită, cu găvane negre de ferestre și balcoane dărăpănate, în ploaia care nu vrea să mai contenească. Și cam ce s-ar dori cu ea? Să fie dată jos? Păcat: un exemplu unic de artă modernă, cumpăna veacurilor, înflorire a capitalismului rusesc, epoca de argint a decadenței, nietzscheeni, tolstoieni, soloviovieni, eurasiatici, anarhiști mistici, tineri sinucigași și Dumnezeu-mai-știe-ce”¹⁷⁴.

În acest episod există foarte multe aluzii mitice și culturale, aluzii ce apar pe parcursul întregului roman. Iubita poetului, Halia, într-un sens ironic ușor deformat, se aseamăna cu Psiheea care își întâmpină surorile într-un palat fermecat, în care ele se îmbăiază și se înfruptă din bucate alese. La fel și în *Moscoviada*, Otto, înainte de a face o baie fierbinte, stă de vorbă cu Halia: „Ea, tăcută ca un șoricel, morocănoasă, ținând în mână un pahar plin de rachiu, pentru ca imediat să izbucnească și muzica – chitare, flaute, tobe, clavecin, apa curge în baie, coruri englezești îi îndeamnă pe navigatori să descopere pământuri noi, exotice, caravele acostează la malul unor insule jilave ale sudului...”¹⁷⁵ Astfel, la Andruhovîci, muzicanții se transformă într-un simplu magnetofon, baia romană în vană, iar dragonul într-un șarpe, care de fapt e doar o biată izolație de baie.

Ieșind de la Halia, Otto von F. nimerește în sfârșit magazinul „Lumea copiilor”, după ce trece printr-o serie de întâmplări la cantina de lângă restaurantul „Praga”, „Lumea copiilor” este înfiorătoare, strâmtă, per-

172 *Ibidem*, p. 50.

173 *Ibidem*, p. 84.

174 *Ibidem*, p. 85.

175 *Ibidem*, p. 87.

versă, nervoasă și cinică! Căci poate tocmai aici urmează să-și piardă copilăria și odraslele noastre, prin sălile acestea, pe la etajele acestea, la cozile astea fără noimă, întinse pentru nimic, și să contenească să mai fie copii și ies de aici ca suflete schiloade, buni numai la edificarea comunismului sau a realității socialiste existente, sau a oricărei alte absurdități asemănătoare¹⁷⁶. Pe rafturile magazinului nu se găsește decât un singur produs – modelul unui porumbel de hârtie pe care să ți-l assemblezi singur. „Mii, sute de mii, milioane de porumbei de hârtie, produși de o fabrică de tancuri”¹⁷⁷. Porumbelul este simbolul Sfântului Duh. Acest detaliu vorbește despre spiritualitatea artificială a Uniunii Sovietice și despre binedezvoltata industrie militară.

Aici, în toaleta magazinului, lui Otto von F. i se fură portmoneul în care avea biletul de întoarcere spre Kiev. Îl urmărește pe hoț, un agent al KGB care fuge pe drumul ce duce spre subsolul magazinului, unde acesta se îneacă în canalul de scurgere. Negăsind ieșirea din subsolul magazinului, poetul beat nimerește fără să vrea într-o zonă subterană a metroului guvernamental, unde este arestat de către gardieni. Această Moscovă subterană este foarte limpede demonizată, este simbolul iadului în care a coborât poetul Otto von F. în căutarea răspunsurilor, la fel cum au făcut-o Dante, Orfeu sau Enea, dar, în același timp, poate fi labirintul sufletului său prin care rătăcește în căutarea drumului. În această zonă subterană secretă a Moscovei trăiesc șobolani uriași, iar gardienii se pare că vor să-l arunce ca hrană acestora. Îl închid într-o cușcă ce se afla într-o încăpere strâmtă, împuțită și umedă: „Pe trei laturi, barele groase ale zăbrelelor despart cușca de restul lumii (Ha-ha!). Pe cea de-a patra latură, în spatele tău, se află zidul, iar în el practică o ușă ferecată, îndărătul căreia pare să se agite și să scrâșnească ceva ca o sălbăticiune, numai că nu poți ghici ce ar putea fi”¹⁷⁸.

Cușca este încă un simbol al imperiului, separată de restul lumii prin zăbrele și groază (ușa îndărătul căreia se agită ceva, acest ceva este un magnetofon), acest simbol ucide în om tot ce-i omenesc, „după care,

176 *Ibidem*, p. 134.

177 *Ibidem*, p. 134.

178 *Ibidem*, p. 161.

câteva injecții corespunzătoare și te înmoi peste măsură. Paralizezi. Și te împaci cu toate cele. Și urmează să porți frica în tine pe mai departe”¹⁷⁹. În cușcă la Otto von F. vine kaghebigistul Sașko. KGB-ul a încercat de trei ori să-l racoleze, nu se putea ca un scriitor ucrainean venit la Moscova să nu fie unul de-al lor. În primele două încercări au eșuat, după care l-au șantajat că-l vor aresta pe bunicul său care colaborase cu trupele SS. Otto acceptă și semnează, dar reușește să nu dea nicio informație, să nu facă nici un rău nimănui. Sașko, de această dată, vorbește în limba ucraineană, scrie poezii în limba ucraineană și intenționează să le publice în periodicele ucrainene. Sașko îi enumeră toate „crimele” pe care el le socotește naționalism ucrainean și care l-au condus spre această cușcă în care va deveni obiectul unor experimente. După ce pleacă Sașko apare Halia, de asemenea colaboratoare a KGB și ea, care a primit misiunea de a-i administra un drog. În dialogul pe care-l poartă cu ea Otto von F. își face bilanțul vieții:

Viața nu mi-a fost chiar atât de lungă, precum mi-au prorocit ȋiganii nomanzi și astrologii cu studii și, cu atât mai regretabil, nici nu s-a scurs chiar atât de plină de strălucire. Nu am dorit să-mi fac vreun dușman și am vrut să le fiu mereu pe plac tuturor, căci am știut că unicul și cel mai amarnic dușman nu-mi sunt decât eu însumi. Numai că a fost peste poate să mă fac plăcut tuturor. Aflat în căutarea armoniei, aveam să sfârșesc de fiecare dată gonit. Și așa experiența acumulată a fost aceea potrivit căreia lumea este guvernată de ură. Aceasta fiind singura ei forță ce o ține în mișcare. De ea am vrut să scap. Și am vrut să întreprind o călătorie în jurul lumii, numai că banii nu mi-au ajuns niciodată nici cât să ajung cu vaporul până la Veneția. De aceea m-am și mulțumit cu vise, cu dragoste și cu băuturi tari. Uite, băutura este un fel de călătorie! O călătorie prin emisferele eliberate ale conștiinței și, prin asta, ale existenței. Într-o minunată zi de mai, ploioasă, așadar, astăzi, în împrejurări ușor obscure, am nimerit în lumea subpământeană. Dar să-ți închipui că m-am manipulat de unul singur și mi-am urmat propriul plan, independent, nu a fost, după cum se arată, decât o

179 *Ibidem*, p. 183.

iluzie, o autoînșelătorie naivă. Ca supus al imperiului, posesor al pașaportului său și participant la numeroase referendumuri, nu reprezintă decât o bilă într-un interesant joc de biliard. O bilă care așteaptă să fie lovită pentru ultima oară¹⁸⁰.

Lui Otto parcă i se deschid ochii, vede ceea ce imperiul ascundea de el și de fiecare om care trăia în el, înțelege multe dintre greșelile sale, face primul pas spre purificare. Evadând din cușcă, ajutat de Halia, Otto se îndreaptă către inima iadului: „Ai apucat-o în jos, în adâncul și mai adânc, în iad, von F. Ai putea să-ți afli scăpare de prin partea locului?”¹⁸¹. Urmărit de gardieni, Otto nimerește într-o sală uriașă, de proporțiile Pieței Roșii, în care „miile de capete ale întregii societăți prezente beau, petrec, se ameteșc, înfulecă, beau în cinstea cine știe cărei frații, se sărută zgomotos, anunță câte ceva, unele chiar cântă, iar altele vomită. Așa că nimeni nu-ți simte prezența. Cum ar putea să fie remarcată în Piața Roșie prezența unui singur om, nevolnic și fără de vreun folos?”¹⁸² După al șaptelea rând (strat) de alcool (sau poate după al șaptelea cerc al iadului?), Otto se îndreaptă spre toaletă, unde face încă un pas spre purificare: „... în sfârșit, dai afară din tine toată ziua cu pricina, elementele ei chimice și substanțele ei organice, toată Moscova asta. Te deșerți în spume, absent, nestăvilit și mulțumit, în timp ce mișcările tale spasmodico-extatice amintesc de un saxofonist de jazz, orb, aflat în culmea unei improvizații care-ți taie răsuflarea... Atunci deschizi amândouă robinețele și te speli cu apă din belșug. Te simți atât de ușor și atât de bine, cum nu ți s-a mai întâmplat de mult”¹⁸³. Aici, în toaletă, Otto von F. întâlnește un unchiaș, un omuleț neînsemnat care se aseamănă cu Dumnezeu și în fața căruia se spovedește de păcate, încă un pas spre purificare: „eu unul, în viața asta scurtă a mea, am tăgăduit, am trădat și m-am întins cu atâtea, m-am arătat înfuriat și am băut, am mințit și am fugit, am cedat ispitei, m-am fălit și... numai de omorât n-am omorât încă”¹⁸⁴.

180 *Ibidem*, pp. 180-181.

181 *Ibidem*, p. 187.

182 *Ibidem*, p. 190.

183 *Ibidem*, p. 205.

184 *Ibidem*, p. 208.

După toate acestea Otto von F. participă la simpozionul morților, dar el deja înțelege foarte bine scopul călătoriei sale: „Pricepe, unchiule, că, uneori, poezii chiar simt nevoia să coboare sub pământ, cu intenții creatoare. Unii dintre ei își caută iubitele. Cum ar fi Orfeu sau Dante. Dar asta doar așa..., vremelnice. Pentru a nu mai tânji după ele și pentru a zămisli terține fantastic de tânguitoare și rafinate. Numai că așa, treptat, m-am cam săturat de ceea ce-i pe-aici, pe dedesubt. Și ar fi timpul să purced și eu la alcătuirea propriilor mele terține”¹⁸⁵. Una dintre scenele culminante ale *Moscoviadei*, afirmă I. Betko, în lucrarea citată mai sus, este alegerea simbolică, de către erou, a măștii bufonului, care în literatura ucraineană este strâns legată de motivul carnavalului, folosit pentru prima oară în literatura postmodernă, în romanul *Recreații*: „De fapt, sărbătoarea învierii Sfântului Duh pare un mare circ. Profetul se dovedește a fi la fel ca și ceilalți, un bufon, iar întreaga sărbătoare – o feerie carnavalească a iluziilor și a nonsensului”¹⁸⁶.

Astfel mascat, Otto intră neobservat de nimeni în sala de conferințe pe ai cărei pereți mișcători apar proiecții ale celor mai neobișnuite obiecte care reprezintă existența puterii sovietice: „apar plutind ziduri distruse, spânzurați, tancuri, sateliți artificiali care se desprind de pe suprafața Pământului, un grup de combine secerătoare-treierătoare semănând cu o turmă de giganți preistorici. Miroase a putrefacție, dar miroase și a coniac”¹⁸⁷. Dar și publicul din sală este pe măsura carnavalului: „Moș Crăciuni, pirați, indieni, opricinici, muscari pestriți, tâlhari, alcoolici și alte făpturi de poveste. Și mai prezente sunt însă felurite dihanii, cu trompe, râturi, boturi, gheare și cozi, care te trimit cu gândul la o serbare de grădiniță. Sau la o școală de alienați mintali”¹⁸⁸.

În prezidiu se află septetul simbolic care construiește planuri strategice în legătură cu viitorul imperiu. În acest septet Otto recunoaște cele șapte simboluri ale totalitarismului – Ivan cel Groaznic, Dzerjinski, Lenin,

185 *Ibidem*, p. 209.

186 Irina Betko, *Поэтика художнього простору в романах Ю. Андруховича „Рекреації” та „Московиада”*, <http://referat.projects-library.com/index.html> (data consultării: 29.12. 2015).

187 Andruhovici, *op. cit.*, p. 214.

188 *Ibidem*, p. 215.

Minin-și-Pojarski, Suvorov și Ecaterina a II-a. Toți sunt călăii poporului ucrainean și ai oricărui popor mic din marele imperiu al răului. Dar acest septet poate fi și simbolul draconului biblic, cu șapte capete, al imperiului. Otto von F. nu rezistă la discursurile ideologilor, își dă seama că a sosit timpul să facă ceva. Toți acești morți s-au devedit a fi doar niște păpuși de cârpă umplute cu rumeguș, doar el este real. Interesantă și, totodată, ciudată apare figura kaghebizului Sașko, care îl recunoaște pe Otto, evident, este ucrainean și știe bine că doar un ucrainean se poate masca în clown. Sașko se transformă treptat într-un înger ocrotitor al lui Otto, uitându-se la acesta cu o privire care îi dădea de înțeles că singura posibilitate de a ieși din această sală este luarea unei hotărâri radicale: „Nu-ți rămâne decât să-ți dai jos masca de clown. Și să-ți tragi un glonte în tâmpla dreaptă. Măcar n-o să mai curgă niciun pic de rumeguș. Tu ești unul adevărat. Nu vreo momâie. Iar altă cale nu e”¹⁸⁹.

Otto von F. ține și el o cuvântare din care nu se alege nimic: „Cunosc marea literatură rusă, spune el, tradițiile umaniste. Credința în Dumnezeu, căutarea Domnului. Camăta Domnului. Dar, în ciuda tuturor acestora, voi face ceea ce trebuie să fac. Atât și nimic mai mult. Nu în numele vreunuia dintre popoare. Și nu din vrerea vreunuia dintre popoare. Din proprie voință. Capul mă doare mult prea rău și, odată și-odată, trebuie să se termine și cu asta. Așa că, încă odată, atenție!”¹⁹⁰ După această cuvântare trage în dragonul cel cu șapte capete al imperiului, asemenea unui pușcaș iscusit din armată, și abia atunci pricepe de ce s-a înspăimântat într-atât de ele. „Spaima mi-a venit de la faptul că sunt simboluri”¹⁹¹. După toate astea Otto von F. se sinucide cu ultimul cartuș, ucigând astfel sclavul din el, căci astfel nu se mai poate trăi. Prin acest gest sinucigașul îl distruge pe ucraineanul născut și educat de puterea sovietică, care trebuie să moară pentru a se putea renaște noua Ucraină Independentă. Potopul pune punct existenței capitalei Imperiului: „Ploaia nu contenise nici măcar un moment, ziua întregă. Pline până la buză cu nisip, cenușă, trandafiri, hîrtii, pene de porumbei, măști, șobolani morți și alte gunoaie, canalele de evacuare nu mai făceau față. Era din ce în

189 *Ibidem*, p. 228.

190 *Ibidem*, p. 230.

191 *Ibidem*, p. 231.

ce mai limpede: inundațiile erau pe cale să se declanșeze. Iar Moscova înceta să mai existe¹⁹². Renăscut din moarte, Otto von F. părăsește imperiul distrus și pleacă cu trenul spre capitala patriei sale, Kiev, iar biletul său de călătorie nu este altul decât peștele mort pe care-l primise în schimbul unei ruble la barul-berărie de pe strada Fonvizin, care, de fapt era biletul spre bere, spre beție. Acum acest pește, simbolul creștinătății, pe jumătate viu, este biletul său spre Ucraina: „Tot ce i-aș fi putut oferi conductorului, în schimb, era un somn devenit și mai greu, pe jumătate viu, cine știe cum o fi ajuns și el prin sacoșa mea și ce-o fi făcut pe-acolo. Sentimentul meu e că parcă mi-a fost înmânat cu prilejul cine știe cărei întruniri mai importante¹⁹³. Acum, după ce Otto von F. a renăscut, ia sfârșit și discursul satiric al naratorului aflat sub influența alcoolului, el nu mai este un bufon, ci un ucrainean nou, renăscut, la fel ca și regele imaginar al Ucrainei, Olelko al II-lea, care parcă devine personificarea originală a Ucrainei:

Acesta este adevărul. Milostivirea Voastră, căci o asemenea țară chiar există. Ea nu a fost inventată de sfetnicii, astrologii și preoții voștri militari. Căci până și cea mai capricioasă, dementă (omenească!) putere de imaginație este întrecută de realitatea acestei țări. Este dureros de reală. Și de nimic protejată față de Răsărit, nici măcar de niște munți. (...) Uneori visăm la Europa. Iar noaptea ne plimbăm pe malul Dunării. Și amintirile ne podidesc: mări calde, porți de marmură, pietre fierbinți, plante agățătoare din sud, turnuri singuratece. Numai că toate astea nu țin mult¹⁹⁴.

Prin aceste cuvinte scriitorul se adresează mentalității europene a ucrainenilor, poate încă neadormite pe veci. Menirea lor este de a fi europeni, dar ei de câteva secole, obligați sau de bună voie, se dezic de această menire. Uneori visează la Europa, iar noaptea, în vis, călătoresc pe malurile Dunării. Dacă pentru ucraineni Andruhovîci a scris un proiect de renaștere a națiunii, un proiect de reînnoire sub forma unui carnaval, care a și avut

192 *Ibidem*, p. 232.

193 *Ibidem*, p. 233.

194 *Ibidem*, p. 235.

loc (Harciuk îl aseamnă cu revoluția portocalie)¹⁹⁵, rușii nu pot fi salvați decât prin distrugerea imperiului și întoarcerea la natură, după ce Moscova va fi făcută una cu pământul, în locul ei vor crește din nou păduri finlandeze, pe ruinele Kremlinului vor paște urși, elani și căprioare, în apele Moscovei vor înota bibani, iar albinele sălbatice își vor strînge din nou mierea în scorburi adânci: „În urma unei capitale-infractoare, pământului ăstuia trebuie să i se dea puțină liniște. Și poate că atunci are să fie în stare de ceva frumos, căci nu poate otrăvi la nesfârșit lumea întreagă cu microbii răului, ai neîmplinirii și ai distrugerilor apăsătoare!// În asta, *dear ladies and gentlemen*, constă sarcina sarcinilor...”¹⁹⁶

În ceea ce-i privește pe ucraineni, aceștia, în ordinea alfabetică, sunt penultimii din Uniunea Sovietică. Din punctul de vedere al însemnătății economice însă, vin imediat după Rusia. Și, de altfel, în ceea ce privește armonia sonoră, graiul lor de privighetori ocupă chiar locul al doilea în lume, iar lucrul acesta a fost stabilit de experții în eufonie la Geneva, cu prilejul unui concurs. Rusa a ocupat un onorabil loc treizeci și patru, *ex aequo* cu mongola și swahili¹⁹⁷: „El ne-a zămislit moi și greoi, răbdători, puturoși, buni, indiferenți, pizmași, creduli, șireți, fricoși, certăreți. Pentru faptul că ne-a adus pe lume delăsători, supuși și cu chef de cântat tot LUI să-I mulțumim, căci ar fi putut să iasă chiar mai rău. Și fete frumoase tot el ne-a dăruit. După cum și unele urâte. Poeți de neînțeles și preoți îngălați”¹⁹⁸. Astfel își încheie Otto von F. ultimul discurs, în fața regelui săi imaginar, prezentându-i poporul său, care deocamdată călătorește în vagoane moscovite de clasa a III-a, cu mobilier tare, din lemn. Sau doar-me prin gări, tern, cenușiu inert. „Ce-o să se aleagă de el pe mai departe, zău dacă știu. Ce n-ar da el totuși să afle!”¹⁹⁹

La începutul lunii iulie 1991 Andruhovîci se întorcea din Moscova în Ucraina, în ianuarie 1992 ajungea pentru prima oară în occident, în Germania. Chiar dacă pe pașaportul său mai scria URSS, el se simțea un om nou, un alt om. Însă colegii săi din Occident încă nu înțelegeau: „Cum

195 Harciuk, *op. cit.*, p. 136.

196 Andruhovîci, *op. cit.*, p. 98.

197 *Ibidem*, p. 105.

198 *Ibidem*, p. 235.

199 *Ibidem*, p. 235.

adică o Ucraină? Ce-i aia? Ce, Ucraina asta înseamnă Rusia? Cum adică *traducătorul lui Rilke* nu-i rus?// Ce tot bâguie ăsta despre o limbă ucraineană?// Zău dacă ăia din Est nu s-au scrântit cu toții!”²⁰⁰

Un alt autor contemporan ucrainean, binecunoscuta prozatoare Halîna Tarasiuk, prezintă în operele ei imaginea ucraineanului scăpat de toate ororile comunismului: de Uniunea Sovietică, moscali, colhoz. Imaginea ucraineanului „liber și independent”. Dar ce i-a adus această libertate și independență? În nuvela *Cârciuma căzăcească* vedem un sat pustiu, fără femei, care au plecat să-și caute de lucru prin întreaga Europă de Vest și Canada:

Astăzi nici nu-ți vine să crezi, dar așa a fost... Țin minte, pe timpul colhozului, stăteai în poartă și le priveai, iar ele mergeau și tot mergeau – unele la câmp, altele la fermă, altele la școală, să aibă grijă de copii... Îți era mai mare dragul să le privești... ca la paradă... sau ca la o sărbătoare mare, ca de Paște... Ce frumusețe, ce minunăție! Iar, lângă club, îți aduci aminte?... Lângă clu-u-b, mai-că-măiculiță, ce de flori – una mai frumoasă decât alta! Dar lângă biserică! Într-adevăr, alea de lângă biserică erau mai în vârstă, însă ce mai conta: cămăși înflorate, strălucitoare de îți luau ochii! Dar fustele! Dar șorțurile și pieptarele! Doamne ce frumusețe! Vă mai aduceți aminte, domnule ataman?...²⁰¹

Bărbații rămași acasă, în Ucraina, ca să aibă grijă de copii, se adună la cârciumă și beau ba pentru Berlusconi, ba pentru regele Spaniei, ca să le țină nevestele la muncă și să le fie bine. Însă nevestele, după un timp, se întorc acasă după *kartă*, iar asta înseamnă necaz: „prima dată *karta*, legalizarea, iar mai departe permis de ședere, pe urmă cetățenia, și adio nevăstă, adio familie, adio tot...”²⁰². Marea lor problemă este că nu au unde să-și găsească alte soții, „deoarece nu găsești femeie în toată Ucraina”. Astfel, nu le rămâne alteceva de făcut decât să stea în cârciumă, să se cinstească, să facă politică și să se joace de-a cazacii, înființând Partidul Căzăcesc Eliberator, „deoarece trăim vremuri nesigure cu acest

200 *Ibidem*, p. 246.

201 Halîna Tarasiuk, *Острів зимового мовчання*, Presa Ucrainî, Kiev, 2013, pp. 34.

202 *Ibidem*, p. 35.

NATO! Unii într-o parte, alții în alta! Dar așa, măcar e ordine!”²⁰³ Cele două bătrâne care au mai rămas în sat încearcă să-i îndemne pe bărbați la muncă, să iasă la câmp. „Ce să facă pe câmp? Să pască în bălării? Sau ce? Acolo nici oile nu vor să pască!”²⁰⁴, se miră primarul satului care recunoaște că au ajuns niște sălbatici printre buruienile din sat și vrea să pornescă spre civilizație!

Căci altfel nu știu cum o să ne primească în Europa! Dacă ar fi vorba să ne primească în Austria, mai treacă, meargă, ăia-s normali. Sau în România, acolo-i mai rău. Sau în Polonia, dar și ăia-s goi și plini de nevoi, cu toate că i-au primit pe americani. Sau chiar în Italia sau Spania, măcar copiii noștri și-ar vedea mamele... Dar aici e vorba să ne primească în întreaga Europă! Iar în Europa trăiesc tot felul de popoare, dintre care unii sunt ai naibi de cuți! Nu știu cum gândesc alții, dar mie unuia îmi e rușine de franțuji...”²⁰⁵

Visul primarului despre primirea în Europa este întrerupt de reproșul bătrânei, care îi aduce aminte că în spatele primăriei a căzut un vițel în WC, „de trei zile rage acolo biata vită și nu are cine să o scoată. Școala se dărâmă! Iar lor le stă gîndul la Europa!”²⁰⁶

Noua generație nici măcar nu mai este fascinată de locurile istorice și atât de pitorești ale Ucrainei, cum ar fi Cighirin, Baturin, Lvov sau Kiev, ci de Franța, Noua Zeelandă sau Japonia. Tânăra Fren Fischer, din nuvela *Glasul sângelui*, vrea să viziteze aceste locuri – „vrea să-și vadă rădăcinile”, dar fără emoții inutile, cum face toată lumea²⁰⁷. În viziunea ei (reprezentantă a tinerei generații din diasporă), Ucraina este o țară ciudată, învăluită în romantism. „În timp ce în lumea întreagă, poezia de-abia dacă mai este citită, aici, în Ucraina, o mai și cântă...”²⁰⁸. În Ucraina, Fren se simte într-un spațiu care arată, cel puțin, exact ca acum sută de ani, dar își dă

203 *Ibidem*, p. 38.

204 *Ibidem*, p. 42.

205 *Ibidem*, p. 50.

206 *Ibidem*, p. 51.

207 *Ibidem*, p. 59.

208 *Ibidem*, p. 63.

seama că nostalgia după acest spațiu și acest timp a stat adormită, undeva în străfundul sufletului ei.

Crescută într-o atmosferă de continuă visare după o patrie pierdută, efemeră, legendară, Fren nu poate să priceapă de ce oamenii nu se înțeleg între ei. „De ce trebuie să se ascundă de alți oameni, asemenea lor și să trăiască într-o țară străină și să le fie dor după familie?”²⁰⁹ La insistențele bunicii sale vizitează Cighirin, dar în drum trece printr-un sat atât de sărac, pe jumătate ruinat și pustiu, încât o înspăimântă gândul că este posibil așa ceva, în Ucraina, nu undeva în Africa arsă de arșiță sau în veșnic înghețata Ciukotka, ci pe acest pământ mereu verde, în acest paradis care amintește de marginile civilizației... Mama lui Fren mergea la legendarul Cighirin și la tragicul Baturin, adică în Ucraina, odată sau chiar de două ori pe an, însă pe Fren nu a obligat-o să meargă niciodată, din moment ce a mărturisit sincer că se căsătorise cu Karl Fischer, tatăl lui Fren, nu numai din dragoste, ci, într-o oarecare măsură, *în semn de protest împotriva ucrainizării violente pe care o cunoscuse încă din leagăn*. „M-am săturat de șalvarii și de cămășile voastre populare, de plânsul vostru cel veșnic după patria pierdută și de certurile voastre patriotice. Vreau să fiu un cetățean normal al țării în care locuiesc”²¹⁰, a spus mama lui Fren fiind încă studentă, însă despre această revoltă nu pomenea nimeni pentru a nu irita sufletele bătrânilor, dar și pentru a nu provoca tinerii la ceva asemănător.

Cu toate că mama lui Fren a fost „primul distrugător” al tradițiilor familiale, iar Fren era, până acum, singurul fruct al unui păcat teribil, cel al asimilării, *cosmopolitismului*, cum spunea străbunicul ei. *Încălcarea regulilor sfinte*, după cum spunea Baby, *propaganda comunistă a fuziunii popoarelor și națiunilor*, după cum râdea mama ei, prezentatoarea emisiunii „O zi cu Ucraina” pe un canal de televiziune etnică, Baby nu prea se lega de ea, iar ei îi convenea. Pentru că, în loc de excursii obligatorii în fiecare vară fie la Cighirin, fie la Kiev, fie la Lvov, pentru a se închina pământului sfânt al strămoșilor, sau (mai rău) la antramente în taberele Plast²¹¹, ea, singura dintre cei șase nepoți, mergea unde voia. Dar asta nu

209 *Ibidem*, p. 65.

210 *Ibidem*, p. 62.

211 Plast – Organizația Națională Ucraineană de Cercetași.

mai era o revoltă împotriva tradițiilor ancestrale, ci doar o reacție obișnuită datorită unei libertăți asimilate a unui copil răsfățat. La urma urmei, Fren iubea neamurile mamei sale tocmai pentru aceste tradiții atât de ciudate, dar atât de frumoase, – cu pască și ouă încondeiate de Paște, cu *kutia*²¹² și colinde de Crăciun, cu povești și legende despre gloriosul trecut îndepărtat al cazacilor și despre nu atât de îndepărtatul exil din țara făgăduită...

Verii și verișoarele ei o invidiau, deoarece ei, datorită solidarității ucrainene, trebuia să îndeplinească îndatoririle sacre: să meargă la biserică și, după o slujbă lungă, la școala duminicală ucraineană, să cânte, acompaniați de bandură, *Testamentul*²¹³, să pună în scenă piesa *Nazar Stodolia*²¹⁴, să-și antreneze trupul și mintea în taberele Plast. Cu alte cuvinte, să poarte în continuare povara grea a istoriei poporului natal, „o aprigă povară”, cum suspină amar bunica ei, o luptă continuă de secole întregi. Până la urmă, aceste veșnice atacuri asupra Ucrainei, așa cum povesteau ei, au continuat până în zilele noastre. Și nu undeva departe, în Sicea Zaporojeana, ci și aici, locul în care emigraseră. Deoarece tot verișorii ei i-au spus că lumea era încă împărțită nu numai în ucraineni, germani sau englezi, ci și în *banderivți*, *melnikivți*, estici și vestici, patrioți și trădători-apostați, sinceri și nesinceri, în deșteți și nu prea, în *galițieni* și restul... Era necesar să se călească zilnic precum oțelul, să-și ascută ca pe un topor voința, forța și vigilența ... Și să aștepte până când va fi sosi *timpul Ucrainei* care, în sfârșit, îi va *chema*. Poate tocmai de aceea nu i-a plăcut foarte mult să stea la neamurile tatălui ei, pentru că acolo lipsea acel romantism. Nimeni nu pomenea de Fatherland, nici măcar pentru a-i deplânge soarta, nici nu povestea legende, dar nici nu te forța nimeni să iei parte la tot felul de ritualuri ciudate și îndatori, cum ar fi să mergi mai întâi la biserică și apoi la școala duminicală în limba germană, să joci într-o trupă de teatru „Faust” sau să-l înveți pe de rost pe Heine...²¹⁵

În cele din urmă, *vremea* a sosit. Ucraina i-a chemat și toată lumea s-a grăbit să o salveze. Dar pe atunci Fren era încă prea mică pentru a lupta

212 *Kutia* este un preparat cerealier cu cereale dulci, servit în mod tradițional în Ucraina în perioada Crăciunului, un fel de colivă.

213 Este vorba de poezia scrisă de Taras Șevcenko.

214 Este vorba de drama scrisă de Taras Șevcenko.

215 Tarasiuk, *op. cit.*, p. 64.

pentru o Ucraină independentă. Cu atât mai bine pentru ea, deoarece nu a trăit acele dezamăgiri amare pe care le-au avut restul descendenților glorioasei familii hatmănești, atunci când s-a dovedit că nu au fost aleși cei care trebuia, n-au ales președintele potrivit și de aceea Ucraina era din nou săracă, deși deja independentă, dar din nou amenințată tulburător... de marea ruină și de cumplita rușine. După ce a auzit și a trăit toate acestea, Fren a decis să renunțe la ambele naționalități și să devină în întregime americană²¹⁶.

Pe urmă, datorită unor legături și prietenilor ei respectabili, bunica a rugat pe cineva să o ducă în vacanța la sărbătorirea Zilelor Șevcenko care se țineau în fiecare an într-un alt oraș, pentru ca nepoata ei să vadă Ucraina mai întâi în culori festive, deoarece primele impresii sunt cele mai puternice și nu vor fi întunecate de cele ulterioare, dacă vor fi prea cenușii sau obișnuite... Planul bunicii a reușit. Impresiile Sărbătorii dedicate lui Șevcenko și cele despre Ucraina au fost atât de minunate, încât au căzut peste Fren ca apele cascadei Niagara. Pur și simplu au uluit-o atât de mult, încât, dacă nu ar fi curs prin venele ei prudentul sânge german, ar fi plâns cu siguranță. Se bucura încontinuu, la fel cum făcea Baby la întrunirile în onoarea lui Șevcenko, din îndepărtata Philadelphia, sau la cele organizate în memoria paradisului ei pierdut, Ucraina. Fren se întreba, pentru a câta oară, de ce nu experimentase așa ceva când călătorise în Germania natală sau când vizitase casele memoriale ale lui Goethe sau Schiller din Weimar, sau Poarta Brandenburg. Nici Rinul nu i-a evocat nicio emoție pioasă, ci a fost perceput doar ca un râu, ca Potomac, de exemplu, nu ceva sacru, ca Niprul... De fapt, ea a văzuse Niprul numai la Kaniv, de pe Muntele lui Taras, și simțise... probabil cea ce simțea Baby și nu putea explica... *acel ceva* care îți întoarce sufletul pe dos când ajungi la mormântul lui Șevcenko. Anterior, Fren nu luase în serios fanteziile bunicii, pentru că, de mai multe ori, în timp ce studia la Universitatea din Washington, călătorise în mod special la Potomac, unde sunt îngropați cei mai de seamă oameni ai Americii, președinții. Mersese printre monumente, necropole întregi, și nu experimentase nimic extraordinar. Desigur, s-a simțit elevată și mândră, dar nu mai mult decât lângă Cascada Niagara sau deasupra Marelui Canion.

216 *Ibidem*, pp. 67-68.

Și iată ... *aici, aici*, pe muntele de deasupra Niprului, Fren și-a adus aminte brusc de sine... de sufletul ei! Poate în momentul în care văzuse cum chiar și ucrainenii locali care veniseră din alte orașe sau proveneau din sate din apropiere au plâns copleșiți de emoții. Mai precis, sufletul ei și-a adus aminte singur că există, de parcă ar fi rătăcit de mult timp pe acest pământ, zburând pe sub cerul de o culoare atât de minunată, un cer cu totul diferit de cel văzut la Washington sau Philadelphia, căutând-o pe Fren, nevenindu-i să creadă că Fren nu se află în Ucraina, ci undeva departe, la celălalt capăt al pământului... și iată, în sfârșit, s-au întâlnit – sufletul și Fren, pe muntele Șevcenko... Abia atunci Fren a înțeles nostalgia ucrainenilor din emigrație: această țară este cu adevărat învăluită în aura mistică a țării promise și, în același timp, un paradis pierdut. Chiar și pentru acei ucraineni care trăiesc în ea. Surprinzător, poate, tocmai în acest misticism sacru se află tragedia primordială a acestui popor ciudat, sentimental și de nestăpânit, milostiv și răzbunător, idolatru și creștin... Poporul căruia îi aparține acum Fren Fischer. Fren s-a simțit tulburată pentru o clipă: nu se aștepta la asemenea reflexe filozofice atât de profunde. Până la urmă, un astfel de sentimentalism romantic nu era în stilul ei..., dar iată! Fren Fischer era o femeie cu totul americană, un om de afaceri pentru care doar câștigul material avea sens... Iar acum... emoții fără de margini...²¹⁷ La început i se păruse că se află în paradis: totul abunda, înfloreau, înverzea. Nu văzuse niciodată așa ceva... Dar, după primele impresii strălucitoare, au venit altele. Când Fren a început să privească și să asculte ce spuneau bătrânii: peste tot în orașe și mai ales în Kiev se vorbește limba rusă, drumurile sunt stricate, câmpurile nearate..., sate sărace și nepopulate ca acesta, Fren a tresărit: în depărtare se zărea o casuță parcă ruptă din desenele și poemele lui Șevcenko, lângă care stătea o bătrânică, cu batic alb, și se uita cu uimire la un autobuz de parcă l-ar fi văzut pentru prima oară. Fren i-a făcut cu mâna. Încântată, bătrânică i-a răspuns. Fren simți o strângere de inimă, de parcă și-ar fi văzut o rudă apropiată.

217 *Ibidem*, p. 82.

UCRAINENII ȘI CEILALȚI. RELAȚIILE DINTRE UCRAINENI ȘI POLONEZI

Din punct de vedere istoric, relațiile dintre ucraineni și polonezi nu au fost deloc simple. Ucrainenii și polonezii sunt două națiuni care s-au dezvoltat foarte diferit una față de cealaltă. O asemănare între ei a existat numai la începutul istoriei, în timpul dinastiei Piaștilor și al Rusiei Kievene, din care provin ucrainenii. Pe urmă, drumurile lor se despart, ceea ce duce la procese de dezvoltare foarte diferite. Polonia din timpul Piaștilor devine din ce în ce mai puternică, iar Rusia Kieveană decade. Cea mai puternică lovitură pe care au primit-o rutenii-ucraineni de la polonezi a fost neregnoașterea acestei părți a imperiului jagiellonian ca parte autonomă egală cu Coroana Regatului Poloniei și Lituania. O altă diviziune tragică a fost subestimarea rolului ortodoxiei și neînțelegerea rolului Bisericii Greco-Catolice ucrainene. Ca urmare a extinderii Bisericii Romano-Catolice, în acest caz identică cu dominația poloneză, Ucraina a pierdut o mare parte din aristocrația sa. A doua parte, de pe malul stâng al Ucrainei, la est de Nipru, va fi absorbită, mai târziu de Rusia Țaristă. Bogdan Osadciuk (redactorul revistei emigranților polonezi „Kultura”) consideră că această situație a dus la faptul că în comportamentul polonezilor există un element de supremație, atitudinea *panilor* (domnilor) față de țăranii bătărași și needucați, care s-a format în timpul împărțirii moșiilor poloneze din ținuturile ucrainene de pe malul stâng al Niprului, iar acest comportament s-a întărit și mai tare în urma colaborării nobililor polonezi cu autoritățile ruse²¹⁸.

218 Bogdan Osadciuk, *Ключові моменти у польсько-українських відносинах*, în „ZN.UA”, nr.42 (18.11.2011).

Războaiele purtate de cazaci nu au adus schimbări în bine, ba dimpotrivă, au stabilit stereotipul ucraineanului rebel, al haidamacului. „Operarea cu astfel de stereotipuri s-a intensificat semnificativ în timpul Republicii Populare Polone, când s-a format imaginea «neamțului bun», cetățeanului Republicii Democratice Germane, prototipul ostil germanului trebuia să dispară și era nevoie să se găsească un alt obiect pentru «furia poporului», pentru a abate atenția de la crimele staliniste. Astfel a fost creată imaginea ucraineanului dușman”, afirmă academicianul ucrainean Petro Kraliuk²¹⁹.

Primul moment cheie al relațiilor dintre aceste popoare a avut loc pe la mijlocul secolului al XVI-lea, când a avut loc prăbușirea cnezatului Galiției-Volinia, care ar fi putut deveni leagănul statalității ucrainene. Regele Kazimir al III-lea al Poloniei a abandonat politica occidentală activă, cedând Silezia Sfântului Imperiu Roman și Regatului Boemiei, îndreptându-și atenția spre răsărit. Ca urmare a cuceririlor lui Kazimir, Galiția a devenit parte a regatului Poloniei, cu toate că se deosebea de aceasta, atât din punct de vedere etnic, cât și religios. În ciuda îndelungatei politici de colonizare și catolicizare, acest ținut a rămas un corp străin în statul polonez. Mai mult, în secolul al XIX-lea, și mai ales în secolul al XX-lea, Galiția a devenit principalul centru de rezistență împotriva extinderii polone pe teritoriile ucrainene.

Al doilea moment important în relațiile ucraineano-polone a fost Uniunea de la Lublin din anul 1569, când majoritatea teritoriilor etnice ale Ucrainei au devenit parte a Regatului Poloniei care, la rândul ei, făcea parte dintr-un stat unit, împreună cu Marele Ducat al Poloniei. Acest eveniment a avut consecințe atât pentru Uniunea statală polono-lituaniană, în ansamblu, cât și pentru ținuturile ucrainene. Pe de o parte, ucrainenii făcând parte din acest stat, au avut posibilitatea de a se alătura culturii europene dezvoltate, iar, pe de altă parte, această aderare, care a avut loc prin mijlocirea Bisericii Romano-Catolice, amenința existența ucrainenilor ca grup etnic. În plus, ucrainenii din acest stat nu aveau o entitate autonomă și nu erau subiectul relațiilor politice.

219 Petro Kraliuk, *Польсько-українські відносини: у полоні стереотипів і взаємних образ*, https://dt.ua/SOCIETY/polsko-ukrayinski_vidnosini_u_poloni_stereotipiv_i_vzaemnih_obraz.html.

Al treilea moment a fost răscoala din 1648, condusă de Bogdan Hmelnițki, și războaie cu cazacii din anii '50-'60 ai secolului al XVII-lea. Desigur, aceste evenimente au fost condiționate de factori interni care, dacă se dorește, pot fi înțeleși în termenii conflictului ucraineano-polon, care, de fapt, nu aveau atât o bază etnică sau religioasă, cât una socială. Nu trebuie să ignorăm nici factorul extern – confruntarea dintre Polonia și lumea musulmană (Hananatul Crimeei și Turcia). Este binecunoscut faptul că, înainte de răscoala condusă de Bogdan Hmelnițki, în 1646, regele Władysław a elaborat un plan de cucerire și lichidare a Hanatului Crimeei. Revolta cazacilor, condusă de hatmanul Ucrainei, care a încheiat tratate cu Crimeea și Turcia, a venit ca un răspuns la aceste planuri. De pe urma acestor războaie ale cazacilor a beneficiat Rusia, ocupând Ucraina de pe malul stâng al Niprului, în urma Tratatului de la Andrusovo.

Următorul moment istoric este mișcarea de eliberare națională și socio-politică împotriva înrobirii poporului din Ucraina de pe malul drept al Niprului, o teribilă confruntare, cu țeluri de eliberare națională și socială, dintre ucraineni și polonezi, care a avut loc în anul 1768, cunoscută în istorie sub numele de *Koliivșcina*. Taras Șevcenko scrie poemul *Haidamacii*, dedicat acestui moment istoric. Dan Horia Mazilu consideră că mesajul strămoșilor neînfricați combatanți pentru libertate (poemul ignoră premeditată înfrângerea răscoalei) a fost transmis din generație în generație (ne asigură și poetul în *Epilog*), iar versurile sale nu fac altceva decât să participe la această perpetuare²²⁰:

Mi-amintesc cum, seara, vinuri bând sub lună
Cu vecinii noștri, sau trăgând tabac,
Îl rugă tăicuțul pe bunic să spună
Despre Koliivșcina, despre Zalizniak,
Despre Honta, care îngrozea poleacul...
Scapără bunicul ochi bătrâni ca veacul
și-ncepea povestea-n vorba lui domoală.
Despre Smelea-n flăcări și apusa fală.

220 Dan Horia Mazilu, *Note la Șevcenko*, în Cobzarul, Ed. Univers, București, 1990, p. 7.

Tremurau vecinii, plini de duiosie,
Îl plângeau pe ctitor. Nenorocu-i crunt.
Lăcrimam eu însumi, nimeni să nu știe
Că pe după sobă plânge-un prunc mărunt.
Îți aduc, bătrâne, multă mulțămire
Că de fala veche ne-ai vorbit la toți;
Duc azi mai departe sfânta-ți povestire,
La nepoți spunând-o și la strănepoți²²¹.

Lipsa de ecou, într-o contemporaneitate amorțită („Ucraina pe vecie/
Zace adormită”), a exemplului celor ce „însângeraseră stepa” provoacă,
desigur, insatisfacție, muștrarea poetului, adresată conaționalilor obedienți
și lipsiți de apetit pentru fapta cutezătoare în slujba poporului oprimat, nu
are încă vehemența de mai târziu, dar în subtext o anunță²²²:

Semănară haidamacii
Grâu în Ucraina –
Însă nu îl secerară,
Și a cui e vina?...
Cât n-o fi dreptate-n lume,
Flămânzesc săracii...
Și-au pierdut în lumea largă
Urma haidamacii...²²³

Dacă în poemul *Haidamacii* găsim motive anti-poloneze, în creațiile
ulterioare, Taras Șevcenko devine un susținător al cooperării polo-
no-ucrainene, după cum reiese din poezia dedicată polonezilor, *Poliakam*,
în care poetul aruncă vina pe preoții și magnații care au învrăjbit aceste
două popoare²²⁴. În secolul al XIX-lea, când a avut „renașterea naționa-
lă, atât în Polonia, cât și în Ucraina, ucrainenii, care au rămas în urmă
polonezilor, adesea preluau din experiențele acestora. Ca, de exemplu,

221 Șevcenko, *op. cit.*, p. 109.

222 Mazilu, *op. cit.*

223 Șevcenko, *op. cit.*, p. 109.

224 Mazilu, *op. cit.*

Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego (Cartea națiunii și a pelerinilor poloni), scrisă de Adam Mickiewicz, i-a servit drept model lui M. Kostomarov pentru *Книга буття українського народу* (Cartea genezei poporului ucrainean), la scrierea căreia a avut o mare contribuție și Taras Șevcenko.

Intellectualii celor două popoare, în ciuda eforturilor depuse, nu au reușit să elaboreze o formulă de înțelegere. În schimb, stereotipurile negative despre polonezi s-au răspândit printre ucrainenii, precum și în rândurile polonezilor cele despre ucrainenii, iar acest lucru se făcea cu ajutorul autorităților ruse²²⁵. De exemplu, romanul lui N.V. Gogol, *Taras Bulba*, destul de popular în Ucraina, deoarece prezintă tipul „cazacului adevărat”, care a avut un rol deosebit în „renașterea națională”, poate chiar mai mare decât opera lui Taras Șevcenko, are o orientare anti-poloneză, fiind scris la scurt timp după răscola poloneză din 1830-1831, se încadrează perfect în contextul propagandei antipoloneze care câștiga impuls în Imperiul Rus. De fapt, a doua ediție a romanului a apărut din ordinul țarului Nicolae I, care chiar a editat romanul²²⁶. Din partea poloneză avem un „răspuns” la opera lui N.V. Gogol, romanul *Prin foc și sabie*, scris de Henryk Sienkiewicz, opera care a jucat un rol important în formarea unei imagini negative a ucrainenilor în conștiința polonezilor²²⁷.

Cu un asemenea bagaj de stereotipuri, polonezii și ucrainenii au întâmpinat Primul Război Mondial și prăbușirea Imperiilor Austro-Ungariei și Rusiei. Atunci când au avut ocazia să-și creeze state suverane, oamenii de stat polonezi și ucrainenii, în loc să ajungă la o înțelegere, în interesul celor două popoare, au ales confruntarea. Ucraineanul, văzut drept Celălalt, apare și în opera lui Stanisław Wyspiański, care a abordat teme din istoria Ucrainei și a zugrăvit portretul cazacului, cântărețului la liră, Vernîhora, în scrierea sa *Весілля* (Nunta), în care descrie *Koliivșcina*. Olga Vozniuk consideră că în tradiția culturală poloneză Vernîhora este o figură simbolică a uniunii ucrainenilor și polonezilor. Refuzul cazacului de a se prezenta la curtea regelui polon indică, potrivit cercetătorilor polonezi,

225 Kraliuk, *op. cit.*

226 *Ibidem.*

227 *Ibidem.*

că poporul ucrainean căuta independența, dar acest lucru a fost trecut cu vederea de autoritățile poloneze²²⁸. H. Hrabovici consideră că ucrainea-nul era Celălalt, numai că un timp îndelungat codul cultural polonez nu a recunoscut dreptul la libertate a Celuilalt. Acest Celălalt era subjugat, colonizat și, prin urmare, subordonat. Mai târziu, în perioada mișcării artistice moderniste „Tânăra Polonie”, activă în literatura și muzica poloneză, în perioada 1890-1914, se observă o poeticizare și o esteticizare a imaginii Ucrainei, iar în perioada interbelică interesul față de ucrainean privit drept Celălalt, în literatura polonă scade, la fel ca și interesul față de temele ucrainene, totuși receptarea negativă a ucrainenilor rămâne clară, împreună cu așa-numită temă a „misiunii de civilizare” în zona de frontieră polono-ucraineană. Aici iese în evidență figura lui Jarosław Iwaszkiewicz, care și-a petrecut copilăria în Ucraina și care a reflectat asupra temei ucrainene într-o viziune pozitivă, în creațiile sale *Palmira* și *Місяць сходить* (Răsare luna). Interesul său pentru tematica ucraineană a contribuit la răspândirea ideii că a vrut să devină singurul reprezentant al școlii ucrainene printre membri grupului literar „Skamander”²²⁹.

După cel de-al doilea Război Mondial, populația poloneză pleacă de pe teritoriile ucrainene, se stabilește pe cele poloneze, ceea ce duce la dispariția caselor lor și a „Patriei mici”. Acest lucru duce la receptarea imaginii Ucrainei ca pământ nerecunoscător, ca o țară aflată sub influența Rusiei, care nu dorește să fie alături de Polonia. Zofia Kossak-Szczucka afirmă că ucrainenii datorează dezvoltarea culturii lor nu numai nobilimii poloneze, ci și țăranilor polonezi care i-au învățat pe ucrainenii cum se cultivă pământul, promovând astfel o viziune negativă a ucrainenilor²³⁰.

Dialogurile polono-ucrainene apar în operele scriitorilor polonezi, în special în tetralogia *На високій полонині* (Pe o pajiște alpină), scrisă de Stanisław Wincenz, în care autorul laudă lumea mitică a culturii huțule,

228 Olga Vozniuk, *Візія українця як іншого у польському літературному дискурсі*, „Літературознавчі обрії”, Lvov, ediția 16, 2018.

229 H. Hrabovici, *Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи. Дослідження, есеї, полеміка*, Kritic, Kiev, 2003, p. 632.

230 Danuta Sosnowska, *Stereotyp Ukrainy i ukraińca w literaturze polskiej*, în „Narody i stereotypy”, red. T. Walas, Międzynarodowe Centrum Kultury, Cracovia, 1995, p. 330.

demonstrând diversitatea și originalitatea acesteia. Se pune problema faptului că polonezii știu foarte puține lucruri despre cultura, limba și obiceiurile ucrainene, ceea ce este destul de tipic relațiilor dintre cuceritori și cuceriiți. Cu toate acestea, etno-imaginea literară a ucraineanului începe să dobândească caracteristici pozitive, iar viziunea negativă începe să fie înlocuită de idea de înțelegere²³¹.

O nouă viziune a relațiilor ucraineano-poloneze a fost propusă de Włodzimierz Odojewski care descrie în creațiile sale evenimentele dintre anii 1939-1944, de pe teritoriul actualului Ternopil, zonă locuită nu numai de ucraineni și polonezi, ci și de ruși, tătari, evrei și alte grupuri etnice. Włodzimierz Odojewski demonstrează o situație dramatică internațională, din perspective istorico-filosofică, culturologică și literară. În operele sale el ridică problemele vinovăției, pedepsei și groazei, descriind cu nuanțe de simpatie ținutul ucrainean, ca pe un pământ care a suferit mult. Viziunea imagologică a autorului demonstrează o poziție ambivalentă, în care ucraineanul, Celălalt” nu îi este indiferent, dar nici nu devine „al său”²³².

O excepție deosebită de la această viziune general negativă a Ucrainei sunt poemele lui Jerzy Harasymowicz, opera căruia se încadra în contextul „Școlii ucrainene”. În centrul viziunii sale despre Ucraina se află ținuturile ucrainene și soarta relocării de după război. Autohtonitatea ucraineană se acumulează, pentru el, pe aceste teritorii și devine subiectul principal în relațiile ucraineano-polone, în care observăm tradiții romantice de abordare a temei trecutului căzăcimii, a mitologiei ucrainene etc.

După cum putem observa, scriitorii polonezi postbelici au fost deosebit de activi în examinarea tematicii transfrontaliere, polono-ucrainene care se încadrează în contextul problemei „Micilor patrii”, la fel am putut observa că relațiile culturale dintre polonezi și ucraineni, mai ales cele literare, au jucat un rol foarte important, acest lucru este confirmat și de faptul că scriitorii polonezi nu cunoșteau, în general limba ucraineană, doar unii care aveau rădăcini ucrainene sau erau interesați de istoria

231 Hrabovîci, *op.cit.*, p. 636.

232 *Ibidem*, p. 638.

și etnia ucraineană (Stanisław Stempowski, Jerzy Stempowski, Jarosław Iwaszkiewicz, Józef Łobodowski)²³³. Astfel conceptul despre ucrainean drept Celălalt în codul cultural polonez și în societatea polonă a suferit modificări de-a lungul secolelor. Multă vreme, aceasta a fost o viziune colonială, a Celuilalt ucrainean. Chiar și astăzi, în anumite privințe comportamentul colonial față de ucrainean persistă, după cum remarcă M. Janion, ceea ce este o consecință a „tradiției lui Henryk Sienkiewicz, cântăreț al frumuseții imperiale”. Cu toate acestea, astăzi codul cultural polonez își schimbă viziunea despre ucrainean, Celălalt, îndepărtându-se pas cu pas de recepția colonială stereotipă²³⁴.

233 *Ibidem*.

234 M. Janion, *Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, Wydaw. Literackie, Cracovia, 2006, p. 360.

SCURTĂ INCURSIUNE ÎN TRECUTUL ISTORIC COMUN AL UCRAINENILOR ȘI RUȘILOR

Pentru o mai bună înțelegere a relațiilor dintre ucraineni și ruși, cum se privesc ei unii pe alții, dar mai ales de ce se privesc așa, este nevoie de o scurtă incursiune în trecutul lor istoric comun. La fel ca în binecunoscutele cuvinte ale cronicarului moldovean Grigore Ureche, „noi de la Râm ne tragem”, orice rus sau ucrainean va spune cu mândrie că se trage din Rusia Kieveană – cel mai timpuriu stat al slavilor estici, dominat de orașul Kiev, actuala capitală a Ucrainei. Statul predecesor a trei națiuni slave răsăritene din zilele noastre: Belarus, Ucraina și Rusia. Astfel, în zilele noastre, Statul Kievean este considerat, atât de istoricii ruși, cât și de cei ucraineni, ca o parte inseparabilă a istoriei poporului lor.

Statalitatea ucraineană, la fel ca și identitatea națională, are o istorie pe cât de veche, pe atât de complicată, cu mari întreruperi. Renumitul geograf și cartograf ucrainean Stepan Rudnițkîi se întreba: „Ce este Ucraina? Unde își are așezarea pe globul terestru această țară și care-i sunt hotarele politice și etnografice? Nu cumva este o simplă noțiune geografică, iar ucrainenii o ramură a poporului rus? Sau poate Ucraina și ucrainenii nu sunt decât simple plăsmuiri deșarte ale fanteziei înfierbântate a unor entuziaști întârziați, care, inspirându-se dintr-un trecut glorios, se complac în viziunea unui viitor strălucit, confundând aparențele cu realitatea?”²³⁵ Istoricul român Ion I. Nistor susține într-un fel punctul de vedere al cercetătorului ucrainean, considerând că aceste întrebări și reflecții se aplică și românilor, care știu de existența vechiului imperiu kievean, de cnezatul vecin din Galiția și de Hetmanatul Căzăcesc, dar nu

235 Stepan Rudnițkîi, *Україна: земля і народ*, Viena, 1916, p. 165.

știu că toate acestea nu sunt altceva decât vechile forme politice prin care a trecut Ucraina, atât de râvnită astăzi de intelectualii ucraineni²³⁶.

Conform teoriei potrivit căreia apogeul procesului istoric este statalitatea, istoricii ruși afirmă că, întrucât rușii kieveni au fost singura națiune slavă de est care, în perioada modernă, au creat un stat, legătura Statului Moscovit cu Statul Kievean pare justificată, iar faptul că, în perioada modernă, ucrainenii, la fel și belorușii, nu aveau propriile lor state, duce la concluzia că actuala lor independență nu are nici o legătură cu trecutul lor istoric²³⁷. În schimb, apostolii ideii naționale ucrainene M. Kostomarov, P. Kuliș, M. Hrușevskîi, M. Drahomanov și mulți alții afirmă în scrierile lor că ucrainenii sunt o națiune slavă aparte, la fel ca și rușii, cehii, slovacii, polonezii, bulgarii sau sârbii. Consolidarea lor ca națiune de sine stătătoare trebuie căutată la începutul Evului Mediu, odată cu formarea popoarelor franceze, germane, engleze etc. Rusia Kieveană, după părerea lor, nu era decât un produs ucrainean, contemporan cu Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, numai că, în timp ce procesul de dezvoltare istorică din centrul și vestul Europei progresa fără nicio întrerupere, dezvoltarea națională și politică a națiunii ucrainene a suferit întreruperi catastrofale neașteptate. Marele Stat Kievean s-a prăbușit sub năvălirea mongolilor, iar Galiția a căzut în mâinile polonezilor. Astfel, vechile cnezate și-au pierdut independența, ajungând să fie înglobate în marele imperiu polono-lituanian²³⁸. După cum ne putem da seama, problema moștenirii Statului Kievean și a continuității acestuia demonstrează cât de mult s-au împletit în istoria acestuia problemele politice, ideologice manifestate la nivel și științific.

Cronica vremurilor trecute, cunoscută și sub titlul *Cronica lui Nestor*, o istorie a Rusiei Kievene de pe la 850 până la anul 1110, scrisă prin anul

236 Ioan I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Ed. Vestala, București, 2016, pp. 26-27.

237 Tiberius Puiu, *Ucraina și ucrainenii*, Ed. Mustang, București, 1999, p. 17.

238 Vezi, în acest sens, Anatoli Cernenko, *Українська національна ідея: Монографія*, Dnipropetrovsk, 1994; Anatoli Karas, *Українська національна ідея: Політологія*, Lvov, 1994; Anatoli Fartușnii, *Українська національна ідея як підстава державотворення: Монографія*, Lvov, 2000; Vitali Moseiciuk, *Українська національна ідея (Ideea națională ucraineană)*, Lvov, 2007 etc.

1113 la Kiev este considerată una dintre sursele fundamentale folosite pentru interpretarea istoriei timpurii a slavilor răsăriteni și începe cu presupusa plecare a slavilor din Babilon.

1. Întemeierea Kievului

Despre primii conducători ai Kievului nu se știe mare lucru, probabil aceștia erau neînsemnați și fără o putere prea mare, deoarece nu numai că nu au reușit să-și întindă dominația peste alte neamuri, dar nu au fost în stare să-și păstreze independența. Hazarii au pus stăpânire pe Kiev undeva pe la începutul secolului al VIII-lea. Probabil stăpânirea lor nu era grea, deoarece nu se amestecau în treburile interne ale popoarelor subordonate, doar le luau birul. Prin grele încercări și eșecuri s-a format statalitatea pe teritoriul Ucrainei de azi. Diferite populații tindeau spre o organizare mai largă, formând uniuni, construind fortificații și ocupând vaste teritorii. Kievul era un important centru comercial și politic spre care se îndreptau diferite popoare și totuși strămoșii ucrainenilor nu au putut să construiască o țară trainică și puternică care să reziste în fața năvălirilor dușmane, deoarece au început să se lupte între ei. Atunci și-au zis: „Vrem să ne căutăm un principe care să domnească peste noi și care să ne judece după dreptate”²³⁹. Și au mers la varegi, care se numeau „ruși”²⁴⁰, și au ales trei frați cu triburile lor ca să domnească peste ei. Rurik cel mai mare s-a stabilit la Novgorod, al doilea, Sineus, la Beloozero, al treilea, Truvor, la Izborsk. Această teorie a fost foarte des combătută de istoricii sovietici, pentru care recunoașterea unei asemenea teorii știrbea prestigiul poporului rus, însă influența varegilor este admisă de cei mai mulți istorici străini²⁴¹. Ibrahim-Ibn-Jakub, un evreu maur din Spania, după ce a efectuat o călătorie diplomatică în Europa, în anii 965-966, a relatat, printre altele: „În general, slavii au o înclinație către gâlceavă și asprime, iar dacă n-ar fi vrajba (povocată de) mulțimea ramurilor lor și împărțirea lor în clanuri, nici un norod n-ar fi

239 Lisseanu, *op.*, p. 43.

240 *Ibidem*.

241 Puiu, *op. cit.*, p. 16.

în stare a le sta împotriva. Ei locuiesc pământuri dintre cele mai bogate pentru locuit și cu cele mai bogate izvoare și bucate. Se dedau agriculturii cu osebita înfocare”²⁴².

În anul 839, când este menționat, în cronicile europene, pentru prima oară statul Rusiei Kievene, conducătorul acestei formații statale nu purta un nume slav sau scandinav, ci era denumit „kagan”, denumirea hazară pentru conducători (hazarii erau de origine turcică, dar au adoptat religia iudaică)²⁴³. Iată ce spune și un istoric polonez: „În secolul al X-lea s-au format statele ceh și maghiar, sub conducerea unor dinastii autohtone. Dintre cele două formațiuni concentrate în jurul celor mai întinse așezări – Novgorod și Kiev – a apărut statul rus, sub conducerea principilor din neamul Rurik. Întemeietorul acestuia, Rurik, așa cum transmit cronicile, provenea din rândul varegilor scandinavi (normanzi) și s-a îndreptat în fruntea drujinei normande spre Novgorod, unde a fost desemnat conducător”²⁴⁴.

Lui Sineus și fratelui său Truvor nu le-a fost dat să domnească mult timp peste neamurile slave, mor amândoi după doi ani și domnia a fost preluată de către Rurik de la Novgorod, care a împărțit cetățile între oamenii săi, dând unuia Poloțk, altuia Rostov și unui al treilea Beloozero. În aceeași perioadă, doi boieri, Askold și Dir, care nu erau din neamul lui Rurik, dar erau tot varegi, i-au cerut acestuia voie să meargă într-un raid la Constantinopol, dar, navigând pe Nipru, au văzut pe un deal o mică fortăreață. Aflând că întemeietorii acestei fortărețe Kii, Șcek, Horîv și sora lor Lebid au murit, iar locuitorii ei plătesc tribut hazarilor, le-au propus să fie conducătorii lor. Locuitorii Kievului au primit cu mare bucurie propunerea lor și astfel cei doi boieri au devenit primii cneji ai Kievului. Ei au strâns o oaste atât de mare, încât în anul 866 și-au permis să meargă cu 12.000 de soldați îmbarcați în două sute de corăbii împotriva grecilor²⁴⁵.

242 Norman Davies, *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu*, traducere din limba polonă și note de Carmen Bartl, Ed. Polirom, Iași, 2014, p. 31.

243 Ivan Lisiak-Rudnițkîi, *Історичні есе*, Osnovî, Kiev, 1994, p. 37.

244 Alicja Dybkowska, Jan Żaryn, Małgorzata Żaryn, *Polskie Dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*, PWN, Varșovia, 1994, pp. 1-2.

245 Anton Lotoțkîi, *Історія України для дітей*, Prosvita, Ivano-Frankivsk, 1993, p. 6.

2. Rusia Kieveană

În anul anul 879, după cincisprezece ani de domnie, Rurik moare, lăsând Novgorodul în mâinile lui Oleg, care era rudă cu el, încredințându-i și tutela tânărului său fiu, Igor. Iar în anul 882, Oleg strânge oaste formată din varegi, sloveni, ciuzi, meri, vesi și krivici și ocupă mai întâi Smolensk și Lubeci, după care se îndreaptă spre Kiev. Cneazul Novgorodului, știind că Askold și Dir au oaste mare și curajoasă, recurge la un șiretlic: ajungând în dreptul Kievului, ascunde o mare parte de oaste și, apropiindu-se de mal, spune că este negustor și vrea să vorbească cu Askold și Dir. Când aceștia au sosit, au fost imediat înconjurați de oștenii săi, iar el le-a spus: „Voi nu sunteți nici cneji și nici din familie de cneji, eu însă sunt din familie de cneji, iată și pe fiul lui Rurik!”, arătând spre Igor. Atunci, oștenii i-au omorât pe Askold și Dir și i-au îngropat pe muntele Uhorskoe. Pe acest munte a fost zidită biserica Sfântului Nicolae, iar Dir a fost înmormântat în spatele viitoarei bisericii Sfânta Irina²⁴⁶.

Rusia Kieveană a fost fondată de Oleg (Oleg, Helgu în cronicile hazare) care în anul 882 cucerește Kievul. Statul Kievean existase și mai înainte. În următorii treizeci și cinci de ani, Oleg și războinicii săi au subjugat diversele triburi slave și finice. În anul 907, Oleg a condus un atac împotriva Constantinopolului, iar în anul 911 a semnat un tratat comercial cu Imperiul Bizantin, pe picior de egalitate. Noul Stat Kievean a prosperat, pentru că avea controlul asupra drumului comercial care lega Marea Baltică de Marea Neagră și Orient și pentru că avea mari rezerve de blănuri, ceară de albine și miere pentru export. După moartea lui Oleg, Igor a devenit cneazul Kievului. Igor I Bătrânul sau Igor Rurikovici, întemeietorul dinastiei Rurikoviciilor, era fiul lui Rurik, dar, în numele acestuia, până în anul 912, la Kiev, a domnit cneazul Oleg. Tânărul Igor nu îndrăznește să-și ceară dreptul la domnie. În anul 903 Igor s-a căsătorit cu Olga, o fată care provenea dintr-o familie de varegi de rând. În anul 941 pornește cu oaste mare

246 *Ibidem*, p. 12.

împotriva Constantinopolului, deoarece împăratul a încetat să respecte tratatul pe care-l semnase cu Oleg²⁴⁷.

Când, în anul 945, a pornit în țara drevlenilor să le ceară tribut, pe care l-a luat cu forța, pe drumul de întoarcere, Igor se gândi să le mai ceară o dată tribut acestora, de această dată numai pentru el, de aceea a dat drumul oastei, iar el cu câțiva însoțitori s-au întors. Când au auzit drevlenii că Igor le mai cere odată tribut, s-au sfătuit cu conducătorul lor, Mal, care le-a spus: „Când lupul prinde obiceiul de a merge la turmă, el ia una câte una toată turma, dacă nu este omorât. Așa și cu acesta, dacă nu-l omorâm, pe toți ne va prăpădi”. Astfel drevleanii au hotărât să-l omoare pe Igor, însă, înainte de asta, au trimis la el soli și i-au spus: „De ce vii din nou? Ți-am plătit doar tot tributul”. Igor însă nu voia să-i asculte. Atunci drevlenii au ieșit împotriva lui Igor și l-au învins, i-au omorât pe toți ce-l însoțeau, iar pe el l-au legat de picioare de vârfurile a doi copaci aplecați, după care au dat drumul la vârfurile copacilor, iar el murit sfâșiat în două²⁴⁸.

Olga, împreună cu fiul ei, Sviatoslav, care era doar un copil, strânge oaste mare și pornește împotriva drevlenilor împreună cu căpeteniile de oști Svenald și Asmuld și îi bate. Pe urmă a întreprins o serie de vizite în capitala Imperiului Bizantin. Constantinopolul pare a fi locul în care împărăteasa Olga avea să fie prinsă în mreaja lui Hristos, participând la serviciile religioase din impunătoarea Catedrală „Sfânta Sofia”, sau din Biserica Maicii Domnului din Vlaherne. Într-o ceremonie săvârșită de patriarhul ecumenic Teofilact în anul 954 sau 955, se spune că Olga a primit Sfânta Taină a Botezului, având drept naș pe Constantin al VII-lea Porfirogenetul și primind numele Elena, de la Elena Lecapena, împărăteasa consoartă. La 11 iulie 969, Olga a trecut la cele veșnice, lăsând cu limbă de moarte indicații să nu fie înmormântată după ritualuri păgâne, iar preotul Grigorie, care a însoțit-o în vizita la Constantinopol din anul 957, i-a îndeplinit dorința întocmai. Astfel a trăit, a murit și a fost îngropată în legea creștinească²⁴⁹.

247 *Ibidem*, p. 16.

248 Lisseanu, *op. cit.*, p. 64.

249 *Viețile sfinților; luna iulie, Sfânta Elena a Rusiei, ziua 24*, Ediția a II-a.

Sviatoslav a domnit douăzeci și opt de ani în Rusia kieveană, destul de ofensiv, a purtat multe războaie, mai ales spre sud. Pentru o perioadă de timp o parte din teritoriul Moldovei s-a aflat sub dominația Statului Kievean²⁵⁰. Ademenit de împăratul bizantin Nichifor Foca, Sviatoslav a atacat Bulgaria, pe atunci locuită numai de triburi neslave. În anul 971 a trecut Dunărea și a năvălit în Bulgaria, ocupând Pereiaslav, capitala Bulgariei, și luând prizonier pe țarul Boris al II-lea. Încurajat de această victorie, năzuiește să cucerească Constantinopolul, cu gândul să înființeze acolo un mare imperiu care să se întindă de la Novgorod până la Țarigrad²⁵¹. Însă este învins de către împăratul Imperiului Bizantin, Ioan I Tzimiskes, rănit grav și alungat înapoi peste Dunăre în Moldova și Basarabia, unde pecenegii, aflând de înfrângerea lui, l-au atacat, la pragurile Niprului, iar hanul Kuria i-a tăiat capul²⁵².

După moartea lui Sviatoslav, Iaropolk, luând scaunul Kievului, s-a sculat cu război asupra fratelui său Oleg, voievodul drevlenilor, l-a ucis și a început să domnească peste ei. Auzind acestea Vladimir, voievodul Novgorodului, s-a temut de Iaropolk, fratele său mai mare, ca nu cumva să facă și cu el la fel și a fugit peste mare, la varegi. Iaropolk, aflând de fuga fratelui său, a pus stăpânire și peste Novgorod. După doi ani, în anul 980, cneazul Vladimir s-a întors cu oaste mare, formată din varegi, la Novgorod și i-a alungat pe oamenii lui Iaropolk la Kiev, spunându-le: „Duceți-vă la fratele meu și spuneți-i: „Vladimir pornește împotriva ta, pregătește-te de luptă”²⁵³.

Vladimir cel Mare, așa cum notează cronicarul Nestor, „în anul 981 i-a atacat pe leși și le-a luat cetățile Przemysł, Czerwień și altele”. De atunci aceste cetăți au devenit obiect de dispută între statele vecine²⁵⁴. Iaropolk, văzând că nu are șanse să lupte împotriva fratelui său, s-a închis împreună cu oastea sa și cu voievodul Blud în cetate. Blud l-a trădat pe Iaropolk, deși a primit de la acesta destulă cinste, ba chiar s-a gândit să-l ucidă. După ce Vladimir a ocupat Kievul și a asediat cetatea Rodnia, unde era o mare

250 Puiu, *op. cit.*, p. 21.

251 *Ipatiivskîi litopîs*, 1988, p. 43.

252 Nistor, *op. cit.*, p. 61.

253 Lisseanu, *op. cit.*, p. 78.

254 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, pp. 4-5.

foamete (de acolo și proverbul ucrainean: „Sărăcie ca la Rodnia”)²⁵⁵, Blud îl îndeamnă pe Iaropolk să încheie pace cu fratele său. Un alt voievod, Variajko, l-a sfătuit să nu meargă, căci au să-l omoare, ci mai bine să fugă la pecenegi și să se întoarcă cu oaste. Iaropolk nu l-a ascultat și s-a dus la fratele său, dar, când a intrat pe ușă, doi varegi l-au lovit cu săbiile și l-au omorât. Variajko a fugit la pecenegi și în mai multe rânduri l-a atacat pe Vladimir, dar până la urmă acesta a reușit să-l atragă de partea sa. În calitate de cneaz al Kievului, cea mai mare realizare a sa a fost creștinarea supușilor, proces care a început în anul 988, când a poruncit ca toți locuitorii Kievului să fie creștinați în afluentul Niprului, Poceaina. Creștinarea lui Vladimir a avut loc mai devreme, la Hersones, și a întregii populații a Rusiei Kievene a fost un eveniment de mare importanță istorică și culturală pentru estul Europei²⁵⁶.

Adoptarea creștinismului a avut efecte pozitive pentru viața internă a țării. Creștinismul oferea un sprijin „ideologic” puterii domnitorului și totodată noi forme de conducere a societății, pornind de la structurarea ierarhiei bisericești. În societatea statului kievean, Biserica s-a dovedit o instituție activă, care exercita o influență puternică asupra vieții culturale și economice a țării. În împrejurări devenite legendă, Vladimir a făcut alegerea între creștinism, iudaism și islam, iar această alegere a constituit un eveniment hotărâtor pentru progresul ulterior al popoarelor care trăiau în aceste locuri. Kiev a primit creștinismul de la Bizanț, astfel încât, atunci când s-a ajuns la separare, el a rămas alături de Constantinopol, respingând catolicismul, iar asta a generat mai târziu mari conflicte între ucraineni și vecinii lor cei mai apropiați, polonezii, care erau de religie catolică²⁵⁷.

Vladimir a domnit treizeci și cinci de ani, iar, după moartea lui, fiii săi au început să se războiască între ei pentru tronul Kievului. Deși Vladimir cel mai mult l-a iubit pe Boris și dorea ca acesta să moștenească tronul, Boris, la moartea tatălui său, era plecat din Kiev, se războia cu pecenegii, astfel că Sviatopolk, profitând de ocazie, s-a autoproclamat cneaz al

255 *Ibidem*, p. 90.

256 Nistor, *op. cit.*, p. 62.

257 Puiu, *op. cit.*, p. 21.

Kievului și, ca să-și asigure tronul, și-a trimis oamenii să-l ucidă pe Boris, după care îi ucide pe Gleb și pe Sviatoslav²⁵⁸. Auzind de crimele fratelui său, Iaroslav, cneaz al Novgorodului, a pornit cu oaste mare spre Kiev ca să-și pedepsească fratele. Dar acesta l-a chemat în ajutor pe regele Poloniei, Bolesław și, împreună cu acesta, l-a învins pe Iaroslav. Pentru ajutorul acordat, Sviatopolk dăruiește regelui Poloniei Cervenskie Horody²⁵⁹.

Bolesław cel Viteaz, dorind ca, în timpul conflictului cu Imperiul, să-și asigure granița din răsărit, și-a căsătorit fiica cu prințul de Kiev, Sviatopolk. Dar, după doi ani, cneazul a fost alungat și noul suveran al Rusiei, Iaroslav cel Înțelept, a încheiat o alianță cu împăratul împotriva Poloniei.

Bolesław a organizat o campanie militară în Rusia și a ocupat în scurt timp Kievul. Legenda spune că, intrând în cetate, a izbit cu sabia în așa-numita Poartă de Aur. Din acel moment sabia aceea, numită Știrbă (Szczerbiec), a devenit unul dintre însemnele de încoronare a monarhilor polonezi. Revenind la tron Sviatopolk, la scurt timp a început să se bucure de victorie. Bolesław a fost obligat să se retragă, iar Iaroslav cel Înțelept, unul dintre cei mai vestiți cneji ruși, a redobândit puterea. Pe drumul de întoarcere, Bolesław a ocupat cetățile Czerwienskie și le-a anexat Poloniei²⁶⁰.

Această perioadă istorică este descrisă și de către Norman Davies în *Istoria Poloniei*, considerând că relațiile Poloniei cu Rutenia nu au fost foarte complicate. Ca zonă a creștinătății ortodoxe și a slavilor de răsărit, deoarece Rusia Kieveană era în primul rând orientată către Marea Neagră și către Constantinopol, orizonturile ei rareori se suprapuneau cu cele ale Poloniei, cu excepția teritoriului intermediar al Ruteniei Roșii:

În 981, în epoca Rusiei Kievene unificate, Vladimir cel Mare „a luat forturile de la Czerwień din mâinile leșilor”. Această afirmație

258 Lisseanu, *op. cit.*, pp. 102-110.

259 Un grup de orașe și castele fortificate de pe malul stâng al râului Bug, aflate la granița dintre Rusia Kieveană și Polonia.

260 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 7.

din *Cronica vremurilor trecute* sugerează posibilitatea ca Rutenia Roșie să fi fost populată la început de slavi din vest, și nu din est. În următoarea generație, în 1018, Bolesław cel Viteaz a recuperat pierderile de dinainte și a cucerit Kievul, lovind și știrbindu-și sabia în Poarta de Aur a capitalei; după aceea l-a instalat pe ginerele său Sviatopolk pe tronul kievean. (O imitație ulterioară a „sabiei știrbite”, *Szczerbiec*, avea să fie folosită în cadrul fiecărei ceremonii de încoronare a unui rege polonez)²⁶¹.

Imediat după plecarea regelui polon, Iaroslav îl atacă din nou pe Sviatopolk, îl învinge, iar acesta fuge, dispărând fără urmă. Pentru faptul că și-a ucis frații a rămas în istorie ca Sviatopolk cel Blestemat (Okaianîi)²⁶². Devenind cneazul Kievului, Iaroslav²⁶³ a dorit să unească laolaltă toate pământurile Rusiei Kieveene, însă în est domnea fratele său Mstislav, pe care în zadar încerca să-l învingă. Până la urmă, cei doi frați se împacă și Mstislav îl ajută să recucerească teritoriile pe care Sviatopolk le cedase Poloniei. După moartea lui Mstislav, Iaroslav devine singurul cneaz al Rusiei Kieveene. La fel ca și tatăl său, Vladimir, Iaroslav cel Înțelept a fost foarte dornic să îmbunătățească relațiile Rusiei Kieveene cu Europa. Multe dinastii europene au intrat în legături de rudenie cu el. În 1019 s-a căsătorit cu fiica regelui Suediei, una dintre surorile lui s-a căsătorit cu regele Poloniei, alta cu un prinț bizantin. Trei dintre fiii lui Iaroslav s-au căsătorit cu prințese europene, iar trei fiice, cu regi din Norvegia, Ungaria și Franța²⁶⁴. Însă cele mai mari realizări ale lui Iaroslav au fost cele din politica internă. Datorită sprijinului său a crescut rolul Bisericii. S-au construit mănăstiri și biserici care au devenit adevărate centre de răspândire a culturii. Se spune că numai în Kiev existau patru sute de biserici. Cea mai importantă era biserica Sfânta Sofia, construită după modelul bisericii cu același nume de la Constantinopol²⁶⁵. Tot Iaroslav

261 Davies, *op. cit.*, p. 56.

262 Olena Klîmenko, *Святополк Окаянный, Suceasna ukrainska dramaturghia*. IV, Kiev, 2009, pp. 37-49.

263 *Vezi* Aleksandr Карпов, *Ярослав Мудрый*, Molodaia gvardia, Moscova, 2010.

264 Lotoțkîi, *op. cit.*, pp. 28-31.

265 Puiu, *op. cit.*, p. 23.

cel Înțelept codifică dreptul consuetudinar rusesc, *Russkaia Pravda*, fixând, sub influența dreptului german, răscumpărarea (*Wergeld*) pentru crime și omoruri, iar pentru chestiuni litigioase recunoscând duelul și judecata dumnezeiască²⁶⁶. Deși a încercat să rezolve problema moștenirii împărțind țara între fiii săi, elaborând un sistem de rotație la domnie, acesta nu a rezistat, deoarece nepoții săi au început să aibă și ei pretenții. Odată cu apropierea unor triburi nomade de hotarele Rusiei Kievene, deseori au fost chemați să intervină în lupta pentru putere dintre diferiți domnitori, astfel se deschide o nouă epocă în zbuciumata istorie a acestei țări. Faptele lui Iaroslav cel Înțelept („cel care gândea cât opt”), sunt glorificate în cunoscutul poem *Cântecul oastei lui Igor* din secolul al XII-lea:

Și tu, înțeleptule Iaroslav Osmomîsl!
 Tu de pe tronul înalt, aurit,
 ai zăvorât munții cei ungurești cu oștirea-ți de fier,
 craiului drumul i-ai aținut,
 Dunărea-n maluri ai oprit,
 cu steluri până la nouri ai aruncat,
 până la Dunăre cu bărcile te-ai lăsat.
 Se tem de tine țări îndepărtate,
 descui ușor a Kievului poarte
 și săgetezi sultanii de departe²⁶⁷.

Kievul a fost cnezatul cel mai râvnit în lupta pentru putere dintre diferiți prinți. Din această cauză, cu timpul au început să apară și alte cnezate, cum ar fi Galiția-Volînia, Vladimir-Suzdal, Novgorod, Cernigov și Smolensk, care deseori au ajuns în situație de conflict fie între ele, fie cu Kievul. După o perioadă nu prea lungă de timp, aceste cnezate egalau cu putera lor economică și militară pe cea a Kievului, care totuși avea un avantaj

266 Rolle Karamein, *Geshichte des Russichen reichs*, Riga, 1820, apud Nistor, *op. cit.*, p. 63.

267 G. Barbă, L. Cotorcea, A. Crasovschi, *Слово о полку Игореве. Cântec despre oastea lui Igor*, ediție îngrijită, prefață, selecția textelor de Axinia Crasovschi, Ed. Kriterion, București, 2000, p. 268.

față de ele datorită faptului că aici se aflau marile biserici, mănăstirile și mitropolitul²⁶⁸.

După moartea lui Iaroslav, fiii săi au împărțit teritoriul Statului Kievean între ei. Cneazul Kievului exercita un fel de supremație asupra lor ca Mare Duce. Între aceștia se distinge cneazul Vladimir Monomah²⁶⁹, care s-a ridicat la nivelul bunicului său Iaroslav cel Înțelept și al străbunicului său Vladimir cel Mare. El a domnit la Kiev doisprezece ani, a murit în anul 1125 și a fost îngropat în biserica Sfânta Sofia din Kiev. După moartea lui, pe tronul Kievului s-a urcat fiul acestuia, Mstislav, care, urmând exemplul tatălui său, a fost un cneaz înțelept și drept. Dar domnia sa a durat doar șapte ani, după care au venit vremuri grele pentru Rusia Kieveană²⁷⁰. Fiii lui Mstislav au încercat să transforme Kievul în proprietate privată a neamului Mstislavicilor, însă împotriva lor s-au ridicat unchii lor, frații tatălui lor. Această discordie internă slăbi foarte mult forța de rezistență a Rusiei Kievene care se găsea în luptele continue cu pecenegii și cumanii la sud²⁷¹. „În a doua jumătate a secolului al XI-lea s-a ajuns la fărâmițare feudală în Rusia Kieveană, cu toate că aceasta traversa pe atunci perioada sa de glorie. A împărțit-o între fiii săi Iaroslav cel Înțelept, suveranul Kievului devenind principe suzeran. Luptele și desele schimbări la tron au făcut ca, până la urmă, capitala Rusiei să-și piardă din însemnătate și întreaga țară să decadă și să fie supusă de tătari”²⁷².

În acest timp, cneazul de Suzdal, Iuri Dolgoruki (Mână-lungă) – era denumit astfel deoarece într-adevăr avea mâini foarte lungi, acaparînd teritorii – și-a format în nord un domeniu. Pe acest fundament a apărut întâi un nou cnezat, apoi o țară întregă, numită Țara Moscovei sau Moscovia, de la numele orașului Moscova, întemeiat de același Iuri Dolgoruki. Urmașii acestui cneaz, deși se trăgeau din Kiev, au devenit cei mai aprigi dușmani

268 Lisseanu, *op. cit.*, pp. 112-113.

269 *Vezi* Mikola Kostomarov, *Володимир Князь Мономах*, Sici, Dnepropetrovsk, 2008, pp. 23-57; M.F. Kotliar, *Володимир Мономах, Володимир-Василій Всеволодович Мономах*, în *Енциклопедія історії України*, Naukova Dumka, Kiev, 2003, pp. 616-617.

270 Lotoțkii, *op.cit.*, p. 32.

271 Nistor, *op. cit.*, p. 63.

272 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 22.

ai Kievului. Iuri Dolgoruki cucerește de câteva ori Kievul, iar fiul său, Andrei Bogoliubski, în ziua de 10 martie 1169, practic l-a distrus: a ucis toți bărbații, a luat toate femeile în robie, a tâlhărit bisericile, luând cu sine aproape toate icoanele. „Iuri Dolgoruki și fiul său Andrei Bogoliubski au fost întemeietorii poporului moscovit și ai Moscoviei (Rusiei de azi). Antoaneta Olteanu, în *Miturile Rusiei clasice*, pomenește de acest episod, întemeierea Moscoviei: „De numele lui Iuri Dolgoruki se leagă însă mai ales întemeierea Moscovei. Pe malul înalt al râului Moscova se afla satul Kucikovo, în centrul căruia se găsea palatul bogatului boier Stepan Ivanovici Kuciko (Kucika). Acesta, un orgolios urmaș al cnejilor viatici din partea locului, a refuzat să se supună lui Iuri Dolgoruki. Cneazul a poruncit atunci ca Stepan să fie ucis, iar averea lui să intre în stăpânirea sa. La porunca lui Iurii Dolgoruki, satul Kucikovo a fost numit Moscova. Anul 1147 este considerat anul întemeierii Moscovei”²⁷³.

După atacul asupra capitalei statului kievean, Kievul nu a mai revenit la mărirea sa anterioară, pierzând astfel din importanța sa economică, căile comerciale au început să-l ocolească. Totuși, statul kievean a primit cele mai serioase lovituri prin invaziile mongolo-tătare. Astfel, în anul 1240, Kievul cade în fața invadatorilor, încheindu-se perioada Statului Kievean din istoria Ucrainei și a Rusiei²⁷⁴.

3. Cnezatul Galiției-Volînia

Despre Volînia (*Wolyn*) și Podolia (*Podole*), Norman Davies vorbește ca despre două provincii esențialmente rurale. Volînia este traversată de un depozit întins de loess, pe care crește grâu și porumb. Podolia în schimb este traversată de un platou înalt, amintind de stepele lipsite de copaci din est. Orașele și satele se găsesc în văile adânci, rezultate prin eroziune, sunt ferite astfel de vânturile geroase de la est²⁷⁵. Iar despre regiunea Pocuția, pe Nistru, Norman Davies amintește ca aceasta se poate fâli cu splendide

273 Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2015, p. 54.

274 Nistor, *op. cit.*, p. 63.

275 Davies, *op. cit.*, p. 56.

livezi și zone cu viță-de-vie. „Prin tradiție, aceasta erau regiuni unde țărănimea ruteană era dominată de mari stăpâni funciari polonezi”²⁷⁶. Aceste regiuni au fost anexate gradual la Regatul Poloniei între 1430 și 1569. Orașul Lvov (Lwów, Lviv, Leopold, Lemberg, Liov), încorporat în Regat în 1340, același Norman Davies, îl descrie ca „marele oraș” din Rutenia Roșie (*Ruś Czerwona*), un oraș care nu și-a pierdut niciodată caracterul de oraș de graniță²⁷⁷.

Cele care au dus mai departe tradițiile politice și culturale ale Kievului au fost cnezatele Galiției și Volîniei. Ele sunt considerate ucrainene, deoarece în secolele al XII-lea și al XIII-lea, în perioada lor de înflorire, cuprindeau nouăzeci la sută din populația care trăia între frontierele de astăzi ale Ucrainei²⁷⁸. Aceste cnezate au devenit arena de luptă aprinsă între ucraineni și polonezi, luptă care a durat până la mijlocul secolului al XX-lea, ele fiind locul de întâlnire și ciocnire dintre vestul catolic cu estul ortodox. Astfel, Cnezatul Galiției era veșnic zguduit de certuri interne și mereu amenințat de unguri și polonezi. În anul 1199 cneazul Volîniei, Roman Mstislavici, ocupă Galiția, iar în 1203 cucerește și Kievul, reușind să reunească sub stăpânirea sa aproape toate teritoriile ucrainene²⁷⁹. Cneazul Galiției, Volodimir, și-a pierdut independența, fiind nevoit să recunoască supremația cneazului volînian care a unit cele două cnezate într-un stat puternic și amenințător, a cărui faimă a ajuns până la Roma²⁸⁰. Papa Inocențiu al III-lea i-a propus coroana regală cu condiția de a se converti la catolicism. Cneazul Roman refuză asemenea propunere, nefiind ispitit de o coroană care l-ar costa atât de mult: renegarea credinței strămoșești. El reprima cu cruzime orice încercare de revoltă a boierilor săi, pe cei vinovați de uneltire îi ucidea, ba chiar uneori îi îngropa de vii, spunând: „trebuie să omori albinele, dacă vrei să guști liniștit fagurele cu miere”²⁸¹.

276 *Ibidem*.

277 *Ibidem*.

278 Puiu, *op. cit.*, p. 29.

279 *Vezi* Andrei Gorovenko, *Меч Романа Галицького*, Ed. Dmitri Bulanin, Lvov, 2011.

280 Leonti Voitovici, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Bila Tserkva, 2006, pp. 134-142.

281 Ivan Korsak, *Імена твої Україно*, Tvardînia, Luțk, 2007 pp. 21-24.

După moartea cneazului Roman, el fiind ucis în anul 1205, într-o expediție împotriva Poloniei, începe o luptă aprigă pentru domnie între fiii săi Danîlo și Vasîlko, ceea ce i-a ispitit pe unguri și polonezi să atace Galiția și să o împartă între ei. În anul 1206, Andrei al II-lea, regele Ungariei își ia titlul de „Crai al Galiției și Lodomeriei”, titlu care a trecut, împreună cu coroana Sfântului Ștefan, asupra Casei de Habsburg. Iar în 1214 fiul său Coloman, căsătorindu-se cu o prințesă poloneză, pentru a fi ajutat de polonezi la menținerea tronului cnezatului galițian, fondează orașul Kolo-meea²⁸². De abia după patruzeci de ani, în anul 1229, cneazul Danîlo, care a fondat orașul Lvov, numit așa în cinstea fiului său Lev, reușește să reconstituie cnezatul Galiției, precum și cel al Volîniei, pe care îl stăpânește numai până în anul 1239²⁸³. Spre deosebire de tatăl său, cneazul Roman, Danîlo acceptă convertirea la catolicism împreună cu toți supușii săi, în schimbul ajutorului primit de la papă, care consta în organizarea unei campanii contra mongolo-tătarilor. Prin aceasta se deschide o problemă care va afecta relațiile dintre ucrainenii de apus și Biserica Catolică. Deși încoronat cu coroana trimisă de papă, Danîlo pierde războiul împotriva mongolo-tătarilor și este nevoit să distrugă toate cetățile din orașele sale. El moare în anul 1264, fiind considerat de istorici cel mai însemnat cneaz al cnezatelor din vestul Ucrainei²⁸⁴.

La sfârșitul secolului al XII-lea, cnezatele Galiția și Volînia s-au unit sub conducerea unu singur domnitor, Roman de Volînia, care năzuia chiar la tronul Kievului, iar statul său a devenit unul dintre cele mai puternice centre politice ale Rusiei fărâmițate. Fiul lui Roman, Daniil, a devenit cunoscut ca unul dintre cei mai remarcabili suverani ruși și, deși a încercat să se opună tătarilor, a fost obligat să le recunoască suzeranitatea. Jugul tătar a fost însă aici mult mai puțin apăsător decât în celelalte părți ale țării. La scurt timp de la moartea lui Daniil, s-au declanșat luptele pentru putere,

282 Hrușevskîi, *op. cit.*, pp. 31-38.

283 *Vezi* Roman Korîtko, *Корона Данила Галицького*, Triada Plius, 2008; Taras Orlik, *Данило Галицький*, Klub Simeinoho Dozvillia, 2016; Mîkola Bajan, *Данило Галицький*, Ed. Strelbețkîi, 1942.

284 *Історія України в особах: IX – XVIII ст.*, Kiev, 1993 p. 396.

cnejii căutând ajutor în Polonia și în Ungaria, iar ținutul Galiția Vladimireană decăzând în mare măsură²⁸⁵.

Între fiii și urmașii cneazului au izbucnit certuri și dispute sângeroase, asta și datorită lipsei unui sistem regulat de succesiune la tron. Acestor lupte interne le-a căzut jertfă și ultimul cneaz al Galiției, Iuri al II-lea Boleslav Troidenovîci, care a trecut la ortodoxie, iar în anul 1340 a fost ucis de boieri pentru pretinsa intenție de a trece la catolicism. Tronul Galiției rămas fără cneaz l-a ispitit pe Kazimir cel Mare, regele Poloniei, să o cucerească și să o încorporeze definitiv în regatul său. Împotriva acestei anexiuni, Rurikovicii au purtat lupte îndelungate care s-au încheiat prin tratatele de la 1352 și 1366, prin care Kazimir cel Mare a obținut recunoașterea formală a stăpânirii poloneze în Galiția, iar lituanienii s-au mulțumit cu Volînia²⁸⁶.

Aceste cnezate, ale Galiției și Volîniei, au stat mai apoi baza ideii de stat ucrainean, ducând mai departe moștenirea Kievului și păstrând sentimentul de identitate culturală și politică al ucrainenilor. Decăderea acestor cnezate a dus la faptul că teritoriile ucrainene nu au mai fost, ca înainte, în avanscena evenimentelor culturale și sociale ale întregii Europe de Est. Soarta populației Ucrainei, cu excepția unor scurte perioade de autode-terminare națională, a fost hotărâtă la Moscova, Varșovia sau Viena. Ea rămâne o zonă importantă, deși este doar o provincie periferică a diverselor state sau imperii, iar elita ucraineană este asimilată de structurile politice și culturale ale acestor state²⁸⁷.

După moartea lui Kazimir cel Mare (anul 1370), în urma unui pact încheiat cu regele Ungariei, Galiția trece în stăpânirea ginerelui său, Ludovic cel Mare, care moare și el, în anul 1382, iar fiica lui Hedwiga (Jadwiga) moștenește tronul Poloniei, împreună cu Galiția și Podolia, intrînd din nou în componența Poloniei. Prin căsătoria Hedvigăi cu Władysław, – marele duce al Lituaniei, se proclamă Uniunea Poloniei cu Lituania, iar aceste teritorii ucrainene ajung pentru multe veacuri sub dominația poloneză²⁸⁸.

285 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 43.

286 *Ibidem*.

287 Puiu, *op. cit.*, p. 31.

288 *Ibidem*.

Căsătoria reginei Jadwiga de Anjou cu marele principe lituanian Jogaila – Władysław Jagiełło –, a inaugurat legături îndelungate între Polonia și Marele Ducat de Lituania și popoarele sale, în care se vorbeau mai multe limbi: lituaniană, bielorusă veche și, mai târziu, ucraineană, formată din rusă, precum și tătară. Această pluralitate etnică nu le era străină polonezilor. Încă din perioada dinastiei Piast, Regatul îi proteja prin lege pe teritoriile sale pe rușini și armeni, precum și pe evreii care căutau azil în fața persecuțiilor cumplite²⁸⁹.

4. Hetmanatul cazăcesc

După cum am putut observa, năvălirea mongolilor în Europa a dus la căderea Marelui Cnezat de Kiev, iar cnezatul Galiția-Volînia a căzut pradă atacurilor vehemente ale polonezilor:

Rusia Galițiană, anexată Poloniei în timpul lui Kazimir cel Mare, făcea parte și din sfera de preocupări a Ungariei și Lituaniei. În anul 1372, Ludovic de Anjou a încredințat puterea acolo unei rude a sale, și anume lui Władysław Opolczyk, care contribuisese în mare măsură la înflorirea acestei provincii. El a întărit campania de populare a pământurilor slab populate, inițiată de ultimul Piast la tronul Poloniei, a construit și consolidat orașele, a construit biserici și mănăstiri.

Acestei activități i-a pus capăt invazia lituanienilor care au încercat să cucerească Lvovul și alte orașe ruse. După ce i-a obligat pe invadatori să se retragă, Ludovic a luat Rusia Galițiană de la Polonia și a anexat-o Ungariei, încălcând astfel jurământul de încoronare și Pacturile de la Košice²⁹⁰.

Reanexarea acestui ținut la Regatul Polonez a devenit posibilă abia după moartea suveranului de Anjou. În acest sens, nu este lipsit de importanță

289 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 54.

290 *Ibidem*.

sprijinul militar din partea Lituaniei, pe care l-a acordat Jogaila. În anul 1387, s-a organizat o campanie în Rusia, sub conducerea tinerei Jadwiga, iar comandanții castelelor de apărare i s-au supus. „În schimb, ea a înlăturat poverile impuse de staroștii unguri și a redat rușilor vechile drepturi. Toate acestea au fost confirmate un an mai târziu de Jagiełło care proclama: „Lvov și ținutul Lvovului nu vor fi cedate niciodată vreunui cneaz sau principe, ci vor alcătui un tot împreună cu Coroana Regatului Polonez, pentru a se întări mereu sub protecția (regelui polonez)”²⁹¹.

Lvov era pe atunci un mare centru comercial și manufacturier. Locuit de ucraineni, dar și de germani, evrei, armeni și tătari care, datorită privilegiilor acordate de regină, puteau să beneficieze liber de propriile drepturi, era plin de viață, mai ales în zilele de târg. Gospodăriile, în marea lor majoritate construite din lemn, s-au transformat treptat în construcții din cărămidă. În jurul pieței, unde se afla o mică primărie – reședința administrației orașului –, se aflau casele de cărămidă ale celor mai bogate familii de orașeni. În spatele pieței au apărut treptat cartiere în care locuiau diferite naționalități. În fața atacurilor din afară, locuitorii se apărau în două castele: cel de jos, în care se aflau apartamentele regale, și cel de sus, unde se aflau serviciile și reședința starostelui²⁹². În timpul domniei lui Jagiełło, Lvov a devenit capitală a arhiepiscopiei, iar construcția unei minunate catedrale gotice s-a încheiat la sfârșitul secolului al XV-lea, în mare măsură datorită darurilor generoase oferite de orașeni. Tot ei au înființat o școală care a exercitat o mare influență asupra dezvoltării vieții spirituale a orașului. La fel de puternic s-au dezvoltat și alte orașe din Rusia Galițiană, iar populația a obținut la scurt timp drepturi și privilegii acordate claselor sociale din Polonia.

Astfel, vechile cnezate de la Kiev și Galiția și-au pierdut independența și au ajuns să fie înglobate în marele imperiu polono-lituanian care se întindea de la Nipru până la Vistula și de la Marea Baltică până în Carpații nordici. Poporul ucrainean s-a aflat sub stăpânirea străină până la începutul secolului al XVII-lea, când, după cum consemnează istoricul Ion Nistor: „la hotarul imperiului polono-lituanian dinspre tătari, se îngheabă,

291 *Ibidem*.

292 *Ibidem*.

se formează, în baza vechilor tradițiuni politice kievene, o mare „Ucraină”, adică *o marcă de hotar*, că aceasta înseamnă în slavonește *Ucraina*. Descălecătorii acestei *mărci de graniță* erau cazacii neînfrânți care începură să-și revendice de la poloni străvechile lor drepturi înstrăinate și vechea lor neatârnare politică²⁹³.

Astfel, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, după statul kievean și cnezatul Galiția-Volînia, apare un nou centru al vieții politice ucrainene, la est de Nipru. Aici se refugiază fugarii ucraineni din vest care preferă să trăiască sub amenințarea atacurilor nomazilor, decât să fie asupriți de magnați. Acești refugiați, care la început doar se apără de atacurile tătarilor și își creează condiții pentru ocuparea de noi teritorii, cu timpul ajung să fie considerați de către ucraineni o speranță de eliberare de sub dominația național-religioasă și social-economică poloneză. Ei sunt numiți cazaci. Mihail Kogălniceanu afirmă că originea acestui nume propriu nu are nici o legătură cu etimologia populară care derivă de la cuvântul *koza* (capră), cum scriau cronicarul Miron Costin sau istoricii germani Polmann și Eckert, ci de origine turco-tătară. Miron Costin cunoștea această etimologie, însă nu voia să o accepte, spunând: „Deci mulți au zis că numele lor ar fi de la un neam ce este pe lângă apa Volgăi (stepele kirghizice), anume *Cosac*; ce acele deșarte povești sunt”²⁹⁴.

Ținuturile slab populate de pe Nipru – expuse permanent năvălirilor tătare – au devenit, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, terenul unor acțiuni de colonizare efectuate energic de către proprietarii teritoriilor private și de arendașii averilor regale. Au fost aduși aici coloniști din Polonia care, prin legături de familie, se înrudeau cu rusinii stabiliți de multă vreme aici. Pe teritoriile de graniță, unde nu ajungea practic nicio putere, s-au stabilit și cei care nu se subordonau legii, nou veniții din orașe și sate poloneze, lituaniene, moldovenești, valahe, rusești, ba chiar ungurești sau prusiene. Ei erau numiți cazaci²⁹⁵.

293 Nistor, *op. cit.*, p. 63.

294 Mihail Kogălniceanu, *Letopisește*, II, București, 1872, p. 313.

295 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 118.

Condițiile grele în care trăiau acești cazaci i-au călit și le-au dezvoltat trăsături pe care nu le aveau până atunci, și anume curajul și dorința de libertate. Cu toate că, în mare parte, erau agricultori, lucrau pământul, însă erau pregătiți, în orice clipă, să se apere de năvălirile tătare, ajungând la o mare îndemnare și înclinare spre luptă. Noile generații care s-au născut pe aceste teritorii nu au cunoscut iobăgia și, ca urmare, aveau conștiința de oameni liberi, cu toate că plăteau tribut magnaților care stăpâneau acele teritorii. Mai erau și cazacii ruși, situați pe râul Don, la răsărit de cazacii din podișul Niprului, apăruiți în împrejurări asemănătoare (în perioada comunistă s-a folosit cu foarte mare pricepere confuzia dintre cazacii ucraineni și cei ruși)²⁹⁶. „În timpul războaielor purtate de suverani, cazacii se înrolau cu soldă de stat și erau trecuți în registru de plată. În timp de pace, numărul armatelor înrolate (registru) se micșora, lăsând câteva detașamente pentru apărarea hotarelor; cazacii rămâneau, așadar, fără ocupație. Puțini erau cei care dețineau gospodării proprii, unii întreținându-se din jaf, alții înrolându-se în serviciul boierilor bogați sau al magnaților din ținuturile răsăritene”²⁹⁷.

Numărul acestor aventurieri din stepă a crescut nu numai datorită țăranilor tineri, atrași de bogățiile pământului, ci și datorită orașenilor ucraineni, polonezi, belaruși, ruși, moldoveni, munteni și chiar tătari ispitiți de libertatea nelimitată de care se puteau bucura acolo, pentru că relațiile feudale nu se extindeau și în regiunile de graniță, în Ucraina. Denumirea *Ucraina* era folosită în secolele al XV-lea și al XVI-lea fără distincție pentru întreaga regiune de graniță dintre Polonia-Lituania și statul moscovit. Abia în secolul al XVII-lea această denumire a început să fie folosită exclusiv pentru regiunea de graniță polono-lituaniană²⁹⁸.

Populația de aici, trăind sub continua amenințare a invaziilor devastatoare ale hoardelor tătare, și-a organizat apărarea sub conducerea oamenilor în care avea încredere. Iar cu timpul au pornit incursiuni îndrăznețe împotriva tătarilor, ajungând până-n Crimeea. În acest sens a rămas vestit

296 Puiu, *op. cit.*, p. 40.

297 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 122.

298 Despre denumirea Ucraina și folosirea ei înainte de secolul al XVI-lea, vezi studiul lui Serhii Șeluhîn, *Україна, назва нашої землі з найдавніших часів*, apărută la Praga, în anul 1936.

starostele din Kaniv, Dmîtro Vișnevețkîi, primul care a organizat un regiment permanent de cazaci pentru apărarea populației ucrainene²⁹⁹. În anii 1553-1554, el a fortificat regiunea pragurilor Niprului, numită *Porohî*, și a construit pe insula Mala Hortița o fortăreață care urma să fie un adăpost împotriva tătarilor. Astfel s-au pus bazele centrului cazac de la Sici (fort), în Zaporojie – Sicea Zaporojeană (*Zaporijzka Sici*), care este considerat leagănul căzăcimii ucrainene. Această comunitate, cu constituție republicană și proprietate comună a tuturor membrilor asupra bunurilor, a obținut recunoașterea tuturor cazacilor din regiunea Niprului³⁰⁰. Dmîtro Vișnevețkîi, după ce realizează mai multe atacuri împotriva tătarilor din Crimeea, fără a fi susținut de polonezi sau moscoviți, încearcă să intervină în treburile politice ale Moldovei, însă Ștefan Tomșa îl prinde și îl predă turcilor, care îl execută în 1563 la Constantinopol. Întemeietorul Siceii Zaporojene a rămas eroul multor legende, balade și poezii populare ucrainene³⁰¹.

În pragul secolului al XVII-lea, cazacii erau renumiți în Europa prin incursiunile lor de pradă. Cu ambarcațiuni rapide și agile (*ceaikî*) ei ieșeau în Marea Neagră și atacau orașele turcești și tătare, ajungând chiar până la Constantinopol³⁰². Apariția cazacilor i-a oferit Poloniei șansa să creeze cu ajutorul lor o puternică forță militară pentru apărarea frontierelor sale sudice împotriva tătarilor și turcilor. Astfel, în anul 1572, regele Sigismund August a format un detașament de trei sute de cazaci care au obținut privilegii considerabile în ce privește autonomia locală și au fost conduși de un hatman numit de rege. Crearea acestei unități militare de „cazaci înregistrați” este importantă pentru ucraineni, deoarece stăpânirea poloneză i-a recunoscut pentru prima dată pe cazaci ca o grupare socială deosebită. Ștefan Bathory, în anul 1578, aprobă crearea unui detașament de șase sute de cazaci, iar în anul 1589 cazacii înregistrați numărau trei mii, cei mai mulți dintre ei provenind din rândurile locuitorilor orașelor, deținând și o anumită avere. Din păcate, prea puțini cazaci erau înregistrați. Majoritatea, numiți cazaci

299 *Vezi* Iuri Soroka, *Дмитро Байда Вишнинецький*, Folio, Kiev, 2010.

300 Volodîmîr Serhîiciuk, *Дмитро Вишнинецький*, Kiev, 2003, pp. 191-193.

301 *Ibidem*.

302 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 122.

autonomi, în număr de 40.000 – 50.000, erau mai puțin avuți³⁰³. Sentimentul de comunitate căzăcească s-a format în mare măsură datorită păstrării ortodoxiei și a acțiunilor în apărarea ei după Uniunea de la Brest, din anul 1596³⁰⁴.

Se poate spune că, la începutul veacului al XVII-lea, existau trei feluri de cazaci: cazacii înstăriți, care erau înregistrați și se aflau în slujba stăpânirii; cazacii din Zaporojie, care duceau o viață independentă, aflându-se în afara hotarelor Poloniei, și cazacii care trăiau în localitățile de frontieră și nu aveau un statut oficial recunoscut, erau neînregistrați. Cu toate acestea, conducătorii polonezi erau adeseori obligați să recurgă la ajutorul militar al acestor cazaci neînregistrați³⁰⁵. „Căzăcimea era diferențiată. Elita o formau cazacii înregistrați, trecuți în solda Republicii și bucurându-se de numeroase privilegii personale, laolaltă cu autoritățile comunității și ierarhia militară. Mai jos se aflau cei scoși din registru. În comunitatea cazacă nu exista elită ereditară. Acest lucru încorseta acțiunile autorităților, fiind dependente nu doar de cazacii înregistrați, ci și de cei scoși din registru”³⁰⁶.

Faima atacurilor cazacilor asupra turcilor și tătarilor s-a răspândit curând în întreaga Europă, incursiunile lor au ajuns să se desfășoare nu numai pe uscat, ci și pe apă, organizându-și o flotilă la gurile Niprului. Sicea Zaporojeană era considerată o entitate independentă, care avea o politică externă proprie, ajungând să aibă legături cu diverse țări, cum ar fi cu Austria în anul 1595, când au organizat acțiuni comune contra turcilor și tătarilor. În anul 1606 a atacat portul Varna, în anul 1609 au ocupat Chilia, Izmailul și Cetatea Albă, în anul 1614 a ajuns la portul Trabzon, iar în anul 1621, patruzeci de mii de cazaci, sub conducerea hatmanului Sahaidacinii, au salvat armata poloneză de la înfrângere lângă Hotin³⁰⁷.

303 Andri Iakovliv, *З історії реєстрації українських козаків*, vol. I, Ukraina, Kiev, 1997, pp. 878-79.

304 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 123.

305 Puiu, *op. cit.*, p. 40.

306 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

307 *Vezi* Viktor Vald, *Сагайдачний*, Knijnii Klub – Klub Simeinoho Dosuha, 2019; Danil Mordovțev, *Сагайдачний. Кримська неволя*, Dnipro, Kiev, 1987; Adrian Kaşcenko, *Про гетьмана Сагайдачного*, Ukrainska literatura, 2018.

Toate acestea i-au făcut pe cazaci mai conștienți de puterea lor și au devenit tot mai mândri împotriva conducătorilor polonezi ostili comunității cazace. În loc să se încerce înregistrarea cât mai multor cazaci și întărirea forțelor armatei poloneze în acest fel, tendința generală era mai degrabă de a reduce numărul cazacilor înregistrați, de a le limita statutul autonom și de a numi în posturi de conducere, în regimentele lor, ofițeri polonezi sau „polonizați”³⁰⁸. Astfel s-a ajuns la prima răscoală a cazacilor care a avut loc în anul 1591, pe urmă la o a doua în 1599, ambele înăbușite după lupte grele și nu fără trădări din rândul cazacilor.

Un loc foarte important în istoria Ucrainei îl ocupă hatmanul Petro Konașevici Sahaidacin, care devenind conducătorul cazacilor în anul 1616. El a dus o politică de înțelegere cu polonezii, a întărit organizarea Armatei Zaporojene și a acordat mare atenție vieții spirituale a ucrainenilor. În anul 1620, i-a inclus pe cazaci în Frăția de la Kiev³⁰⁹, iar pe urmă l-a chemat la Kiev pe patriarhul Constantinopolului pentru a-i unge pe noii ierarhi ai Bisericii. După moartea lui Sahaidacin, între cazaci și polonezi apar noi conflicte și, pentru a domoli avântul acestora, armata poloneză îi atacă în anul 1625. Ciocniri armate între polonezi și cazaci au mai avut loc și după aceea, în anii 1630, 1635, 1637 și 1638³¹⁰.

În timpul domniei lui Sigismund al III-lea și a lui Władysław al IV-lea, la câțiva ani izbucneau tulburări în Ucraina. Ele erau îndreptate împotriva proprietarilor de bunuri private, a staroștilor care administrau domeniile regale, fiind în același timp reprezentanții puterii monarhice, împotriva unițiilor și a detașamentelor permanente. La ele participau țăranii și cei scoși din registru. O evoluție extrem de dură au avut revoltele lui Nalivaiko (1594-1596), Pavliuk, Hunia și Ostrianin (1637-1638). Situația s-a acutizat în urma regulamentului oastei zaporojene, nefavorabil cazacilor, prin

308 *Ibidem*, p. 43.

309 Frăția de la Kiev – organizare publică a ortodocșilor, din Kiev, apărută în jurul anului 1615; una dintre numeroasele frății similare, formate în mai multe orașe ucrainene la începutul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea.

310 Dmîtro Iarovnîkîi, *Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний*, Sici, Dnepropetrovsk, 1991 p. 70.

care se încerca subordonarea hatmanilor înregistrați și obligația celor scoși din registru de a se supune și a se afla sub autoritatea proprietarilor de averi³¹¹.

Atitudinea polonezilor față de cazaci se poate rezuma la următoarea frază: „Cazacii sunt ca unghiile organismului nostru social, ele cresc prea repede și de aceea trebuie tăiate des”³¹². Panteleimon Kuliș scria: „Acolo unde locuiau cazacii era imposibilă economia adevărată; unde boierii gospodăreau corect, acolo nu putea fi suportat modul de viață al cazacilor nomazi (...). Elementul cazac însemna negarea (...) regulilor sociale, negarea principiilor de stat”³¹³. Evoluțiile menționate privind conflictele neîncetate dintre armata poloneză și cazaci au dus la răscoala din anul 1648, eveniment care a avut consecințe uriașe, schimbând mersul istoriei, nu numai a Ucrainei, ci și a întregului est al Europei.

Hatmanul noii Ucraine, Bohdan Hmelnițki, a profitat de această ocazie pentru a organiza această nouă revoltă. Pe lângă faptul că voia să se răzbune pentru toate neajunsurile suferite de el și familia lui din partea unui nobil polonez, Hmelnițki a început să profite de nemulțumirile caza-cilor față de conducerea nobilimii poloneze și să obțină anumite concesiile din partea regelui, bazându-se pe dispoziția sa amicală față de cazaci³¹⁴. Revoluția au învins armata poloneză, dar noul hatman al cazacilor nu a încercat să meargă mai departe, sperând că regele poloniei, Ioan Kazimir, pe care l-a susținut să urce la tron, le va garanta cazacilor privilegiile pe care le așteptaseră de la tatăl său, Władisław. Circumstanțele existente au conferit însă un nou caracter revoltei. Veștile în legătură cu succesul hatmanului au fost primite cu entuziasm în rândurile populației ortodoxe, iar revolta s-a răspândit și a devenit o luptă națională a poporului ucrain-

311 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

312 Puiu, *op. cit.*, p. 40.

313 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

314 *Vezi* Taras Barabaș, Богдан Хмельницький, Klub simeinoho dozvillia, 2015; Iuri Soroka, Походи Богдана Хмельницького, Folio, 2011; Ekaterina Lipa, Aleksei Rudenko, Військо Богдана Хмельницького, Naș ceas, 2010; Serhi Kovalenko, Україна під булавою Богдана Хмельницького, Naș ceas, 2006, Pavlo Zagrebelnii, Я Богдан, Dnipro, Kiev, 1983.

nean împotriva „înrobirii poloneze” și o luptă religioasă între ortodoxie și Biserica Catolică. Populația ucraineană s-a întors împotriva nobilimii poloneze și a reprezentanților săi evrei, expulzându-i pe toți, împreună cu iezuiții, considerați cei mai primejdioși dușmani ai ortodoxiei. În această atmosferă incendiară, revolta lui Hmelnițki și-a pierdut caracterul social și economic limitat și a devenit o luptă pentru libertăți politice și independența întregii Ucraine. După ce a învins noua armată a regelui, înțelegând că nu mai poate conta pe ajutorul aliatului său, hanul Crimeii, Hmelnițki a renunțat la ideea independenței depline și a încheiat cu regele, în anul 1649, Tratatul de la Zborow. Conform acestui tratat, cazacii obțineau un teritoriu autonom ce cuprindea fostele cnezate Kiev, Brațlav și Cernigov, un teritoriu a cărui apărare era încredințată în întregime oastei cazacilor, alcătuită din patruzeci de mii de oameni înregistrați de către hatman. Ortodoxia urma să fie reintrodusă în Polonia-Lituania, mitropolitul ortodox avea să fie admis în senat, iar iezuiților și evreilor nu li se permitea să se stabilească pe teritoriul ucrainean.

Aversiunea față de proprietarii de bunuri, uniți și catolici, simplificând față de „leși” se împletea cu dezamăgirea produsă de renunțarea la război. Comandantul cazacilor revoltați a fost Bohdan Hmelnițki, sotnic al armatei căzăcești. El s-a aliat cu tătarii și, în primăvara anului 1648, a început campania. S-a ajuns la înfrângerea zdrobitoare a armatelor coroanei la Żółte Wody și lângă Korsun, precum și la luarea în robie a hatmanilor. Acțiunea armatei căzăcești a declanșat revolta țărănimii împotriva proprietarilor de sate și de bunuri. Li s-a alăturat o parte a nobilimii atrase de ideea formării unui stat ucrainean. Ucraina era cuprinsă de flăcări, violenței i se răspundea cu violență³¹⁵.

Nici polonezii, nici ucrainenii nu erau mulțumiți de aceste prevederi. Un nou tratat, încheiat în 1651, după înfrângerea cazacilor care fuseseră abandonați de aliații lor anteriori din Crimeea, a redus considerabil aceste condiții. Numărul cazacilor înregistrați a fost redus la jumătate, li se permitea să se

315 *Ibidem*.

stabilească doar în regiunea Kievului. Prevederile religioase erau cu totul omise. Pe măsură ce creșteau nemulțumirile, Hmelnițki era forțat să caute ajutor în afara Poloniei. El a luat legătura cu Rákóczi, principele Transilvaniei, cu hanul Crimeii și cu sultanul turc. În cele din urmă, s-a adresat țarului moscovit, invocând afinitatea națională și religioasă a celor două națiuni slave³¹⁶.

Adunarea Pământească (*Zemski sobor*) convocată de țarul Aleksei Mihailovici a decis ca statul moscovit să-i ia pe cazaci sub protecția sa și să declare război Poloniei. În anul 1653 trimișii țarului au acceptat jurământul de credință al hatmanului și al oastei sale, garantându-le toate drepturile și privilegiile de care se bucuraseră până atunci cazacii și locuitorii Ucrainei. Acest pact de la Pereiaslav a fost ulterior completat la Moscova, unde au fost continuate negocierile, în anul 1654. Textul pactului de la Pereiaslav nu s-a păstrat, iar interpretările istoricilor ruși diferă de ale celor ucraineni cu privire la sensul său. Rușii consideră pactul o simplă înglobare a Ucrainei în statul moscovit, iar ucrainenii cred că acest pact însemna mult mai mult decât o simplă relație de vasalitate, el fiind o uniune personală și reală a două state independente. Fără îndoială, cazacii au jurat credință țarului, dar cu condiția de a-și păstra drepturile și privilegiile. Nu a existat o supunere necondiționată, după cum arată și confirmarea privilegiilor cazacilor, ale micilor proprietari și ale orașelor din Ucraina de către țar după tratativele de la Moscova. Ucraina și-a obținut în mare parte autonomia, chiar dacă relațiile sale diplomatice cu vecinii erau cumva limitate. Hatmanul urma să fie ales de către cazaci, dar el trebuia să-l informeze pe țar despre alegerea sa și să-i promită ascultare³¹⁷.

După reluarea acțiunilor militare, armata poloneză a repurtat prima victorie semnificativă la Beresteczko (1651), în urma căreia a fost încheiată o nouă înțelegere la Biała Cerkiew. Cazacii au fost nevoiți să accepte condiții mai puțin favorabile decât cele stabilite la Zborow. Un an mai târziu, după sângeroasa bătălie de la Batoh, ca-

316 Mikola Kostomarov, *Богдан Хмельницький. Исторична монографія*, Sici, Dnepropetrovsk, 2004 p.

317 Viktor Horobik, *Переяславська рада 1654*, Parlamentske Vidavnițtvo, Kiev, 2011 pp. 549-552.

zării au cucerit tabăra și au ucis bestial opt mii de prizonieri. Hmelnițki a ajuns totuși la concluzia că nu este posibilă independența deplină a cazăcimii, fiind obligat să aleagă între a căuta susținere în Republică sau în Rusia. Adunarea Pământeană de la Moscova, la cererea cazacilor, a adoptat anexarea Ucrainei la Rusia. Această înțelegere a fost promulgată la Pereiaslav (1654). Țarul a încorporat teritoriile ocupate de cazaci în statul său, a acceptat supunerea lor și le-a lăsat o anumită autoguvernare.

Înțelegerea de la Pereiaslav a devenit cauza extinderii conflictului interior de până atunci dintre cazaci și polonezi în războiul Republicii cu Rusia. În anul 1654, armatele ruse au ocupat Smolensk și Vilnius, iar cele ruse și cazace au împresurat Lvov (1655). De data aceasta, Rzeczpospolita a fost sprijinită de tătari, vechi aliați ai cazacilor. Acțiunile militare au fost întrerupte de năvălirea suedeză și în această situație s-a ajuns la încheierea armistițiului cu Rusia³¹⁸.

Istoricul român Tiberius Puiu este de părere că Bohdan Hmelnițki nu cunoștea bine mentalitatea rusească, vecinii de la nord ai ucrainenilor încheiau „înțelegeri frățești” nu pentru a le respecta, dar, în același timp, cereau de la partener respectarea celor convenite³¹⁹. De la acest eveniment, pe care ucrainenii l-au numit „unire”, iar rușii „reunire” (*vossoedinenie*) au pornit conflictele ulterioare dintre ucraineni și ruși. După cum am menționat mai sus, documentul semnat la Pereiaslav a dispărut, fiind cunoscut numai prin unele copii, traduceri sau interpretări. În URSS, în anul 1954 s-a sărbătorit cu mare pompă cea de-a 300-a aniversare a unirii ruso-ucrainene. De această dată nu a mai contat părerea istoricilor, ci numai cea elaborată de Partidul Comunist, conform căreia înțelegerea de la Pereiaslav este momentul culminant în dorința de secole a poporului ucrainean de a se uni cu cel rus. Istoricul sovietic ucrainean M.I. Braicevskîi, în această perioadă de sărbători festive, a îndrăznit să pună la îndoială afirmațiile partidului, fapt ce a avut consecințe negative pentru cariera sa științifică³²⁰.

318 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

319 Puiu, *op. cit.*, p. 40.

320 Oleksandr Sușcenko, *Відомий і невідомий Михайло Брайчевський*, Budimo!, Kiev, 2003, pp. 145-153.

În anul 1656, țarul Moscovei încheie pace cu polonezii, fără să-l consulte pe hatmanul Ucrainei, delegația trimisă de acesta nefiind admisă la negocieri, ceea ce a dus la noi conflicte între ucrainenii și moscoviții. În anul 1656, ucrainenii se simt trădați, dându-și seama că moscoviții încalcă înțelegerea de la Pereiaslav. Multe s-au spus despre Bohdan Hmelnițki, uneori uitându-se cel mai important lucru pe care acesta l-a făcut, și anume trezirea sentimentului de identitate proprie a ucrainenilor, a încrederii în sine, a mândriei, a hotărârii de a-și apăra drepturile și interesele³²¹. Dintre toate personalitățile Ucrainei, Hmelnițki a fost cel mai laudat de-a lungul timpului, laude, cele mai multe, datorate propagandei moscovite, care peste trei sute de ani l-a preamărit ca „luptător pentru unire”, „mare prieten și frate al poporului rus” și altele, până la afirmația că unicul scop al răscoalei din 1648 ar fi fost unirea, că hatmanul Ucrainei a considerat că salvarea poporului ucrainean este posibilă numai în unire cu marele popor rus³²².

Taras Șevcenko, în poezia dedicată lui Bohdan Hmelnițki, spune:

Amin ție, mare bărbat!
Glorios și nu prea...
Dacă nu te-ai fi născut pe lume
Sau te-ai fi înecat în leagăn...
Nu te-aș fi scăldat acum în mocirlă,
Blestematule. Amin!³²³

La fel și scriitorul ucrainean Pantelimon Kuliș, contemporan cu Taras Șevcenko, considera că, odată cu Hmelnițki, a început epoca de moarte, distrugere, anarhie și decădere culturală în Ucraina³²⁴. Cu toate acestea, conștiința națională ucraineană a găsit în Bohdan Hmelnițki eroul legendar care, prin eroismul său, a rupt, fie și pentru o clipă, lanțurile robiei seculare și a arătat poporului ucrainean drumul spre libertate. Istoricul Hrușevskii consemnează în încheierea volumului al IX-lea al istoriei Ucrainei,

321 Puiu, *op. cit.*, p. 52.

322 *Ibidem*, p. 50.

323 Taras Șevcenko, *Якби то ти Богдане п'яний*, <http://taras-shevchenko.com.ua/ua/poem/yakbi-to-ti-bogdane-p-yanii.htm> (data consultării: 11. 07. 2016).

324 *Ibidem*, p. 52.

că hatmănia lui Bohdan Hmelnițki a însemnat un pas înainte în străduințele națiunii ucrainene spre înfăptuirea idealurilor sale politice, naționale și culturale³²⁵, iar un alt istoric cunoscut, Miron Korduba, este de părere că, înainte de Hmelnițki, Ucraina era o provincie polonă ca oricare alta, iar cazacii niște străjeri de graniță sub comanda unor ofițeri poloni și că, prin străduințele hatmanului, Ucraina a devenit o țară, dacă nu suverană, cel puțin autonomă, care trăgea în cumpăna politicii Europei Orientale³²⁶. „După moartea lui Bohdan Hmelnițki (1657), căzăcimea nu mai avea un conducător care să se bucure de o autoritate atât de mare. Succesorii săi aveau de ales între realizarea înțelegerii de la Pereiaslav cu Rusia, acceptarea suzeranității turcești și concilierea cu Rzeczpospolita. În schimb, nu au încercat să organizeze un stat propriu”³²⁷.

După moartea lui Hmelnițki, hatmanii care au urmat la conducere au încercat să găsească diferite soluții, căutând diferite orientări în relațiile externe. Primul, după el, Ivan Vîhovskîi, s-a orientat spre Polonia ceea ce a dus la o înțelegere între cazaci și polonezi cunoscută sub numele de Tratatul de la Hadziacz, din anul 1658. Era vorba de formarea Marelui Cnezat al Rusilor (Велике князівство Руське), în componența căruia intrau Kiev, Brațlav și Cernigov. Acest cnezat devenea cel de-al treilea membru al Uniunii Statale Polono-Lituaniene³²⁸.

În ceea ce privește acțiunea Uniunii Celor Două Popoare, ar fi o eroare să se treacă peste cel de al treilea popor, și anume peste cel rutean. La unirea de la Hadziacz, din 1658, s-a ajuns o sută de ani mai târziu. Totuși remarcabilul istoric ucrainean Iaroslav Pelenski subliniază atitudinea binevoitoare a nobilimii ucrainene cu privire la includerea ținuturilor ei în Regat, în anul 1569, căci pe atunci modelul monarhiei poloneze îi convenea într-o mai mare măsură

325 Hrușevskîi, *op. cit.*, pp. 31-38.

326 Miron Korduba, *Der Ukraine Niedergang und Aufschwung*, în *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*, vol. IV, 1932, pp. 36-60, 193-230 și 359-385, *apud* Nistor, *op. cit.*, p. 164.

327 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

328 *Велике Руське Князівство в Енциклопедії історії України*, vol. I, Naukova Dumka, Kiev, 2003, pp. 670-678.

decât modelul lituanian, bazat pe împărțirea guvernării între domnitor și magnăți³²⁹.

Făcând parte din această republică a celor trei popoare, Ucraina primea o largă autonomie: avea propria sa armată, propria sa monedă și propriul său regim juridic. Hatmanul dădea socoteală numai în fața regelui Poloniei și la recomandarea lui urmau să fie recunoscuți ca nobili o sută de cazaci. Biserica Ortodoxă urma să se bucure de aceleași drepturi ca și cea catolică și se prevedea construirea a două universități în Ucraina³³⁰.

Nivelul cultural al populației Ucrainei era mult mai înalt decât al moscoviților, datorită pătrunderii influențelor poloneze și vest-europene în sudul Rusiei. Limba ucrainenilor se diferențiasse și ea destul de mult de cea din estul Rusiei. Aristocrația ucraineană respecta desigur ideile de libertate politică insuflate de aristocrația poloneză. Nobilii au început astfel să privească cu oarecare suspiciune sistemul monarhiei absolute care se dezvoltase în statul moscovit, cu atât mai mult cu cât devenea tot mai clar faptul că țarul încerca să reducă treptat autonomia ucraineană și să asimileze complet Ucraina în Rusia moscovită³³¹.

La început acest acord părea realizabil. Armata rusă trimisă împotriva lui Vîhovskîi a fost învinsă și hatmanul avea drumul deschis înainte pentru a invadea statul moscovit. El a ratat această posibilitate, temându-se că vreunul dintre rivalii săi se va revolta în timpul absenței sale. Între timp, au apărut puternice proteste împotriva Uniunii de la Hadziacz, printre cazacii de rând, care se temeau că demnitarii înnobilați și micii proprietari polonezi îi vor înrobi pe cei treizeci de mii de cazaci înregistrați. Nemulțumirea a crescut datorită propagandei moscovite. Masele de cazaci s-au revoltat, l-au obligat pe Vîhovskîi să abdice și l-au pus în locul său pe Iuri Hmelnițki, probabil apreciind că numele îi va garanta autoritatea. Acesta a anulat Uniunea de la Hadziacz și a jurat credință țarului. Noul acord dintre țar și cazaci, încheiat în anul 1659, a limitat considerabil autonomia Ucrainei și

329 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

330 Volodîmir Herasemciuk, *Вугоцизна і Гадяцький трактат*, ZNTȘ, Kiev, 1909, pp. 87-89.

331 Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, traducere de Diana Stancu, Ed. ALL Educațional, București, 2001, p. 422.

a întărit controlul țarului asupra hatmanului și țării sale. După un mare succes militar al polonezilor împotriva statului moscovit, în 1660, s-a instalat din nou haosul în Ucraina, grupările filo-polone și filo-ruse ciocnindu-se violent. După ce a fost confirmat de regele polonez în funcția de hatman, Iuri Hmelnițki a fost învins de susținătorii Moscovei, a abdicat și s-a retras într-o mănăstire³³². Toate aceste ciocniri au dus la ruperea Ucrainei în două: teritoriul de la vest de Nipru fiind guvernat de un hatman numit de regele polonez, iar cel de la est de un hatman ales de țar. Această împărțire a fost acceptată de ambele țări, prin armistițiul de la Andrusovo, semnat în 1667. Kievul urma să revină polonezilor după doi ani, însă moscoviții nu au mai plecat niciodată de acolo³³³:

Succesorul lui Hmelnițki, Ian Vîhovskîi, s-a pronunțat de partea legăturii cu Republica. În anul 1658, la Hadziacz a fost semnat acordul menit să schimbe configurația Republicii: și anume, să fie transformată într-o federație de trei state – Regatul Polonez, Marele Ducat al Lituaniei și Principatul Rutean, precum și cele trei națiuni legate între ele „ca între egali, liberi, cinstiți”. Principatul Rutean – sub conducerea unui hatman confirmat de rege – urma să cuprindă trei voievodate ucrainene. S-a hotărât ca autoritățile cazace să primească titluri de noblețe, bunuri pământene și să intre în senat și în camera deputaților Seimului Republicii. Înțelegerea a fost consfințită de rege, primat, senat și camera deputaților. Hotărârile ei nu puteau fi încălcate fără acordul „poporului rutean”. Semnificația uniunii de la Hadziacz este comparată cu importanța Uniunii de la Lublin, în urma căreia au fost puse bazele Republicii Celor Două Națiuni. Prea târziu însă s-a recunoscut că rusinii ar trebui să constituie un membru egal al federației născute în anul 1569³³⁴.

După renunțarea la funcția de hatman a lui Iuri Hmelnițki, urmașul lui, Pavlo Teteria, duce o politică subordonată polonezilor, iar aceștia încep

332 Mikola Kostomarov, *Гетманювання Виговського і Юрія Хмельницького*, vol XIII, Ruska istorîcina biblioteka, Ternopol, 1982 pp. 156-163.

333 *Ibidem*.

334 Dybkowska, Żaryn J., Żaryn M., *op. cit.*, p. 125.

să se răzbune pe cazaci pentru că au fost înfrânți în răscoala din 1648³³⁵. Represiunile polonezilor sunt de nedescris: mormântul lui Bohdan Hmelnițki a fost profanat, fostul hatman Vîhovskîi ucis, iar Iuri Hmelnițki închis³³⁶. Până la urmă Teteria renunță la conducere și pleacă în Polonia, astfel, în anul 1666 acesta devine hatmanul Ucrainei din dreapta Niprului și își propune unirea celor două Ucraine. În anul 1668, după o incursiune pe malul stâng al Niprului, devine hatmanul întregii Ucraine³³⁷. Însă rivalul său, Demian Mnohohrișnîi (numit de Teteria în funcția de hatman al Ucrainei de pe malul drept al Niprului), îl trădează și recunoaște suzeranitatea țarului. Însă sultanul Mahomed al IV-lea, dorind să obțină el suzeranitatea Ucrainei, a invadat Polonia și, învingând armata poloneză, a ocupat fortăreața Camenița și a ajuns până la Lvov. Îngrozit de succesul armatei turce și incapabil să mobilizeze forțele poloneze la timp, regele Poloniei, Michał Korybut Wiśniowiecki, s-a văzut constrâns să recunoască suveranitatea turcilor asupra Ucrainei. Următorul rege, Ioan al III-lea Sobieski, a reușit să-i înfrângă pe turci și să obțină, în anul 1676, un tratat care a redat Poloniei două treimi din Ucraina de la vest de Nipru³³⁸. Pe urmă a încheiat o „pace eternă” cu moscoviții, în anul 1686, renunțând definitiv la Kiev în favorea statului moscovit.

În anul 1677, în locul lui Doroșenko, Iuri Hmelnițki, ajunge pentru a doua oară hatman, pus de turci, care, de această dată, nemulțumiți de el, îl execută în anul 1681³³⁹.

5. Ucraina între Polonia și Rusia

Astfel, la începutul secolului al XVII-lea, teritoriile ucrainene făceau parte din două state: Rusia și Polonia. Sub stăpânirea Rusiei se afla Het-

335 *Vezi* Ivan Neciui-Levițkîi, *Українські гетьмани Бруховецький і Тетеря*, Multi-medialnoe izdatelstvo Strelbițkogo, 2011.

336 Kostomarov, *op. cit.*, pp. 156-163.

337 Valeri Stepankov, *Петро Дорошенко – Володарі гетьманської булави*, Kiev, 2007, pp. 289-290.

338 Dvornik, *op. cit.*, p. 424

339 Kostomarov, *op. cit.*, p. 167.

manatul Căzăcesc (țara condusă de hatman), numită de moscoviți Malorusia³⁴⁰ (Rusia Mică), teritoriile cazacilor zaporojeni și Ucraina liberă, iar sub stăpânirea poloneză se aflau teritoriile Ucrainei de Vest, adică teritoriile de pe malul drept al Niprului, Galiția și Volînia³⁴¹. Acum Hetmanatul Căzăcesc – centrul spiritual al ucrainenilor care nu mai aveau un stat independent, ci doar autonomie –, era nevoit să se confrunte cu tendințe puternic centralizatoare ale statului rus, care nu lăsa nici un fel de speranță cu privire la autogovernarea ucrainenilor³⁴².

Un moment de o importanță deosebită în relațiile dintre Moscova și Ucraina îl constituie domnia hatmanului Ivan Mazepa care, înainte de a ajunge hatman, în anul 1687, a studiat la Kiev și Varșovia, a călătorit mult prin țările Europei de Vest și a fost în slujba regelui polonez. Hatmanul Mazepa, unul dintre cei mai bogați oameni din Europa acelor timpuri, datorită darurilor primite de la țarul Petru cel Mare, cel care îi acordă sprijinul să se urce pe tron, iar în anul 1696 îl ajută să cucerească fortăreața Azov, întărește poziția comandanților de cazaci cărora le oferă multe daruri, construiește biserici, înființează școli și tipografii³⁴³. În anul 1702, când ucrainenii de pe malul drept se răscoală împotriva polonezilor, profitând de ocazie că regele Suediei, Carol al XII-lea, a ocupat Polonia, Mazepa, cu permisiunea țarului, ocupă Ucraina de pe malul drept al Niprului³⁴⁴.

Războiul cu suedezi i-a costat mult pe ucraineni. Cazacii nu erau pregătiți pentru condițiile noi ale războiului, ceea ce a dus la pierderi mari, iar, pe deasupra, țarul numește în fruntea unităților căzăcești comandanți ger-

340 Termenul „Malorusia” a fost folosit, începând cu secolul al XVII-lea, de către Țaratul Rusiei în legătură cu Hatmanatul Căzăcesc din Ucraina de pe malul stâng al Niprului, după căderea acesteia din urmă sub dominația rusă, ca urmare a semnării Tratatului de la Pereiaslav (1654). Începând din aceste timpuri, titlul oficial al țărilor ruși a fost „Suveran al Întregii Rusii: Mare, Mică și Albă”. În jurnalul său, Taras Șevcenko a scris de douăzeci și una de ori „Malorusia” sau „maloruși”, „Ucraina” doar de trei ori, niciodată „ucraineni” și de șaptezeci și patru de ori „kozac” (Roman Hrapacevski, *Rus, Little Russia and Ukraine*, „Vestnik Iugo-Zapadnoi Rusi”, nr.1, 2006).

341 Puiu, *op. cit.*, p. 66.

342 *Ibidem*, pp. 65-66.

343 Serghii Pavlenko, *Іван Мазепа*, Alternativî, Kiev, 2003, pp. 165-167.

344 *Ibidem*.

mani și ruși. Trupele rusești făceau prăpăd prin satele și orașele ucrainene, jefuiau și abuzau populația luându-i bunurile. Iar atunci când regele Poloniei amenința să atace Ucraina de pe malul stâng, țarul Petru, până atunci, bun prieten cu Mazepa, refuză să-i dea ajutor, spunând că nu are nici un soldat disponibil. Toate acestea l-au făcut pe Mazepa să treacă de partea suedezilor, în anul 1708, pentru a evita distrugerea Ucrainei³⁴⁵. Răzbumarea țarului Petru cel Mare a fost groaznică: armatele ruse au ars palatul și capitala lui Mazepa, orașul Baturin, iar pe toți locuitorii acesteia, în număr de șase mii, i-au ucis. Teroarea pe care armata rusă a semănat-o în Ucraina i-a făcut pe mulți să-l părăsească pe Mazepa, alegându-l ca hatman, la ordinul lui Petru cel Mare, pe Ivan Skoropadskîi. Răzbumarea lui Petru i-a ajuns și pe cazacii zaporojeni care-i rămăseseră credincioși lui Mazepa. Pentru aceasta, în anul 1709, armatele rusești au distrus Sicea Zaporojeana și toți cazacii prinși au fost uciși. După mai multe ciocniri de tatonare, la 28 iunie 1709 Petru cel Mare îl învinge, la Poltava, pe Carol al XII-lea care, împreună cu Mazepa, se refugiază în Moldova, la Bender, unde la 21 septembrie, în același an, hatmanul Ucrainei moare și este înmormântat într-o biserică din orașul Galați (astăzi două cartiere îi poartă numele: Mazepa I și Mazepa II), pe care rușii, când ajung la Galați, o distrug³⁴⁶. Cei cinci mii de cazaci, împreună cu comandanții lor, care l-au urmat pe Mazepa, constituie prima emigrație politică ucraineană, dintr-un lung șir de emigrații³⁴⁷. După moartea lui Mazepa, acești cazaci îl aleg hatman pe Pîlîp Orlîk, cel care a elaborat proiectul de constituție numit „Constituția de la Bender” și care, cu ajutorul tătarilor a încercat, fără să reușească, în anul 1711, să recucerească Ucraina³⁴⁸.

În urma victoriei de la Poltava, Rusia devine o putere europeană – Petru cel Mare obține controlul asupra unui teritoriu care se întinde de la Marea Baltică până la Nipru, astfel asimilarea Ucrainei se putea desfășura după ritmul dorit de ruși. În acest sens se spune că Petru cel Mare a urmat modelul oferit de Anglia în ocuparea Irlandei³⁴⁹. Administrația rusă a făcut tot

345 *Ibidem*.

346 Puiu, *op. cit.*, pp. 58-61.

347 *Ibidem*, p. 61.

348 Vasîl Ulianovskîi, *Пилип Орлика: Історичні портрети*, Vatra, Kiev, 1994, p. 57.

349 Puiu, *op. cit.*, p. 59.

posibilul pentru a limita și înlătura orice formă de guvernare a ucrainenilor, folosind cu pricepere neînțelegerile apărute între diferite straturi sociale, asmuțindu-i pe unii contra altora, au reușit destul de ușor să distrugă simțul solidarității naționale a ucrainenilor, care s-a dovedit a fi destul de puternic în timpul războaielor antipoloneze și antirusești. Hatmanul Ivan Skoropadskîi nu avea prea multe șanse să reziste ofensei administrative rusești. Nobilii ruși au primit drept răsplată moșii în Ucraina, iar ucrainenii sunt trimiși să lucreze la diferite proiecte ale lui Petru cel Mare, în noua capitală sau în apropierea acesteia³⁵⁰.

Din anul 1722 se înființează Colegiul Rusiei Mici (al Malorusiei, adică a Ucrainei), format din șase funcționari ruși, care împărțeau puterea cu hatmanul. Skoropadskîi degeaba merge la țar, în noua sa capitală Sankt-Petersburg, să-i amintească de unele puncte din înțelegerea din 1654 și să-l roage să revizuiască această hotărâre, căci țarul îl refuză, răspunzându-i că „ucrainenii au și așa mai multe drepturi decât orice popor pe pământ”³⁵¹. Hatmanul Ivan Skoropadskîi moare, iar în locul său cazacii îl aleg pe Pavlo Polubotok care, la rândul său, adună petiții în sprijinul unui sistem judiciar propriu. Țarul îl închide, împreună cu cei ce au semnat petițiile, în fortăreața Petropavlovsk, unde acesta moare în anul 1725, cu trei luni înaintea lui Petru cel Mare³⁵².

După moartea țarului Petru, ucrainenii găsesc un aliat în rușii recent stabiliți în Ucraina, care solicită aplicarea în continuare a reglementărilor tradiționale ucrainene în locul celor rusești. Pe deasupra se apropia și războiul cu turcii, astfel, Colegiul Imperial a dizolvat, în anul 1727, primul Colegiu al Rusiei Mici și a emis un decret conform căruia trebuia ales un nou hatman. În octombrie 1727 este ales hatman Apostol Danîlo (de origine română, provenind din Moldova). Însă Țarul Petru al II-lea refuză să revină asupra înțelegerii din 1654 și numește un adjunct al hatmanului care controlează politica externă, problemele militare ajungând tot sub controlul unui comandant rus, iar țarul poate dărui pământuri din Ucraina nobililor ruși. Întreg Hetmanatul se află sub jurisdicția Ministerului Afăce-

350 Oleksandr Hurjîi, *Іван Скоропадський*, Kiev, 2004, p. 73.

351 *Ibidem*.

352 Vasîl Koponenko, *Інтелектуальна біографія Павла Полуботка: обстоювання традицій*, „Ukrainskîi istoricînîi jurnal”, nr.4 (494), 2010, Kiev, pp. 39-59.

rilor Externe al Rusiei³⁵³. După moartea hatmanului Danîlo Apostol, împărăteasa Anna Ivanovna interzice alegerea unui nou hatman și constituie un colegiu numit Conducerea Administrației Hatmanului, format din trei ruși și trei ucrainenii. Astfel teroarea, sub diferite forme, este prezentă în viața ucrainenilor. Nu se vede unde este teroarea. De-abia în anul 1744 ucrainenii i se adresează împărătesei Elizaveta, care a urmat după Anna Ivanovna, iar aceasta îl desemnează hatman pe Kirill Rozumovski, colegiul de Conducere a Administrației Hatmanului este desființat, iar trupele rusești sunt retrase de pe malul stâng al Niprului³⁵⁴. Rozumovski, care a studiat în universități din Europa de Vest, a fost numit și președinte al Academiei Imperiale de Științe, se dedică perfecționării sistemului juridic propriu Ucrainei și modernizării oastei căzăcești. Cu toate acestea, în 1754 se desființează frontiera vamală dintre Ucraina și Rusia³⁵⁵.

În 1762, pe tronul Rusiei urcă Ecaterina a II-a care anulează complet autonomia Ucrainei de pe malul stâng al Niprului, iar în anul 1764 Rozumovski renunță la titlul de hatman. Ecaterina a II-a, deși de origine germană, s-a dovedit a fi o aprigă luptătoare pentru rusificarea și centralizarea Rusiei. În Ucraina de pe malul stâng al Niprului este desemnată o nouă administrație, condusă de omul politic și conducătorul de oști Rumianțev, care caută să ștergă din memoria ucrainenilor noțiunea de hatman și să-i recompenseze pe ucrainenii fideli imperiului prin includerea lor în clasa nobilimii și acordarea altor privilegii. Modul de organizare administrativă este aidoma celui rusesc, iar armata căzăcească este desființată și reorganizată după principiile armatei rusești³⁵⁶. În anul 1774, imediat după încheierea războiului cu turcii, Ecaterina a II-a dispune distrugerea Siceii Zaporojene, iar comandanții cazacilor sunt arestați și deportați în Siberia. Tot atunci cinci mii de persoane se refugiază în regiunile gurilor Dunării, formând aici Sicea Dunăreană (Zadunaiska Sici) – urmașii lor sunt ucrainenii de astăzi ai județului Tulcea. În 1784 sunt strămutați și zaporojenii

353 E. Radakova, *Гетьман Данило Апостол в ролі колонізатора*, „Kvivska starîna”, nr.6, 1891 pp. 4-6.

354 Mîkola Razovskîi, *Гетьман Кирило Розумовський. Роман-хроніка 18 віку*, Ukrainskîi țentr duhovnoi kulturî, Kiev, 1996, pp. 98-102.

355 *Ibidem*.

356 Puiu, *op. cit.*, pp. 70-72.

rămași între Bug și Nistru, aceștia, în 1792, fiind încorporați în Oastea Mării Negre și mutați pe râul Kuban.

După ocuparea Crimeei, atenția Rusiei s-a îndreptat spre Polonia. După trei împărțiri, în anii 1772, 1775 și 1795, la care au participat Rusia, Prusia și Austria, statul polono-lituanian a încetat să mai existe, iar ucrainenii din Galiția, începând din anul 1772, au ajuns sub stăpânirea Austriei. Începând din anul 1795, Ucraina de pe malul drept aparținea Imperiului Rus. Astfel, timp de aproape o sută cincizeci de ani, pâna la începutul secolului al XX-lea, ucrainenii au trăit în cadrul a două imperii, cam 80% dintre ei în Imperiul Rus, unde erau numiți maloruși³⁵⁷ (rușii mici), iar 20% în Imperiul Austro-Ungar, unde erau numiți rusini (de la Rus, veche denumire a Statului Kievean). În imperiul țarist, Ucraina era considerată ca fiind o componentă naturală, indivizibilă, iar după unificarea cu Rusia trebuia ca ucrainenii să-și piardă trăsăturile care-i deosebeau de ruși, și acest proces, deși părea natural, a fost grăbit și impulsionat prin diferite mijloace³⁵⁸, după cum vom observa într-unul din următoarele capitole ale acestei lucrări³⁵⁹.

Dacă în Imperiul țarist rusificarea constituia acțiunea prioritară a administrației, nu la fel se întâmpla cu germanizarea sau maghiarizarea în cel austriac. Pentru ucrainenii, domnia Mariei Tereza, dar mai ales a fiului ei Jozef al II-lea, a adus foarte multe îmbunătățiri ale vieții lor culturale și sociale. Se desființează iobăgia, poziția Bisericii Greco-Catolice este considerată egală în drepturi cu cea catolică, iar în Lvov, în cadrul universității înființate în anul 1784, se deschide o facultate pentru ruteni³⁶⁰, denumirea sub care sunt cunoscuți ucrainenii din Galiția.

357 Locuitorii Malorusiei (Ucrainei).

358 *Ibidem*.

359 *Ibidem*.

360 Denumirea sub care sunt cunoscuți ucrainenii din Galiția (vezi subcapitolul despre ruteni).

FORMAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE UCRAINESE

Conștiința națională a ucrainenilor se dezvoltă în strânsă legătură cu renașterea națională a multor popoare europene, odată cu concepția de națiune – comunitate de limbă și cultură. Statele care au existat până la acest moment nu au avut un caracter național. Și pentru ucraineni este valabilă etapizarea constatată în alte țări în ceea ce privește evoluția conștiinței naționale, de aceea nu putem ignora viziunea originală a istoricului ceh Miroslav Hroch, care consideră națiunea ca pe o „componentă a realității sociale cu origini istorice”³⁶¹ și face o periodizare a mișcărilor naționale est-europene. Examinând mai multe astfel de mișcări, Hroch constată că toate au trecut prin trei etape.

Prima etapă este cea academică, în care o comunitate etnică și națională devine subiectul atenției diferiților cercetători, în special al etnografilor, lingviștilor și folcloriștilor. Dar această primă etapă nu este altceva decât entuziasmul romantic pentru o viață curată și simplă al intelectualilor. În decursul ei se stabilește fundamentul cultural al poporului, un interes și o preocupare pentru propria limbă, literatură și cultură, dar nu prezintă nici o pretenție politică. Spune când sunt valabile pentru Ucraina – e vorba de secolul al XIX-lea. Este etapa în care se pun bazele mișcărilor populare. Anthony D. Smith, specialist în naționalism și etnicitate, susține teza lui Hroch și spune că „mișcările naționaliste nu încep cu mitingurile și protestele, nici prin declararea conflictelor armate, ci odată cu apariția asociațiilor literare, cercetărilor istorice, festivalurilor muzicale și periodicelor”³⁶².

361 Miroslav Hroch, *Social preconditions of National Revival in Europe*, <https://www.scribd.com/doc/117101934/Social-Preconditions-National-Revival-Europe-Comparative-Analysis-Social-Composition-pdf>, p. 3, (data consultării: 15.06.2016).

362 *Vezi* Hroch, *op.cit.*, https://en.wikipedia.org/wiki/Miroslav_Hroch (data consultării: 15. 07. 2016).

Cea de a doua etapă este lingvistică, în care se acordă cea mai mare atenție limbii vorbite și se fac încercări de sistematizare și reglementare a limbii folosite în școală și în societate. După schema lui Hroch, este etapa culturală, caracterizată prin faptul că limba care, în prima etapă, a fost doar subiectul studiului, devine limba literară în care scriitorii creează literatura națională și în care traduc opere însemnate din alte limbi. În această perioadă apar grupuri de intelectuali care, datorită ideilor bazate pe cunoașterea istoriei vechi a poporului lor, lansează pretenții culturale și politice – începutul agitației denumite „în numele poporului”. În această perioadă, apar primele instituții culturale. În Europa Centrală și de Est începe procesul de emancipare lingvistică și culturală a națiunilor care încă nu au reușit să se afirme politic³⁶³. A doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cea de a treia etapă, a renașterii naționale, potrivit periodizării lui Hroch, este etapa politică, în care apar organizații cu caracter național și se elaborează programe de interes național. Se instituționalizează partidele politice și diferitele mișcări populare care conduc mișcarea de eliberare națională a popoarelor³⁶⁴.

1. Folclorul

Când vorbim despre etapa academică, suntem într-un totu de acord cu istoricul român Tiberius Puiu care crede că această prima etapă, la ucrainenii, este caracterizată de „accente pesimiste și oarecum nostalgice”³⁶⁵. Într-adevăr, sunt puțini cei care adună documente istorice, folclor, vestigii, temându-se că în curând identitatea poporului ucrainean se va pierde sub presiunea unor culturi cu poziție dominantă. Interesant este faptul că cea mai veche creație populară ucraineană, păstrată în scris, este *Дунаю, Дунаю, чому смутен течеи?* (Dunăre, Dunăre, de ce curgi tristă?) denumită și *Cântecul despre Ștefan Voievod*, descoperită în manuscrisul lui Jan

363 Hroch, *op. cit.*

364 *Ibidem.*

365 Puiu, *op. cit.*, p. 73.

Blahoslov, *Gramatica Ceska*, pe care a alcătuit-o în anul 1571 și care a fost editată prima dată de Hradil și Jireček în anul 1857³⁶⁶. Magdalena Laszlo-Kuțiuk aduce în discuție afirmațiile deosebit de interesante pe care scriitorul și filologul român B.P. Hasdeu le face cu privire la creația populară *Cântecul despre Ștefan Voievod*, considerând-o „opera de o importanță capitală” pentru studiul poeziei populare ucrainene, și pe care o publică în traducerea ei românească³⁶⁷. Cunoscând în mare parte limbile slave, călugărul Jan Blahoslov notează, despre creația mai sus amintită, că este un cântec laic, precizând: este un cântec slovac sau croat, însă V. Kovalskîi, ucrainean din Galiția, constată că limba în care este scrisă balada nu este alta decât limba ucraineană³⁶⁸. Independent de articolul lui Kovalskîi, pe care nu l-a cunoscut, B.P. Hasdeu formulează aceeași concluzie în articolul său referitor la *Cântecul despre Ștefan Voievod*. Hasdeu crede că Blahoslov confundă dialectul slovac cu cel croat, fiindu-i necunoscute ambele, iar cântecul nu este în nici una dintre aceste limbi, ci curat rutenesc, precum vorbesc rutenii din Bucovina și din Nordul Moldovei³⁶⁹. Filologii ucraineni A. Potebnia, I. Franko, M. Tomașevski și alții se vor interesa și vor scrie mult despre această creație populară, iar Vasile Alecsandri, plecând de la traducerea lui Hasdeu a cântecului ucrainean, va compune o baladă originală, intitulată *Ștefan Vodă și Dunărea*, fiind prima creație românească influențată nemijlocit de un model ucrainean³⁷⁰. Merită menționat faptul că Hasdeu și-a arătat interesul pentru folclorul ucrainean și cu alte ocazii, ca, de exemplu, prin publicarea studiului comparatist *Frunză verde: o pagină pentru istoria literaturii române*³⁷¹, sau a articolului *Poezia ruteană în legătură cu istoria română*, o recenzie la culegerea de cântece istorice a lui Antonovîci și Dragomanov, fiind singurul articol al lui Hasdeu consacrat în mod special folclorului ucrainean.

366 Ion Cozmei, *Cântecul despre Ștefan Voievod. Cea mai veche creație populară ucraineană păstrată în scris*, în „Lumea carpatică”, Suceava, nr. 2, 2008, pp. 50-61.

367 Magdalena Laszlo-Kuțiuk, *Relațiile literare româno-ucrainene în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, Teză de doctorat, București, 1971, p. 110.

368 Cozmei, *op. cit.*

369 *Ibidem*.

370 *Ibidem*.

371 *Ibidem*.

Studiul folclorului popular devine preocuparea intelectualității sau, mai bine spus, a acelei categorii care se numea „intelighenția”³⁷², folclorul îi permitea să tragă concluzii mai largi despre dezvoltarea conștiinței naționale și formarea unei națiuni. Astfel, în afară de istoria poporului ucrainean, unii dintre tinerii intelectuali nobili încep să studieze folclorul, obiceiurile țărănești, tradițiile, cântecele etc. Un astfel de interes s-a datorat în mare parte ideilor exprimate de filosoful și scriitorul german Johann Herder despre emanciparea cultural-lingvistică a națiunilor și despre semnificația folclorului în definirea identității naționale, care și-au găsit ecouri entuziaste în Europa Centrală și de Est și au pătruns treptat și în Ucraina. Plecând de la premisa că adevărata cultură este cultura intactă, autentică și originală a oamenilor obișnuiți, susținătorii lui Herder resping așa-numită „cultură înaltă” a curților imperiale și a aristocrației, văzând tocmai în cultura satului, în cultura populară tradițională, un garant al păstrării culturii naționale. În condițiile de apatridie, cultura națională din orașele ucrainene ale secolului XIX-lea, a fost supusă rusificării și nevoită să se ascundă de poliție și de ochiul birocratic cenzural prin satele și cătunele ucrainene. Trebuie subliniat faptul că una dintre cele mai importante caracteristici ale ucrainenilor se află în folclorul lor bogat și plin de viață și mai ales în epopeile eroice, ale trecutului lor glorios. Prin urmare, este destul de clar de ce studiile etnografice au captat atenția intelectualității ucrainene care a mers prin sate, a căutat, a cules și apoi a publicat perle de înțelepciune populară.

Printre primii dintre cei care s-au aplecat asupra izvoarelor folclorice ucrainene s-a numărat prințul Nikolai Țertelev (1790-1869), care, în ciuda descendenței sale georgiene și educației rusești, a trăit în Ucraina și a iubit profund poporul ei, și care, în 1819, a publicat la Sankt-Petersburg

372 „Termenul care desemna oficial categoria socială asociată intelighenției era acela de *raznociinți*, care desemna persoanele cu profesii liberale, nepunând accent pe gradul de educație al reprezentanților ei. Acești oameni de condiții și ranguri diverse, proveniți, în general, din mediul urban, dar cu origini în provincie, erau mic-burghezi, negustori, artiști. După terminarea studiilor ei vor refuza să intre în administrație, căpătând un statut oarecum indefinit; cel mai adesea deveneau profesori sau preceptori, iar cei mai dotați ajungeau chiar ziariști sau literați” (Antoaneta Olteanu, *Rusia Imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, Ed. All, București, 2011, p. 3030).

o colecție de cântece vechi maloruse. Se poate spune că această apariție a pus bazele folcloristicii ucrainene³⁷³. În prefața culegerii, Nikolai Țertelev a remarcat că aceste cântece reflectă geniul și spiritul poporului ucrainean, moralitatea pură de care au dat dovadă dintotdeauna malorușii. El a publicat, de asemenea, *dumele*³⁷⁴ ucrainene pe care le-a cules în regiunea Poltavei și care evocau războiul de eliberare națională din Ucraina din anii 1648-1654.

Studii mai aprofundate ale etnografiei ucrainene au fost realizate de către omul de știință ucrainean (naturalist, istoric, folclorist și scriitor) Mihailo Maksîmovîci, născut în regiunea Cerkasî, în familia unui nobil sărac. După absolvirea Universității din Moscova, a lucrat ca profesor de botanică, fiind membru de onoare al universităților din Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev și Odessa, și al numeroase societăți științifice. El este autorul a trei culegeri de cântece populare: *Малоросійські пісні* (Cântece maloruse), 1827; *Українські народні пісні* (Cântece populare ucrainene), 1834 și *Збірник українських пісень* (Culegere de cântece ucrainene), 1849. Istoricul D. Teteria consideră că prefața pe care a scris-o Maksîmovîci la prima sa culegere sună ca un manifest literar și, într-adevăr, pentru generația sa a avut rolul unui manifest, era ca un drapel pe care stătea scris cuvântul magic „națiune”³⁷⁵.

Baza socială pentru o renaștere potențială a fost satul ucrainean, care și-a păstrat principalele valori, iar cele mai bune condiții pentru renaștere se aflau în regiunea Niprului, teritoriul fostului stat autonom, unde încă existau tradiții. Astfel culegerea folclorului deosebit de bogat al națiunii ucrainene, al unei națiuni de țărani, devine principala preocupare pentru mulți intelectuali ucraineni.

373 Este vorba de volumul *Спроба зібрання малоруських пісень*, apărută în 1819.

374 *Duma* – epopee veche ucraineană care descrie lupta poporului pentru libertate, momentele eroice ale cazacilor. Dumele se cântau în stil recitativ și erau acompaniate cu lira, cobza, sau cu bandura.

375 Volodîmîr Burîi, *Михайло Максимович як природослвдник*, „Misto robitnice”, Vatuline, 2004, 10 septembrie, p. 4.

2. Istoria

În procesul formării conștiinței naționale, un rol important l-au avut studierea și popularizarea istoriei poporului ucrainean, care oferea un pri-lej de mândrie și încredere. În anul 1822, Dimitri Bantîș-Kamenski, fiul unui boier moldovean refugiat în Rusia, scrie o lucrare foarte bine docu-mentată despre istoria Ucrainei, argumentând, probabil, datorită poziției sale oficiale, că ucrainenii nu sunt decât o ramură a poporului rus³⁷⁶. O altă lucrare, *Історія русів* (Istoria rusinilor), care a circulat mult timp sub formă de manuscris, neștiindu-se de cine a fost scrisă, proslăvea trecutul glorios al Ucrainei și al cazacilor, susținând că ucrainenii sunt un popor diferit de cel rus. Autorul, necunoscut, îi descrie pe polonezi ca pe cei mai mari dușmani ai ucrainenilor, însă nu se abține nici de la unele accente antirusești³⁷⁷. Istoricul american R. Șporliuk, de origine ucraineană, făcând periodizarea renașterii naționale ucrainene, foarte probabil, ghidându-se după periodizarea făcută de istoricul ceh, consideră că etapa academică a început în anul 1780, iar cea culturală după anul 1905³⁷⁸.

3. Limba

Destul de repede elita (intelighenția) ucraineană constată că cel mai important lucru este ca limba vorbită de popor să devină principalul mijloc de exprimare a majorității ucrainenilor, astfel s-ar înlesni comunica-rea dintre diferite grupuri sociale, întărind coeziunea națională. Existau multe piedici în realizarea acestui scop: limba vorbită de țărani era gro-solană, nedezvoltată, iar, datorită înrudirii ei cu limba rusă, mulți consi-derau limba ucraineană un dialect al limbii ruse. Momentul de răscriu-

376 Puiu, *op. cit.*, p. 74.

377 *Ibidem*.

378 *Періодизація українського відродження*, <http://istoryk.at.ua/forum/26-1264-1> (data consultării: 17. 07. 2016).

ce în dezvoltarea limbii și culturii ucrainene este apariția nepieritorului poem *Eneida*, scris de Ivan Kotliarevskîi, în anul 1798, la care autorul a lucrat aproape treizeci de ani. Acest poem burlesc îl va face celebru pe autor și este prima scriere tipărită a noii literaturi ucrainene, fiind dovada incontestabilă a posibilităților expresive proprii limbii ucrainene, o epopee în travesti care ia ca idee constructivă celebra operă eroică a latinului Virgiliu, în care eroii sunt cazaci. Dar lucrul cel mai important este că scriitorul a introdus pentru prima dată limba populară (vorbită) ucraineană în literatură. Această operă (tradusă în limba română de regretații traducători Aurel și Ioan Covaci) a absorbit în ea aproape toate proverbele poporului ucrainean (după cum vom vedea într-unul dintre capitolele următoare). Tonul satiric și umoristic a lui Ivan Kotliarevskîi este preluat și de alți scriitori ucraineni, mai ales cei care făceau parte din așa-numitul grup de Harkov – Petro Hulak-Artemovskîi, Evhen Hrebinka și Hrihori Kvitka-Osnovianenko, fondatorul prozei ucrainene, care scrie în 1834 o serie de povestiri³⁷⁹.

În prefața versiunii românești a *Eneidei*, intitulată „*Eneida*” lui Kotliarevskîi: *un travesti ucrainean triumfal*, scriitorul Ioan Covaci consideră apariția *Eneidei* lui Kotliarevskîi un fenomen de excepție, un eveniment cultural de seamă în viața poporului ucrainean: „apăruse cartea care a tulburat liniștea, s-a abătut de la normele de până atunci, ba chiar le-a încălcat, propunând spre atenția societății un șir de probleme, deopotrivă sociale și estetice”³⁸⁰. După moartea autorului *Eneidei*, Taras Șevcenko scrie poezia *Întru veșnica amintire a lui Kotliarevskîi*, prin care acesta îl glorifică în poetul dispărut pe „cântărețul Ucrainei”, vorbind despre „slava noastră de altădată, căzăcească” și afirmând cu limpezime un ideal național în care crezuse Kotliarevskîi și în care credea el însuși³⁸¹.

Opera de o dimensiune atât de valorică nu putea să nu facă loc și unor poziții ceva mai parcimonioase în aprecierile formulate la adresa înaintașului înnobilit de glorie. Astfel, a circulat ideea că, în scrierea poemului său, Kotliarevskîi s-ar fi folosit de unele caracteristici, detalii stilistice și

379 Tania Gaev, *Українська література ХІХ століття*, Belgrad, 2008, pp. 13-41.

380 Ioan Covaci, „*Eneida*” lui Kotliarevski: *un travesti ucrainean triumfal*, în prefața la *Eneida*, Ed. Mustang, București, 2001, p. 6.

381 Mazilu, *op., cit.*, pp. 5-17.

planuri de construcție preluate de la poetul rus Osipov. Dar încă din anii cincizeci ai secolului al XIX-lea această părere a fost dezamorsată, dezmințită și combătută cu argumente doveditoare că *Eneida* lui Kotliarevskîi a fost scrisă înaintea celei a lui Osipov, dar tipărită mai târziu; ba chiar a circulat presupunerea în rândul specialiștilor vremii conform căreia tocmai Osipov a fost acela care s-a folosit de textele manuscrise ale *Eneidei* lui Kotliarevskîi, care, după cum este deja cunoscut, au circulat printre cititori cu mult timp înaintea tipăririi lor³⁸². În anul 1818, lingvistul ucrainean Oleksii Pavlovskîi publică la o editură privată, deși a trimis-o spre publicare Academiei din Ruse, *Грамматика малоросійського наречія* (*Grammatica dialectului malorus*), care pentru mult timp a fost singurul auxiliar în acest domeniu și a jucat un rol semnificativ atât în dezvoltarea limbii literare ucrainene, cât și în dezvoltarea studiilor ucrainene³⁸³. Iar în anul 1823, Ivan Voițehovîci elaborează un mic dicționar ucraineano-rus, care conținea o mie două sute de cuvinte și care a jucat un rol foarte important în dezvoltarea vocabularului ucrainean³⁸⁴.

4. Literatura

Între anii 1820-1830 la Moscova și Sankt-Petersburg apare un interes față de literatura ucraineană, apar chiar scrieri publicate în limba ucraineană, apreciindu-se că prin aceasta se îmbogățește cultura rusă în general. La fel, și cărturarii polonezi manifestă o atracție pentru Ucraina, se poate vorbi chiar de o școală ucraineană în romantismul literar polonez. Bineînțeles că scriitorii polonezi, la rândul lor, considerau Ucraina ca o parte a moștenirii culturale și istorice a Poloniei. Cu toate acestea, literatura ucraineană rămânea sub amprenta unui provincialism care nu prea dădea speranțe culturii ucrainene să înlocuiască cultura rusă, dominantă în Ucraina³⁸⁵.

Limba și literatura, cultura ucraineană în general, constituia singurul domeniu în care ucrainenii, lipsiți de stat propriu, puteau să-și exprime

382 Covaci, *op. cit.*, p. 8.

383 Iosîp Dzendzelivskîi, *Видатний український філолог*, „Movozoavstvo”, 1968, p. 6.

384 Pavlo Gorețkîi, *Історія української лексикографії*, Kiev, 1963.

385 Puiu, *op. cit.*, p. 75.

individualitatea națională. În acest context, poetul Taras Șevcenko a reușit într-un mod impresionant să ilustreze în creațiile sale spiritul național al ucrainenilor. În 1840 apare faimosul său volum de poezii, intitulat *Cobzarul*, poeziile fiind dedicate în mare parte trecutului Ucrainei. Criticii literari ucraineni, și nu numai, apreciază că poetul a depășit prin creațiile sale izolarea, limitarea și unilateralitatea prin care se caracteriza până atunci literatura ucraineană. Însă creațiile lui Șevcenko contraziceau convingerile multor cărturari ruși, mai ales ale renumitului critic V. Belinski, care considerau că limba țăranilor ucraineni nu este capabilă de a reda gânduri și sentimente rafinate³⁸⁶. Până în zilele noastre *Cobzarul* a rămas cartea de capătăi a poporului ucrainen, iar Taras Șevcenko a devenit simbol național³⁸⁷. *Cobzarul* a devenit de fapt o declarație de independență literară și intelectuală a ucrainenilor. Creativitatea lui Șevcenko a definit pentru câteva decenii o continuă dezvoltare a literaturii ucrainene (nu doar a poeziei, ci și a prozei și dramaturgiei). Poezia lui Taras Șevcenko a fost un reper important în dezvoltarea limbii ucrainene, el a finalizat procesul de formare al acesteia, pe care l-au început predecesorii săi (Kotliarevskii, Kvitka-Osnovianenko, poeții romantici și alții). Numele lui Taras Șevcenko a devenit un simbol al culturii ucrainene în lume, el poate fi pus alături de nume ca William Shakespeare, Goethe sau Aleksandr Pușkin.

Scriitorul de origine ucraineană Nikolai Vasilievici Gogol a ales cu totul alt drum literar decât Șevcenko, scriind numai și numai în limba rusă, considerând că numai literatura rusă îi poate oferi posibilități de afirmare. Șevcenko, pe lângă reușita estetică, este remarcabil și prin ideile sale politice. Astfel, el îl consideră pe Bohdan Hmelnițki un veșnic rebel, dar nu îi poate ierta că acesta este răspunzător pentru fatala uniune dintre Ucraina și Rusia, prin care Ucraina și-a pierdut autonomia. Șevcenko își exprimă ura față de Ecaterina a II-a, polemizând cu Pușkin care, din sentiment naționalist, îi lăuda pe cei doi. Din această cauză, unele dintre poeziile lui Șevcenko nu au fost publicate în Rusia până în anul 1905. De altfel, nici în timpul regimului țarist nu s-a vorbit mult

386 *Ibidem*.

387 Vezi subcapitolul *Mitul Șevcenko*.

despre conținutul real antirusesc și antițarist al poeziilor lui Șevcenko, insistându-se asupra criticii sociale conținute în acestea. Viața lui Șevcenko a fost puternic influențată de evenimente legate de descoperirea unei societății secrete, *Кирило-Мефодіївське товариство* (Organizația „Chiril și Metodiu”)³⁸⁸.

5 Mișcarea politică

Activitatea acestei organizații, înființată la Kiev spre sfârșitul anului 1845, constituie un moment important în formarea ideii naționale ucrainene, de trecere de la aspectele culturale la cele politice. Este perioada în care națiunile din Europa Centrală și de Est, unite într-o singură limbă comună, își lansează pretențiile de recunoaștere pe plan politic și deseori, în condiții favorabile, datorită succesului politic al mișcărilor populare, apar state autonome³⁸⁹. În 1847, poliția țaristă primește un denunț privind existența acestei organizații, prima organizație cu orientare politică din Ucraina, și deja putem vorbi despre cea de-a treia etapă – etapa politică, care a demonstrat că în Ucraina există organizații al căror scop reprezintă independența teritoriilor ucrainene. Deși dimensiunile și activitatea organizației erau modeste, represaliile poliției țariste au fost de mare amploare, deloc justificate de faptele reale.

Organizația a fost înființată de către M. Kostomarov, V. Bilozerskîi și P. Hulak-Artemovskîi. Scriitorul Panteleimon Kuliș, ca și poetul și pictorul Taras Șevcenko, nu au avut legături permanente cu organizația, însă au fost arestați și ei. Mai târziu, din organizație vor face parte și alți intelectuali. În luna aprilie a anului 1946, organizația număra doisprezece membri³⁹⁰. Programul organizației, intitulat *Закон Божий* (Legea divină), este publicat în cartea *Книга Буття Українського Народу* (Cartea Ființei Poporului Ucrainean), inspirat din gândirea poloneză a vremurilor. Pe plan cultural Ucraina a avut de câștigat de pe urma relațiilor cu Polonia, un flux de idei

388 Puiu, *op. cit.*, p. 76.

389 Smith, *op. cit.*

390 Mihailo Vozniak, *Кирило-Мефодіївське Братство*, Lvov, 1921, pp. 36-43.

și forme literare noi au îmbogățit cultura ucraineană, mai ales în secolul al XVII-lea. După pactul de unificare de la 1667, după cum am putut observa în capitolul anterior, Ucraina trecută sub aripa Moscovei a intrat într-un prelungit declin cultural ca urmare a presiunilor din ce în ce mai mari de a scoate din uz limba ucraineană ca limba literară și a o înlocui cu limba rusă. În plus, în acele timpuri, nici cultura rusă nu ținea pasul cu cea occidentală, începând să se modernizeze abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În 1832, Adam Mickiewicz a publicat la Paris o carte care a avut un mare ecou printre polonezi, dar și pe plan mai larg, internațional: *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* (Cărțile poporului polonez și ale pelerinilor polonezi). Lucrarea a fost tradusă încă din manuscris în franceză, astfel că, în anul 1833, a fost publicată³⁹¹. Cărțile lui Adam Mickiewicz erau considerate ca un fel de biblie națională și au fost traduse în sârbă și croată (în anul 1835), cehă, slovacă, germană, engleză, italiană. A apărut un fragment și în limba română, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (în anul 1834). Corneliu Barborică susține că s-a păstrat în manuscris anonim și o traducere integrală: *Cărțile norodului leșesc de la începutul lumei până la muncirea lui*. Au apărut și scrieri originale care imitau stilul și patosul mesianic al *Cărților poporului polonez* scrise de Adam Mickiewicz: le-au avut ca model Míkola Kostomarov la ucraineni, Ľudovít Štúr la Slovaci, Alecu Russo și Nicolae Bălcescu la români³⁹².

Opera lui Adam Mickiewicz în ansamblul ei s-a bucurat de o mare popularitate la ucraineni, în special la cei legați de centrul cultural de la Lvov (Bohdan Zaleskîi, Petro Hulak-Artemovskîi), iar, ceva mai târziu, la cei din Kiev (Míkola Kostomarov, Taras Șevcenko). Levko Borovskîi a tradus poemul *Фарис* (Faris), *Кримські сонети* (Sonete din Crimeea) și altele. Poemul lui Mickiewicz *Pani Twardowska* l-a inspirat pe Petro Hulak-Artemovskîi și a scris balada *Твардовський* (Twardowski) și pe Levko Borovskîi care a scris balada *Ледар* (Leneșul). Míkola Kostoma-

391 Corneliu Barborică, *Utopie și antiutopie*, Ed. Universității București, București, 1998, p. 75.

392 *Ibidem*, p. 76. Despre relația dintre *Cărțile poporului polonez*.

rov, unul dintre principalii animatori ai mișcării ucrainene de emancipare națională, a scris balade și dume de inspirație folclorică, drame istorice, și a tradus *Melodii ebraice* de Byron. Solidaritatea etnică în sens panslav și-a proclamat-o în poeziile dedicate slavilor. Corneliu Barborică consideră că în *Книги буття українського народу* (Cărțile de viitor ale poporului ucrainean), atribuite lui Kostomarov modelul lui Adam Mickiewicz se vede și în formă și în spirit:

În ambele *Cărți* întâlnim stilul solemn al textului biblic, precum și o panoramă universală a evoluției umanității de la Facere încoace. Și unul și celălalt exprimă convingerea în bunătatea primordială a omului. În ambele *Cărți* se manifestă același respect pentru Ființa Supremă și credința că temelia existenței oamenilor și popoarelor rezidă în îndeplinirea voinței divine. Ambii autori privesc evoluția socială și morală, pe care a înaintat umanitatea, ca pe un proces de degradare. Vorbesc despre abandonarea credinței în Dumnezeu, despre venerarea mai multor idoli și despre războaiele purtate în numele acestora. Și atunci drept pedeapsă Dumnezeu a aruncat o mare parte a umanității în sclavie. Din acel moment lumea s-a împărțit în stăpânitori și stăpâniți. Este dat același exemplu, al imperiului roman, care n-a fost altceva decât biruința temporară a Satanei. Fiul Domnului, cu învățătura sa, a determinat căderea imperiului idolatru și păgân³⁹³.

Dacă polonezul Mickiewicz pomeneste numele monarhilor celor trei state care au sfâșiat Polonia, Kostomarov se dezlănțuie împotriva Ecaterinei a II-a Rusiei, care a distrus căzăcimea și libertatea ei, luându-le cazacilor pământurile, făcându-i pe unii stăpâni, iar pe alții robi. Dar Ucraina nu a pierit, „deși e în sicriu, nu a murit...”, ea va reînvia. Rolul mesianic pe care Adam Mickiewicz îl atribuia Poloniei, Kostomarov îl atribuia Ucrainei, care va sta la temelia Uniunii Republicilor Slave Libere³⁹⁴. Capitala Federației Slave urma să fie stabilită la Kiev, iar Ucraina,

393 *Ibidem*, p. 78.

394 *Ibidem*, pp. 78-79.

în viziunea lui Kostomarov, trebuia să pășească prima pe calea federației, fiind statul celei mai asuprite națiuni. Autoritățile țariste realizează pericolul reprezentat de naționalismul ucrainean. De aceea, lichidarea acestei organizații constituie un prim pas a unei consecvente și insistente politici antiucrainene. Poliția țaristă a acționat cu mare asprime împotriva membrilor acestei organizații: Mîkola Kostomarov și Panteleimon Kuliș au primit pedepse mai ușoare, au fost deportați pentru un an, în interiorul Rusiei, cu dreptul de a relua ocupațiile anterioare după efectuarea pedepsei. Petro Hulak-Artemovskîi a fost condamnat la trei ani de închisoare, iar Șevcenko, considerat cel mai periculos, a primit cea mai aspră pedeapsă, aceea de a efectua stagiul militar timp de zece ani ca simplu soldat. Țarul a indicat ca Șevcenko să fie ținut sub observație strictă, interzicându-i-se să scrie și să deseneze³⁹⁵.

Poliția țaristă lua măsuri nu numai împotriva ucrainenilor, ci împotriva oricui ar fi cutezat de a se opune regimului țarist. Avem exemplul Revoltei decembriștilor care a avut loc în Imperiul Rus, în luna decembrie a anului 1825, când ofițerii armatei imperiale ruse au condus aproximativ trei mii de soldați într-o mișcare de protest împotriva preluării tronului de către Nicolaie I, după renunțarea la dreptul de succesiune de către fratele său mai mare, Konstantin Pavlovici. Datorită faptului că evenimentul s-a petrecut în decembrie, rebelii au fost numiți „decembriști” (*dekabristi*). Revolta a eșuat, iar liderii rebelilor au fost trimiși la Sankt-Petersburg, unde au fost judecați și condamnați: cinci dintre ei la spânzurătoare, iar restul au fost exilați în Siberia. Când cei cinci decembriști au fost spânzurați, funiile folosite pentru lațuri s-au rupt mai înainte ca vreunul dintre ei să moară. Conform unei tradiții vechi, de mai multe secole, orice condamnat care supraviețuiește unei tentative de execuție trebuia eliberat. În loc să-i grațieze pe cei cinci. Nicolaie I a ordonat confecționarea unor lațuri noi și reluarea execuției. Aceasta a fost ultima execuție publică din istoria Imperiului Rus³⁹⁶. La fel s-a întâmplat și cu membrii cercului Petrașevski, din care făcea parte și F.M. Dostoievski împreună cu alți intelectuali care se întâlneau în biblioteca lui Mihail Petra-

395 Pavlo Zaițev, *Viața lui Taras Șevcenko* vol. II, traducere de Corneliu Irod, Ed. RCR Editorial, București, 2013, pp. 6-7.

396 Revolta decembriștilor, https://ro.wikipedia.org/wiki/Revolta_decembri%C8%99tilor.

șevski, unde se aflau cărți interzise. În anul 1849 au fost arestați și condamnați la moarte. În ultimul moment execuția a fost oprită, iar sentința comutată la muncă silnică (*katorga*), pe o perioadă nedeterminată³⁹⁷.

În acest timp, în Ucraina de pe malul drept al Niprului polonezii încearcă să atragă din nou această provincie, aflată sub stăpânirea Austriei, în hotarele unei Polonii renăscute, însă fără nici un rezultat, probabil și din cauza intelectualității ucrainene care nu mai era formată doar din preoți greco-catolici, ci și din persoane cu ocupații laice: avocați, funcționari, învățători etc. Mișcarea națională poloneză era mult mai avansată decât cea ucraineană, mai legată de tendințele noi apărute în Vest, astfel încât unii intelectuali ucraineni se încadrează în această mișcare, acceptând în mod tacit ideea conform căreia ucrainenii erau o ramură dezorientată, rămasă în urmă, a națiunii poloneze³⁹⁸.

În anul 1816, în orașul Peremisl³⁹⁹, care a contribuit de-a lungul zecilor de ani la dezvoltarea conștiinței naționale a ucrainenilor din Austro-Ungaria, fiind și centru al Bisericii Greco-Catolice, se înființează „Societatea clericală”, cu scopul de a tipări și răspândi texte religioase în limba ucraineană. După anul 1830, centrul renașterii naționale ucrainene devine orașul Lvov, unde se formează grupul *Руська Трійця* (Treimea Rusină), compus din trei intelectuali ucraineni: Markian Șașkevîci, Iakov Holovațkîi și Ivan Vahîlevîci. Acest grup intră în legătură cu elita ucrainenilor din Kiev, aflată sub stăpânirea Rusiei, și își propun să ridice dialectul ucrainean vorbit în Galiția la nivelul limbii literare, publicând în acest scop almanahul „Русалка Дністровая” (Rusalka nistreană), la Budapesta, pentru că în altă parte nu a fost posibil, dar autoritățile și conducerea Bisericii Greco-Catolice s-au împotrivit. Grupul se destramă, dar cu toate acestea, a reușit să pună bazele renașterii literare din vestul Ucrainei, iar mai târziu, ale celei naționale⁴⁰⁰.

397 Mihail Petrașvski, https://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Petra%C8%99evski.

398 Puiu, *op. cit.*, p. 78.

399 Peremisl – actualmente orașul se numește Przemyśl și se află în componența Poloniei. În anul 1939 a fost ocupat de Armata Roșie și încorporat în RSS Ucraineană, iar în anul 1945 a fost restituit Poloniei.

400 Ivan Franko, *Напис історії української літератури до 1890 року*, Lvov, 1910, pp. 34-36.

După izbucnirea revoluției de la Viena, la 13 aprilie 1848, la Lvov se înființează Comitetul Național Polonez, iar la 19 aprilie al aceluiași an, un grup de preoți greco-catolici ucraineni trimit împăratului o petiție prin care cer introducerea limbii ucrainene în școli și instituții din Galiția de Est. Spre dezamăgirea polonezilor, ucrainenii își creează propriul organ de reprezentare, Consiliul Principal Rusin, condus de episcopul greco-catolic Hrihoriu Iakîmovîci, iar începând din 15 mai 1848 publică un săptămânal în limba ucraineană, „Зоря Галицька” (Zorile galițiene)⁴⁰¹.

Polonezilor care credeau că, sub stăpânirea austriacă, unde condițiile de afirmare a diverselor naționalități erau mai ușoare, ar putea constitui baza renașterii poloneze, li se păreu un pericol organizațiile naționale ucrainene și au încercat să le neutralizeze, înființând la 23 mai 1848, o altă organizație ucraineană, *Руський Собор* (Adunarea Rusă), cu un organ propriu de presă, săptămânalul „Дневник руський” (Jurnalul rus), condus de unul dintre foștii membri ai „Treimii Rusine”, Ivan Vahîlevîci⁴⁰². Congresul panslav de la Praga din 1848 recunoaște existența națiunii ucrainene în Galiția, iar la alegerile pentru parlamentul austriac, din cele o sută de locuri rezervate Galiției, ucrainenii au ocupat douăzeci și cinci. Tot în anul 1848, în luna iulie, la Lvov a fost înființată „Галицько-Руська Матиця” – Asociația cultural-educativă galițiano-rusină, care a început să publice cărți în limba ucraineană pentru stimularea învățământului în limba maternă. Tot în aceeași perioadă la Lvov începe construcția Casei Naționale Ucrainene, în care urma să funcționeze un muzeu, o bibliotecă și o tipografie, iar la universitate s-a deschis o catedră de limba și literatura ucraineană⁴⁰³.

În concluzie: deși poporul ucrainean a fost împărțit între două state (80% în Rusia țaristă și 20% în Imperiul Austro-Ungar), la sfârșitul secolului al XIX-lea are loc un fenomen surprinzător de reдеșteptare națională, în ambele părți locuite de ucraineni. Mult timp motorul acestei renașteri a fost, din punct de vedere cultural și chiar politic, Galiția, aflată în cadrul Imperiului Austro-Ungar.

401 *Ibidem*.

402 *Ibidem*.

403 *Ibidem*.

6. Limba și literatura malorusă⁴⁰⁴

Reveniți din deportare, membrii frăției „Chiril și Metodiu”, mai întâi Mîkola Kostomarov și Vasîl Bilozerskîi, pe urmă și Taras Șevcenko, s-au stabilit la Petersburg, unde li s-a alăturat și Panteleimon Kuliș. Aceștia au adunat în jurul lor tineri ucraineni și au creat, chiar în capitala imperiului, o grupare culturală apolitică, care, în anul 1861, a început să editeze prima revistă ucraineană din Rusia, „Основа” (Fundamentul), cu menirea de a constitui un mijloc de comunicare și trezire a conștiinței naționale ucrainene, care a apărut timp de aproape doi ani (douăzeci și două de luni). Intelectualitatea rusă a privit cu simpatie manifestările culturale organizate de ucraineni, la care au participat și scriitori ruși ca Fiodor Mihailovici Dostoievski și Ivan Sergheevici Turgheniev⁴⁰⁵.

În acest timp, studenții din Ucraina deschid mai multe școli duminicale pentru alfabetizarea țăranilor, iar unii nobili polonezi, de origine ucraineană, ajută la ridicarea națiunii ucrainenene, atrăgând asupra lor antipatia nobililor polonezi care încep să-i numească în derâdere *хлопомани* (*hlopomanî* – țăranoi, *hlop*, în limba polonă înseamnă țăran). Acești nobili și-au renegat apartenența la națiunea polonă și s-au declarat ucraineni⁴⁰⁶. Cel mai renumit dintre aceștia a fost istoricul, arheologul, etnograful Volodîmîr Antonovîci, membru corespondent al Academiei de Științe Ruse și profesor la Universitatea din Kiev⁴⁰⁷.

Peste doi ani, în anul 1863, intelectualii ruși care îi priveau cu simpatie pe ucraineni au început să-i considere pe aceștia o amenințare pentru Imperiul Rus. Ministrul Afacerilor Interne emite o circulară secretă prin care interzice publicațiile științifice, religioase și pedagogice în limba ucraineană, declarând că limba ucraineană „nu a existat niciodată, nu există și nu poate

404 Limba malorusă – termen folosit pentru desemnarea limbii ucrainene, în primul și singurul recensământ al populației din Imperiul Rus, din 1897.

405 Vozniak, *op. cit.*

406 *Ibidem.*

407 *Ibidem.*

să existe”⁴⁰⁸. În dialectul „malorus” se puteau publica numai creații literare, grupurile ucrainene au fost desființate, iar revista „Основа” interzisă. Țarul Alexandru al II-lea a emis decretul Valuev⁴⁰⁹, care interzicea folosirea limbii ucrainene, iar prințul Aleksandr Mihailovici Dondukov-Korsakov, guvernator general al unor regiuni din Ucraina, a aplicat cu zel acest decret. Scriitorii ucraineni, numiți ucrainofili, și-au reluat activitatea, apolitică, abia după anul 1870, când xenofobia rusească s-a mai domolit, iar cenzura țaristă a devenit mai puțin severă⁴¹⁰.

După decretul Valuev din anul 1863, în anul 1867, în ziua de 18 mai apare Ucazul de la Ems (țarul aflându-se la băi în Germania, la Ems, când a emis acest decret), care interzicea toate publicațiile și spectacolele în limba ucraineană, închiderea ziarului „Кіевський телеграф” (Telegraful kievean), care apărea în limba rusă, de două ori pe săptămână, la Kiev. Înființat în anul 1875 de gruparea lui Kostomarov, ziarul devenise un for de exprimare a unor idei proucrainene, și încetarea apariției unor gazete prorusești din Galiția, deoarece, pentru a evita interdicțiile impuse de regimul țarist publicațiilor în limba „malorusă”, ucrainenii din Kiev începuseră să colaboreze cu cei din Galiția, publicând opinii care nu puteau fi exprimate în Rusia⁴¹¹. Merită menționat faptul că, în anul 1873, la Lvov s-a înființat Societatea Literară „Taras Șevcenko” care, peste ani, va constitui sâmburele viitoareii Academii de Științe a Ucrainei. La fel, merită amintit și noul spirit în mișcarea națională ucraineană, adus de Mihailo Drahomanov, care nu se pronunța pentru separarea Ucrainei de Rusia, însă cerea organizarea statului pe baze federale, Rusia urmând să constituie o confederație liberă a unor regiuni autonome. În anul 1876, Drahomanov este nevoit să emigreze și, timp de câțiva ani, editează la Geneva o revistă ucraineană, „Громада” (Comunitatea)⁴¹². Datorită dezvoltării economice a Rusiei,

408 Iuri Polișciuk, *Валуєвський циркуляр* (un decret secret al ministrului afacerilor interne al Imperiului rus Piotr Valuev prin care o mare parte din publicațiile în limba ucraineană erau interzise), Parlamentske vidavniŭtvo, Kiev, 2011, p. 83.

409 *Ibidem*.

410 *Ibidem*.

411 Fedir Savcenko, *Заборона українства*, Kiev, 1930, pp. 381-383.

412 Borîs Ianșin, *Громадський рух*, Parlamentske vidavniŭtvo, Kiev, 2011, p. 157.

mulți reprezentanți ai păturilor medii ajung în rândul studenților și al intelectualilor, ceea ce duce la diferite mișcări revoluționare, apar narodnicii, care acordă o mare atenție țăranimii, inclusiv celei ucrainene. Cea mai mare parte a revoluționarilor, chiar și în Ucraina, erau ruși. Tot pe teritoriul Ucrainei erau destul de activi membrii organizației politice revoluționare ruse „Narodnaia volia” (Voința poporului), care au organizat multe atentate, fiind adepți terorii, ceea ce a condus la asasinarea oficialilor guvernamentali în încercarea de a răsturna sistemul autocrat și de a opri reformele guvernamentale ale lui Alexandru al II-lea al Rusiei. Organizația era compusă în principal din tineri intelectuali socialiști ruși care credeau în eficacitatea terorismului. „Narodnaia volia” a apărut în toamna anului 1879 din scindarea unei organizații revoluționare anterioare „Zemlia i volia” (Pământ și libertate)⁴¹³.

Tot în această perioadă, în Ucraina începe să se răspândească marxismul, la început exclusiv printre ruși, dar pe urmă, mulți ucrainofili părăsesc cauza națională, fiind atrași de ideile lui. În același timp, apare o nouă generație de luptători pentru cauza națională ucraineană. Se formează diferite cercuri și asociații ucrainene. În anul 1891, un grup de studenți și intelectuali ucraineni se adună la mormântul lui Taras Șevcenko și înființează „Братство тарасівців” (Frăția tarasiștilor), care începe o activitate culturală legată de cinstirea memoriei lui Taras Șevcenko, îndreptată spre dezvoltarea literaturii ucrainene⁴¹⁴. Această grupare culturală publică, în anul 1893, la Lvov, ziarul „Правда” (Adevărul), în care apare o declarație de credință a tinerilor ucraineni, document care cheamă la o independență a culturii ucrainene față de cultura rusă. Autorii declarației se angajează să devină adevărați intelectuali ucraineni, deci să vorbească între ei în limba ucraineană, să-și educe în spirit ucrainean urmașii, să ceară în școli predarea limbii ucrainene și să apere în toate situațiile cauza ucraineană⁴¹⁵.

În anul 1897 se crează o organizație ilegală, „Загальна українська організація” (Organizația ucraineană generală), care îi reunea pe toți activiștii

413 Savcenko, *op. cit.*, pp. 382-383.

414 I.K. Jerardovîci, *Спогади юнацьких днів (1897-1906)*, Sribna surma, Toronto, 1972, p. 222.

415 *Ibidem*.

ucraineni din Imperiul Rus și era condusă de un comitet consultativ cu sediul la Kiev⁴¹⁶.

La începutul anului 1900, la Harkov, un grup de intelectuali înființează Partidul Revoluționar Ucrainean (Револуційна українська партія), iar în anul 1902 deja funcționau șase organizații locale ale acestui partid: la Kiev, Harkov, Poltava, Lubne, Priluki și Ekaterinoslav⁴¹⁷. Deoarece unii membri ai partidului susțineau ideile naționale, iar alții pe cele sociale, s-a ajuns la divizarea partidului în trei fracțiuni principale, una națională, alta social-democrată, care se va alipi social-democraților ruși, și o fracțiune care a încercat să combine idealul național cu cel social-democrat. În anul 1904, pentru a opri influența revoluționară în rândul ucrainenilor, partidul se transformă într-un partid liberal și își propune ca scop obținerea de drepturi naționale depline pentru ucrainenii în cadrul unei republici federative ruse. Influența politică a unor asemenea organizații culturale și politice era destul de limitată, iar membrii lor erau în mare parte intelectuali⁴¹⁸.

După Revoluția din 1905, s-a ridicat interdicția folosirii limbi ucrainene, apar șaptesprezece ziare și se înființează tot atâtea edituri. Aproape în fiecare localitate se înființează câte un club sau societate ucraineană. Deputații ucrainenii din Dumă au început să solicite o autonomie mai mare pentru Ucraina, însă, după șaptezeci și două de zile, prima Dumă, în care au fost aleși șaiszeci și trei de ucrainenii, a fost dizolvată, iar în dumele următoare nu au mai fost aleși deputați ucrainenii, astfel încât problema ucraineană nu a mai fost discutată. După anul 1907, politica regimului țarist capătă clare accente antiucrainene, cluburile și asociațiile culturale ucrainene se închid, iar publicațiile dispar. Odată cu apropierea Primului Război Mondial, naționalismul rusesc capătă o orientare clar șovină, activiștii ucrainenii sunt acuzați de un separatism trădător, fiind porecliți *мазепинці* (mazepiniști). Nu întâmplător sunt răspândite zvonurile că ucrainenii sunt finanțați de către germani și austrieci. Ziarele rusești, inclusiv cele din Kiev, deschid o campanie de avertizare asupra pericolelor mișcării ucrainene. Sunt anulate

416 *Загальна українська організація*, http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Istoria/32185.doc.htm, (data consultării: 15.11. 2017).

417 Marko Boițun, *Соціал-демократія в Україні*, „Historians”, 2017, 10 iunie.

418 *Ibidem*.

cursurile de la catedrele ucrainene ale universităților din Harkov și Odesa, înființate în 1908. Universitatea din Kiev a refuzat de la bun început să înființeze catedră de limbă ucraineană⁴¹⁹.

Scriitorii din Ucraina aflată în componența Rusiei, Mihailo Koțiubinskîi, Volodîmîr Vînnîcenko, Lesia Ukrainka, alături de cei din Ucraina de Vest: Ivan Franko, Vasîl Stefanîk, Olga Kobîlianska, au creat un orizont spiritual ucrainean care a favorizat dezvoltarea conștiinței naționale ucrainene. În această perioadă, ucrainenii din Galiția renunță la numele folosit până atunci, de „rusini”, care aducea prea mult cu cel de rus, și încep să utilizeze denumirea de „ucrainean”, dar, din păcate, continuau să rămână o populație agrară, cu un procent foarte mic de intelectuali, majoritatea preoți. Mulți dintre ei aderă la ideea de rusofilie probabil și datorită sentimentului de inferioritate pe care îl aveau față de intelectualii polonezi⁴²⁰.

În Galiția, rusofilii ucraineni se simțeau mai apropiați de ruși decât de cehi sau polonezi. Circula și o zicală în acea vreme, care spunea: „mai bine te îneci în marea rusească, decât într-o mocirlă poloneză”. Rușii finanțează în secret ziarul galițian „Slovo” (Cuvântul), care vorbea despre legătura etnică, religioasă, de limbă și literatură ce lega ucrainenii de limba rusă. „Noi nu mai suntem rusinii din anul 1848; noi suntem ruși adevărați, scria într-unul din numerele sale din anul 1866⁴²¹. Datorită acestei atitudini, evitându-se folosirea limbii ucrainene vorbită de popor, a început să se formeze o limbă artificială, iar unii dintre intelectualii ucraineni considerau că este înjositor să vorbești *malorusa* – limba țăranilor, și vorbeau limba poloneză, deoarece rusa nu o cunoșteau. În anul 1870, rusofilii au înființat Consiliul Rusin, care urma să-i reprezinte pe toți ucrainenii din Galiția. Astfel că și aici, la fel ca în Rusia, o mare parte a elitei ucrainene devine cel mai mare dușman al ideii naționale ucrainene. Aceste probleme de limbă au dus la crearea unui curent opus rusofililor, cel al *narodovților* (poporanîștilor), care militau pentru folosirea vorbirii populare și care, spre deosebire de rusofili, iubitorii de opere scrise de autori ruși slavofili, preferau operele scriitorilor ucraineni din Rusia. Narodovți, spre deosebire de ruso-

419 Puiu, *op. cit.*, pp. 98-103.

420 *Ibidem*.

421 *Ibidem*.

fili, erau mai progresiști în părerile lor și nu erau sprijiniți financiar de nici o putere străină. În anul 1880, aceștia înființează publicația „Дело” (Fapta) pentru a contracara publicația rusofilă „Слово”, iar în anul 1885, au înființat organul reprezentativ numit „Народна рада” (Consiliul Popular)⁴²². Emigrantul Drahomanov încearcă să influențeze evoluția gândirii politice a ucrainenilor din Galiția, combatând provincialismul și orientând-o spre cunoașterea realizărilor culturii europene și rusești. Adept al lui Drahomanov, Ivan Franko, care va deveni unul dintre cei mai însemnați scriitori ucraineni, redactează publicația „Друг” (Prietenul), care devine din organ al rusofililor o tribună pentru limba populară ucraineană. Noul curent îndreptat împotriva rusofililor îi ia în derâdere și pe *narodovți* pentru conservatorismul și mediocritatea lor, ceea ce provoacă un șoc în rândul intelectualității ucrainene, și mulți îi întorc spatele lui Ivan Franko, care caută ajutor la socialiștii polonezi, iar ucrainenii din Galiția, având exemplul germanilor, cehilor și polonezilor, își dau seama că numai printr-o bună organizare pot obține succese în lupta lor pentru mai multe drepturi. Astfel, în anul 1890 se formează primul partid politic ucrainean, înaintea Partidului Revoluționar Ucrainean⁴²³.

Un rol foarte important îl are societatea „Prosvita” (Iluminarea), înființată de *narodovți* în anul 1868. Astfel, în anul 1914, societatea are șaptezeci și șapte de secții regionale, în jur de trei mii de biblioteci și săli de lectură în limba ucraineană și peste 230.000 de membri. În afară de latura culturală, societatea a înființat cooperative care îi ajutau pe țărani în desfacerea produselor lor, asigurându-le, în același timp, unele mărfuri industriale la prețuri accesibile, sau credite și asigurări, în condiții raționale⁴²⁴.

În anul 1899, o parte dintre *narodovți*, cărora li s-a alăturat Ivan Franko și viitorul președinte al Ucrainei, Mihailo Hrușevskîi, au creat Partidul Național-Democrat și tot în aceeași perioadă apare un partid marxist și unul clerical, ceea ce duce la slăbirea pozițiilor rusofile printre ucrainenii din Galiția. Tot în acest timp apar divergențe serioase cu polonezii privind soarta Galiției. Ucrainenii doreau separarea ei în două regiuni, iar polo-

422 *Ibidem*.

423 Franko, *op. cit.* p. 46.

424 *Товариство просвіта*, <https://zbruc.eu/node/16373>, (data consultării: 14.11. 2017).

nezii, păstrarea unității Galiției. Conflictul a ajuns la nivelul celor două popoare, luând dimensiuni periculoase. În Universitatea din Lvov bătaile dintre studenții polonezi și ucraineni devin un fenomen obișnuit, astfel încât, în anul 1912, guvernul de la Viena a promis să deschidă o universitate ucraineană separată, însă, din cauza războiului, acest lucru nu s-a realizat. Tensiunea între cele două națiuni era atât de mare, încât, la 12 aprilie 1908, în semn de protest, un student ucrainean l-a ucis pe guvernatorul Andrzej Potocki, demonstrând prin aceasta situația insuportabilă în care ajunseră relațiile polono-ruse⁴²⁵.

Primul Război Mondial i-a găsit pe ucraineni luptând unii contra altora, trei milioane și jumătate în armata țaristă și două sute cincizeci de mii în armata austro-ungară. La 13 august 1914 partidele ucrainene din Galiția au creat la Lvov Consiliul General Ucrainean, în frunte cu un deputat în parlamentul de la Viena. Consiliul făcea apel către toți ucrainenii să lupte pentru o Austrie constituțională în cadrul unor formații militare proprii. Astfel s-a format Legiunea Ucraineană⁴²⁶.

Emigranții socialiști ucraineni din Rusia au format Uniunea de Eliberare a Ucrainei, propunându-și drept scop crearea unui stat ucrainean independent, cu ajutorul Germaniei și Austriei. Ocupația rusească a Galiției a fost începutul unei marii tragedii pentru ucraineni. Autoritățile austro-ungare i-au acuzat de trădare și au trecut la represalii, mulți fiind arestați și trimiși în lagăre de concentrare⁴²⁷. Nici ucrainenii care au ajuns sub ocupația rusească nu au avut o soartă mai bună. Rusofilii au primit cu entuziasm trupele rusești, iar ucrainofiliile au început să fie urmăriți, denunțați de rusofili și deportați în adâncurile Rusiei. Toate instituțiile ucrainene au fost închise, iar Biserica Greco-Catolică a fost supusă unor persecuții intense. Au fost lichidați toți fermenții de mișcare națională ucraineană care existau în Galiția sub formă de ziare, publicații ucrainene și școli⁴²⁸.

În mai 1915, când Galiția a revenit sub stăpânirea Austro-Ungariei, Consiliul General Ucrainean a proclamat drept scop al său independența Ucrainei de sub stăpânirea Rusiei, la fel și autonomie pentru Galiția

425 Savcenko, *op. cit.*, p. 383.

426 Puiu, *op. cit.*, p. 103.

427 *Ibidem*.

428 *Ibidem*.

de Răsărit și Bucovina. Dar Guvernul de la Viena a promis polonezilor mai multe drepturi în Galiția, astfel, Consiliul s-a autodizolvat, în semn de protest, iar interesele ucrainenilor rămân reprezentate în continuare de clubul deputaților ucraineni din parlamentul de la Viena, condus de Evhen Petrușevîci. Uniunea de Eliberare a Ucrainei a început să ducă muncă de lămurire printre soldații ucraineni din armata rusă, luați prizonieri, din care s-au format două divizii bine instruite și disciplinate⁴²⁹.

7. Revoluțiile ruse și Ucraina

Imediat după Revoluția din Februarie 1917 din Rusia, la Kiev s-a format un Comitet Executiv care funcționa în numele Guvernului Provisoriu. În paralel cu acesta, s-a format, tot la Kiev, Sovietul Deputaților Muncitorilor și Soldaților, ambele organe fiind dominate de ruși. În același timp, politicienii ucraineni, care au câștigat foarte repede simpatia cetățenilor, creează Consiliul Central (Rada) al cărui președinte a fost ales Mîhailo Hrușevskîi⁴³⁰. La 19 aprilie 1917, la Kiev are loc Congresul Național Ucrainean, la care au participat aproape o mie de delegați din toată Ucraina, de asemenea, în sprijinul, Consiliului Central au loc congrese ale soldaților, țăranilor și muncitorilor ucraineni. Aceste acțiuni nu erau pe placul celor de stânga, deoarece afectau unitatea clasei muncitoare, dar nici a celor de dreapta, care vedeau în ele o amenințare la adresa „Rusiei unice și indivizibile”. Peste puțin timp, în luna iunie, a aceluiași an, Consiliul a dat primul său *universal*⁴³¹, prin care anunța: „Fie ca Ucraina să fie liberă. Fără să se separe definitiv de Rusia și fără să întrerupă legăturile cu Rusia, fie ca poporul ucrainean să primească dreptul de a dispune singur de viața sa în țara sa”. Bolșevicii erau contra mișcării naționale ucrainene. Cu toate acestea, Vladimir Ilici Lenin, la 3 decembrie 1917, într-o scrisoare adresată Radei Ucrainene, recunoaște, fără limitări sau condiții, independența poporului ucrainean. Printre

429 *Ibidem*.

430 Mîhailo Hrușevskîi, *Ha porozî нової України*, Kiev, 1918, pp 23-28.

431 *Ibidem*. Manifest universal.

boșlevicii de frunte era un singur ucrainean, Mikola Skrîpnîk, care a încercat să reprezinte interesele poporului său. Însă fruntașul comunist G. Piatakov susținea în mod deschis că bolșevicii ar trebui să renunțe la acordarea dreptului național de autodeterminare. Iar Kristian Rakovski, unul dintre fruntașii bolșevici, bulgar din România, refugiat în Rusia, nici măcar nu recunoștea existența poporului ucrainean⁴³². Sub influența ideilor lui Lenin, care spunea că bolșevicii trebuie să recunoască și să favorizeze realizarea dreptului popoarelor asuprite la dezvoltare culturală și autodeterminare, la 22 noiembrie Rada a proclamat Republica Ucraineană Autonomă, care trebuia să facă parte dintr-o federație de state libere și egale în drepturi, constituită pe baza vechii Rusii. Peste puțin timp între Rada și bolșevici au apărut diverse conflicte, membrii fracțiunii bolșevice se stabilesc la Harkov și anunță crearea Republicii Sovietice Ucrainene. În același timp, trupele sovietice încep să atace Ucraina. Armata Ucraineană număra în jur de cincisprezece mii de soldați și era condusă de ministrul Simon Petliura⁴³³.

Printre ultimele sale hotărâri, Rada a adoptat un decret privind o reformă agrară și a proclamat la 22 ianuarie 1918 că Republica Populară Ucraineană rupe legăturile cu Rusia bolșevică și devine astfel un stat liber și independent. Această independență, obținută cu ajutorul Puterilor Centrale, nu prea era pe placul multora, iar Rada, neputând să îndeplinească toate cererile germanilor, la 28 aprilie a fost desființată de către un detașament german. Merită menționat faptul că această Radă, cu toată existența ei destul de precară, a constituit un moment de afirmare a naționalității ucrainene. La 26 aprilie 1918 reprezentanți ai claselor avute din Ucraina se consfătuiesc în secret și hotărăsc crearea unui guvern ucrainean în frunte cu hatmanul Pavlo Skoropadskîi, mare latifundiar din Ucraina. Noul stat a semnat, la 12 iulie 1918, Tratatul de pace cu Rusia sovietică. Noul guvern oferă mare atenție organizării rețelei de școli în limba ucraineană, iar la 24 noiembrie 1918 a fost creată academia de Științe a Ucrainei. Hatmanul Pavlo Skoropadskîi, văzând că opoziția își adună forțele în jurul lui Vînnîcenko și Simon Petliura, iar țăranii se revoltă (în multe localități izbuc-

432 Puiu, *op. cit.*, p. 103.

433 *Ibidem*.

nesc ciocniri armate), constituie la 14 noiembrie un nou cabinet format din ruși monarhiști și proclamă „Actul federației”, prin care Ucraina se unea cu viitorul stat rus nebolșevic. În aceeași zi, opoziția ucraineană a format un guvern alternativ, Directoratul, în frunte cu cei doi rivali, Vînnîcenko și Petliura, chemând la revoltă împotriva hatmanului, răsculații fiind ajutați de formații militare ale ucrainenilor din Galiția, iar germanii părăsesc Kievul, împreună cu Skoropadskîi. Astfel este reconstituită Republica Populară Ucraineană⁴³⁴.

Anul 1918 a fost pentru Ucraina o perioadă de haos. Kievul a fost cucerit de cinci ori de diverse armate care se aflau pe teritoriul țării. Când trupele Antantei au debarcat la Odesa și în alte porturi la Marea Neagră, gata să-i ajute pe cei care luptau pentru o „Rusie Unită și indivizibilă”, Vînnîcenko s-a aliat cu bolșevicii, iar bolșevicii au atacat Harkov. La 22 ianuarie 1919, Directoratul a consfințit unirea Republicii Populare Ucrainene cu Republica Populară Ucraineană de Vest, creată în Galiția, dar cele două state își păstrau în continuare administrații proprii, separate una de alta. Tendințele prosovietice apărute în politica Directoratului le-au ușurat sarcina agitatorilor sovietici de a-i aduce pe țărani de partea lor, iar înfrângerile militare au dus la formarea unor facțiuni în interiorul celor mai importante partide ucrainene, social-democrat și social-revoluționar, care au adoptat o poziție prosovietică⁴³⁵.

După îndelungi ezitări, la 20 noiembrie 1918, Moscova a aprobat formarea, în mare parte din ruși și evrei, a unui guvern sovietic ucrainean care a fost condus la început de Piatakov, iar pe urmă de Kristian Rakovksi. Astfel, în scurt timp, bolșevicii au reușit să ocupe cea mai mare parte a Ucrainei, în administrație fiind folosită limba rusa, și încep represaliile împotriva dușmanilor puterii sovietice și chiar împotriva tuturor celor care erau considerați potențiali dușmani. După intrarea pe teritoriul Ucrainei, în august 1918, a rușilor albi conduși de către generalul țarist Anton Ivanovici Denikin, autoritățile sovietice fug la Moscova. În aceeași zi, la 30 august, în Kiev au intrat și trupele ucrainene din Galiția⁴³⁶, însă s-au retras, dorind

434 *Ibidem*.

435 Volodîmîr Soldatenko, *Винниченко і Петлюра*, Kiev, 2007, pp. 35-39.

436 Mihail Bulgakov descrie ocuparea Kievului de către Denikin și Petliura în romanul *Garda Albă*.

să fie în bune relații cu Denikin, fapt ceea ce i-a favorizat pe bolșevici, care au reușit să-l învingă pe Denikin, în toamna anului 1919, iar pe urmă și pe ucrainenii.

8. De la etnonimul *rusîn* (rutean) la *ucrainean*

Marea majoritate a oamenilor de rând, ba chiar și o parte dintre istorici, a adoptat larg răspânditul stereotip că rusini (rutenii) au fost întotdeauna doar locuitorii din Ucraina apuseană (ucrainenii de vest). Iar activiștii contemporani ai așa numitului rusinism politic propagă ideea existenței unui popor rusin total diferit de cel ucrainean, bazându-se pe banalul fapt că în Transcarpatia s-a păstrat vechea denumire a ucrainenilor, cea de „rusini”, până aproape de zilele noastre. Însă marea lor problemă este faptul că, înainte de a se numi „ucraineni”, toți ucrainenii erau cunoscuți sub denumirea de „rusini” și că acest etnonim provine tocmai din Regiunea Niprului Mijlociu (teritoriul de pe valea Niprului care începe la gura Desnei și se termină la insula Hortiția). Astfel, etnonimul *rusin* este prima denumire sub care au fost cunoscuți ucrainenii.

Etnonimele *rus* (русь) și *rusin* apar pentru prima oară în *Povestea vremurilor de demult*, în care cronicarul Nestor pomenește despre tratativele cneazului Oleg cu Bizanțul din anii 911-912⁴³⁷. La început, acest etnonim era folosit doar pentru a-i denumi pe locuitorii din Cnezatul Kievean și pe cei din Pereiaslav, restul locuitorilor țării Vechii Rusii, după cum reiese foarte clar din cronică, erau denumiți astfel doar când intrau în contact cu reprezentanții altor state, altfel aveau propriile lor denumiri, specifice locurilor în care trăiau, și care au apărut după dispariția vechilor uniuni tribale: polianii, volânianii, drevlianii și alții. Abia spre sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea etnonimul rus/ rusin se extinde pe întreg teritoriul viitorului stat ucrainean, înlocuindu-le pe celelalte, cum ar fi „cernihivții”, „galițienii”, „volodimirții”, „volînții” ș.a. Extinderea etnonimului „rus/ rusin” pe întreg teritoriul viitoarei Ucraine este o dovadă a

437 *Povist vremennih lit*, <http://litopys.org.ua/ukrmova/um72.htm>, (data consultării: 14.11. 2017).

încheierii procesului etnogenezei ucrainene, deoarece apariția unui singur etnonim, după cum arată cercetările etnologice, înseamnă apariția unui popor, în cazul nostru, a poporului rusin.

Astfel, etnonimul rus/ rusin este folosit pe întreaga perioadă a secolului al XIII-lea, până în secolul al XVIII-lea, după cum reiese din documentele vremii, din Volînia, Halîci și Regiunea Niprului Mijlociu. Acest etnonim îl găsim în aceeași formă veche, rus/ rusin, și în unele opere ucrainene, cum ar fi scrierile lui Feodosie Safonovîci, *Хроніка з літописців стародавніх* (Cronica letopisețelor străvechi), scrisă între anii 1672-1673⁴³⁸, *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки* (Letopisețul colonelului regimentului din Hadziacz Hrihorii Hrabianka)⁴³⁹, în *Вірші. Приповідки посполиті* (Poeziile și proverbele polono-lituaniene) scrise de Klîmentii Zinoviv (sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea)⁴⁴⁰, în *Літопис Самовидця* (Letopisețul Clarvăzătorului), terminat în anul 1702⁴⁴¹, sau în *Літопис Самійла Величка* (Letopisețul lui Samiilo Veliciko), de la începutul secolului al XVIII-lea⁴⁴².

La fel, și în documentele hatmanilor din acea vreme, Ucraina era numită – „Rusia”, iar ucrainenii – „rusini”, pe când Rusia de azi era cunoscută ca Moscovia, iar rușii (*rossiane*) ca „moscoviți”, denumirea de „Ucraina” fiind cunoscută ca un toponim ce desemna marginea, periferia, folosit pentru teritoriile cazăcești, de către cei de dincolo de hotarele vechii Rusii.

În secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, elita politică moscovită a Ucrainei înlocuiește oficial etnonimul „rusin” cu „malorosian”, forma recunoscută de către secretariatul statului Rus, preschimbată mai târziu în „maloros”. Până la urmă, ucrainenii singuri au introdus în circulație termenul „maloros”, deși acesta la început avea cu totul alt înțeles și provenea din denumirea „Mala Rosia” (Rusia Mică), care, împreună cu denumirea „Ve-

438 Feodosii Sofonovîci, *Хроніка з літописців стародавніх*, <http://litopys.org.ua/sofon/sof.htm>, (data consultării: 14.11. 2017).

439 Grîgorii Hrabianka, *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*, <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>, (data consultării: 18.11. 2017).

440 Klîmenti Zinoviv, *Вірші. Приповідки посполиті*, Naukova Dumka, Kiev, 1971, pp. 12-23.

441 Iaroslava Dzira, *Літопис Самовидця*, Тентр navcealnoi literaturî, 2019.

442 *Літопис Самійла Величка*, Kiev, 1848-1864.

lika Rosia” (Rusia Mare), fuseseră puse în circulație de către Patriarhatul Constantinopolului în secolul al XIV-lea, prin comparație cu termenii „Grecia mică” și „Grecia Mare”. Grecii înțelegeau prin „Rusia Mică” partea de sud a Rusiei, actuala Ucraină, iar prin „Rusia Mare” – teritoriile de margine și coloniile îndepărtate ale Rusiei. Această versiune grecizată, împreună cu nou formatul ei etnonim „malorosian” a fost popularizată în secolul XVII-lea de către cărturarii kievieni și preluată mai târziu de către cercurile oficiale ruse.

Când a avut loc alipirea teritoriilor de pe malul drept al Niprului la Imperiul Rus, etnonimul „rusin” nu a dispărut dintr-odată (vezi lunga sa existență pe teritoriul Ucrainei de Est). Astfel, prin anii '60 ai secolului al XIX-lea, este larg folosit în Podolia, care făcea parte încă din secolul al XVIII-lea din Imperiul Rus. La fel și pe teritoriul Vinniței îl găsim în culegerea de proverbe, povești și povestiri populare a lui Matei Nomis (Simonov), la fel îl folosește în operele sale binecunoscutul scriitor ucrainean din Podolia, Stepan Rudanskîi. Tocmai în secolul al XIX-lea se fixează pentru prima dată folosirea acestui etnonim la forma de plural – „rusinii”, în regiunile de vest ale Ucrainei (Volînia, Galiția, Bucovina). Denumirea de „rusini”, sub care erau cunoscuți ucrainenii, a rezistat până la sfârșitul secolului al XX-lea, iar în Transcarpatia până mai târziu.

Etnonimul „ucraineni” apare destul de târziu și devine denumirea generală a tuturor rusinilor, aproape sub ochii noștri. Pentru prima dată acest termen apare spre sfârșitul secolului al XVI-lea în documentele dedicate răscoalei conduse de către Hrîhorii Loboda și Severin Nalîvaiko, dar și în documentele care vorbesc despre lupta cu tătarii. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, „ucraineni” erau denumiți la seimurile⁴⁴³ Rzeczpospolitei⁴⁴⁴ doar solii care venau din voievodatele Brațlav, Cernigov și Kiev. Acesta încă nu era un etnonim și nici măcar o denumire dată tuturor rusinilor, ci doar locuitorilor din teritoriile mai sus amintite, de-abia mai târziu, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, odată cu revoluția căzăcească și cu formarea pe teritoriul Ucrainei a noului stat condus

443 Seim – organul legislativ unicameral al Poloniei.

444 Rzeczpospolita (sau Rzeczpospolita Obojga Narodów) – stat feudal compus din Regatul Polonez și Marele Ducat Lituanian, din care faceau parte majoritatea teritoriilor actuale a Bielorusiei și Ucrainei.

de hatmani, termenul „ucrainean/ ucraineni” începe treptat să se valideze ca denumire etnică a locuitorilor de pe aceste terenuri, separat de a celor din Regiunea Niprului de Mijloc și a locuitorilor de pe malul stâng al Niprului. În actele administrative și politice ale lui Bogdan Hmelnițki și ale altor hatmani apar denumiri ca „poporul ucrainean-malorosian” și „poporul ucrainean”.

Termenul de „ucrainean”, în înțelegerea sa etnică, îl întâlnim în scrisoarea unei persoane anonime către Ivan Vîhovskîi în anul 1657, dar și în scrisoarea arhimandritului mănăstirii Novgorod-Seversk, Mîhailo Lejaski, în scrisoarea adresată boierului Artamon Matviev în același an (1657). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, etnonimul „ucrainean” este folosit în paralel cu termenii „rus/ rusin” în letopisețele lui Hrihoriu Hrabianka și Samuilo Veliciko. În secolele al XVIII-lea – al XIX-lea termenul „ucraineni” circulă, deocamdată, ca un etnonim regional, după cum reiese și din *Zapîskî pro Malorosiu* (Însemnări despre Malorusia) din anul 1798, în care scrie: „Teritoriul cuprins între râurile Oster (afluent al Desnei), Supoi (afluent al Niprului), Nipru și Vorskla (alt affluent al Niprului) este numit Ucraina, iar locuitorii săi ucraineni”.

Începând din prima jumătate a secolului al XIX-lea, elita intelectuală a vremii (Mîhailo Maksîmovîci, Mîkola Kostomarov, Ismail Sreznevskîi, Osîp Bodianskîi, Mîhailo Drahomanov și alții) începe să folosească denumirea de „ucraineni” ca pe un etnonim național, în contrapondere cu înlăturatul (de către autoritățile oficiale ruse de pe teritoriul regiunii Niprului și de pe malul stâng al Niprului) etnonim „rusini”. Astfel, datorită elitei ucrainene etnonimul „ucraineni” se răspîndește treptat pe întregul teritoriu al Ucrainei.

Unul dintre motivele principale ale acceptării de către elita intelectuală ucraineană a etnonimului „ucraineni” a fost lipsa unei organizări statale, fără de care nu se puteau opune monopolizării de către Rusia a moștenirii Rusiei Kievene. Iar, în același timp, denumirea etnonimică „ucraineni” era foarte reușită, deoarece se lega direct de gloriosul trecut al căzăcimii, fiind deja utilizată ca etnonim regional. Dar chiar și în aceste condiții a fost nevoie să treacă o perioadă mai lungă până a fost validat ca etnonim național. Marele profet al neamului ucrainean, Taras Șevcenko, nu-l folosește,

spre deosebire de contemporanul său, Stepan Rudanskîi, care îl folosește în paralel cu etnonimul „rusini”, iar binecunoscuta scriitoare Larîsa Petrivna Kosaci-Kvitka, deși încă mai folosea etnonimul „rusini” și „poporul rusino-ucrainean”, deja folosește etnonimul „ucrainean”, luându-l drept pseudonim, devenind astfel Lesia Ukrainka. Iar printre masele populare conlocuitoare pe teritoriul Ucrainei, etnonimul „ucraineni” ca denumire națională se deprinde și mai greu, în Ucraina Centrală și de Est, de abia după încercările de eliberare națională (1917-1920)⁴⁴⁵.

În Galiția și Bucovina etnonimul „ucraineni” începe să se răspândească spre sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu avântul mișcării național-culturale ucrainene, la care au luat parte titanul literaturii ucrainene Ivan Franko, mitropolitul Bisericii Greco-Catolice Ucrainene, Andrei Șeptîțkîi, ilustrul istoric Mîhailo Hrușevskîi, iar, mai târziu, datorită mișcărilor de eliberare națională ale UPA (Armata Revoluționară Ucraineană). În Galiția, înlocuirea etnonimului „rusini” cu etnonimul „ucraineni” întârzie până după cel de-al Doilea Război Mondial, pe când în Transcarpatia etnonimul „rusini” circulă până la unirea ei cu Ucraina, mai precis până în 1944.

9. Situația din România

Fiind întrebat, într-un interviu, „care este diferența dintre ruteni și ucraineni?”, deputatul din partea Uniunii Culturale a Rutenilor din România, Gheorghe Firczsac a răspuns: „Exact aceeași diferență ca între români și francezi. Românii sunt români și francezii sunt francezi. Diferența dintre ruteni și ucraineni, dacă vreți, este aceeași precum cea dintre cehi și slovaci. Rutenii sunt un popor diferit de cel ucrainean”⁴⁴⁶. Comentând răspunsul deputatului rutean, Mircea Radu Iacoban scrie: „Se pare deci c-ar fi vorba despre aceeași Mărie cu altă pălărie. Dacă ți-o așezi cu importanța cuvenită pe creștet, intri în Parlament; ajuns acolo, imunitatea îți permite să afirmi că între ruteni și ucraineni este „aceeași diferență ca între români și francezi. Românii sunt români, francezii, francezi (deputatul rutean

445 *Vezi* A. Muzîcika, *Леся Українка*, Derjavne vidavnițtvo Ukrainî, Odesa, 1925.

446 *Care este diferența dintre ruteni și ucraineni*, „Buletinul divers” nr. 4, 31 martie 2005.

G. Firczak)”. În virtutea aceleiași argumentări, am putea descoperi curând în Parlament și un deputat reprezentând haholii de pe la Izvoarele Sucevei. De ce nu? Între hoholi și ucraineni e aceeași deosebire ca între români și spanioli! Dar se cere aplicat principiul *audiatur et altera pars*. Și cum o revistă ruteană (deocamdată) nu e, am înfățișat cu precădere poziția ucrainenilor. Care-s ruteni. Aceștia fiind, rusini. Adică, ucraineni. Care-s și haholi. Ce încurcătură!”⁴⁴⁷

„Din motive mai mult politice decât etnice, unii reprezentanți, ai clasei politice a României au decis că există minoritatea ruteană și cea ucraineană, când ele sunt același lucru”⁴⁴⁸. Și totuși cine sunt rutenii? În *Dicționarul explicativ al limbii române* există patru definiții pentru termenul *rutean*:

RUTEÁN, -Ă, *ruteni*, -e, s.m. și f., adj. 1. S.m. și f. Nume care se dădea ucrainenilor din Austro-Ungaria. 2. Adj. Care aparține rutenilor (1), privitor la ruteni. – Din germ. Ruthene.

RUTEÁN s., adj. 1. s. ucrainean, (Mold. și Bucov.) rusnac. 2. adj. rutenesc, ucrainean, (inv.) malo-rosian, malorosienesc.

ruteán s. m., adj. m., pl. *ruténi*; f. sg. *ruteână*, g.-d. art. *ruténei*, pl. *ruténe*

RUT//EÁN ~éni *m.* Nume dat ucrainenilor din fosta Austro-Ungarie. / *Ruthene*.⁴⁴⁹

Nu încape nici o îndoială că ucrainenii sunt cunoscuți de-a lungul istoriei ca fiind ruteni sau rusini și arareori rusnaci sau maloruși. Sute de mărturii dovedesc acest lucru, iată și câteva exemple: cneazul ucrainean Daniel Romanovîci (Danîlo Halîțkîi, 1201-1264), este cunoscut ca fiind rege rutean:

În anul 1259, regele rutean Daniel Romanovici a întemeiat acest oraș pentru fiul său Lev. Distrus de tătari în anul 1261, orașul a fost

447 Mircea Radu Iacoban, *Potcoave pentru purici. Dispute*„, „Cronica română”, 15 august 2007.

448 Ramona Băluțescu, *Pledoarie pentru minoritățile fără reprezentare*, www.tim-polis.ro/print, (data consultării: 22.11. 2014).

449 *Dicționar explicativ al limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2016, p. 940.

reconstruit în 1270 de prințul Lev, care și-a făcut și capitala aici și a devenit Lev I de Galiția. Pentru că a fost unul dintre cele mai importante târguri comerciale, făcând legătura între nordul și vestul Europei cu Constantinopolul, Liovul a fost de nenumărate ori amenințat de numeroase armate, dar a reușit să își păstreze autonomia. În secolul al XVII-lea, Liovul mai era numit și „Orașul călugărilor”, datorită nenumăratelor mănăstiri și școli confesionale care se găseau aici⁴⁵⁰.

Un alt document ni-i prezintă pe podoleni, boici și huțuli ca fiind ruteni: „Rutenii de lângă Ternopol sunt cunoscuți ca podoleni; cei de la sud de Lemberg⁴⁵¹ ca boici; cei din Carpații de Est ca huțuli”⁴⁵². Dintr-un alt document reiese că la Uniunea de la Brest⁴⁵³ ucrainenii erau numiți ruteni:

Ecleziologiile diferite și o înțelegere diferită a hotărârilor florentine în sinodul kievean și la Roma sunt cauzele principale ale eșecului așa-numitei Uniuni de la Brest. Articolul surprinde aspectele ecleziologice ale Uniunii de la Brest (1595/1596), așa cum au fost ele privite de către cele două părți implicate: rutenii din regatul polono-lituanian și Curia romană. Modelul de uniune – cel al conciliului de la Ferrara – Florența a fost interpretat în mod diferit la Kiev și la Roma. Pe de o parte, clerul rutean din mitropolia kieveană a văzut unirea ca pe o reluare a comuniunii între două comunități despărțite, acceptând autoritatea pontifului roman conform princi-

450 *Liov, orașul-comoară al Ucrainei*, „Ziarul Lumina”, 4 septembrie 2008.

451 Lemberg – Lvov (germ.)

452 Élisée Reclus, *The Earth and Its Inhabitants*, 1882, p. 119..

453 Uniunea de la Brest – cunoscută și ca Unirea Bisericească de la Brest, a avut loc în anul 1596. Prin respectivul act mitropolitul de Kiev și episcopii săi reuniți în sinodul de la Brest au decis să se pună sub ascultarea Scaunului Apostolic de la Roma. Astfel a luat ființă Biserica Greco-Catolică Ucraineană. În anul 1596, când regatul polon (situat chiar pe linia de demarcație Răsărit-Apus) se afla la apogeul său, Uniunea de la Brest i-a scos pe credincioșii ortodocși din Polonia de sub influența Patriarhiei Moscovei. Unul dintre promotorii unirii cu Roma, episcopul Iosafat Kuncevic, denigrat de moscoviți, a fost canonizat ca sfânt martir de către Biserica Catolică.

piului florentin, al primatului papal conferit de tradiție; pe de altă parte, Roma a adoptat în acest demers viziunea tridentină, văzând Biserica ruteană ca pe un grup de comunități aflate în schismă datorită propriilor erori, a căror corectare a devenit o condiție a unirii. În cadrul aceleiași concepții ecleziologice, Roma a perceput unirea rutenilor ca pe o înglobare a acestor comunități în Biserica latină, percepută ca universală, ceea ce a atras după sine impunerea în noua Biserică unită a autorității directe a pontifului roman, ca autoritate patriarhală. Aceste două viziuni ecleziologice diferite au dus în cele din urmă la unirea mitropoliei Kievene cu Roma, cu prețul rupturii acesteia de ortodoxie⁴⁵⁴.

Mircea Eliade de asemenea îi numește pe ucraineni ruteni: „... rutenii s-au coborât de-a lungul Basarabiei și astăzi mai au foarte puțin să-și dea mâna cu bulgarii care au suit pe Dunăre⁴⁵⁵”.

454 Ernst Christoph Suttner, *Ecleziologiile diferite și o înțelegere diferită a hotărârilor florentine în sinodul kievean și la Roma sunt cauzele principale ale eșecului așa-numitei Uniuni de la Brest*, „Studia theologia catholica”, Ediția nr.1, 2007.

455 Mircea Eliade, *Piloții orbi*, „Vremea”, nr. 505, 19 septembrie 1937.

MITURI CULTURALE – O PRIVIRE ASUPRA UCRAINENILOR ȘI IMAGINII LOR

1. Importanța mitului la popoarele slave

La fel ca în cazul tuturor popoarelor, și la slavii răsăriteni mitul și religia au reprezentat, de-a lungul evoluției lor istorice, un element deosebit de important în configurarea identității lor. Vorbind despre mitologie, Antoaneta Olteanu afirmă că aceasta are semnificația unui „depozit” unde, alături de viziunile poetice populare asupra lumii, sunt păstrate și elemente etice primare care stau la temelia comportamentului uman⁴⁵⁶, iar Mircea Eliade, referindu-se la comportamentul omului modern, contemporan, crede că „o analiză adecvată a mitologiei difuze a omului modern ar umple volume întregi, fiindcă laicizate, degradate, camuflate, miturile și imaginile mitice se întâlnesc pretutindeni, nu trebuie decât să le recunoști”⁴⁵⁷. Filosoful german Ernst Cassirer consemnează: „miturile politice nu apar spontan, ... ele sunt produse artificiale create de către «maestri» agili și înțelepți”⁴⁵⁸. Mihailo Lukaniuk, autorul cărții *Увага: міфи!* (Atenție: mituri!), consideră că producerea unor astfel de mituri îi preocupă cel mai mult pe politicieni, mai ales pe cei aflați la conducerea statelor, pentru a-și influența poporul și pentru a-și îndeplini anumite sarcini de partid sau guvern sau pentru a-și discredita adversarii politici. Aceste mituri au o calitate propagandistică foarte mare și sunt utilizate cu mare succes în societățile totalitare în care guvernul urmărește o îndoctrinare totală a populației sale. Statul național socialist al lui Adolf Hitler și Paul Joseph Goebbels și statul

456 Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, Paideia, București, 2005, p. 5.

457 Mircea Eliade, *Mituri, vise, misterii*, Humanitas, București, 1999, p. 12.

458 Ernest Cassirer, *Tehnika sovremennih politicheskikh mifov*, http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/pp/pppy_4/6.pdf, (data consultării: 11. 07. 2016).

comunist-socialist al lui Lenin, Stalin și Jdanov au fost adevărate regate ale miturilor⁴⁵⁹. Dar și în societățile netotalitare ale lumii contemporane miturile sunt, probabil, cel mai eficient instrument al tehnologiei politice, utilizat cu mare succes de către anumiți politicieni, anumite partide politice și chiar state, iar crearea miturilor de propagandă și punerea lor în circulație spre a ajunge la conștiința publică a devenit o profesie (deseori foarte bine plătită) practică de ideologi, publiciști, jurnaliști, istorici, analiști, staticieni etc. Activitatea și noile produse ale „creatorilor de mituri” au atras de mult atenția sociologiei și culturologiei, științe care se ocupă cu studierea modalităților de creare și utilizare a miturilor, precum și impactul lor asupra conștiinței publice⁴⁶⁰.

Cercetătoarea de origine ucraineană Larîsa Nahorna consideră că „fiecare cultură națională își caută originile într-un anumit canon istoric, la baza căruia se află mitul cultural”⁴⁶¹. După părerea ei, un mit bine construit poate avea un puternic potențial de consolidare a națiunii. Alt cercetător ucrainean, Heorhi Kasianov, consideră că „în epoca modernă, în perioada formării națiunilor, are loc o legitimizare a mitului național și în aceasta joacă un rol foarte important istoria care îi dă mitului o justificare științifică. Mitul național devine identic celui istoric”⁴⁶². Cu toate acestea, denumirile miturilor în cauză pot fi diferite. De exemplu, Valeri Tișkov, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai constructivismului în știința socială rusă, denumeste miturile de acest fel „mituri etnopolitice”⁴⁶³, iar istoricul britanic Andrew Wilson, specialist în istoria Europei de Est, cu precădere în istoria Ucrainei, denumeste aceste mituri – „miturile identității”⁴⁶⁴.

459 Mihailo Lukaniuk, *Увага: міфу!*, <http://www.e-reading.club/book.php?book=1024299>, (data consultării: 11. 07. 2016)

460 *Ibidem*.

461 Larîsa Nagorna, *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*, Kiev, 2012, p. 328.

462 G.V. Kasianov, *Теорії та націоналізм*, http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kasyanov%20Teorii%20nacji%20ta%20nacionalizmy/380.html, (data consultării: 11.07. 2016).

463 V. Tișkov, I. Șabaev, *Этнополитология: политические функции: учебник для вузов*, Ed. Universității din Moscova, Moscova, 2011, p. 376.

464 A. Wilson, *Myths of National History in Belarus and Ukraine*, Taylor & Francis, ed. G. Hosking, G. Schopflin, 1997, pp. 182-198.

În viziunea lui Mircea Eliade, miturile „exprimă situații umane exemplare, ele fiind parte integrantă a istoriei spiritului omenesc”⁴⁶⁵. Fie că pornesc dinspre politică sau cultură, miturile „noi” sunt la fel de proeminente, la fel de pertinente ca și cele „autentice”. În fapt, elementul comun al lor este nevoia de explicație, de justificare general-valabilă a comportamentelor umane, fie că este vorba de cele ale individului simplu sau ale personalităților⁴⁶⁶. Totuși cele mai importante sunt miturile fondatoare ale unui popor, cele care vorbesc despre nașterea lui, despre originea lui. Alina Nowicka-Jezowa afirmă, în *Mitul celor trei frați...*, că, din punctul de vedere al unui benedictin francez, care reprezenta știința „și conștiința europeană” a secolului al XII-lea, țările slave constituiau o unitate geografică, etnică și culturală, separată de lumea germanică printr-o frontieră bine trasată. „... Țările slave nu se divizează în state particulare, ci mai degrabă se compun din „ținuturi separate”. Comunitatea se realizează deasupra divizărilor politice și granițelor care nu-și găsesc locul în imaginea arhetipală în formare”⁴⁶⁷.

Printre cei care descriau rădăcinile comune ale slavilor se regăsesc: autorul *Cronicii vremurilor de demult* (cca. 1113), desemnată mai târziu ca *Letopiseșul lui Nestor*; praghezul Kosmas, cu *Chronica Boëmorum* (cca 1045-1125) și continuatorii săi: croatul Thomas de Split și, în regiunea sârbo-croată, Popa din Dukla (probabil, arhiepiscopul Grigore, autorul *Letopiseșului* din 1172-1191). Legenda spune că, atunci când pentru frații Leh, Ceh și Rus nu a mai fost destul loc (pământ), în țara lor, ei au pornit la drum, iar, când au ajuns pe un munte înalt, s-au despărțit, mergând fiecare în altă parte: spre est, spre vest și spre nord. Altă variantă spune că ei au mers împreună la vânătoare și fiecare dintre ei urmărea câte o sălbăticiune, și astfel au mers în trei părți diferite. Rus a pornit spre est și s-a oprit pe ținuturile viitoareii Rusii Kievene, Ceh a pornit spre vest și s-a oprit pe muntele Rip, lângă Praga, iar Leh a pornit spre nord, până a întâlnit un

465 Mircea Eliade, *Mefistotel și androginul*, Humanitas, București, 1999, p. 23.

466 Olteanu, *op. cit.*, p. 7.

467 Alina Nowicka-Jezowa, *Mitul celor trei frați, sau comunitatea slavă programată în istoriografia Evului Mediu și al Renașterii*, în vol. *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, coord. De Chantal Delsol, Michel Masłowski, Alina Nowicka-Jezowa, Ed. Cartier, Chișinău, 2003, p. 57.

vultur care își păzea cuibul. Fiind mișcat de această măreție a vulturului, a hotărât să se stabilească acolo și a denumit locul Gniezno, cuib, în limba polonă, unde a fost și prima capitală a Poloniei, vulturul alb devenind simbolul național al Poloniei.

Multe mituri sunt legate de diferite evenimente istorice care au rămas în memoria colectivă a celor trei popoare, însă cel mai important mit în culturile ucraineană și rusă este cel legat de întemeierea Kievului, a capitalei celui mai timpuriu stat al slavilor răsăriteni, considerat statul predecesor a trei națiuni slave răsăritene din zilele noastre: Belarus, Ucraina și Rusia. Cronicarul Nestor notează în cronica sa:

Pe când Andrei predica la Sinope și a ajuns până la Korsun, a aflat că în apropierea Hersonesului s-ar afla gurile Niprului. Voind să meargă la Roma, s-a îmbarcat la gurile Niprului și s-a dus în susul apei pe Nipru. Și, din întâmplare, se opri pe țărm la poalele munților.

A doua zi după ce s-a sculat, zise învățăceilor care se aflau cu el: „Vedeți voi acești munți? Peste acești munți va străluci binecuvântarea Domnului: o mare cetate se va ridica aici și Dumnezeu va ridica aici multe biserici”. Și s-a urcat pe munți, îi binecuvântă și împlântă în pământ o cruce și, după ce a înălțat rugăciuni lui Dumnezeu, s-a scoborât de pe acești munți pe care s-a ridicat în urmă Kievul⁴⁶⁸.

Același cronicar notează și o altă legendă despre întemeierea Kievului, pe care o întâlnim nu numai în scrierile slavilor răsăriteni, ci și în alte literaturi. În secolul al VI-lea, triburile slave care locuiau pe malurile Niprului s-au unit sub conducerea tribului *ros'* sau *rus'*. Se crede că și-ar fi luat numele de la râul Rósi, afluent al Niprului, pe malurile căruia se așezară. Pe urmă, toți slavii care au intrat în această uniune au fost numiți *rusî*. Cronicarul Nestor scria: „Poliane sunt numiți acum *rusti*”⁴⁶⁹. Centrul pământ-

468 G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VII, *Cronica lui Nestor*, Tipografia „Bucovina”, I. E. Torouțiu, București, 1935, p. 36.

469 *Ibidem*, p. 41.

turilor Rusiei Kievene a devenit Kievul, iar Kii este, conform mitologiei slavilor de răsărit, eroul întemeietor al orașului, împreună cu frații lui mai mici, Șcek și Horîv, și cu sora Lebid. De fapt, se crede că fiecare dintre ei a întemeiat câte o așezare pe fiecare dintre cele trei coline ale Kievului. Kii s-ar fi stabilit pe muntele unde este acum prăpastia Borîcev, Șcek pe muntele Șcekovîția, iar Horîv pe un al treilea munte, care s-a numit Horîvița. Apoi zidiră o mică fortăreață în cinstea fratelui lor mai mare și o numiră Kiev. Lebid este actualul afluent de dreapta al Niprului și un important factor de peisaj al orașului.

Istoricul ucrainean Mihailo Hrușevskîi este de acord că ucrainenii sunt urmașii direcți ai polianilor, neamul care a jucat un rol dominant în istoria Kievului și a Statului Kievean, însă consideră că povestea despre întemeierea Kievului de către cei trei frați e doar un mit etimologic: din denumirea locurilor au fost create niște personaje istorice asemănătoare lui Romulus, întemeietorul Romei⁴⁷⁰. Într-adevăr, în afara acestor trei personaje (cu sora lor, Lebid, patru), legenda nu conține date istorice despre întemeierea Kievului, ea poate fi așezată în orice perioadă. Prima atestare scrisă a Kievului datează din anul 482, însă cercetările arheologice și multele cronică dovelesc că acesta a existat înaintea erei noastre, iar în secolele II și III e.n., a fost un important centru comercial⁴⁷¹. De asemenea, nu există nici o dată istorică despre Kii, cum ar fi data morții lui, sau numele urmașilor săi. Cronicarul Nestor intră în polemică cu un cronicar din Novgorod care considera că Kii fusese luntraș care trecea cu luntrea oamenii peste Nipru:

Dacă Kii ar fi fost un barcagiu, nu s-ar fi dus la Constantinopol (...) și, când a venit la împărat, a primit, după cum se povestește, mare cinste din partea împăratului la care se duse. Iar când s-a întors de aci și a ajuns la Dunăre și a găsit aci un loc ce i-a plăcut, zidi o mică cetate și a voit chiar să se stabilească aci cu nemetul său, dar locuitorii din acea regiune nu-i permisă. Această cetate până în ziua de astăzi locuitorii de la Dunăre o numesc Kiovița. (...) Kii se întoarse deci în cetatea sa de la Kiev și-și sfârși aci viața. Și frații săi Șcek și Horiv și

470 Mihailo Hrușevskîi, *Istoria Ucrainî-Rusi*, Naukova Dumka, Kiev, 1991, p. 6.

471 *Ibidem*.

sora lor Lîbed muriră tot aci. După moartea acestor frați neamul lor începu să domnească peste poliani ca principii⁴⁷².

Aproape întotdeauna istorisirile mitice sunt eronate, nu pretind o obiectivitate istorică. Antoaneta Olteanu consideră, și pe bună dreptate: „istorisirea originală, cea a faptelor strălucite, cea referitoare la așteptările unei societăți, este de asemenea un instrument ce structurează credințe și acțiuni dincolo de viața de zi cu zi. În felul acesta imaginarul pare să se supună unei diversități de funcții retorice, simbolice, hermeneutice, care participă la construirea vieții politice”⁴⁷³.

2. Rolul mitului în formarea națiunii

Numeroși cercetători au încercat să definească rolul mitului istoric atât în formarea națiunii, cât și în mișcările naționale. Ruslan Cilibi, în lucrarea sa, *Історичні міфи та їх вплив на формування української нації* (Miturile istorice și influența lor în formarea națiunii ucrainene), consemnează că pentru un naționalist este foarte tentant să susțină că națiunea lui există din cele mai străvechi timpuri, aducând în acest sens exemplul naționaliștilor contemporani greci, care se consideră urmașii locuitorilor Eladei Antice, și pe cel al naționaliștilor macedoneni, care susțin că neamul lor se trage din Macedonia Antică a lui Filip al II-lea și a lui Alexandru Macedon, ceea ce provoacă dispute serioase între ei și Grecia vecină. Naționaliștii ucraineni întotdeauna leagă statalitatea Ucrainei de Rusia Kieveană sau chiar de mai vechea cultură, Cucuteni-Tripolie⁴⁷⁴.

Teritoriul Ucrainei, de-a lungul multor secole, a făcut parte din teritoriile statelor vecine, din care cea mai însemnată parte a fost în componența Rusiei (indiferent de denumirea acesteia: Statul Moscovit, Rusia Imperială

472 Lisseanu, *op. cit.*, p. 3.

473 Olteanu, *op. cit.*, p. 6.

474 Ruslan Cilibi, *Історичні міфи та їх вплив на формування української нації*, www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/chilibi.doc, (data consultării: 13.06.2016).

sau Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste). Narațiunea istorică națională a Rusiei Imperiale este construită pe ideea unui singur popor velicorus, nedivizat. Potrivit acestei idei, ucrainenii (malorușii) sunt o parte a poporului rus, limba ucraineană fiind un dialect polonizat al limbii ruse⁴⁷⁵, iar istoria Ucrainei, doar o variantă regională a istoriei Rusiei⁴⁷⁶. Ucrainenii, ca popor oropsit de către statul rus, trebuia mai înainte de toate să înțeleagă și să creadă în propria lor individualitate, să știe că sunt diferiți față de ruși. Cu alte cuvinte, este vorba de crearea propriului lor mit istoric pentru a putea renunța la cel rusesc. Logica creării unui astfel de mit este simplă și lesne de înțeles: oamenii trebuie să creadă că au o istorie proprie, nicidecum una comună. De fapt, este vorba de crearea propriei identități naționale cu ajutorul căreia se pot legitima ambițiile politice și teritoriale și se poate consolida solidaritatea ucraineană⁴⁷⁷.

Împărțim în totalitate părerea lui Ruslan Cilibi care susține că „nucleul” miturilor istorice naționaliste ucrainene se sprijină pe teza alterității care implică percepția rușilor ca fiind „alții”, „diferiți de noi, ucrainenii”. O asemenea construcție nu este nouă, spune Cilibi, asemenea construcții au existat și în societatea arhaică; „Societățile arhaice structurau mediul înconjurător în baza principului opoziției. Cea mai cunoscută opoziție binară este cea folosită de antropologul francez Claude Lévi-Strauss: „noi – ei”. Miturile istorice naționaliste ucrainene s-au construit tocmai în jurul acestei opoziții binare „ucrainenii – rușii”, „istoria ucraineană – istoria rusă”⁴⁷⁸. Cunoscutul istoric rus Eduard Kinan enumeră câteva dintre cele mai cunoscute mituri istorice rusești:

- Statul moscovit – nucleul și șablonul viitoarelor imperii rus și sovietic – a apărut în jurul Moscovei în secolul al XIV-lea și este cel care a dobândit direct moștenirea națională și politică a statului kievean;

475 Hrihori Pivtorak, *Походження українців, білорусів та їхніх мов*, Akadamia, 2001, pp. 89-94.

476 Iaroslav Hrițak, *Нариси з історії України. Формування української модерної нації*, Ykaboo, 2019, pp. 137-140.

477 Kasianov, *op.cit.*

478 Cilibi, *op. cit.*

- Tocmai conștientizarea acestei moșteniri și motivul reorganizării fostei solidarități kievene au dus la prima expansiune asupra cnezatelor ruse vecine, cunoscută sub denumirea „Unificarea pământurilor Rusiei”;

- Cnejii moscoviți apăreau ca și cum ar fi conducătorii întregii națiuni ruse (din care, se înțelege, făceau parte ucrainenii și belarușii) și aceasta se datora în mare parte rolului lor important în lupta de eliberare națională împotriva dominației tătare;

- În această luptă continuă, cnejii Moscovei câștigau pe plan politic datorită legăturii strânse pe care o aveau cu conducătorii Bisericii Ortodoxe naționale, care a fost adevăratul purtător și ocrotitor al tradițiilor culturale, politice și bisericești bizantine;

- Tocmai Biserica a promovat ideea că Rusia este a Treia Romă. Potrivit acestei idei, după căderea Romei și a Constantinopolului, Moscova a moștenit responsabilitatea istorică mondială a regatelor creștine;

- Ocuparea Belarusului și a Ucrainei au fost expresii ale dorului după unitatea pierdută din perioada kieveană, dar această exprimare este, de asemenea, inspirată din preocupările religioase pentru soarta populației ortodoxe din aceste ținuturi⁴⁷⁹.

Scriitorul și istoricul Mihailo Lukaniuk, în cartea sa despre miturile antiucrainene, enumără și analizează treizeci și cinci de mituri create de autorii de mituri ruși împotriva poporului ucrainean⁴⁸⁰. Toate națiunile au un punct de plecare oficial în istoria lor, acel moment în care și-au înființat pentru prima dată propriul lor stat. În cazul ucrainenilor, un asemenea stat este Rusia Kieveană. Lupta pentru moștenirea culturală și politică a Rusiei este o caracteristică tipică atât pentru naționaliștii ucraineni, cât și pentru cei ruși. În plus, fiecare parte își revendică dreptul exclusiv la moștenire. Argumentul naționaliștilor ucraineni constă în faptul că centrul și capitala Rusiei Kievene a fost Kiev, în timp ce naționaliștii ruși susțin că aceste argumente nu sunt întemeiate, deoarece în toate scrierile vechi nu se

479 Eduard Kinan, *Російські історичні міфи*, Kritică, Kiev, 2001, p. 284.

480 Lukaniuk, *op. cit.*

vorbea despre Rusia ca fiind doar kieveană. Ei susțin că Rusia Kieveană este o născocire mai târzie a istoriografiei ostile lor și în principal, naționaliștii ruși nu folosesc denumirea *Ки́евская Русь* (Rusia Kieveană), ci *Древнеру́сское госуда́рство*⁴⁸¹ (statul vechi rus). Un indiciu în acest caz ar fi proiectul televiziunii ucrainene *Великі українці* (Cei mai mari ucrainenii), care s-a desfășurat în anii 2007-2008. Conform rezultatelor oficiale, cel mai mare ucrainean a fost ales cneazul Iaroslav I cel Înțelept⁴⁸². Un proiect asemănător a avut loc și în Rusia: *Имя России* (Numele Rusiei). Câștigătorul acestui proiect televizat era cât pe ce să iasă Stalin, însă până la urmă a învins Aleksandr Nevski⁴⁸³. Desigur, în opinia noastră, nu l-am putea numi pe cneazul Iaroslav ca fiind ucrainean, la fel cum nu putem spune că Aleksandr Nevski aparține Rusiei actuale sau statului moscovit. Aceste exemple demonstrează cum naționaliștii din ambele tabere, în mod constant, se folosesc de moștenirea statului medieval rus.

În perioada sovietică, istoriografia marxist-leninistă apărea ca un arbitru care susținea că Rusia Kieveană a fost leagănul grupului etnic unic est-slav, din care s-au format popoare-frăți: ucrainenii, belarușii și rușii. În mitologia popoarelor Europei Centrale și de Est, un loc foarte important îl ocupă miturile despre începutul declinului. Poziționarea în victimă a agresiunii străine devine un factor important în consolidarea unui popor și în mobilizarea forțelor sale. În istoria mai multor țări din Europa de Est există o dată care este considerată aproape doliu național. Pentru maghiari, o astfel de dată este 29 august 1526, când, în bătălia de la Mohács, forțele Regatului Ungariei, conduse de arhiepiscopul Pál Tomori și de către regele Ludovic al II-lea (în vârstă de douăzeci de ani), au fost învinse de forțele superioare numeric ale Imperiului Otoman, conduse de sultanul Suleiman Magnificul. Victoria turcilor a avut ca rezultat împărțirea Ungariei timp de aproximativ cincizeci de ani între Imperiul Otoman și Casa de Habsburg din Austria. O a treia parte a teritoriului a format Principatul

481 https://ru.wikipedia.org/wiki/Древнеру́сское_госуда́рство, (data consultării: 17.07. 2016).

482 *Великі українці*, https://uk.wikipedia.org/wiki/Великі_українці, (data consultării: 12. 07. 2016).

483 *Имя России*, <http://www.radiosvoboda.org/a/24919411.html>, (data consultării: 12. 07. 2016).

Transilvaniei⁴⁸⁴. Pentru poporul ceh, începutul declinului a avut loc odată cu Bătălia de la Muntele Alb, din ziua de 8 noiembrie 1620, prima bătălie din Războiul de Treizeci de ani, în urma căruia teritoriile cehe au ajuns sub controlul Sfântului Imperiu Roman⁴⁸⁵.

Evident că, pentru poporul ucrainean, începutul declinului îl reprezintă Tratatul de la Pereiaslav, semnat în 1654 între cazacii zaporojeni și reprezentanții țarului Aleksei I al Rusiei, în timpul răzcoalei conduse de Bohdan Hmelnițki. Acest tratat îl declara pe țar drept protector al noului stat al cazacilor⁴⁸⁶. Din acest moment, pentru naționaliștii ucraineni începe distrugerea metodică a Ucrainei de către Rusia. Tot ce s-a întâmplat pe urmă se consideră a fi doar o umilire națională: Armistițiul de la Andrusovo între Țaratul Rusiei și Uniunea Statală Polono-Lituaniană, semnat în 1667⁴⁸⁷; lichidarea Hetmanatului căzăcesc și distrugerea Armatei Zaporojene de către Ecaterina a II-a⁴⁸⁸; Ordinul secret al ministrului de interne al Imperiului Rus, Piotr Valuev, din 18 iulie 1863, prin care se interzicea editarea cărților în limba „malorusă” (ucraineană), și Ucazul de la Ems al țarului Alexandru al II-lea al Rusiei, emis în 1867, prin care interzicea folosirea limbii ucrainene (așa-numitului dialect malorus), punerea în scenă a pieselor de teatru sau ținerea de predici bisericești și discursuri publice în această limbă⁴⁸⁹.

Rusia are propria sa variantă a mitului mesianic care este folosit cu succes în politica de expansiune. Cel mai cunoscut este mitul intitulat „Rusia – a Treia Romă”. Inițial, a fost proclamată misiunea Cnezatului Moscovit de a aduna în jurul său ținuturile fostei Rusii Kievene. Puțin mai

484 *Batalia de la Mohács între unguri și turci*, www.news20.ro/istorie_Batalia-de-la-Mohacs-intre-unguri-si-turci_2194.html, (data consultării: 12. 07. 2016).

485 *Batalia de la Muntele Alb - scurt istoric*, <http://cultural.bzi.ro/batalia-de-la-muntele-alb-scurt-istoric-33446>, (data consultării: 12. 07. 2016).

486 *Tratatul de la Pereiaslav*, http://ro.unionpedia.org/i/Tratatul_de_la_Pereiaslav, (data consultării: 12. 07. 2016).

487 *Tratatul de la Andrusovo*, <http://mcultural.bzi.ro/tratatul-de-la-andrusovo-20503>, (data consultării: 12. 07. 2016).

488 *Hetmanatul căzăcesc*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Hetmanatul_C%C4%83z%C4%83cesc, (data consultării: 14. 07. 2016).

489 *Ukazul de la Ems*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ukazul_de_la_Ems, (data consultării: 14. 07. 2016).

târziu, a fost construit mitul despre Rusia ca ocrotitoare a populației ortodoxe, care îndreptăța expansiunea împotriva Poloniei și Turciei⁴⁹⁰. Până și ocuparea Galiției de Est din 1914-1915 a fost considerată ca o încheiere a „marii lucrări” începute de Ivan Kalita⁴⁹¹.

Confruntările militare de astăzi dintre Rusia și Ucraina confirmă importanța miturilor istorice. De-a lungul anilor de independență, Ucraina a fost fragmentată ideologic în două părți, fiecare parte având propria versiune a miturilor istorice și propriile sale interpretări ale unor evenimente istorice. Ruslan Cilibi spune în încheierea lucrării sale:

În acești peste douăzeci de ani, Ucraina nu a putut crea un singur mit istoric care ar fi putut să o unească ideologic. Din acest motiv, regiunile de est ale Ucrainei se mențin atât de ușor pe miturile istorice despre „lumea rusă”, despre prietenia și fraternitatea ucraineano-rusă și alte mituri care nu aduc nimic bun statului ucrainean. În această situație, de mare perspectivă ar fi găsirea unui nou mit istoric, care ar deveni baza noii politici a Ucrainei. (...) În centrul miturilor istorice care au devenit fundamentul pe care s-a construit identitate ucraineană stă opoziția binară ucrainean – rus. Convingerea fiecărui cetățean ucrainean, diferența a tot ce este ucrainean de tot ce este rus, individualitatea, calea sa independentă față de Rusia – este scopul naționaliștilor Ucrainei moderne (dacă considerăm naționalismul un produs al erei moderne)⁴⁹².

De aceeași părere este și Mihailo Lukaniuk când susține că teritoriile Uniunii Sovietice au fost o zonă deosebit de prolifică pentru crearea miturilor, iar cel mai prolific teritoriu a fost cel al Ucrainei sovietice, deoarece aici au funcționat miturile ideologice ale Rusiei Țariste, Imperiului Rus și cele ale ideologilor bolșevismului sovietic, miturile rusificatorilor din diferite generații. După proclamarea independenței, Ucraina a devenit un obiect al agresiunii ideologice din partea forțelor revanșarde ruse care reanimă mitu-

490 P. Duncan, *Russian Mesianism. Third Rome, revolution, Communism and after*, Taylor & Francis, 2000, p. 246.

491 Cilibi, *op. cit.*

492 *Ibidem*.

rile antice și creează unele noi. În acest timp, opinia politică ucraineană reacționează foarte timid la această expansiune ideologică apăsătoare și jignitoare ce deseori se ascunde sub măștile diferitelor științe. Există unele „contraatacuri” ale jurnaliștilor, cazuri de polemică argumentată ale oamenilor de știință, însă toate acestea se întâmplă doar ocazional⁴⁹³.

3. Mitul Taras Șevcenko

Transformarea mitică nu e chiar la îndemâna oricui, existând foarte puțini oameni care, după moarte, își prelungesc existența în mit. Lucian Boia consideră că o națiune trăiește prin eroii săi mitizați, nu prin eroii morți definitiv și rămași doar în paginile dicționarilor, iar Alexandru cel Mare și Napoleon sunt modele desăvârșite ale acestui gen de supraviețuire⁴⁹⁴. Manifestările închinatelor unor astfel de eroi sunt adevărate „episoade mitologice”. De exemplu, manifestările închinatelor lui Mihai Viteazul, din vara anului 2001, i-au adunat laolaltă pe președintele Ion Iliescu, pe fostul președinte Emil Constantinescu, pe regele Mihai și pe patriarhul Teoctist – pe care nimeni nu și-ar fi închipuit că îi va vedea vreodată împreună. Fiecare popor tratează în mod propriu istoria – adaptarea, deformarea și mitizarea istoriei se înscriu într-o tipologie universală. Bineînțeles că nu se poate trăi în afara imaginarului și a mitului, căci omul nu este nici animal, nici robot. „Știu că nu se poate trăi fără mituri, dar nici eu, ca istoric, nu-mi justific existența fără să încerc să le înțeleg”, afirmă istoricul Lucian Boia⁴⁹⁵. Asemenea eroi mitizați sunt folosiți drept stindarde de către liderii politici naționaliști, deoarece mitul stabilește o legătură aparte atât cu cel care îl povestește, cât și cu cel care-l ascultă. Psihanalistul Luigi Zoja afirmă, în *Istoria aroganței. Psihologia și limitele dezvoltării*, că mitul este „medicamentul societății”, „oprește timpul în loc și ne restituie rădăcinile”. Cu toate că oamenii îl știu pe de rost, își doresc să-l asculte la nesfârșit, deoarece „mitul nu este numai o formă narativă, ci

493 Lukaniuk, *op. cit.*

494 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, pp. 7-8.

495 *Ibidem*, pp. 8-9.

și un spațiu interior. Este locul spre care converg imaginile mentale cele mai convingătoare⁴⁹⁶. Politicienii cunosc bine aceste lucruri și, în loc să aducă argumente raționale, deseori plicticoase, apelează la un mit pe care nici măcar nu trebuie să-l ascultăm, pentru că este ca și când l-am fi știut dintotdeauna.

Actuala clasă politică conducătoare ucraineană este structural naționalistă, însă a fost, mai mult sau mai puțin, obligată să pornească pe drumul care duce spre Uniunea Europeană. Astfel, naționalismul lor pierde teren în fața europenismului, iar demitizarea unor eroi mitizați ca Taras Șevcenko sau Stepan Bandera înseamnă minimalizarea sau chiar distrugerea valorilor naționale. În opinia noastră, acest lucru este oarecum justificat, deoarece situația politică și economică a Ucrainei se află într-un mare dezechilibru, iar poporul ucrainean trece prin tot soiul de frustrări. Toate acestea la un loc caută o compensare în istorie. Probabil, după intrarea Ucrainei în Uniunea Europeană, ucrainenii nu vor mai simți nevoia unei asemenea compensări, dar, până atunci, chemarea la solidaritate a ucrainenilor, dincolo de neînțelegerile care-i separă și de dificultățile prin care trec, se face cu ajutorul lui Taras Șevcenko, a lui Stepan Bandera și a altor eroi mitizați din gloriosul trecut al Ucrainei. Bineînțeles că din ce în ce mai mulți ucraineni cred că problemele Ucrainei sunt prea mari pentru ca Taras Șevcenko sau Stepan Bandera, cele două embleme ale culturii și istoriei ucrainene, să le poată rezolva, iar mai mulți cred că politicienii nu duc chiar atât de tare grija eroilor de care se folosesc să transmită mesaje mult mai convingătoare decât rostite în nume propriu.

Afară de multe alte mituri sacre ori profane, de regenerare rituală a timpului, moștenite, națiunea ucraineană, la fel ca alte națiuni, a elaborat și un alt ritual, mai nou, cu o încărcătură mitică, al pelerinajului ritualizat ciclic la „farul” ei luminător, poetul național Taras Șevcenko. Anual, fiecare ucrainean, mai ales în ziua de naștere a poetului (9 martie), reface, în gând, unii, aieva, drumul spre locul natal al lui Taras Șevcenko, satul Morînți. Niciunul dintre miturile ucrainene nu depășește încărcătura emoțională a mitului șevcenkian. Poetul, prozatorul, dramaturgul, pictorul, gravorul,

496 Luigi Zoja, *Istoria aroganței*, „Lettre international”, ediția română, primăvara, nr. 89, București, 2014, p. 142.

figură publică și politică, eroul național și simbolul Ucrainei, membru al organizației „Chiril și Metodiu”, absolvent al Academiei Imperiale de Arte, Taras Șevcenko s-a născut la 9 martie 1814 în familia iobagului Hrîhorii Ivanovîci Șevcenko din satul Morînți, acum raionul Zvenîhorod, din regiunea Cerkasî. A fost al treilea copil, după sora Katerîna și fratele Mîkîta. Bunicii și străbunicii lui Taras din partea tatălui se trăgeau de la cazacul Andrei, care, la începutul secolului al XVIII-lea, a venit din Sicea Zaporjoeană, iar părinții mamei, Katerîna Iakîmivna Boiko, s-au strămutat din ținuturile subcarpatice ale Ucrainei.

În anul 1816, familia Șevcenko s-a mutat în satul Kîrîlivka (azi Șevchenkivka), locul natal al tatălui său, și în care își va petrece copilăria micul Taras. Aici s-au născut surorile sale mai mici, Iarîna și Maria, și fratele Iosîf. În toamna anului 1822, viitorul poet a început să învețe carte cu diaconul din sat, Sovhîr. În această perioadă, citește opera filosofului ucrainean Hrîhorii Skovoroda. Peste un an, ostenită de muncă grea și de sărăcie, moare mama lui, iar tatăl se recăsătorește cu Oksana Tarașenko, care avea deja trei copii și care a avut o atitudine ostilă față de Taras și frații săi. La 21 martie 1825, moare și tatăl său. Mama lui vitregă, cu cei trei copii ai săi, se întoarce în satul Morînți, iar Taras intră slugă la diaconul Petro Bohorskîi, care a venit de la Kiev. Printre sarcinile lui se numără acelea de a aduce apă, a tăia lemne, a face focul la școală și a citi psaltirea la căpătâiul morților. Apoi destinul l-a dus, odată cu moșierul căruia îi aparținea, la Sankt-Petersburg, unde a fost „răscumpărat”, devenind om liber și pictor autorizat. Viața lui a fost agitată. În urma criticilor virulente la adresa regimului țarist, a potenților ruși și ucraineni, este exilat (pe țărmul Mării Aral). Întors, după ani lungi, la Nijni-Novgorod, apoi Sankt-Petersburg, moare în urma unui atac de cord în martie 1861. Prin opera sa literară este considerat fondatorul limbii și literaturii ucrainene moderne.

Poetul național și pictorul Taras Hrihorovici Șevcenko nu este perceput doar ca poet și artist plastic de o valoare inegalabilă – geniul poporului ucrainean, ci ca simbol al națiunii ucrainene: „Prorocul poporului ucrainean”, „Prorocul dreptății și renașterii naționale”, „Apostolul neamului ucrainean”, „Patriarhul Ucrainei”, „Marele Cobzar” etc. Figura lui Taras Șevcenko a devenit expresia concentrată, supremă, a ucrainismului, iar volumul său de ver-

suri intitulat *Cobzarul*⁴⁹⁷ este cea mai citită carte, după *Biblie*, din întreaga Ucraină, fiind considerată *Biblia*, *Evangelia* sau *Psalmii* neamului ucrainean. În lucrările multor artiști plastici, ea apare pe masă alături de pâine, iar multe dintre versurile sale sunt cusute pe ștergare înflorate. Cartea a fost tradusă în peste o sută de limbi, iar, în Ucraina, până în anul 2006, a apărut în o sută douăzeci și nouă de ediții, în peste opt milioane de exemplare. În afară de aceste ediții apărute în Ucraina, fiecare comunitate ucraineană de pe glob s-a străduit să o publice în câteva ediții. În România, a fost editat de trei ori: în anul 2000, sub redacția scriitorului Mihai Mihailiuc, în anul 2010, sub redacția lui Nicolae Corsiuc, și, în anul 2015, sub redacția lui Corneliu Irod. *Cobzarul* s-a bucurat și de două traduceri în limba română, prima îi aparține lui Victor Tulbure, iar a doua lui Ioan Cozmei.

Multe dintre versurile sale sunt considerate porunci pentru poporul ucrainean. În manualul auxiliar de istorie, autorul îi îndeamnă pe elevi să păstreze cu sfințenie poruncile scrise de Taras Șevcenko: „Luptați și veți învinge!”, „Învățați frații mei!”, „Îmbrățișați-l, fraților, pe fratele vostru mai tânăr!”. După părerea sa, aceste porunci le poate îndeplini orice copil. Învățatul este prima îndatorire a acestuia. Ca să fie unitate, fiecare ucrainean trebuie să trăiască în pace și înțelegere cu frații săi, iar de luptat fiecare copil poate lupta, declarându-se în orice situație ucrainean, vorbind și rugându-se în limba ucraineană⁴⁹⁸. „Popularitatea acestui neîntrecut «Kobzar» e imensă. În Ucraina, nu există casă în care copiii să nu-și înceapă învățătura silabisind versurile lui Șevcenko...”, scria Mihai Novicov în prefața la volumul de poezii al lui Taras Șevcenko, apărut la Editura Tineretului, în anul 1960, în traducerea lui Victor Tulbure. Poezia sa, *Suspină Niprul larg, se zbate*, pusă pe muzică de Dmîtro Iakovîci Krîjanivskîi, este considerată imnul spiritual al ucrainenilor de pretutindeni, la intonarea căruia toți ucrainenii se ridică în picioare și duc mâna dreaptă la inimă. La fel de populară este și poezia *Testamentul*, pusă pe note de Hordi Hladkîi.

497 Primul *Cobzar* a fost publicat în 1840, la Sankt-Petersburg. După publicarea lui, toată lumea a început să-l numească pe Taras Șevcenko „Kobzar”. Chiar și poetul a început să-și semneze creațiile cu pseudonimul „Kobzar Darmohrai” (*Cobzarul care cântă pe gratis*).

498 Antin Lotoțkîi, *Історія України для дітей* „Prosvita”, Kiev, 1993 p. 48.

În cinstea Marelui Cobzar au fost ridicate 1384 de monumente – dintre care 1256 în Ucraina și 128 peste hotare, în 35 de țări (sunt șase și în România: în Parcul Herăstrău din București, în orașele Satu-Mare, Tulcea, Lugoj, Sighetu-Marmației și în localitatea Negostina din județul Suceava). Niciuneia dintre personalitățile lumii nu i s-au ridicat atâtea monumente, deci, în această privință, Taras Șevcenko deține recordul mondial. De asemenea, în cinstea lui s-au construit o mulțime de muzee; cât despre plăcile comemorative, filmele documentare și artistice, cărțile, albumele și lucrările de artă care au fost dedicate poetului și creațiilor sale, nu cred că a încercat să le numere cineva vreodată. Mitul Șevcenko, ca oricare alt mit, a dus la o transfigurare care, la un moment dat, poate să nu mai corespundă realității. Unii, după cum vom vedea în continuare, îi caută tot felul de cusururi intelectuale, chiar fizice, în timp ce alții nu acceptă să coboare nici o treaptă de la înălțimea mitului și vor să convingă că ucrainenii nu au dreptul să se despartă de Marele Cobzar.

„Lupta pentru Șevcenko” a început încă din timpul vieții poetului, fiind provocată de dihotomia dintre semnificația socială și cea națională a creației sale poetice, ceea ce l-a determinat pe cercetătorul american de origine ucraineană Hrihori Hrabovîci să declare că încadrarea lui Șevcenko într-una dintre aceste două categorii social-politice spune mai mult despre viața politică din Ucraina și despre slăbiciunile obiective ale politicului ucrainean de atunci și de acum, decât ar putea spune despre însuși Șevcenko⁴⁹⁹. Slăbiciunile vieții politice din Ucraina, sau „boala apatridiei”, după părerea Oksanei Zabujko, este numitorul comun în privința delimitării dintre social și național, iar când acest numitor comun nu corespunde ambițiilor naționale ale ucrainenilor, i se poate atribui foarte ușor orice fel de fenomen cultural⁵⁰⁰.

Nu putem să nu ne aducem aminte de celebra frază a poetului rus Evgheni Evtușenko: „Un poet, în Rusia, e mai mult decât un poet”, care a înconjurat întreaga lume literară, însă, când vorbim despre Taras Șevcenko și despre opera sa literară, mai ales despre volumul de versuri *Cobzarul*,

499 Hrihori Hrabovîci, *До питання величі Шевченка: Самообразення поета*, în *Світи Тараса Шевченка*, New York, 1991, p. 285.

500 Oksana Zabujko, *Шевченків міф України. Ізшик філософського аналізу*, „Abri”, Kiev, 1997, p. 8.

avem de-a face cu ceva superior unui poet, și asta au simțit foarte bine contemporanii săi. În aceeași ordine de idei, Constantin Dobrogeanu-Gherea spunea: „În niciun poet mare nu e concentrată atâta gingășie și nestrămutată iubire pentru popor și atâta durere pentru suferințele lui”⁵⁰¹. La vremea sa, Borîs Hrinchenko a formulat într-un mod intuitiv că în literatura ucraineană vor apărea mulți scriitori care îl vor egala cu talentul lor pe Taras Șevcenko, însă nu o să-l egaleze nimeni în ceea ce a însemnat el pentru renașterea națională a Ucrainei: „Vom avea mari scriitori, însă nu vom mai avea proroci”⁵⁰². Această trecere în sfera terminologiei religioase i-a ispitit pe mulți scriitori, artiști plastici și activiști culturali să-l divinizeze pe Șevcenko și să creeze adevărate clișee propagandistice, opere artistice mitologizante și divinizante, ca, de exemplu, binecunoscutul poet și deputat în Parlamentul Ucrainei, Dmîtro Pavlîciko, care a scris poemul-rugăciune *Отче наш Тарасе Всемогущий* (Tatăl nostru, Taras cel Atotputernic), urmat de o întreagă „șevcenkodece” ucraineană, însoțită de un foarte dezvoltat cult al imaginilor iconice, sărbători calendaristice, pelerinaje la mormântul lui Taras Șevcenko, aflat pe Muntele Cernecii din Kaniv și în alte locuri în care a trăit poetul, considerate sacre, precum și ritualurile cu intonarea obligatorie a *Testamentului*. Oksana Zabujko consideră că acest fenomen merită să devină subiectul unor cercetări filosofice și antropologice⁵⁰³.

Foarte mulți dintre membrii clerului Bisericii Ortodoxe Ucrainene sunt de părere că „dreptul și martirul” Taras Șevcenko trebuie canonizat, argumentând că Georgia și Biserica Națională Georgiană l-au canonizat, în anul 1987, pe eroul lor național, scriitorul și omul politic Ilia Ceavceavadze, considerat „Părintele națiunii georgiene”, e pomenit de biserică la data de 2 august. „Oare Taras Șevcenko este o figură mai puțin semnificativă pentru ucrainenii, decât Ilia Ceavceavadze pentru georgienii?”⁵⁰⁴,

501 Horia Picu, „Cobzarul” de Taras Șevcenko, <http://www.ecreator.ro/critica-literara/3997-cobzarul-de-taras-sevcenko.html> (data consultării: 09. 08 2017).

502 Borîs Hrinchenko, *Листи з України, в Драгоманов М. Діалоги про українські національні справи*, Kiev, 1994, p. 72.

503 Zabujko, *op. cit.*

504 Serhi Tkaciuk, *Час офіційно канонізувати Тараса Шевченка!*, <http://stkachuk.livejournal.com/158490.html>, (data consultării: 09.08. 2017).

se întreabă protoiereul din Lvov Serhi Tkaciuk. La fel sunt mulți și aceia care cred în neputrezirea rămășițelor pământești ale poetului, ba unii susțin că au văzut cu ochii lor, când, în anul 1939 (la șaptezeci de ani după moartea lui), la deschiderea oficială a Muzeului „Taras Hrihorovici Șevcenko” din Kaniv, reprezentanții comisiei guvernamentale au deschis sicriul, cu intenția de a lua ceva din el ca exponat pentru muzeu, au găsit trupul poetului întreg⁵⁰⁵.

Același Hrihori Hrabovîci recunoaște că, până nu demult, a fost înclinat să creadă că, în condițiile normalizării vieții culturale și politice în Ucraina, Șevcenko va înceta să mai fie icoana și prorocul neamului ucrainean și că va rămâne doar unul dintre cei mai mari poeți ai omenirii, însă se pare că, într-o oarecare măsură, va rămâne în continuare un proroc, deoarece nu pot fi ignorate memoria istorică și tainele ascunse ale creației sale, pare-se de inspirație divină, care s-au imprimat atât de profund în sufletele ucrainenilor⁵⁰⁶.

Cert este faptul că și astăzi, la începutul secolului al XXI-lea, după cum am putut observa din cele de mai sus, forța spirituală a mitului lui desfășurat în jurul mitului Ucrainei nu numai că nu a dispărut, ci, dimpotrivă, a fost consolidat de cultul pe care l-au creat ucrainenii pentru Taras Șevcenko. La fel de cert este și faptul că, în istoria modernă a culturii și civilizației creștine, fenomenul Șevcenko este departe de a fi unic. Oksana Zabujko consideră că ajunge să-l plasăm pe Șevcenko într-o altă tipologie diacronică, în rândul scriitorilor creatori de mituri auctoriale fondatoare, începând de la Dante Alighieri și Miguel de Cervantes până la Johann Wolfgang Goethe⁵⁰⁷. Asemenea mituri nu se demitizează niciodată. Evenimentele istorice ale societății civile nu numai că nu se străduiesc să le înlăture, ci mai degrabă le actualizează. Eseistul și istoricul scoțian Carlyle Thomas a spus cu peste un secol în urmă: „Sărmana Italie, dezbinată și dezmembrată, nu figura în nici un protocol, în nici un acord, ... cu toate acestea,

505 Nadia Dubosovska, *Невмируче слово Шевченка*, <http://www.mykolaivpl.org/metodrozrobka/137-nevmyrushche-slovo-shevchenka.html>, (data consultării: 09.08. 2017).

506 Hrihori Hrabovîci, *Тарас Шевченко, як міфотворець: семантика символів у творчості поета*, Radianskii pîsmennîk, Kiev, 1991, p. 211.

507 Zabujko, *op. cit.*

nobila Italie a fost într-adevăr unică: Italia l-a născut pe Dante – Italia are un cuvânt de spus⁵⁰⁸.

În ciuda celor afirmate, Șevcenko a fost deseori „crucificat” simbolic la intersecția a două tendințe religioase antagonice: una oficială, bisericească, și alta populară, spontană. Astfel, „lupta” în jurul lui Șevcenko se constituie nu numai într-un episod al ideologiei politice, ci și unul al istoriei mișcărilor religioase, sectarismului și ne-omisticismului. Pe linia oficială bisericească au curs nenumărate acuzații persistente împotriva poetului, nu numai din partea Bisericii Ortodoxe Ruse, pe care le considerăm oarecum justificate, dar și din partea gânditorilor naționaliști ucraineni, greco-catolici, cum ar fi arhiepiscopul de Harkov și Ohtîrk, Arsenie, care, cu o supremație transcendentă de păstor al sufletelor, explica „blasfemia” și „dezechilibrul mintal” al poetului, cerând Sfântului Sinod, din 22 decembrie 1910, interzicerea volumului de versuri *Cobzarul*, considerându-l pătruns de un spirit revoluționar împotriva credinței creștine și a guvernului țarist⁵⁰⁹. Pe cealaltă linie, neoficială, a credinței, rezistă cu mare încăpățănare sacralizarea lui Șevcenko, începută imediat după moartea acestuia. Deja în anul 1861 poliția din Kaniv a raportat guvernatorului general al Kievului că la mormântul lui Șevcenko se adună țăranii ca la un continuu parastas și că aceștia sunt convinși că datorită lui s-a abolit iobăgia, de aceea se închină la mormântul lui, considerându-l sfânt⁵¹⁰.

Lui Taras Șevcenko nu i-a fost sortit să moară în Ucraina sa dragă, lucru pe care și l-a dorit foarte mult. A murit în ziua de 10 martie 1861, cu o săptămână înainte de proclamarea abolirii iobăgiei, fiind îngropat în cimitirul Smolensk. Pe 9 mai, prietenii lui Șevcenko au dezgropat sicriul cu trupul neînsuflețit al Cobzarului, l-au pus în alt sicriu de plumb, pe care l-au pus într-un al treilea, din lemn de pin, învelindu-l, după tradiția căzăcească, cu pânză roșie, și au pornit spre Moscova, iar de acolo spre Kiev. Pe 19 mai, toți au căzut de comun acord să-l îngroape pe Șevcenko la Kaniv. Astfel, pe 22 mai, pământul ucrainean a primit trupul fiului său credincios. Pe mor-

508 Apud Zabujko, *op.cit.*; Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, Tauchnitz Ed., Leipzig, 1916, p. 139.

509 *Тарас Григорович Шевченко в документах і матеріялах*, Arhiv upravlinnia [MVS] [URS], Kiev, 1950 p. 303.

510 *Ibidem*. p. 291.

mântul său a fost pusă o cruce de lemn, iar în 1884, prin cheltuieli publice, a fost schimbată cu una de fontă, care, în 1923, a fost distrusă de bolșevici și înlocuită cu bustul poetului. 22 mai a devenit o zi importantă, deoarece în această zi a anului 1861 a fost îndeplinită dorința din *Testamentul* lui Taras Șevcenko⁵¹¹. Constantin Dobrogeanu-Gherea Dobrogeanu scria în 1894: „Când mergi cu vaporul pe largul râului ucrainean Nipru, mai jos de orașul Kaniv, pe malul Niprului, vezi o movilă cu o cruce de lemn. Când trece vaporul în dreptul movilei, publicul de pe punte își descoperă capul, cei credincioși își fac cruce. Dacă vei întreba ce înseamnă această ceremonie, ți se va răspunde, nu fără o privire de bănuială (adică, ce Dumnezeu, nici atâta nu știi?), că aicea e îngropat *pravednii* (adică Sfântul, dreptul) Taras Șevcenko”⁵¹². După treizeci și patru de ani, un alt scriitor român, Panait Istrati, vizitând mormântul lui Taras Șevcenko, consemnează:

După șapte ore de alunecare liniștită pe un fluviu din ce în ce mai larg, mi se semnalează un orașel așezat între două coline: Kaniev. În stânga observăm „muntele lui Șevcenko”, așa cum a fost botezat. O imensă mulțime multicoloră, ca o paletă de pictor, se îngheșuie în jurul unui fel de obelisc, soclul bustului eroului. (...) O mulțime de țărani și țărănci în straie de sărbătoare, stând în picioare sau culcați pe iarbă. Au sorbit discursurile numeroșilor oratori ce au făcut apologia iubitului lor Taras, copilul smuls sclaviei în schimbul a două mii cinci sute de ruble și redat unei libertăți pe care a fost nevoit s-o petreacă în temniță. La Kaniev se află adevăratul popor al Ucrainei, emoționat și recules, pitoresc ca toate popoarele⁵¹³.

Tot Panait Istrati este acela care deplânge soarta de după moarte a poetului ucrainean: „Bietul Taras! Nu a avut norocul lui Gogol, celălalt uriaș al Ucrainei. Cu excepția câtorva inițiați, e cunoscut prea puțin în

511 Irina Moisei, *Ultimul drum spre casă*, „Mantaua lui Gogol”, nr. 6-7, București, 2013, pp. 17-19.

512 Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Taras Șevcenko*, „Almanahul social-democrat”, București, 1994, pp. 19-27.

513 Panait Istrati, *Sărbătorirea lui Taras Șevcenko la Kaniv*, „Pagini ale Șevcenkianei din România” (coord. Ioan Rebușapca), Ed. RCR Editorial, București, 2017, pp. 299-304.

Occident”⁵¹⁴. Iar, în 1952, Mihail Sadoveanu scria că, la o sută douăzeci și cincea aniversare a nașterii lui Șevcenko, reprezentanții tuturor popoarelor Uniunii Sovietice s-au adunat la mormântul de pe măgura Niprului, ca să aducă închinare memoriei marelui poet ucrainean. Au trecut germanii și au dărâmat mausoleul: poporul eliberat de marele val al întoarcerii ofensivei Armatei Roșii s-a grăbit să restaureze mormântul și tihna veșnică a poetului⁵¹⁵.

Vorbind despre mitul pelerinajului ritual, Ioan Rebușapca consideră că refacerea ciclică a drumului spre satul natal al poetului sau a ascensiunii, la Kaniv, pe colina lui Șevcenko este sinonimă cu pelerinajul și inițierea rituală, deoarece exprimă simbolic vremelnicia oricărei situații, nesocotirea contemporaneității și „țintirea” unor scopuri de ordin superior: „O și mai resimțită intensificare a trăirilor sufletești re trăiește pelerinul în repetarea periodică a celui alt drum de mult ritualizat, a ascensiunii, la Kaniv; urcând cele o sută douăzeci de trepte, pelerinul reface, la modul asociativ, drumul Golgotei lui Șevcenko, iar, ajuns în vârf, resimte o ușurare și o purificare sufletească care a fost deseori evocată de personalități marcante ale lumii, printre care și de Panait Istrati, Eusebiu Camilar și alții”⁵¹⁶.

După cum putem observa, miturile de o asemenea magnitudine sunt nemuritoare, cel puțin atât cât există comunități care au nevoie de ele. Considerăm că este necesar să amintim faptul că, în filosofia socială modernă, din ce în ce mai pronunțat, națiunea este percepută ca o „comunitate imaginată”, consolidată, în primul rând, de conștiința propriei distincții⁵¹⁷. Bineînțeles că o astfel de conștiință nu este neapărat obiectivată în forma mitului auctorial, deoarece nu orice comunitate, pur și simplu, are noroc să aibă un geniu creator de mituri, la locul și momentul potrivit, care să o reprezinte la un nivel universal, chiar dacă ea, comunitatea, tinde spre mitologizare, în diferite forme și la diferite niveluri, și acest

514 *Ibidem*.

515 Mihail Sadoveanu, *Cuvânt înainte la Cobzaru*, Ed. ARLUS „Cartea Rusă”, București, 1952, pp. 5-11.

516 Rebușapca, *op. cit.*, pp. 234.

517 Vezi Benedict Anderson, *Comunitati imaginate*, traducere de Roxana Oltean și Ioana Petrache, Ed. Integral, București, 2001, p. 135.

lucru este de înțeles, mai ales dacă ținem cont de teza lui Mircea Eliade, conform căreia mitul este cea mai importantă formă a gândirii colective și că pare improbabil ca o comunitate să se elibereze complet de mit⁵¹⁸.

4. Mitul cuțitelor din mormântul lui Taras Șevcenko

Nu putem să vorbim despre mitul Șevcenko fără a pomeni despre mitul cuțitelor din mormântul lui. Moșierii și nobilii care nu puteau să-și explice dragostea țăranilor față de poetul mort au văzut o mare amenințare în adunările de lângă mormântul Cobzarului. Dar cel mai mare pericol venea din partea pictorului Hrihorii Nîkolaevîci Cestahivskîi care, după părerea lor, „a reușit să-i convingă pe țărani că în mormântul poetului Taras Șevcenko nu se află trupul acestuia, ci cuțitele care au fost îngropate pentru măcelul care le va aduce țăranilor libertatea deplină”⁵¹⁹. Pictorul Hrihori Nîkolaevîci Cestahivskîi (1820-1893) a fost unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Taras Șevcenko, autor al amintirilor despre el și unul dintre inițiatorii și organizatorii înmormântării poetului, pe Muntele Cernecea, din apropierea orașului Kaniv. După înmormântare se hotărăște să locuiască în Kaniv, în apropierea mormântului prietenului său⁵²⁰. Era o perioadă foarte tensionată, imediat după reforma care a înșelat așteptările țăranilor de a obține libertate și pământ. Trebuiau să muncească în continuare pentru moșieri încă doi ani, iar pământul trebuia să-l cumpere, pe bani mulți și nu atât de repede după cum crezuseră. Neștiuitori de carte, țăranii considerau că moșierii îi păcălesc, fiind înțeleși cu preoții care nu tălmăcesc cum trebuie noua situație. Din această cauză și-au pus întreaga nădejde în pictorul Cestahivskîi – om venit din capitala țării, școlit, care putea să-i explice care le sunt drepturile.⁵²¹ Ceea

518 Mircea Eliade, *Mituri, vise și mistere*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2010, p. 23.

519 Zinaida Tarahan-Bereza, *Святина – Науково-історичний літопис Тарасової гори*, Kiev, 1998, p. 111.

520 *Ibidem*, pp. 95-113.

521 *Ibidem*, p. 111.

ce nu știau țărani era faptul că pictorul a fost atenționat de către conducerea locală să nu se amestece în treburile lor, iar dacă o va face va ajunge la închisoare⁵²². Astfel, atunci când țărani îl rugau pe Cestahivskîi să le explice drepturile, el îi îndemna la supunere, cu toate că era alături de acești oropsiți ai sorții. Pelerinajul la mormântul lui Taras Șevcenko a început să-i sperie din ce în ce mai mult pe moșieri, iar această spaimă întărea din ce în ce mai mult miturile și legende apărute, despre mormântul poetului. Cestahivskîi a reușit să noteze câteva: „... el (Șevcenko) zboară pe mătură; se spune că o să-i sugrume pe toți moșierii; va elibera țărani din iobăgie; Șevcenko nu a murit, în mormânt se află un sicriu gol, iar el umblă printre oameni, mulți l-au văzut...”⁵²³ Despre aceste mituri și legende vorbesc și documentele poliției, separat, în scrisoarea comandantului poliției din Kaniv, Kotliarov, trimisă guvernatorului general al Kievului: „Academicianul Șevcenko nu a murit, ci a fost doar adormit, iar în locul lui, în mormânt, se află ascunse cuțite sfinte. Mihailo Lazarevskîi⁵²⁴ i-a adus lui Cestahivskîi un geamantan plin de cuțite.”⁵²⁵

Nu numai țărani credeau în aceste mituri, ci și orașenii, funcționarii ba chiar și soldații pazei interne a comandamentului din Kaniv. Zvonul despre cuțitele îngropate în mormântul poetului Șevcenko semăna în inimile moșierilor groaza, iar, în cele ale țăranilor speranța, unei apropiate libertăți. Iar zvonurile se înmulțeau cu fiecare zi. „Se vorbește că Șevcenko nu a murit, că trăiește și se gândește încontinuu la scumpa sa Malorusie și că va da un semn malorușilor, iar când aceștia vor dezgropa, din mormânt, sfintele cuțite, va veni „Noaptea lui Taras”⁵²⁶ în care îi vor tăia pe moșieri, pe

522 N.M. Cestavivskîi, *Замітки про перевезення тіла Т.Г. Шевченка і похорон єго в Каневі*, secția de manuscrise a Academiei de Științe a Ucrainei, f 1, ark. 429, p. 2.

523 *Письма Честахівського писані в 1861-у году о похоронах поэта Шевченка*, „Kiivska starinia”, 1898, nr. 2, pp. 112, 184.

524 Mihailo Lazarevskîi (1818-1867), unul dintre prietenii apropiați al lui Șevcenko, care îl ajuta material și se interesa de amnistia poetului.

525 *Письмо начальника каневської уездної проліції ківському губернатору о слухах вокрун могили Т.Г. Шевченка і діяльність Честаговського в Каневі, în Смерть і похорини Т.Г. Шевченк*, Akedemiiazdat, Kiev, 1961, p. 103.

526 Se referă la poemul istoric *Noaptea lui Taras*, scris în noiembrie 1838 la Sankt-Petersburg, poem care glorifică victoria cazacilor conduși de hatmanul Taras Fiodorovici Triasilo asupra oastei nobililor polonezi.

lehi, ba chiar și pe popi și jidani...”⁵²⁷ Toate aceste legende creează o mare panică în rândul moșierilor, funcționarilor și clerului, care erau convinși că tocmai împotriva lor este îndreptată cumplita furie a țăranilor. „O să se ajungă la fel ca în trecut, când țăranii îi tăiau pe moșieri, dar de această dată nu îi vor cruța nici pe clericii care țin partea moșierilor și nici pe funcționarii plătiți de aceștia să țină ascunse drepturile țăranilor, se va ajunge până când aici va rămâne numai poporul simplu...”⁵²⁸

Aceste mituri circulau prin întreg ținutul Kaniv, se puteau auzi prin târguri, pe străzile orașelor și ulițele satelor, semănând panică printre moșieri, aducând aminte de haidamacii⁵²⁹ pe care îi glorifica Șevcenko în operele sale. Imaginea cuțitelor sfințite din mormântul lui Taras Șevcenko începe să nu mai fie privită ca o legendă, ci ca o realitate inevitabilă. Moșierii erau convinși că țăranii sunt pregătiți să-i măcelărească, doar așteaptă un semn de la la Șevcenko, Mai ales după masa de pomenire organizată de Cestahivskîi lângă mormântul poetului, în ziua de 8 iulie 1861, când pe Muntele lui Taras (muntele Cernecea) s-a adunat atâta lume, încât a acoperit întreg muntele⁵³⁰.

În raportul oficial, trimis de comandantul poliției din Kaniv către guvernatorul general al Kievului, se scrie: „sâmbăta trecută mormântul lui Taras Hrihorovîci Șevcenko a fost înconjurat de o mulțime de oameni. S-au adunat peste o mie de persoane...”⁵³¹ După cum reiese din cele notate de pictorul Cestahivskîi, cifrele raportate de comandantul poliției din Kaniv sunt exagerate: „După parastas preoții (de aici reiese că nu toți preoții țineau partea moșierilor – M.T.) și poporul creștin s-au retras în

527 *Письмо київського генерал-губернатора, начальника III відділа о подіях в г. Каневі, зв'язані з могилою Т. Г. Шевченка в Смерть і похорини Т.Г. Шевченк*, Akademiazdat, Kiev, 1961, pp. 115-116.

528 *Ibidem*, p. 103.

529 *Haidamacii* – primul roman istoric, în versuri, ucrainean, scris de T. Șevcenko în anul 1838, în care glorifică răscoala țăranilor din anii 1768-1769, condusă de Ivan Honta și Maksîm Zalizniak.

530 Tarahan-Bereza, *op. cit.*, p. 112.

531 *Письмо старшого засідателя каневської уездної поліції київському губернатору о діяльності Честаховського в Каневі 18 юля 1861 г.*, în *Смерть і похорини Т.Г. Шевченк*, Akademiazdar, Kiev, 1961, p. 112.

pădurea Pekarskaia, la o verstă⁵³² și jumătate de la mormântul lui Taras... Au servit masa vreo patru sute cincizeci de oameni...”⁵³³ Îngroziți de zvonurile despre cuțitele din mormântul lui Șevcenko, moșierii încearcă să tragă un semnal de alarmă cu privire la adunarea de lângă proaspătul mormânt al acestuia, mai ales moșierul Nikodîm Parceavskîi (care nu a vrut să-i vândă poetului o parcelă de pământ pe care să-și construiască o casuță) își vărsa întreaga ură față de Șevcenko asupra pictorului Cestahivskîi, pe care-l pândește cu dorința de a-l prinde pe pământurile sale, de a-l lega și trimite la Kiev ca pe un instigator la revoltă⁵³⁴. În urma influențelor moșierului Nikodîm Parceavskîi asupra comandantului poliției din Kaniv, Manastîrskîi, acesta deschide un dosar pe numele pictorului, pe care îl trimite guvernatorului kievean. În urma acestor demersuri, începând din 15 iulie, Cestahivskîi se află sub stricta supraveghere a poliției. Mai mult, comandantul poliției cere și un mandat de arestare pe numele lui Cestahovskîi, pe care îl obligă să semneze că nu va părăsi localitatea Kaniv⁵³⁵. Însă, cu toate aceste măsuri de prevenire, zvonurile devin și mai înspăimântătoare, zvonuri care încep să le aducă aminte moșierilor de sângeroasa noapte descrisă în poemul *Noaptea lui Taras*. Despre asta mărturisesc documentele poliției, mai ales despre faptul că în județul Kaniv s-au format „trei haite de țărani, gata pregătiți să vină în oraș pentru a-i ucide pe moșieri...”⁵³⁶

Conform unui raport oficial, între 15 august și 1 septembrie trebuia să sosească la Kaniv din Zaporojie, din Ciornomia, de la Dunăre și din Sankt-Petersburg mii de cazaci pentru a îndeplini poruncile lăsate de Taras Șevcenko. Vor veni atâtea, încât nu vor avea loc în oraș. Această veste îi neliniștește într-atât de mult pe aceștia, încât aceștia cer guvernatorului din Kiev să trimită soldați, pentru paza și apărarea lor. După părerea comandantului poliției județului Kaniv, batalionul regimentului Aleksopolk, care se afla în apropierea Kaniului, nu va putea face față răsculaților și că ar mai fi nevoie de trei companii

532 Verstă – unitate de măsură pentru distanțe folosită, în acele vremuri, și în Ucraina, egală cu 1,067 km.

533 Tarahan-Bereza, *op. cit.*, p. 112.

534 *Письма Честаківського, op.cit.*, p. 190.

535 Tarahan-Bereza, *op. cit.*, p. 112.

536 *Ibidem*.

de infanterie⁵³⁷. În urma neîncetatelor rapoarte, guvernatorul general îi ordonă colonelului de jandarmi Hribovskîi să cerceteze în secret complotul ce se pregătește și să afle care sunt intențiile, iar dacă cele raportate se adeveresc, atunci să-i percheziționeze și să-i aresteze pe vinovați. În urma cercetărilor făcute, colonelul Hribovskîi prezintă guvernatorului general un raport de o sută optzeci de pagini, la care adaugă cărțile scrise de Taras Șevcenko, pe care pictorul Cestahivskîi le împărțise țăranilor. Este vorba de *Hamalia*, *Psalmii lui David*, *Noaptea lui Taras* și *Plopul*. De asemenea, îl obligă pe Cestahivskîi să-i răspundă la cincisprezece întrebări. Pictorul respinge acuzațiile care i se aduc. Neavând motive să-l aresteze, îl obligă să părăsească Kaniv și să se prezinte la guvernatorul general care, la rândul său, îl obligă să părăsească Kievul și să se întoarcă la Sankt-Petresburg.⁵³⁸

Irîna Bilik scrie, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, un articol intitulat *Тривога над Могилою Шевченка* (Alertă la mormântul lui Șevcenko), în care neagă orice complot împotriva moșierilor, aducând argumente că totul fusese doar o născocire a țăranilor, la care se adăuga spaima moșierilor, a preoților și funcționarilor. Moșierul Nîkodîm Parceavskîi, care îl ura pe pictorul Cestahivskîi, dădea poliției tot felul de informații false. General-guvernatorul Kievului, după cercetările efectuate, a ajuns la concluzia că nu a fost niciun complot împotriva moșierilor și că totul a fost doar o panică neîntemeiată. Toate aceste zvonuri s-au terminat cu arestarea țăranului Osîp Halaburda, din Troșcin, a orășeanului Zahar Teteria, din Kaniv, și a marinarului în rezervă Trusenko, dar aceștia trei, fiind găsiți nevinovați, au fost eliberați imediat⁵³⁹.

5. Mitul Stepan Bandera

În anul 1959, pe 15 octombrie, la München este ucis cetățeanul german Ștefan Popel. Autopsia a stabilit drept cauză a morții otrăvirea cu un produs chimic pe bază de cianură. Mai târziu poliția a descoperit adevăratul nume al victimei, aceasta era nimeni altul decât liderul naționaliștilor ucraineni.

537 *Ibidem*.

538 *Ibidem*. p. 113.

539 Irîna Bilek, *Тривога над свіжою могилою Тараса Шевченка*, „Ukrainskîi jurnal”, 1986, nr.10, pp. 49-89.

Stepan Bandera, al cărui trup a fost înmormântat în ziua de 30 octombrie în cimitirul Waldfriedhof din München. La doi ani de la moartea misterioasă a liderului naționaliștilor ucraineni, procurorii germani au anunțat că agentul KGB Bohdan Stașînskîi l-a asasinat pe Bandera în conformitate cu ordinele lui Hrușciiov. Stașînskîi a fost acuzat într-un proces care a început în anul 1962, în ziua de 8 octombrie, iar pe 19 octombrie a fost condamnat la opt ani de închisoare. Curtea Federală de Justiție a Germaniei a reconfirmat implicarea serviciilor secrete sovietice în asasinarea lui Bandera⁵⁴⁰. Astfel, pe locul doi, dacă nu chiar pe primul, alături de Taras Șevcenko, se află figura lui Stepan Bandera. Considerat erou în vestul Ucrainei, însă denunțat de Moscova și de separatiștii proruși din estul Ucrainei, el rămâne o figură controversată în istoria poporului ucrainean. În ceea ce-l privește, ucrainenilor li se propun două variante extreme și opuse: criminal de război sau erou național?

Născut în anul 1909, în ziua de 1 ianuarie, în familia unui preot greco-catolic din Starîi Ușrîniv (Ucraina de Vest), Stepan Bandera a fost un politician ucrainean, liderul mișcării de renaștere națională din Ucraina de Vest (Galiția), conducător al Organizației Naționaliștilor Ucraineni (OUN), organizație antisovietică care a înfruntat Armata Roșie și pe seama căreia sunt puse mai multe asasinate politice. Încă din fragedă copilărie Stepan Bandera a fost crescut în spiritul patriotismului ucrainean, în spiritul cultivării tradițiilor și obiceiurilor naționale ucrainene. Tatăl său, preotul Andrei Bandera, avea o bibliotecă foarte mare și casa lor era locul în care se întâlneau intelectualii din localitate, membrii mișcării de eliberare naționale din Galiția. După ce participă la o discuție despre torturile prin care a trecut Olga Basarab⁵⁴¹, micul Stepan începe să se autotortureze. Iaroslav Furs scrie că Marta, sora mai mare a lui Stepan, l-a surprins când își băga sub unghii ace de cusut. Întrebat de tatăl său de ce face asta, copilul a răspuns: „Lupta va continua, iar eu trebuie să fiu gata să suport orice tortură”⁵⁴².

540 Interesant în acest sens este romanul documentar *The Man with the Poison Gun: a Cold War Spy Story* al profesorului Serhi Plohii de la Universitatea din Harvard.

541 Olga Basarab (1889-1924), secretară a Ambasadei Ucrainei în Finlanda, spioană, membră a Organizației Militare Ucrainene, arestată, torturată și lichidată de către poliția poloneză.

542 Iaroslav Furs, *Степан Бандера – людина, особистість, герой*, <http://old.ukr-nationalism.com/> (data consultării: 12.09.2017).

Când începe Primul Război Mondial, micul Stepan împlinește cinci ani. Din anul 1914 și până în anul 1917 prin satul lor trec de patru ori trupele austro-ungare și rusești, iar casa lor este parțial distrusă. În anul 1917 urmează revoluția, pe urmă devine martorul formării Republicii Populare a Ucrainei Occidentale, iar în anul 1918 începe sângerosul război polono-ucrainean care se termină cu ocuparea Galiției de către polonezi. Putem doar să ne imaginăm ce copilărie a avut viitorul lider ai naționaliștilor ucraineni care de mic suferea de reumatism articular, câteodată neputând nici măcar să stea pe picioare, și a cărei copilărie se sfârșește la vârsta de zece ani, când, după moartea mamei sale, care trecuse în eternitate la vârsta de treizeci și trei de ani, lăsând în urmă șapte copii orfani, este nevoit să urmeze școala gimnazială din orașul Strei, unde încă din primele clase își arată aptitudinile de lider. După ocuparea Galiției, naționaliștii ucraineni continuă un război subteran împotriva Poloniei, astfel că în anul 1920 se înființează una dintre cele mai mari organizații ilegale din Ucraina – Organizația Militară Ucraineană (Українська Військова Організація). Pentru a ajunge luptători în UVO, tinerii erau căliți în Organizația Națională de Cercetași „Plast” (organizație care mai există și astăzi în Ucraina). Dar și în această organizație erau primiți doar tineri cu o sănătate de fier și care depășiseră niște obstacole. Din păcate, pentru tânărul Bandera drumul către această organizație era închis. Atunci el încearcă să demonstreze că este mai puternic și mai bun decât oricare dintre membrii organizației de cercetași, continuă să se autoflageleze (se biciuește, își prinde degetele în ușă, chiar se spânzură de câteva ori, punând servitorii să-l ridice repede din laț). După trei încercări eșuate, este primit în „Plast”, unde primește porecla Baba. După terminarea școlii gimnaziale se întoarce acasă, unde în anul 1928 este arestat de poliția poloneză pentru distribuire de manifeste cu ocazia împlinirii unui deceniu de la proclamarea Republicii Populare Ucrainene Occidentale. Avea nouăsprezece ani⁵⁴³. Tot în anul 1928, Stepan Bandera s-a înscris la cursurile Facultății de Agronomie de la Institutul Politehnic din Lvov. Aceasta era una dintre puținele facultăți la care predarea se făcea în limba ucraineană. A fost

543 Stepan Bandera, *Автобіографія*, <http://ukrcenter.com/> (data consultării: 14.09.2017).

membru, în perioada studiilor liceale și universitare, al unor grupuri politice de orientare naționalistă. Unul dintre cele mai active grupuri din această categorie a fost Organizația Naționaliștilor Ucraineni, OUN (Організація Українських Націоналістів).

În anul 1929 Evhen Konovaliț, unul dintre ideologii naționalismului ucrainean, reușește să unească Organizația Militară Ucraineană, Grupul Tineretului Ucrainean Naționalist (Група Української Національної Молоді, ГУНМ), Liga Naționaliștilor Ucraineni (Лігія Українських Націоналістів, ЛУН) și Uniunea Tineretului Național Ucrainean (Союз української націоналістичної молоді, СУНМ) în Organizația Naționaliștilor Ucraineni, OUN. Temându-se să nu fie arestat, Konovaliț, deși a fost ales liderul noii organizații, rămâne în Germania. Imediat după înființarea organizației, Stepan Bandera se înscrie ca simplu membru. La început se ocupă de distribuirea literaturii interzise, iar pe urmă inițiază câteva campanii de propagandă de mare amploare. Prima este campania „Renașterea mormintelor *Siciovîh strilțiv*⁵⁴⁴”, ceea ce simboliza lupta pentru independența Ucrainei de Vest. Următoarea a fost campania împotriva alcoolului și fumatului. OUN invita pe toți ucrainenii să abandoneze fumatul și consumul de alcool, deoarece Polonia deținea monopolul asupra vânzării alcoolului și tutunului (Stepan Bandera nu fuma și nu consuma alcool). Însă viitorul lider OUN a devenit renumit în urma așa-numitei campanii școlare, când elevii au ieșit în stradă cu stegulețe galben-albastre în mâini și au protestat, cerând școli în limba ucraineană. Ecoul acestei campanii a fost auzit dincolo de hotare, ceea ce a ridicat autoritatea lui Stepan Bandera care, în anul 1933, este numit șef al Comitetului Executiv al OUN din Ucraina de Vest, după ce fusese pregătit în anul 1928 în școlile de spionaj ale Abwehr din Gdansk. Devenind șeful Comitetului Executiv, Bandera dezvoltă rețeaua OUN în tot vestul Ucrainei, trasând obiective clare antipoloneze și antisovietice⁵⁴⁵.

544 Siciovi Strilți – unitatea militară formată în anul 1917, inițial din prizonierii austro-ungari de origine ucraineană.

545 Ivan Kazîmirovîci Patruliak, *Створення та діяльність Дружин українських націоналістів*, în *Організація українських націоналістів і Української Повстанської Армії*, coord. S.V. Kulcițkîi, Naukova Dumka, Kiev, 2005, pp. 52-54.

Ca să atragă atenția lumii întregi asupra foametei artificiale (cunoscută și ca Holodomor) cauzate de politica agricolă a guvernului sovietic și a lui Stalin din anii 1932-1933 pe teritoriile locuite de etnici ucraineni, OUN hotărăște uciderea consulului sovietic din Lvov. Numai că tânărul Mikola Lemik, în loc să-l ucidă pe consulul sovietic, îl ucide pe ofițerul serviciilor speciale sovietice, Aleksei Mailov, care venise din ordinul lui Stalin să inspecteze consulatul sovietic din Lvov. Astfel lumea întreagă a aflat de atentatul politic organizat de OUN. Însă al doilea atentat, din anul 1934, de pe 15 iunie, când tânărul Hrihorii Mațeiko, în vârstă de numai douăzeci de ani, îl rănește mortal în Varșovia pe ministrul de interne polonez Bronisław Pieracki, are un ecou și mai mare. Stepan Bandera împreună cu alți doisărezece membri OUN este arestat, iar la încheierea procesului de la Varșovia, care a avut loc în anul 1935, pe 18 noiembrie, primește, împreună cu alți doi camarazi, pedeapsa capitală, care, la procesul de la Lvov din anul 1936, a fost comutată în cele din urmă în închisoare pe viață⁵⁴⁶. În urma celor două procese, autoritatea lui Stepan Bandera a devenit atât de mare, încât poporul ucrainean a început să-i compună cântece și legende, iar OUN a devenit brandul său politic. Din momentul în care s-a trezit în boxa acuzaților de la tribunalul din Varșovia, numele lui se află în epicentrul luptelor verbale. De mai bine de șaptezeci de ani, ucrainenii, polonezii, rușii, evreii și reprezentanții altor naționalități discută locul și rolul său în istorie. Eliberarea lui Bandera din închisoare, în luna septembrie a anului 1939, se datorează naționaliștilor ucraineni formați înainte de război în școlile de spionaj ale Abwehr, după ce administrația poloneză a închisorii a fugit din fața germanilor, însă puterea sovietică îi va distruge întreaga familie la scurtă vreme după ce Polonia răsăriteană va trece în stăpânirea sovieticilor.

După eliberare, Bandera se mută la Cracovia (zona de ocupație germană din Polonia). Aici se căsătorește cu Iaroslava Oparivska (fiică de preot și ea) și tot aici se naște fiica lor, Natalia. Bandera ia legătura cu liderul OUN, Andrii Melnik. Fostul Lider al OUN, Evhen Konovalet, a fost ucis în anul 1938, în ziua de 23 mai, la Rotterdam, din ordinul direct a lui

546 John A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism 1935-1949*, Columbia University Press, 1955, pp. 37-43.

Stalin, de către agentul sovietic Pavel Sudoplatov. Diferențele de opinii dintre cei doi lideri au dus la sciziunea organizației în fracțiunea melnikistă (OUN-M), mai conservatoare și pragmatică, și cea banderovistă (OUN-B), cu o atitudine radicală, revoluționară⁵⁴⁷. La începutul lunii mai a anului 1941, tatăl lui Stepan Bandera a fost arestat, judecat, condamnat la moarte și executat în ziua de 10 mai la Kiev, iar frații săi Oleksandr (doctor în economie al Universității din Roma) și Vasîl (absolvent al Facultății de Filozofie a Universității din Lvov) au fost arestați și internați în lagărul de exterminare Auschwitz, unde au fost uciși de către prizonierii polonezi în anul 1942. La fel și surorile sale, Oksana și Marta-Maria, au fost arestate de către NKVD în anul 1941 și trimise în gulagurile Siberiei. Au fost eliberate de-abia în anul 1960, fără a li se permite să se reîntoarcă în Ucraina. Marta-Maria a murit în Siberia, în anul 1982, dar Oksana s-a reîntors în patrie în anul 1989, unde a murit în anul 2004. O altă soră, Volodîmîra, a fost condamnată la muncă într-un lagăr sovietic între anii 1946-1956. În anul 1956, după ispășirea pedepsei, s-a reîntors în Ucraina. Un alt frate al lui Stepan Bandera, Bohdan, se speculează că ar fi fost omorât de germani în anul 1943, sau de sovietici în anul 1944, însă membrii familiei nu au nici o informație sigură cu privire la moartea lui⁵⁴⁸.

În anul 1941, pe 30 iunie, odată cu sosirea trupelor naziste în Ucraina, Bandera și OUN-B au proclamat independența Ucrainei. În Declarația de Independență era trecut paragraful conform căruia ucrainenii „vor colabora strâns cu Germania Național-Socialistă, sub conducerea lui Adolf Hitler, care creează noua ordine în Europa și în lume”⁵⁴⁹. Gestapoul și Abwehrul au încercat să-i protejeze oamenii lui Bandera, deoarece fiecare organizație încerca să-i folosească pentru atingerea propriilor obiective. Hitler avea să hotărască însă, în luna septembrie a anului 1941, după ce armata germană a traversat Niprul, că nu mai are nevoie de sprijinul ucrainenilor în lupta împotriva sovieticilor și, ca atare, nu este nevoie de recunoașterea existenței statului ucrainean⁵⁵⁰. Stepan Bandera a fost arestat de autoritățile

547 Svitlana Ursenko, *Секрети Бандери* (документальний фільм), „Kanal 1+1” 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=ZBhpFofYGPs>, (data consultării: 15.09.2017).

548 Armstrong, *op. cit.*, pp. 72-84.

549 Ursenko, *op. cit.*

550 *Ibidem*.

germane pe 5 iulie 1941 și trimis la Berlin. Imediat după aceea a fost arestat și președintele proaspăt proclamatului stat ucrainean, Iaroslav Ștețko. Relațiile dintre OUN și Germania ajunseseră la un nivel atât de scăzut, încât un document nazist din 25 noiembrie 1941 afirma că „toți membrii mișcării Bandera trebuie să fie arestați de îndată și, după un interogatoriu cuprinzător, lichidați...”⁵⁵¹

Atacurile împotriva populației pașnice ucrainene au crescut în intensitate, iar opțiunea răspunsului militar pe măsura opresiunii devenise necesară. OUN a ținut un congres în luna februarie a anului 1943. În cadrul acestei întâlniri s-a luat hotărârea creării aripii militare a OUN-B – Armata Insurecțională Ucraineană (Українська Повстанська Армія, UPA)⁵⁵². În anul 1944, în luna septembrie, Bandera a fost eliberat, germanii sperând că acesta din urmă va mobiliza populația ucraineană la luptă împotriva forțelor sovietice aflate în înaintare. Bucurându-se de sprijinul germanilor, acesta și-a stabilit cartierul general la Berlin. Germanii au asigurat aprovizionarea OUN-B și Armatei Insurecționale Ucrainene cu arme și echipamente militare. Pentru sprijin, au fost desemnați militari pregătiți pentru actele de sabotaj și strângerea de informații în spatele liniilor sovietice. De asemenea, o serie de lideri ai OUN-B au fost transportați pe calea aerului în spatele liniilor sovietice la începutul anului 1945⁵⁵³. După terminarea războiului, familia lui Stepan Bandera, care s-a mai îmbogățit cu doi copii (fiul Andrei și fiica Lesia), este nevoită să trăiască sub diferite nume și să-și schimbe foarte des domiciliul până în anul 1954, când se stabilește pentru totdeauna la München, unde Stepan este ucis în data de 15 octombrie 1954⁵⁵⁴.

Aceasta ar fi pe scurt istoria lui Stepan Bandera – cel mai iubit și cel mai urât om din Ucraina, care a devenit simbolul mișcării de eliberare națională. Istoria ucraineană nu are nicio figură atât de profundă și de compromisă care să împartă poporul ucrainean în două tabere. După proclamarea

551 *Ibidem*.

552 Despre crearea UPA scrie Andrii Kokotiuha în cartea *Червоний, Klub simeinoho dozvillia*, 2012.

553 *Ibidem*.

554 Oles Ianciuk, *Атентат. Осіннє вбивство у мюнхені* (документальний фільм), „Studia Oles’ film” 1995, <https://www.youtube.com/watch?v=M1kOprGoA7U>, (data consultării: 15.09.2017).

independenței, numeroase organizații de tineret, politice și civice au primit numele lui. Unul dintre numele informale al orașului Lvov este „Banderstadt” (orașul lui Bandera), iar în regiunea Volînia are loc Festivalul de Muzică Banderstadt. Despre Stepan Bandera s-au făcut două filme artistice și zeci de filme documentare, s-au scris o mulțime de cărți, iar în anul 2009, cu ocazia aniversării a o sută de ani de la nașterea lui, compania ucraineană de telecomunicații „Ukrpošta” a emis un plic comemorativ, precum și un timbru cu Stepan Bandera. De asemenea, anul 2009 în regiunea Ternopol a fost declarat „Anul Stepan Bandera”, la fel și anul 2014. Începând din anul 2007, mii de membrii ai partidului „Svoboda” aniversează anual ziua de naștere a lui Stepan Bandera, organizând pe 1 ianuarie, în centrul Kievului, un marș al torțelor aprinse. În anul 2012 Consiliul regiunii Lvov a devenit inițiatorul premiului „Stepan Bandera”, iar din anul 2014, pentru studenții Universității Naționale Politehnice din Lvov, a fost fondat Premiul „Eroul Ucrainei Stepan Bandera”.

În cinstea lui Stepan Bandera s-au ridicat douăzeci și patru de monumente și s-au înființat șase muzee. Numele lui este purtat de două mari buleverde din orașele Kiev și Ternopol, iar în douăzeci și două de orașe și foarte multe localități rurale există străzi care-i poartă numele și el a fost numit cetățean de onoare în douăzeci și una de regiuni și orașe mari din Ucraina. În anul 2010, pe 20 ianuarie, președintele Ucrainei, Victor Iușenko, i-a acordat lui Stepan Bandera titlul de Erou al Ucrainei (post-mortem), declarând că „milioane de ucraineni așteaptă asta de mulți ani”. Această decizie a provocat o reacție ambiguă atât în Ucraina, cât și în străinătate. Decernarea titlului a fost declarată ilegală de un tribunal, în data de 2 aprilie a aceluiași an. Trei zile mai târziu, Curtea Constituțională a Ucrainei a refuzat să înceapă dezbaterile cu privire la constituționalitatea decretului prezidențial de decorare a lui Bandera. Familia lui Bandera a fost informată oficial că tribunalul din Donețk nu a primit nicio cerere oficială din partea președintelui Ianukovîci pentru returnarea distincției⁵⁵⁵. Simpatizanții mișcării Banderiste (banderivți) susțin cu

555 Vezi *Stepan Andriiovici Bandera*, Wikipedia Enciclopedia Liberă, https://ro.wikipedia.org/wiki/Stepan_Bandera (data consultării: 15.09.2017).

tărie că șeful OUN a fost demonizat intenționat de puterea sovietică pentru simplul fapt că a luptat pentru independența Ucrainei, iar acum mass-media rusă, subordonată Kremlinului, continuă aceste mituri pentru a motiva ocuparea peninsulei ucrainene Crimeea și sprijinirea separtiştilor din Donbass. Datele de aniversare (sărbătorirea zilei sale de naștere, la fel și celebrarea morții) readuc clișee de propagandă sovietice vechi și uitate (terorist, trădător, colaborator), prezentate ca o „nouă viziune” a istoricilor. Acestor clișee li se adaugă mereu noi și noi stereotipuri: politician distructiv și schismatic; lider autoritar care nu acceptă valori democratice; om care nu este direct implicat în mișcarea de eliberare în masă din jumătatea secolului al XX-lea⁵⁵⁶.

Stereotipul cel mai puternic susținut astăzi în societatea ucraineană este teza conform căreia Stepan Bandera nu poate fi considerat un erou național, deoarece nu a participat direct la lupta pentru eliberare. Mai întâi a fost prizonier al închisorilor poloneze, iar mai târziu în lagărele de concentrare naziste, pe urmă un emigrant politic care nu a fost în măsură să influențeze situația din Ucraina. „Luptele verbale” dacă Stepan Bandera a fost erou național sau criminal de război continuă și cu siguranță vor continua mulți ani de acum încolo, însă pentru ucraineanul de rând nu au nici o importanță. Poate că a fost și una și alta, sau poate nu se poate încadra în niciuna dintre aceste categorii, cu toate acestea el a urmărit un țel patriotic – independența Ucrainei și înlăturarea pericolului bolșevic. „Stepan Bandera este doar un simbol al luptei” – această expresie a devenit cheia reflecției contemporane în legătură cu Bandera⁵⁵⁷.

În istoria oricărui popor există figuri ale căror nume sunt cunoscute fiecărui cetățean, cu care el se mândrește și îi consideră întemeietori ai neamului sau eliberatori de sub jugul popoarelor străine. Încă fiind în viață, numele acestor figuri pot fi înconjurate de legende, iar cu trecerea deceniilor și secolelor numărul acestor legende crește, încât devine dificil să se distingă adevărul de ficțiune. Scriitoarea Halîna Hordasevici, care a scris o carte despre Stepan Bandera, se întreabă: „Care dintre isto-

556 Volodîmîr Viatovîci, *Бандера: старі та нові міфи*, <http://www.cdvr.org.ua/> (data consultării: 22.08.2017).

557 *Ibidem*.

rici ar afirma acum că a trăit cu adevărat pe lume: regele englez Arthur, cavalerul francez Roland sau eroul kievean Danîlo Kojumiaka?”⁵⁵⁸ Jeanne d’Arc cu siguranță este o figură istorică, dar a salvat ea cu adevărat Franța, dacă după moartea ei războiul a durat încă optsprezece ani? Oamenii au nevoie de astfel de exemple istorice de patriotism și jertfe mari. Fiecare italian vorbește cu mândrie de Garibaldi, mexicanii de Pancho Villa, sud-americanii de Simon Bolivar, și exemplele pot continua. Ucrainenii, de asemenea au eroii săi mitizați, iar unul dintre aceștia este Stepan Bandera.

6. Mitul poporului comun rus

După ce am analizat câteva dintre cele mai importante mituri care favorizează statalitatea, independența și conștiința națională a poporului ucrainean, am dori să analizăm și câteva mituri care au fost create în defavoarea ucrainenilor. În declarațiile sale despre Rusia, Otto von Bismark spunea: „... este necesar nu numai să separați Ucraina de Rusia, dar și să opuneți Ucraina Rusiei, să învrăjmășiți două părți ale unuia și aceluiași popor și să priviți cum frații se vor omorî între ei. Pentru a face acest lucru, trebuie doar să găsiți și să hrăniți trădătorii în rândul elitei ruse și cu ajutorul lor să modificați conștiința unei părți a mării națiuni într-o asemenea măsură, încât ei vor urî tot ce e rus, neamul rus, fără să-și dea seama. Restul e o chestiune de timp”⁵⁵⁹. Să vedem cât de mult s-au împlinit profețiile „Cancelarul de fier” al Imperiului German. În romanul politic *1984* George Orwell spune: „Cine controlează trecutul, controlează viitorul”⁵⁶⁰. Aceasta este de fapt una dintre frazele cheie ale romanului –, ideea care fundamentează teoria lui Orwell cu privire la extraordinara putere pe care o dețin regimurile totalitare. Credem că acesta ar fi cel mai potrivit răspuns

558 Halîna Hordasevîci, *Степан Бандера: людина і міф*, Apropi, Lvov, 2008, pp. 7-8.

559 Declarațiile lui Otto von Bismarck despre Rusia, <http://ecology.md/md/page/declaratiile-lui-otto-von-bismarck-despre-rusia>, (data consultării: 22.06.2018).

560 George Orwel, *O mie nouă sute optzeci și patru (1984)*, Univers, București, 1991, p. 218.

la întrebarea: de ce se tot discută dacă populația statului din Kiev sau din Novgorod era rusă, ucraineană, rusă sau belorusă?

La fel ca în binecunoscutele cuvinte ale cronicarului moldovean Grigore Ureche: „noi de la Râm ne tragem”, orice rus sau ucrainean va spune cu mândrie că se trage din Rusia Kieveană – cel mai timpuriu stat al slavilor estic dominat de orașul Kiev, actuala capitală a Ucrainei, statul predecesor al celor trei națiuni slave răsăritene din zilele noastre: Belarus, Ucraina și Rusia. *Cronica vremurilor de demult*, cunoscută și sub numele de *Cronica lui Nestor*, – o istorie a Rusiei Kieveane de pe la 850 până la anul 1110, scrisă prin anul 1113 în Kiev, – este considerată una dintre sursele fundamentale folosite pentru interpretarea istoriei timpurii a slavilor răsăriteni și începe cu presupusa plecare a slavilor din Babilon. Suntem întru totul de acord cu profesorul M. Dmitriev, conducătorul Centrului de Ucrainistică și Belorusistică de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moscova, care, în zilele de 3-5 aprilie 2008, a organizat conferința *Ucraina și Rusia: istoria și imaginea istoriei* și care, în cadrul mesei rotunde *Intelectualitatea ucraineană și cea rusă în prezent: perspectivele și dificultățile dialogului*, fără să se dezică direct de concepția vechii naționalități comune rusești, a făcut următoarea remarcă: „Discuția dacă populația statului din Kiev sau din Novgorod era ucraineană, rusă sau belorusă și-a pierdut de mult orice sens. Continuitatea etnică dintre statele din Kiev sau Novgorod și cnezatele ulterioare nu reprezintă o continuitate a populației slave care, pe întreg teritoriul, s-a amestecat cu grupuri neslave, ci o continuitate a memoriei istorice și, parțial, a numelui etnic”⁵⁶¹.

Începând din secolul al XIX-lea, odată cu apariția conștiinței naționale a ucrainenilor, a apărut și nemulțumirea că Rusia își însușește „gloria Statului Kievean”. Încă din anul 1906 renumitul istoric ucrainean Mihailo Hrușevskîi, care în 1918 va fi numit primul președinte al Republicii Populare Ucrainene, în lucrarea sa, *Історія України-Руси* (Istoria Ucrainei- Rusiei), formată din zece volume, consideră că Rusia și poporul rus nu au nici o legătură cu Statul Kievean și că, prin acordarea unui loc central

561 Stanislav Kulcițkîi, *De ce urmărea să ne distrugă? Stalin și Holodomorul ucrainean*, titlul în original Ed. Grupului Ucrainean de presă SRL, Kiev, 2008, p. 47.

Kievului în trecutul Rusiei, înseamnă nu numai ștergerea meritelor ucrainenilor-poliani⁵⁶², ci și împiedicarea găsirii adevăratelor rădăcini ale popoului rus. Am dori să prezentăm și punctul de vedere al unei personalități din cultura rusă și îl vom lua ca exemplu pe Vissarion Grigorievici Belinski, care considera că Malorusia, adică Ucraina, nu a fost niciodată un stat și în consecință, nici istorie, în sensul strict al acestui cuvânt, nu a avut...

După descompunerea Uniunii Sovietice și crearea statelor independente ucrainean și belarus, istoricii și lingviștii ucraineni, ruși și beloruși, analizând fără prejudecăți perioada veche a istoriei popoarelor slave de răsărit, de multe ori au căzut de acord că o națiune protorusă (paleorusă) nu a existat, ci au fost mai multe triburi slave de răsărit, cu limbi apropiate ca structură, însă diferite. Savantul rus O. Șahmatov considera că limba rusă s-a dezvoltat la Kiev și s-a finalizat la Moscova⁵⁶³. Desigur că suntem de acord cu cele spuse de savantul rus, că pe teritoriile Statului Kievean se vorbea o singură limbă – paleobulgară (pe care mulți dintre istoricii ruși o numesc paleorusa), dacă aceasta se referea la limba folosită în biserică și în administrație, fiind răspândită ca urmare a eforturilor lui Chiril și Metodie de a propaga creștinismul printre slavii de răsărit, limba în care erau scrise și cărțile religioase ortodoxe, dar această limbă nu era vorbită de poporul care continua să vorbească graiurii diferite, deși înrudite.

Unii dintre savanții ruși continuă și în ziua de azi să scoată în evidență uniformitatea culturii, limbii, obiceiurilor acestui popor „rus vechi”, numai că, în locul concepției unității tuturor slavilor, care constituia instrumentul diplomatic al Rusiei de dinainte de revoluție, precum și al concepției inventate în vremurile sovietice despre vechea naționalitate unică rusă (care era efectivă atât timp cât Rusia, Ucraina și Belarus făceau parte din același stat), a apărut concepția poporului comun rus. „Aici nu avem de a face cu nimic nou, deoarece aceasta era o parte componentă a concepției unității tuturor slavilor, doar că acum velikorușii au devenit ruși, iar malorușii ucraineni”⁵⁶⁴. Astfel, Statul Kievean continuă să fie obiect de dispută

562 Hrușevskii consideră că ucrainenii sunt urmașii direcți ai polianilor, tribul care a jucat un rol dominant în istoria Statului Kievean.

563 <http://booksshare.net/index.php?id1=4&category=linguistics&author=jovtobruhma&book=19791&page=6>, (data consultării: 10.11. 2014).

564 Kulcițkîi, *op. cit.*, p. 47

între ruși și ucraineni, la fel ca și binecunoscuta epopee *Cuvânt despre oastea lui Igor*, pe care și unii și alții o consideră un important document de literatură veche a națiunii respective. Alina Nowicka-Jeżowa afirmă în *Mitul celor trei frați...*, că, din punctul de vedere al unui benedictin francez care reprezenta știința „și conștiința europeană” a secolului al XII-lea, țările slave constituiau o unitate geografică, etnică și culturală, separată de lumea germanică printr-o frontieră bine trasată. „... Țările slave nu se divizează în state particulare, ci mai degrabă se compun din „ținuturi separate”. Comunitatea se realizează deasupra divizărilor politice și granițelor care nu-și găsesc locul în imaginea arhitepală în formare”⁵⁶⁵.

7. Mitul „fratelui mai mare”

După cum am putut observa din subcapitolele anterioare, formarea Statului Kievean a avut loc în anul 882, formarea cnezatului Galiției în anul 1199, iar în anul 1917 a fost fondată Republica Națională Ucraineană. La 30 iunie 1941 a fost proclamată Declarația de independență a Ucrainei, iar independența față de URSS a fost înfăptuită în ziua de 24 august 1991. Cu aproape un secol în urmă (în anul 1917), Ucraina a avut parte de o schimbare radicală: protestul unor oameni nemulțumiți de situația economică existentă s-a transformat într-o revoluție care a schimbat viața a milioane de oameni din Rusia. După anul 1917, Ucraina a fost înglobată în Rusia sovietică, iar în 1941 i s-a acordat statutul de republică independentă. Aproape șaptezeci de ani s-a aflat sub dominația Uniunii Sovietice și numai după căderea comunismului sovietic, la 24 august 1991, și-a recăștigat totala independența. Întemeietorii și cârmuitorii Uniunii Sovietice au produs o adevărată dramă prin trimiterea forțată pe teritoriul Ucrainei a mii de ruși. Decenii de-a rândul o nenumărată mulțime de oameni au fost dezrădăcinați din diverse locuri ale Uniunii Sovietice și trimiși forțat în alte locuri de pe marea hartă a acestui imperiu.

În discuțiile sale cu criticul literar și jurnalistul german Egon Alt, Iuri Andruhovîci povestește despre relațiile pe care le aveau locuitorii din Iva-

⁵⁶⁵ Nowicka-Jeżowa, *op. cit.*, p. 57.

no- Frankivsk cu rușii ce locuiau în orașul lor, de pe strada Vladimir Maia-kovski. Toți vorbeau limba rusă, erau ofițeri cu familiile lor, generali și tot felul de șefi – aceia pentru care locuitorii orașului, peste o jumătate de secol de la venirea lor, rămâneau „de-ai locului”: „Și nici nu m-aș mira, dacă nepoții lor încă îi numesc la fel pe galițieni. În această denumire parcă nici nu există ceva peiorativ – e ok! «De-ai locului» nu înseamnă cu opt degete, nici cu coarne sau cu patru picioare. De-ai locului înseamnă că sunt din acel loc”⁵⁶⁶. Pentru Iuri Andruhovîci această denumire „de-ai locului” nu însemna de-ai noștri, ci ceva străin, o metodă de înstrăinare, de diferențiere. În schimb, galițienii „de-ai locului” îi numeau pe ruși peiorativ, fără să-și ascundă disprețul: „moscali”. „Probabil acesta era dreptul celui asuprit”. Deși, la prima vedere, se părea că nu există nici o discriminare, rușii îi țineau pe localnici tot timpul într-o stare de tensiune, iar acest lucru se datora faptului că simțeau ura ascunsă pe care o nutreau localnicii față de sistem. Sistemul era numai și numai al lor, nu era și al localnicilor, nu era comun tuturor. Ei profitau de posibilitățile pe care le ofereau carierele, la care câteodată îi permiteau să ajungă, ce-i drept, și câte unui localnic, dar numai în cazul când acesta servea sistemul. Starea de tensiune în care îi țineau pe localnici însemna ceva de genul „cât timp stați cuminiți și vă înghițiți mucii în tăcere, noi suntem buni cu voi, dar, dacă faceți mișcări bruște, o să vă arătăm cine-i stăpân aici”⁵⁶⁷.

În eseul său *Про братів, росіян і братів росіян* (Despre frați, ruși și frații ruși) din volumul *Тут похований Фантомас* (Aici este îngropat Fantomas), același Iuri Andruhovîci descrie o scenă din viața lui de student, când în căminul studențesc al Institutului de Literatură din Moscova („în acest labirint de șapte etaje ridicat în mijlocul monstruoasei capitale, în inima atinsă de putreziciune a imperiului existând încă numai pe jumătate”, după cum îl descrie în romanul *Moscoviada*⁵⁶⁸), un coleg al său din Bașkiria⁵⁶⁹ l-a invitat de kurban bayram⁵⁷⁰ să guste dintr-o „șuncă deosebită” din carne de cal. Bașkirii sunt un popor de călăreți, caii îi

566 Iuri Andruhovîci, *Тасмниця*, Folio, Kiev, 2017, p. 37.

567 *Ibidem*.

568 Iuri Andruhovîci, *Moscoviada*, Ed. Alfa, București, 1997.

569 Republica Bașkortostan.

570 Sărbătoarea Sacrificiului.

însoțesc de-a lungul vieții lor. Copiii bașkirilor de abia reușesc să umble pe picioare, că se și cațără pe cai, și au niște cai frumoși și puternici care îi slujesc până la sfârșitul vieții. Colegul bașkir îi povestea lui Andruhovîci că, atunci când calul îmbătrânește, este scutit de poveri fizice și trimis la așa-numita „îngrășare”, unde este hrănit bine și se odihnește. Ultimele luni din viața unui cal sunt un fel de pensie, o odihnă binemeritată, după care este sacrificat, iar din carnea lui se prepară șunca, cu care tocmai îl servea:

În acel moment, în camera colegului meu bașkir a intrat un alt coleg de-ai noștri, poetul rus pe care în romanul *Moscoviada* l-am numit Iejevkin.

- Ia loc, i s-a adresat bașkirul, și gustă din șunca mea din carne de cal.

La această invitație Iejevkin a scuturat mândru din întreaga sa claie de păr creș și a spus:

- Rușii nu-și mănâncă frații!

Nici până-n ziua de astăzi nu mă satur de admirat acea frază. Dacă ar fi după mine, aș scrie peste tot unde aș putea cu litere gigantice această frază. De exemplu, pe fiecare tanc rusesc. Sau cel puțin la intrare în fiecare abator⁵⁷¹.

În articolul *Соціологія: українці і росіяни вже не «брати»* (Sociologia: ucrainenii și rușii nu mai sunt „frați”), publicat pe site-ul Vocea Americii la data 09. 02. 2015 și preluat de Radio Svoboda, binecunoscutul sociolog ucrainean Volodîmîr Paniotto, directorul general al Institutului Internațional de Sociologie din Kiev, declară: „Este evident că atitudinea ucrainenilor față de Rusia s-a înrăutățit. Războiul real pe care îl vedem forțează din ce în ce mai multe persoane să aibă sentimente negative față de Rusia. Este aproape surprinzător că atitudinea lor nu s-a înrăutățit și mai mult, având în vedere că majoritatea populației ruse susține acest război”⁵⁷². Desigur, nu este pentru nimeni nici un secret, de la omul simplu

571 Iuri Andruhovîci, *Тут похований Фантомас*, Discurs, 2010.

572 *Соціологія: українці та росіяни більше не брати*, <https://www.radiosvoboda.org/a/26837157.html> (data consultării: 24.02.2015).

până la sociolog, cu toții am observat că ucrainenii au început să-i trateze pe ruși din ce în ce mai rău, iar rușii – pe ucraineni. În primul rând este de vină războiul, iar, în al doilea rând, propaganda. Sondajele pe care le-au făcut în paralel sociologii ucraineni și ruși – Institutul Internațional de Sociologie din Kiev și organizația neguvernamentală de cercetare sociologică Levada-Ţentr din Moscova –, arată că la întrebarea „Ce simțiți față de Rusia?”, cei mai mulți ucraineni au răspuns: „Cel mai potrivit cuvânt este: ură! – De ce? – Evident, din cauza războiului!” Pe locul doi a fost răspunsul: „Rusia este un stat agresiv care nu-și respectă obligațiile internaționale, dar poporul rus ne este popor frate și poporul nu este de vină. Putin e de vină. El trebuie să răspundă. Rușii sunt oameni la fel ca și noi, nu ar trebui să-i urâm”. Pe locul trei a fost răspunsul: „Nu ură e cuvântul potrivit, ci un fel de dispreț, un fel de respingere a oricărui contact cu ei”. Între ucraineni și ruși „sentimentele de fraternitate” s-au răcit. Sociologii au remarcat schimbări radicale în atitudinea celor două națiuni. Potrivit acestora, ponderea ucrainenilor care aveau o atitudine foarte bună sau în general bună față de Rusia a scăzut brusc. Înainte de anexarea Crimeei, în februarie 2014, procentul acestora era de 78%. Astăzi acesta a atins un minim istoric de 36,5%, în schimb, procentul celor care își exprimă ostilitatea față de vecinii din nord este de 47,5% din populația Ucrainei. Dar nu numai ucrainenii și-au pierdut dragostea față de ruși, ci și rușii și-au schimbat părerile lor bune pe care le aveau despre ucraineni. „Doar un procent de 24% din populația Rusiei are o atitudine pozitivă față de ucraineni”, notează același Volodîmîr Paniotto. Cât despre o unire a Ucrainei cu Rusia, la asta spera 7% din populația Rusiei și 3% din populația Ucrainei. Sociologii sunt de părere că, datorită tulburărilor actuale, nu mai există nici o cale de întoarcere spre fosta „dragoste frățească”⁵⁷³.

Imediat după protestele pro-europene din Ucraina (începute de către studenți, cărora în scurt timp li s-au alăturat partidele din opoziție și alte grupări proeuropene), denumite și Euromaidan, care au început în noaptea de 21 noiembrie 2013, când o mulțime de cetățeni ucraineni a început să protesteze la Kiev ca răspuns la decizia guvernului ucrainean de a

573 *Соціологія: Українці та росіяни більше не брати*, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26837157.html>, (data consultării: 01.03.2015).

suspenda procesul de pregătire pentru semnarea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană și Acordul de Liber Schimb cu aceasta, a apărut un cântec pe versurile scrise în limba rusă de poeta ucraineană Anastasia Dmîtruk, care s-a bucurat de un succes enorm pe You Tube, intitulat *Никогда мы не будем братьями!* (Niciodată noi nu vom fi frați). Cântecul a mai fost denumit și *Гімн вільних народів* (Imnul popoarelor libere) și a fost preluat de o mulțime de trupe rock ucrainene. Cântecul începea cu cuvintele:

Никогда мы не будем братьями
ни по родине, ни по матери...

Niciodată noi nu vom fi frați,
nici după patrie, nici după mamă...

În această poezie, tânăra autoare vorbește în numele poporului ucrainean ce nu mai dorește să fie frate cu poporul rus, deoarece acesta s-a autodenumit „fratele mai mare”. Poporului ucrainean i-a fost dat să fie „fratele mai mic” și nu mai dorește să fie frate cu poporul rus care, deși este enorm, nu este măreț, deoarece nu cunoaște cuvântul „libertate”, fiind din fragedă copilărie încătușat în lanțuri, de aceea este mereu invidios și, într-o zi, această invidie o să-l sufoc:

У вас Царь, у нас Демократия.
Никогда мы не будем братьями.

Voi aveți un țar, noi avem Democrație.
Niciodată noi nu vom fi frați⁵⁷⁴.

La această poezie au răspuns mulți poeți ruși, unii cu răutate, alții în batjocură sau pur și simplu prin parodiere. Însă niciunul nu a răspuns asemenea poetului Leonid Kornilov⁵⁷⁵, prin niște versuri care, la prima vedere, par a fi pline de dragoste fraternă, și poate în viziunea poetului chiar sunt, în care spune că ucrainenii sunt cei de la margine, făcând aluzie la numele țării – Ucraina (țara de la margine), iar rușii sunt fără de margini, însă el (poporul rus) stă alături de ea, deoarece știe cum se simte ea acolo la margine, sub scuturile cu zvastică. De data aceasta se referă la ucrainenii

574 Anastasia Dmitriuk, *Никогда мы не будем братьями*, <https://www.youtube.com/watch?v=QCoRKUnHidw>, (data consultării: 24.02.2015).

575 Leonid Kornilov, *Ответ украинке*, <https://www.youtube.com/watch?v=YcTR-ceGMRHI>, (data consultării: 24.02.2015).

care au luptat alături de germani împotriva Armatei Roșii; și dacă poporul ucrainean dorește să fie mai mare, întâi trebuie să-i permită poporului rus să-l acopere cu pieptul său împușcat, cum a făcut asta întotdeauna și la timp, dar acum nu mai sunt acele vremuri, ucrainenii, fără să-și dea seama, se află în ghearele corbilor și, de frică și durere, uită de strămoșii lor comuni. Ucrainenii și rușii sunt neamuri, însă nu văd aceste lucruri din cauză că ochii lor sunt plini de lacrimi. Însă poporul rus își va șterge lacrimile pe ascuns și va strânge poporul ucrainean la pieptul său și se va duce să lupte pentru fericirea acestuia – „în războiul tău”. „Tu ai găsit în mine un vinovat,/ dar eu îți doresc numai bine!”.

Dintre mii de astfel de dialoguri care au umplut site-urile, blogurile și forumurile am ales unul literar, între doi autori cunoscuți. Desigur, versurile amintite mai sus nu pot să nu ne ducă cu gândul la „cel mai bun și talentat poet al epocii noastre sovietice”, după cum îl elogiase Iosif Vissarionovici Stalin pe Vladimir Vladimirovici Maiakovski („copil al secolului”, – poetul care, după unii cercetători, a săvârșit una dintre cele mai mari revoluții literare cunoscute de istoria literaturii universale), care, dacă nu s-ar fi sinucis în 1930, cu siguranță ar fi fost ucis în 1933 pentru poezia *Dolg Ukraine* (Datori Ucrainei), poezie ce pare mult mai actuală astăzi decât în anul 1926, când a fost scrisă⁵⁷⁶. De atunci parcă nici nu s-au schimbat prea multe. A dispărut steaua roșie în cinci colțuri, dar atitudinea rușilor față de Ucraina și față de ucraineni a rămas aceeași. Deși era considerat un poet al epocii sovietice, Maiakovski, pe lângă patosul comunist, vedea în Ucraina fumurile care ieșeau pe coșurile uzinelor metalurgice și barajele hidrocentralelor ca fiind ucrainene, nu sovietice. Îi invita pe ruși să cunoască cultura ucraineană și chiar să învețe limba!

Jurnalistul și analistul politic rus Evgheni Kiseliiov, fost director general al companiei de televiziune NTV și fost redactor-șef al publicației „Moskovskie novosti”, este cel care a declarat: „Nu vreau să fac parte din țara care agresează militar Ucraina, mi-e rușine să fiu cetățean rus. Locuiesc și lucrez de multă vreme în Ucraina, mă consider jurnalist și expert ucrainean, dar nu am vrut să primesc cetățenia ucraineană din mâna lui Ianukovîci, – cunoș-

576 Cf. Irîna Moisei, *Володимир Маяковський*, „Naș golos”, București 2011, nr. 206, pp. 11-12.

team valoarea adevărată a acestui om”⁵⁷⁷. El se întreabă: «Fratele mic», cum numesc unii Ucraina, este o țară apropiată și cunoscută (fratelui mare) rușilor?”. Tot el răspunde la această întrebare: „Cel mai bun răspuns la această întrebare l-a dat în anul 1926 poetul Maiakovski în poezia *Datori Ucrainei*”⁵⁷⁸. Maiakovski spune că rușii știu dacă Chaplin fumează, dacă dă pe gât un păhărel, cunosc ruinele Italiei, știu pe de rost culoarea cravatei lui Michael Douglas, dar cunosc rușii fața Ucrainei? După părerea lui Maiakovski, rusul nu are cunoștințe prea profunde, acordă puțin respect celui de alături. Știe foarte bine ce gust are ciorba ucraineană, mai știe cum e la gust slănina ucraineană, dar, în domeniul culturii, nu prea are cunoștințe vaste. În afară de cei doi Tarași – Bulba și binecunoscutul Șevcenko –, „poți să-l pui la zid, că nu scoți nimic de la el. O să-ți spună ceva de o să înghețe apele, două trei curiozități, câteva anecdote. „Iar eu îmi spun: Tovarășe moscal, nu-ți arăta colții Ucrainei”.

Meciurile de fotbal dintre Dinamo Kiev și Spartak Moscova sunt comparate de Andruhovîci cu Războiul de Independență, pierderea unui meci al echipei Dinamo Kiev în fața echipei ruse era o mare tragedie națională pentru ucrainenii (ceea ce nu se întâmpla dacă Dinamo Kiev pierdea în fața unei echipe din altă țară). Iată cum descrie un asemenea moment Iuri Andruhovîci, în romanul său autobiografic *Тасмниця* (Misterul):

În '69, când Dinamo Kiev a pierdut în fața lui Spartak Moscova, a fost un coșmar, nu un meci de fotbal. Se apropia următorul meci, iar noi speram într-o revanșă și am trăit cu această speranță câteva săptămâni la rând. Pentru noi, cei din Ucraina de Vest, aceste meciuri erau ceva de genul Războiului de Independență. De trei ori la rând am câștigat acest război. De aceea câteva săptămâni am vorbit numai despre acest meci – la școală, acasă, peste tot. Extaziat, număram zilele câte rămăseseră până la acest eveniment. La ore schițam scheme de amplasare a jucătorilor, tot felul de interacțiuni și variante posibile. Ajungeam la o singură variantă: Dinamo tre-

577 Lina Grău, *Mi-e rușine că sunt cetățean rus*, <http://www.europalibera.org/content/article/25316138.html> (data consultării: 10.03.2015).

578 Vladimir Maiakovski, *Вибрани сіпуй*, Multimediiное izdatelstvo Strelbițkogo, 2015, p. 32.

buia să câștige și să ocupe primul loc. Închideam ochii și vedeam minunatele mingi care zburau în plasa porții lui Spartak – Sabo, Turiancîk, Bișoveț! A fost o toamnă teribilă, un sfârșit de octombrie sau poate chiar noiembrie, ploaia rece nu se oprea deloc, – nici în Kiev, nici în Frenîk⁵⁷⁹, nici în întreaga Ucraină. Tata a umplut casa de prieteni, ne-am așezat în fața televizorului, nu știu de ce, foarte siguri că Dinamo Kiev va învinge, căci altfel nu se putea. O să învingă, dar într-o luptă foarte grea, eram cu toții de acord. La jumătatea primei reprize Osianin ne-a dat un gol după un contraatac. Nici moscalilor nu le venea să creadă de norocul lor. Din minut în minut așteptam ca Dinamo să le răspundă cu un gol, pe urmă cu al doilea și al treilea. Mingea de-abia se rostogolea pe teren, oprindu-se în noroaie. Nu se putea juca nici un fel de fotbal, – nici forțat, nici combinat. Totul pierdea în insuportabilul aluat mlăștinos, sub recile puhoaie. Dinamo ataca spasmodic și disperat poarta echipei moscovite, însă, în acea seară, nici o minge frumoasă nu a intrat în poarta lor. Nici măcar o minge urâtă, sau măcar o minge. Vreo douăzeci de minute m-am dat de ceasul morții, iar tata, groaznic de palid la față, a strigat la mine „Termină!”. Niciodată nu țipase la mine până atunci și nicodată nu-l văzuse atât de abătut și palid. Eu nu m-am oprit din plâns, deoarece nu puteam. Și, când s-a terminat (fluierul final, un singur oftat ucigător, un singur geamăt al tribunelor, transformarea ploii în lapoviță și acea bucurie tătărească rea pe mutrele nerușinate ale celor de la Spartak), deodată am simțit că ceva se rupe în mine – s-a întâmplat imposibilul –, cineva a murit, ceva a murit, a dispărut ceva de pe lume, Rusia, Rusia, cățeaua de Rusie din nou ne-a tras-o, muscalii ne-au făcut-o, vai și amar de pescărușul ce și-a scos puii. Plânsul meu era plânsul Ucrainei și s-a transformat într-un bocet, tata a trântit ușa și a dispărut împreună cu întreaga sa companie în întunericul ploios, noaptea am avut temperatură și am vomitat întruna, iar el s-a întors acasă de-abia dimineață beat, ud și murdar...⁵⁸⁰

579 Ivano-Frankivsk.

580 Andruhovîci, *Тясниця*, p. 43.

În romanul *Ucide arbitrul!*, primul roman al fraților Vladimir și Oleg Presniakov (care, la ora actuală, sunt cei mai jucați dramaturgi ruși din lume, după A.P. Cehov), tradus în limba română de frații Vakulovski, întâlnim un sentiment de naționalitate asemănător. Patru tineri (Lunetistul, Pepsi, Hot Dog și Natașa) se hotărăsc să-l omoare pe arbitrul care a nedreptățit echipa de fotbal a Rusiei în finala Campionatului Mondial.

8. Mitul noii Rome ruse

Desigur că nu putem trece cu vederea mitul mesianismului rus, mai ales după ce am vorbit de cel ucrainean. Astfel, ne-am propus să arătăm pe scurt cum a fost înțeles și promovat conceptul de „a treia Romă” în cadrul statului moscovit, care nu a dispărut nici în regimul totalitar, când Moscova, din marea cetate eternă păzită de Dumnezeu, a ajuns o mare capitală a Imperiului Sovietic ce tindea să încorporeze o parte a popoarelor lumii, concept care continuă până în zilele noastre, deoarece schimbările de după 1989 au dat o altă înfățișare mesianismului rus.

Despre conceptul „Moscova – cea de-a treia Romă” au apărut multe lucrări cu caracter general sau special semnate de mulți autori, precum Antoaneta Olteanu, Corneliu Barborică, Adrian Ignat, Bogdan Sillion și alții. Pentru ruși idealul celei de-a Treia Rome se suprapunea peste idealul vechii Rusii, „luminoase și sfinte”, purtătoare și păstrătoare a adevăratelor valori morale și spirituale, a adevăratei credințe, a sfințeniei ortodoxe. Cercetând lucrările autorilor numiți mai sus, am observat că țarul și chiar Biserica oficială erau interesați mai întâi de toate de latura politică a ideii conform căreia Rusia ar fi cea de-a treia Romă, în timp ce poporul rus era interesat doar de valorile spirituale ale acestui concept, potrivit căruia Rusia era păstrătoarea purității Ortodoxiei. Antoaneta Olteanu afirmă că a existat un curent teologic în literatura rusă care a încercat să ridice imaginea Patriarhiei Ruse la nivelul de continuatoare a Bizanțului: „una dintre ideile de bază ale conștiinței naționale ruse în perioada evului mediu o constituie convingerea unanimă că, în afara Rusiei nu există creștinism, astfel fiind posibilă și siguranța naivă, dar marcată de naționalism, că până

și sfinții vorbeau rusește⁵⁸¹. Acest curent a apărut în teologia rusă la inițiativa starețului Filotei, în urma visului său despre gloria celei de-a treia Rome, care nu era alta decât Moscova. Întâia Romă era cea papală, a doua Bizanțul și după ce acesta a fost cucerit de turci, gloria lui a trecut și a născut în Rusia cea de-a treia Romă⁵⁸². Călugărul Filotei îi scrie cneazului Vasili al III-lea o scrisoare în care îi împărtășește viziunea sa despre o „Nouă Romă”, viziune întemeiată pe profeția lui Nestor Iskander, contemporan cu evenimentele din 1453 (căderea Constantinopolului). „El ar fi văzut puterea imperială bizantină concentrându-se într-o flacără ce se ridica deasupra orașului și dispăru la cer”⁵⁸³.

Adrian Ignat consideră că Roma, Constantinopolul și Moscova vor rămâne în istoria culturii și spiritualității universal-creștine ca trei repere „trei popasuri istorice cu influențe majore asupra evoluției istorice a întregii Biserici creștine”⁵⁸⁴. Tot Adrian Ignat susține ideea conform căreia marile națiuni au fost legate sau au primit moștenire o idee căreia i-au slujit. Astfel, Franța a primit ideea catolică a Romei, ceea ce a făcut din ea o mare forță europeană; la fel, și Germania care, împotriva ideii și autorității catolice universale, a ridicat drapelul protestantismului; la slavii de răsărit s-a născut „ideea slavă”⁵⁸⁵. Fiodor Dostoievski considera că ideea slavă reprezintă testamentul unirii general umane, dar nu în spiritul personal, ci al „unirii într-un spirit de adevărată și largă iubire, fără minciună și materialism, pe baza exemplului personal de generozitate pe care poporul rus, aflat în fruntea uniunii libere a tuturor slavilor, este predestinat să-l dea Europei”⁵⁸⁶, ceea ce l-a făcut pe filosoful român Emil Cioran să afirme: „De la profeții evrei și până la Dostoievski, știm că fiecare neam ce-și deschide calea în istorie, luptă pentru o idee a lui și pentru o formă de salvare, pe care o crede universală și definitivă”⁵⁸⁷.

581 Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2004, p. 208.

582 *Ibidem*, p. 225.

583 Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, Ed. Nemira, București, 1995, pp. 176-177.

584 Adrian Ignat, *Cele trei Rome*, Ed. Universitară, București, 2012, p. 358.

585 *Ibidem*, p. 256.

586 Fiodor Dostoievski, *Jurnal de scriitor*, traducere de Adriana Nicoara, Marina Vraciu, Leonte Ivanov și Emil Iordache, Ed. Polirom, Iași, 1997, pp. 261-266.

587 Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, Humanitas, București, 1990, p. 12.

Antoaneta Olteanu consideră că *Povestirile Imperiului Babilonian* au fost născocite sau adaptate pentru a stabili dreptul Rusiei la moștenirea bizantină. „Însemnele imperiale purtate de împărații bizantini erau descrise aici ca fiind aduse din Babilon și se pretindea că un rus a contribuit la descoperirea lor”⁵⁸⁸. Profeții asemănătoare, celei a lui Nestor Iskander datează chiar din perioada Rusiei Kievene. Se spune că, în 1070, la Kiev un mag ar fi profețit că pământul grecesc va fi unde a fost Rusia, iar Rusia va fi acolo unde a fost pământul grecesc⁵⁸⁹. La fel, și prorocirea profetului biblic Daniil despre cele patru împărății a fost și ea un element important pentru constituirea mitului religios: „în timpul acelor împărății, Împăratul Ceresc va înălța o împărăție care nu se va năruie în veacul vecilor, ea va domina și le va înfrânge pe celelalte, iar ea va rezista veșnic” (Daniil, 11, 44)⁵⁹⁰. Din cele de mai sus putem observa că această concepție referitoare la rolul mesianic al Rusiei este mai veche, însă ea începe să dobândească o bază reală în timpul țarului Aleksei Mihailovici (1645-1676), în perioada când are loc anexarea Ucrainei (Malorusiei, Rusiei mici) la Rusia Mare, fapt ce dă un nou impuls acestei idei de mărire și duce la consolidarea convingerii că Rusia are o misiune religioasă bine definită „pe fondul acestei stări de așteptare a explicitării și înfăptuirii acestei misiuni, se dezvoltă întreaga gândire filosofică rusă a secolelor următoare”⁵⁹¹.

Pentru mai bine de un secol, nașterea „cele de-a Treia Rome” a fost descrisă de către istorici ca fiind momentul de cotitură fundamental din întreaga evoluție istorică rusă. Formarea și centralizarea statului moscovit au fost însoțite de apariția teoriei ce demonstrează continuitatea autorității suverane moștenite de la împărații bizantini și lansează ideea că Moscova este cea de-a treia Romă⁵⁹². Mesianismul rus se manifestă în afirmarea unui Hristos rus, într-o rusificare a evangheliei. Nikolai Berdiaev identifică drept trăsătură distinctivă a mesianismului național rus afirmarea apropierii exclusive a poporului de Hristos, recunoașterea întâietății lui în ceea ce-l

588 Olteanu, *op. cit.*, p. 225.

589 *Ibidem*.

590 *Ibidem*.

591 *Ibidem*. pp. 224-225.

592 Ciprian Iulian Toroczkai, *Teologia rusă din diasporă*, Ed. Agnos, Sibiu, 2005, pp. 262-263.

privește pe Hristos. În acesta ar consta, spunea Berdiaev, diferența dintre mesianism și *misionism*. Popoarele ce au chemare sau o misiune, mai ales o misiune religioasă, pot fi mai multe. Dar poporul-mesia poate fi numai unul⁵⁹³. Mesianismul rus a fost un fenomen persistent, apărând cu diferite puteri și diferite forme, în perioade distincte ale istoriei Rusiei. Acesta a fost influențat de mari gânditori ai națiunii ruse, precum Pușkin, Gogol, Dostoievski, Blok și alții... De aici în sânul poporului s-au creat miturile „Sfintei Rusii” și al „sfințeniei conducătorului”. Paul Evdokimov considera că acest nume, „Moscova – a Treia Romă”, nu desemna cu nimic o sfințenie afectivă a rușilor, ci exprima însuși principiul istoriei lor: „ei vor să spună, după Dostoievski, că idealul absolutului este singura forță care mișcă popoarele. Rușii sunt poate cei mai mari păcătoși de pe pământ și, prin păcatele lor, ei se afundă profund în terestru. Dimpotrivă, prin idealul lor de sfințenie, ei sunt în mod maximal fără măsură și fără vreun compromis, în aspectul ceresc. Acest lucru se poate constata în punctul de plecare al conștiinței naționale”⁵⁹⁴.

Antoaneta Olteanu, urmărind evoluția mesianismului rus, marchează câteva momente favorabile acestuia: Acordul de la Krewo, dintre Lituania și Polonia, din anul 1386, și căsătoria polonezei Jadwiga cu marele duce lituanian Jagiello au accentuat antagonismul dintre Moscova și Lituania. Din acel moment Moscova părea îndreptățită să se considere centrul politic al întregii Rusii și unica protectoare a ortodoxiei ruse împotriva latinismului. Împăratul bizantin și patriarhul au fost mereu de partea Moscovei care se lupta împotriva turcilor, demonstrând în felul acesta solidaritatea tuturor ortodocșilor⁵⁹⁵. În anul 1414 împăratul Manuel al II-lea (1391-1425) și-a căsătorit fiul cu fiica lui Vasile I, iar această uniune cu casa imperială din Constantinopol a crescut prestigiul dinastiei moscovite printre ceilalți cneji ruși⁵⁹⁶. Relațiile Moscovei cu Bizanțul nu au fost întotdeauna armonioase. În anul 1439 Vasile I, pentru a-și accentua poziția tot mai importantă din punct de vedere politic, a decis ca numele împăratului grec să fie omis

593 Olteanu, *op. cit.* p. 226.

594 Paul Evdokimov, *Hristos în gândirea rusă*, traducere de Ion Buga, Ed. Symbol, București, 2001, p. 51

595 Olteanu, *op. cit.* pp. 226-227.

596 *Ibidem*.

din liturghie⁵⁹⁷. Apostazia Constantinopolului prin acceptarea Uniunii de la Florența (1439) cu Biserica Catolică a făcut Biserica Rusă mai conștientă de rolul său, de unică apărătoare, puternică, îndreptățită, a credinței ortodoxe. Căderea Constantinopolului a fost considerată de mitropolitul Ioana și de contemporanii săi ca o pedeapsă divină pentru această „apostazie”. Astfel, i s-a oferit lui Vasile al II-lea posibilitatea de a se proclama singur protector al credinței ortodoxe, asumându-și, într-un fel, rolul împăratului din Constantinopol. Astfel se pregătea stadiul final al conducerii politice și religioase a Moscovei, atins sub Ivan al III-lea, Vasile al III-lea și Ivan al IV-lea. Toate acestea urmau să dea naștere doctrinei „Noii Rome”, care a devenit atât de influentă în gândirea rusă⁵⁹⁸. În anul 1492, mitropolitul Zosima deja îl numea pe Marele cneaz, în maniera bizantină, „suveran și autocrat al întregii Rusii, noul împărat Constantin al orașului Constantinopol-Moscova. În 1589 patriarhii din Răsărit au ridicat la rang de patriarhie mitropolia Moscovei, care a intrat astfel în rândul celor mai vechi și mai respectabile jurisdicții ortodoxe. Moscoviții nu ar fi încuviințat niciodată cochetațiile diplomatice cu Roma, la care recurgeau din când în când conducătorii bulgari și sârbi. Ei îi considerau pe greci trădătorii ortodoxiei, deoarece aceștia semnaseră Uniunea de la Florența. Fidelitatea însuflită a rușilor a permis mitului istoric să mai înainteze cu un pas, deoarece era ispititor să afirmi că acum Moscova, și nu Constantinopolul, era centrul providențial al adevăratei credințe creștine⁵⁹⁹.

S-a sugerat de către unii istorici că doctrina „Moscova – a Treia Romă” nu a fost luată în serios de către țăriile moscoviți ca ghid pentru politica lor, ba chiar a fost modificată sau, mai mult de atât, abandonată. Versiunea populară a poporului rus subliniază sfințenia și unicitatea pământului rus și a poporului rus mai degrabă decât sfințenia țarului. „Ne aflăm deci în fața unei credințe speciale: convingerea unui popor sau, cel puțin, a unora dintre reprezentanții săi, într-o vocație religioasă specială”⁶⁰⁰. Adrian Ignat consideră că istoria Rusiei este împărțită în două perioade: înainte de „cea

597 *Ibidem*, p. 229.

598 *Ibidem*, pp. 229-230.

599 *Ibidem*, p. 230.

600 Tomas Spidlic, *Marii mistici ruși*, traducere de Nicolae D. Nacula, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1997, p. 14.

de-a Treia Romă” – apariția și creșterea importanței orașului Moscova în istoria rușilor, și după „a Treia Romă”, când Rusia îmbrățișează o „misiune” pentru cuceriri imperiale fără nicio limită. Influența acestei idei s-a remarcat în special în politica externă „expansionistă” din timpul perioadei imperiale; gândirea „mesianică” a slavofililor și panslaviștilor în secolul al XIX-lea și a bolșevicilor care doreau „dominația” întregii lumi⁶⁰¹.

Ideologia de tip mesianic înlocuiește harul și providența divină cu o gândire științifică, menită să aibă un rol salvator. Mântuirea nu mai aparține tuturor popoarelor, ci doar celui care se dovedește a fi cel mai puternic. Nu întâmplător, imperialismul reprezintă o latură a mesianismului ideologic nazist și bolșevic. Acest imperialism este posibil în cadrul unei națiuni care suferă de obsesia gloriei. Supradimensionarea destinului național este, de altfel, o consecință a furiei mesianice specifice culturilor mari în patosul destinului final⁶⁰². După cum am menționat anterior, călugărul Filotei din Pskov, în scrisorile sale către țarii Vasili al III-lea și Ivan al IV-lea, formulează ideea consolidării imaginii de unitate într-o credință adevărată ce putea fi asigurată de o reală putere politică a unui stat creștin ortodox. Într-o scrisoare adresată marelui cneaz al Moscovei, Vasile al III-lea, Filotei îl asigură că toate țările ortodoxe se vor aduna în țaratul lui, deoarece el este singurul țar al creștinilor din întreaga lume, după aceea va veni Țaratul care nu va avea sfârșit. Dacă două Rome au căzut, a treia stă în picioare, iar a patra nu va fi⁶⁰³. Mitropolitul Macarie, la începutul domniei lui Ivan al IV-lea, culege toate miturile care combină subiecte bisericești, dinastice și teritoriale, referitoare la o moștenire imperială, pentru a dovedi că Dumnezeu, încă de la crearea lumii creștine vrea să facă pe pământ un imperiu cu adevărat creștin, iar Rusia este chemată să împlinească acest plan al lui Dumnezeu⁶⁰⁴.

O primă încercare de a promova ortodoxia Rusă la rang de Biserică a fost făcută în timpul patriarhului Nikon, care a devenit patriarh în 1625, după o carieră ce-l purtase de la rangul de simplu călugăr la cel de preot,

601 Ignat, *op. cit.* p. 263.

602 Bogdan Silion, *Rusia și ispita mesianică*, Ed. Vremea XXI, București, 2004, p. 27.

603 Olteanu, *op. cit.*, pp. 230-231.

604 *Ibidem*, p. 231.

arhimandrit și apoi de mitropolit de Novogorod. Visele lui de mărire proveneau din faptul că devenise unul dintre cei mai de încredere prieteni ai țarului Aleksei Mihailovici. Țarul, ca reprezentant al poporului s-a prosternat înaintea lui Nikon, care a cerut și a primit deplină autoritate pentru a purifica și reforma Biserica. În virtutea acestui fapt, Nikon și-a luat titlul de „mare suveran”, exercitând o autoritate laică și spirituală în lipsa țarului⁶⁰⁵. Încă de la alegerea sa, patriarhul Nikon a încercat să-și impună totala autoritate în Biserică, precum și asupra „cele de-a Treia Rome”, sperând că o va putea conduce spre o poziție predominantă în cadrul întregii lumi ortodoxe și va reforma Biserica Rusă conform cu uzanțele admise în cele patru patriarhii ortodoxe ale răsăritului. Toate aceste gânduri au fost concretizate în scris, în memoriile sale, după demiterea lui ca patriarh⁶⁰⁶. În urma acțiunilor lui Nikon, o bună parte a Bisericii Ruse se va rupe, constituindu-se într-o mișcare, a credincioșilor de rit vechi sau a raskolnicilor. Proclamarea credinței de rit vechi după 1667 constituia o formă de opoziție față de reformele liturgice, de influența culturală străină, de centralismul birocratic și nedreptățile sociale. Tot ce era nou și opresiv în societatea moscovită purta simbolul Antihristului, puterii căruia trebuia să i se opună rezistență⁶⁰⁷.

Nikolai Berdiaev consideră că schisma a avut cauze mult mai adânci: „era momentul să se lămurească odată pentru totdeauna dacă împărăția rusească era sau nu adevărată împărăție a Ortodoxiei și dacă poporul rus își îndeplinea sau nu vocația mesianică”⁶⁰⁸. În urma acestei separări a credincioșilor de rit vechi de Biserica oficială, s-a creat în mijlocul poporului pravoslavnic bănuiala că împărăția ortodoxă a celei de-a Treia Rome era atinsă de corupție și că adevărul ultim și etern era denaturat. Astfel s-a născut teama că, prin intermediul statului și al clerului înalt, Antihristul stăpânea Rusia. Cu alte cuvinte, prin aceasta s-a dat și o lovitură puternică mitului celei de-a Treia Rome⁶⁰⁹. Această cunoscută acțiune reformatoare

605 Ignat, *op. cit.*, p. 308.

606 Toroczka, *op. cit.*, p. 308.

607 Ignat, *op. cit.*, p. 309.

608 Nikolai Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*, traducere de Ioan Mușlea, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 32.

609 Sillion, *op. cit.*, p. 41.

întreprinsă de patriarhul Nikon, care a declanșat sciziunea între credincioșii Bisericii Ortodoxe Ruse din anul 1667, nu a fost singura, încă mult înaintea acestei date au existat devieri de la dreapta credință, de la practicile ortodoxe, pe care preoții se străduiau să le îndepărteze. Oponenții lui Nikon – episcopul Pavel de la Kolomenskoe, protopopul Avvakum și alții, care îl considerau pe patriarh „slugă a diavolului” și „Antihrist” – au reușit foarte repede să stârnească un val de proteste din partea populației care era în general foarte tradiționalistă⁶¹⁰.

Trebuie menționat faptul că opoziția nobililor față de Nikon a luat naștere în timp ce el era mitropolitul Novgorodului, el a guvernat, se spune, cu o mână de fier în timpul în care s-a aflat la conducerea țării, fiind împunternicit de țar. Setea lui de putere a stârnit nemulțumirea clerului și a boierilor (care erau obligați să se supună poruncilor celui care nu demult era un om simplu, din Novgorod). Conducătorul ideologic al protestatarilor, al credincioșilor de rit vechi, a devenit protopopul Avvakum. Conflictul dintre credincioșii Bisericii Ruse a contribuit la răcirea relațiilor dintre țar și patriarh, care considera puterea bisericească mai presus de cea laică, iar acest fapt l-a nemulțumit pe țarul Aleksei Mihailovici, mai ales după ce, în anul 1658, Nikon l-a învinuit public pe țar, în catedrala Adormirii Maicii Domnului, de dispreț față de Biserică și de patriarh, după care s-a retras la mănăstirea Învierea, crezând că țarul îi va cere iertare. Dar țarul a cerut alegerea unui nou patriarh. În anul 1666 Sinodul l-a decăzut pe Nikon din rangul de patriarh și l-a surghiunit, ca monah de rând, la mănăstirea Ferapontov din Belozersk, unde a și murit, în anul 1681. Cu toate acestea, un mare sinod reunit la Moscova a adoptat reforma religioasă avansată de Nikon, considerând-o corectă și, la 13 mai 1667, a avut loc anatimizarea solemnă a credincioșilor de rit vechi care nu erau de acord cu modificările propuse, fiind declarați eretici⁶¹¹. Sinodul reunit la Moscova a declarat că țarul are putere să-i conducă pe patriarh și toți ceilalți preoți, ceea ce a însemnat sfârșitul încercărilor de a crea o teocrație și subordonarea Bisericii statului. La fel, a respins punctul de vedere potrivit căruia căderea Bizanțului s-a datorat pedepsei divine pentru trădarea credinței creștine,

610 Olteanu, *op. cit.*, pp. 232-233.

611 *Ibidem*, pp. 240-241.

iar acest lucru a dus la renunțarea teoriei „celeia de-a Treia Rome”. Imediat după ce sinodul i-a anatemizat pe toți oponenții reformei, în toată Rusia ereticii erau arși pe rug. Protopopul Avvakum a fost închis, iar în anul 1681 a fost și el ars pe rug⁶¹².

După urcarea pe tron a lui Petru I, acesta, la început, a avut o atitudine moderată față de credincioșii de rit vechi. Însă, din cauza faptului că unii dintre ei fuseseră apropiați ai țareviciului Aleksei, în jurul căruia se grupaseră clerul reacționar și boierii complotiști, atitudinea țarului față de schismatici s-a schimbat radical. Măsurile aspre luate împotriva lor nu au reușit să lichideze, ci să întărească fanatismul adepților vechii credințe. După moartea lui Petru cel Mare, atitudinea față de credincioșii de rit vechi s-a schimbat parțial. Petru al III-lea a interzis prigonirea lor și le-a permis să se întoarcă din exil. Din această cauză el apare, în cântece religioase și în legende, ca un apărător al vechii credințe⁶¹³. Reforma organizării bisericești impusă de Petru cel Mare însemna sfârșitul Patriarhiei Ruse și înlocuirea ei cu un Sinod aflat sub supravegherea statului. „Această ruptură era dăunătoare evoluției Rusiei, deoarece genera o ruptură prea bruscă față de vechile tradiții care conduseseră Rusia în trecut și care erau considerate sacre de majoritatea supușilor lor”⁶¹⁴.

Rolul și importanța Bisericii Ruse nu pot fi negate de poporul rus sau de cercetătorii istoriei Rusiei. Au existat însă două perioade în istoria Rusiei care s-au concentrat asupra slăbirii importanței Bisericii Ortodoxe: perioada țarului Petru cel Mare și perioada comunistă (1917-1989)⁶¹⁵. Imperiul țarist făurit de țarul Petru cel Mare începuse să-și facă simțită prezența în Europa și în lume în timpul domniei țarinei Ecaterina. Un poet contemporan spunea, printr-o comparație: „Petru a dat rușilor trupuri, iar Ecaterina suflete”⁶¹⁶. În timpul domniei țarinei Ecaterina, o bună parte dintre gânditorii vest-europeni, influențați de reformele lui Petru cel Mare, admirau

612 Ignat, *op. cit.*, p. 311.

613 Olteanu, *op. cit.*, pp. 241-242.

614 *Ibidem*, p. 140.

615 Françqis Rouleau, *Vulturul bicefal și cele două săbii*, în vol. *Gândirea socială a Bisericii*, ed. I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2002.

616 Paul Dukes, *Istoria Rusiei*, traducere de Gabriel Tudor, Ed. All, București, 2009, p. 113.

Rusia, fiind convinși că va deveni o mare putere, protectoare pentru întreaga lume slavă și ortodoxă. Voltaire, în scrisorile sale către Ecaterina cea Mare, scria că visul lui Petru cel Mare de a face din Constantinopol capitala Imperiului Rus ar putea să devină realitate și, dacă turcii vor fi alungați vreodată din Europa, aceasta va fi opera rușilor. În anul 1770, Voltaire, reluând ideea, extinde mai mult, spre sud, hotarele imperiului: „Încă aş vrea ca Dunărea și navigația pe acest fluviu să vă aparțină, întreaga Valahie, Moldova și chiar Basarabia. Nu știu dacă cer prea mult sau prea puțin: voi veți fi aceea care vor hotări”⁶¹⁷. Aceste idei au determinat-o pe țarina să elaboreze planul „grec”, potrivit căruia trebuia să se creeze un principat cuprinzând Moldova, Valahia și Basarabia, să se refacă Imperiul Bizantin, care să fie condus de urmașii ei⁶¹⁸.

Corneliu Barborică, cercetător al mesianismul slav, consideră, în studiul său *Complexul european și soluțiile mesianice la ruși*, că, de la Petru cel Mare încoace, Rusia a dorit cu ardoare să se „europenizeze”. Rămânerea ei în urmă ca organizare economică, socială și politică a creat în gândirea rusă un veritabil complex european. Așa s-a născut, în secolul al XIX-lea, curentul favorabil civilizației occidentale, iar reacția lui inversă, opusă, s-a numit slavofilie. De fapt, partizanii ambelor tabere ce se confruntau pe arena politicii, dar mai ales a gândirii ruse, urmăreau același scop: să facă din Rusia un stat puternic care să aibă un cuvânt greu de spus în arena mondială. „Aceleași sentimente îi animă pe ruși și în zilele noastre. În această privință, în mentalitatea lor nu s-a schimbat nimic. Nici slavofilia, oricât de anacronică ar fi, n-a dispărut cu desăvârșire, deși ceilalți slavi nu par, cel puțin deocamdată, înclinați să o mai accepte”⁶¹⁹. Dmitri Merejkovski consideră că, la scriitorii ruși, în frunte cu Dostoievski, întâlnim o conștiință profetică aproape egală cu cea a marilor profeți ai Israelului. Însă multe dintre profețiile lor pozitive, în legătură cu destinul panslavismului și al teocrației universale, nu s-au împlinit. În schimb, s-au împlinit profețiile lor negative despre apariția unor fenomene cum ar fi socialismul, marxismul și ateismul, care au transformat Rusia dintr-un ținut binecuvân-

617 Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizațiilor în Epoca luminilor*, traducere de Diana Stanciu, Humanitas, București, 2002, p. 280.

618 *Ibidem*, p. 140.

619 Barborică, *op. cit.*, pp. 88.

tat într-unul blestemat. În locul lui Hristos, Rusia a născut Antihristul și a făcut cunoscută vocea Marelui Inchizitor. Sfânta Rusie a lui Filotei s-a transformat într-o Rusie bolnavă⁶²⁰.

Ceea ce păruse la început un vis utopic devenise o idee bine susținută, atât de oamenii de cultură ruși, cât și de politica oficială a imperiului țarist, care alimentat de utopia „cele de-a Treia Rome”, era susținut și de întreaga intelighenție rusă. Mesianismul rus cunoaște o formă laică, reprezentată de politica țarului, de slavofilismul intelighenției, precum și de panslavism și narodnicism, – ca forme mentale, doctrine ale aceleiași intelighenții⁶²¹. Datorită slăbirii considerabile a importanței Bisericii odată cu introducerea reformelor lui Petru cel Mare, în Rusia nu au mai rămas decât intelighenția rusă și poporul păstrător al adevăratei credințe, care puteau duce mai departe ideea mesianică. Poporul era cel care păstra vie ideea rusă, – el credea atât în puterea suveranului, chemat la misiunea istorică de a apăra cu sabia credința ortodoxă, cât și în cea a Bisericii și a sfinților ei. În schimb, intelighenția care mocnea în așteptarea unei împărății mesianice, după expresia lui Berdiaev, se afla încă în contradicție cu statul, considerat trădător al împărăției mesianice pe care trebuia să o realizeze⁶²². În secolul al XIX-lea, slavofili mută ideea mesianică în planul ideilor. Ivan Kireevski, pentru care sinodalitatea (sobornicia sau strângerea laolaltă) era unul dintre cele mai valoroase concepte ale culturii ruse, afirmă că numai în Rusia se păstra integritatea credinței creștine, iar influențele străine, occidentale, constituiau un mare pericol pentru moștenirea Rusiei pe care a primit-o de la Bizanț. Serghei Bulgakov consideră că tocmai această religiozitate indusă de convingerea în mesianismul național a dus la acest concept de sinodalitate promovat de A.S. Homiakov, dar a găsit ecou și la alți reprezentanți ai curentului slavofil cum ar fi V.C. Soloviov, S.N și E.N Trubețkoi⁶²³. „Sufletul ortodoxiei este sinodalitatea, sobornost. Într-un singur cuvânt se cuprinde o întreagă mărturisire de credință. (...) Ce este deci această

620 A se vedea Dmitri Merejkovski, *Rusia bolnavă*, traducere de Emil Iordache, Ed. Fides, Iași, 1996.

621 Sillion, *op. cit.*, p. 37.

622 *Ibidem*, p. 43.

623 Olteanu, *op. cit.*, p. 243.

sobornost? Acest cuvânt derivă de la verbul sobirat «a se reuni», «a se aduna». De aici vine cuvântul *sobor*, care printr-o apropiere remarcabilă, înseamnă în acest timp «sinod» și «biserica». *Sobornost* este starea aceleia care este împreună⁶²⁴. Ortodoxia, spunea Homiakov, se opune atât autoritarismului, cât și individualismului, ea este în unanimitate o sinteză a autorității și libertății, realizată în dragostea care îi unește pe credincioși. Cu alte cuvinte, sinodalitatea reprezintă maxima unitate întru cea mai mare diversitate. Aceasta înseamnă o aptitudine prin care indivizii pot să se alăture altora în decizii și în acțiune, fiecare aducându-și propria contribuție distinctă, dar dobândind forță în contribuțiile diferite ale celorlalți. În felul acesta, individul se poate realiza ca persoană, nu în neputința singurătății spirituale, ci în forța uniunii spirituale sincere cu frații săi și cu Mântuitorul său⁶²⁵.

Dostoievski a fost unul dintre cei mai fervenți susținători ai slavofiliei. El și-a exprimat convingerile în diverse scrieri polemice, unele îndreptate contra „occidentalștilor”, cum sunt *Însemnări de iarnă despre impresii de vară* (1862), *Visul împăcării în afara științei* (1877), *Pușkin* (1880), dar și prin proza sa, în care ideile slavofile nu sunt structuri de suprafață, superficiale, ci se regăsesc în mecanismele de adâncime ale construcției epice, în motivația și evoluția conflictelor, în psihologia personajelor, în distribuirea rolurilor între protagoniști și antagoniști etc⁶²⁶. În articolul *Visul împăcării în afara științei*, Dostoievski aderă la ideea mesianică a slavofililor, conform căreia mersul omenirii va fi dirijat de popoarele slave în frunte cu Rusia. El susține idealul slavofil pe o bizară teorie a predestinării istorice a popoarelor, după el ar exista popoare predestinate să aibă un rol important în istorie, opuse altora, care se complac în mediocritate și sunt lipsite de idei mesianice. La fel și în eseu dedicat lui Pușkin, Dostoievski visează la o viitoare societate internaționalizată, o societate a fraternității, călăuzită după legea lui Hristos, pe care o va instaura în lume poporul rus⁶²⁷.

624 Serghei Bulgakov, *Ortodoxia*, traducere de Nicolae Grosu, Ed. Paideia, București, 1997, p. 69.

625 Olteanu, *op. cit.*, p. 243.

626 Barborică, *op. cit.*, pp. 97.

627 *Ibidem*, p. 99.

Pornind de la teoriile mesianismului religios, s-a ajuns foarte ușor și la acelea ale mesianismului politic care, după cum afirmă Antoaneta Olteanu, ar trebui căutate în veacul al XV-lea. În *Letopisețul de la 1512* și mai ales în *Stepennaia kniga* (Cartea rangurilor) se formulează ideea reunificării politice a tuturor slavilor într-un stat, evocându-se vremurile unității de odinioară. Țarii ruși au dorit, după cum scrie în *Letopisețul de la Kazan*, ca „marea țară rusească” să se ridice din nou la măreția ei de odinioară, „cum a fost la început, pe vremea marelui cneaz Vladimir”, „ca să strălucească vestita cetate de scaun a Moscovei ca un al doilea Kiev”⁶²⁸. Vladimir Soloviov, în lucrarea sa *Tri sîlî* (Trei forțe), a avansat ideea a două forțe polare în istoria mondială: despotismul răsăritean (islamul) și Europa Occidentală (civilizația burgheză a epocii moderne), opusă celei dintâi. Acestor două forțe negative, distructive și unilaterale, li s-ar opune astfel cea de-a treia forță pozitivă, creatoare, lumea slavă și Rusia, care aveau o misiune transcendentă supraistorică, legată de reunirea întregii umanități pe un drum comun, universal, pe care există libertate, progres. Autorul era conștient de caracterul utopic al acestei teorii care nu se prea potrivea Rusiei acelor vremuri, însă se baza în primul rând pe uriașa cultura clasică rusă, iar, în al doilea rând, pe poziția geostrategică a Rusiei, între Orient și Occident, care trimitea și la ipoteza caracterului ei intermediar, în plan cultural, religios și politic, între Europa și Asia⁶²⁹.

În secolul al XVIII-lea, în Rusia încep să câștige cât mai mult teren diferite manifestări ale ideii slave, ale unității popoarelor slave. Fenomenul era legat de creșterea intensității mișcării de eliberare națională a popoarelor slave, dar și de procesul de formare a conștiinței naționale a poporului rus, care era pe cale de a se consolida. Mitologia unei origini comune beneficia de condiții excelente de dezvoltare în cazul în care exista sau în care era resimțită o concordanță de interes politic între națiuni ce foloseau limbi înrudite⁶³⁰. Cyprien Robert, unul dintre fondatorii studiilor slave din Franța, definea panslavismul ca „o mișcare unitară a popoarelor de rasă slavă” și distingea în cadrul acestuia trei curente: panslavismul literar, panslavis-

628 Olteanu, *op. cit.*, p. 247.

629 *Ibidem*, p. 247.

630 *Ibidem*, p. 251.

mul politic și federal al popoarelor, panslavismul oficial centralizator de la Petersburg. Panslavismul s-a dezvoltat considerabil în Rusia, găsindu-și expresia în fondarea Societății Prosperității Slave, în anul 1871, și în congresul panslav de la Moscova care a avut loc în anul 1867⁶³¹.

Scopul adoptării ideii celei de-a Treia Rome a fost de a justifica poziția autocratică a conducătorilor moscoviți, prin portretizarea lor ca reprezentanți ai lui Dumnezeu pe pământ, depășind conceptul occidental de „drep-tul divin al regilor”. Istoricul și filologul italian specializat în studii slave Aldo Ferri, afirmă că țarismul post-petrin a supus și a birocratizat Bise-rica, a impus deprinderi străine, nu numai mentale, populației, a urmat o politică obtuză de deznaționalizare a minorităților etnice. Statul Sovietic nu a reușit să distrugă instituția ecleziastică, dar aproape a anulat cultura religioasă, i-a distrus pe cazaci și pe țărani bogati, a distrus relația stră-veche cu pământul, a redus obiceiurile naționale la folclorul de export, a dărâmat orașele istorice – Moscova în primul rând–, pentru a face loc ororilor urbanistice⁶³². După 1840 ideea slavofililor a început să-i inspire pe predecesorii și fondatorii mișcării politice ruse care preconiza o socie-tate socialistă, contrară industrialismului occidental, numită *narodnicestvo* (poporanismul rus), cu gândul la faptul că Rusia poate fi un model pentru întreaga lume, prin evitarea răului capitalismului și crearea socialismului pe baza țărănimii comune. Însă cel mai important grup socialist, adept al mesianismului rus, a fost cel al revoluționarilor socialiști de stânga (eserii de stânga), din 1917, pentru care suferința Rusiei în război a fost precum crucificarea, iar Revoluția din Octombrie reprezenta răscumpărarea. Pen-tru acest grup Rusia însemna instrumentul pentru crearea lumii noi⁶³³.

De-a lungul timpului, mesianismul rus a devenit „mit național”, un mit al răscumpărării și al suferinței, însă acest mit a fost folosit împotriva dez-voltării națiunii ruse – rușii au fost împiedicați de atașamentul lor pentru imperiu să-și dezvolte conștiința națională. Asta însemna, în primul rând, că Imperiul Rus era strâns legat de ortodoxie, iar, după 1917, de impe-riul sovietic. După 1917, Berdiaev lansează teza potrivit căreia originile

631 *Ibidem*, p. 252.

632 Aldo Ferrari, *A Treia Romă – renașterea naționalismului rus*, traducere de Elena Pârvu, Ed. Anastasia, București, 1999, p. 76.

633 Ignat, *op. cit.*, p. 334.

bolșevismului se regăsesc în „mesianismul rus”. Această teză s-a bucurat de o foarte mare popularitate printre conservatorii, liberali non-comuniști și emigranți (mai ales în Ucraina)⁶³⁴. Sub Stalin mesianismul rus are un efect vizibil asupra înțelegerii celei de-a Treia Rome în Uniunea Sovietică. Istoricii recunosc rolul progresiv al Moscovei în „adunarea pământurilor ruse” și în alipirea celor care nu erau ruși sub egida a ceea ce va fi primul stat comunist din lume. Noțiunea de „expansiune sovietică”, motivată de „mesianismul rus”, nu a fost acceptată în unanimitate, iar cei mai vehemenți opozanți ai acestei teorii au fost emigranții ruși, care au văzut încercarea bolșevismului de a fi ofensiv și eronat, iar profeția lui Filotei nu are nici-o legătură cu imperialismul sovietic⁶³⁵.

Căderea imperiului comunist a dus la prăbușirea mitului celei de-a Treia Rome, Rusia nu mai putea să se considere un popor ales, și-a pierdut vocația mesianică. Soljenițîn afirma că Rusia trebuie să renunțe la orice mesianism, iar Berdiaev consideră mitul celei de-a Treia Rome responsabil pentru toate ororile săvârșite sub regimul totalitar⁶³⁶. Am încercat să prezentăm pe scurt evoluția mitului celei de-a Treia Rome văzut de către diverși cercetători, însă, în opinia noastră (și nu numai), „Cea de-a Treia Romă” se bucură în continuare de o largă răspândire în mediile politice, dar și, din păcate, academice ruse, care, în căutarea ideii ruse post-comuniste, au preluat ideea lui Filotei, adoptând-o ca simbol al reînnoirii ruse. După o cădere a Rusiei din poziția de super-putere, se încearcă recăștigarea poziției avute, iar noul „țar de la Kremlin”, Vladimir Putin, este văzut de către grupările pro-ruse ca un lider care a coagulat toate energiile pozitive ale Rusiei.

634 *Ibidem*, p. 338.

635 *Ibidem*, pp. 338-339.

636 *Ibidem*, p. 347.

IMAGINEA RUSILOR ȘI UCRAINENILOR ÎN MENTALUL POPULAR. DUELUL PORECLELOR

1. Etimologia termenilor *moskal* și *moskovșcina*

Imaginea rusului și, în sens mai larg, complex, al relațiilor ucraineano-ruse, ocupă un loc important în folclorul și literatura ucraineană a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în care nu întâlnim denumirea de *rus*, *rossian* sau *velikorus*, ci numai etnonimul *moskal*. În dicționarul lui Boris Hrinchenko⁶³⁷ găsim cincizeci și șase de definiții ale cuvântului *moskal*, iar în dicționarul apărut la mijlocul secolului al XIX-lea, Vladimir Dahl⁶³⁸ spune că termenul *moskal* este de origine malorosă și înseamnă „moscovit”, „soldat rus”. În ambele dicționare găsim multe proverbe și zicători legate de firea moscalului.

Într-adevăr, la început, *moskal* era denumirea dată soldaților din armata țaristă, care îi obijduiau pe țărani, violându-le nevestele și fetele; prin urmare această atitudine negativă a ucrainenilor față de ei s-a reflectat în folclor. Cu toate acestea, în multe dintre creațiile populare, mai târziu și în cele ale autorilor ucraineni, nu este vorba doar de moscalul-soldat, ci și de moscalul-țăran, comerciant, meșteșugar etc. Prin urmare, în cultura ucraineană moscalul nu este doar soldatul armatei țariste, ci altoetnonimul dat poporului rus. Cercetătorul Heorhi Bulașev afirmă într-una dintre lucrările sale: „Ucrainenii îi numesc pe velikoruși „moskali” și îi

637 Este vorba de Тлумачний словник української мови titlul în original (vol. I-IV), cunoscut sub denumirea de „Dicționarul lui Hrinchenko”, apărut la Kiev între anii 1907-1909, sub îngrijirea redacției revistei „Kievskaia starina”.

638 Este vorba de Тлумачний словник великоруської мови, apărut la Moscova și Petersburg în anul 1840, la tipografia librarului și tipografului M.O. Volf.

privesc cu suspiciune și cu oarecare teamă, considerându-i lacomi, brutali, vicleni, leneși, răzbunători și evită să intre în contact cu ei, considerându-i vrăjitori”⁶³⁹.

Termeni ca *moskovșcina* (denumirea teritoriilor al căror centru era orașul Moscova) și *moskal* au fost des folosiți de către clasicii literaturii ucrainene, dar și de lingviști, istorici și publiciști. De exemplu, în 1918 apare dicționarul bilingv al lui Viktor Hrihorovîci Dubrovskîi, destul de cunoscut în acea vreme, *Словник московсько-український* (Dicționar moscovit-ucrainean)⁶⁴⁰, fiind considerat un ghid practic de conversație, dar și o culegere de moscovisme pentru ucrainenii moscalizați care s-au trezit și au început să învețe limba natală.

Cercurile conducătoare moscovite duceau o luptă neconținută împotriva acestor termeni. Cenzura țaristă interzicea cuvinte precum „moskal”, „Ucraina”, „ucrainean” sau „zaporojean”⁶⁴¹, iar, în perioada stalinistă, cei ce rosteau cuvintele „moskovșcina” sau „moskal” plăteau cu viața, fiind considerați naționaliști burghezi. Istoricul și lingvistul ucrainean Evhen Nakonecinîi (persecutat de KGB și condamnat la douăzeci și cinci de ani de închisoare, din care a executat șase), în lucrarea sa *Украдене ім'я: чому Русини стали Українцями* (Numele furat: de ce rusinii au devenit ucrainenii), se întreabă de ce Rusia se teme atât de tare de această denumire străveche, de „moskal”, pe care i-au dat-o ucrainenii. De ce rușii intră în panică atunci când aud acest cuvânt și-l consideră o jignire la adresa lor? „Deseori se folosesc asemenea etnonime cu conținut ofensator, dar nu întotdeauna purtătorii lor se simt ofensați. De exemplu, cu etnonimul „neamț”, foarte larg răspândit în limbile slave, este etichetată o persoană care vorbește neclar, adică într-o limbă străină, și cu toate acestea germanii nu se supără pentru acest etnonim pișcător”⁶⁴².

639 Heorhi Bulașev, *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях*, Dovira, Kiev, 1993, p. 17.

640 Viktor H. Dubrovskîi, *Словник московсько-руський*, Ridna Mova, Kiev, 1918, p. 48.

641 Cazac din organizație autonomă ucraineană, cu caracter militar, din perioada secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, stabilită în aval de pragurile Niprului.

642 Evghen Nakonecinîi, *Украдене ім'я. Чому русини стали українцями*, LA Piramida, Lvov, 2001, p. 32.

Pentru a răspunde la întrebarea de ce rușii se tem de etnonimul „moskal” trebuie să analizăm ce încărcătură emoțională poartă acest cuvânt. Etnonimul „moskal” niciodată (cu unele excepții foarte rare) nu este conotat pozitiv sau cel puțin neutru. În el întotdeauna se resimt ostilitatea, dezgustul, disprețul, aroganța și ura față de cel care este denumit astfel. Și asta se datorează relației istorice tensionate care a existat între ruși și ucraineni. Jurnalistul și criticul literar ucrainean Luka Luțiv, în lucrarea sa, *Тарас Шевченко про москалів і Московщину* (Taras Șevcenko despre moskali și Moskovșcina), scrie că în manualele școlare de limbă și literatură ucraineană din perioada comunistă, în analiza literară a poemului *Katerîna*, scris de Taras Șevcenko, la versul „Că moskalu-i străin vouă/, Joc de voi își bate” se dădea explicația că prin cuvântul „moskal” ucrainenii îi denumesc pe soldați, iar la versul „pleacă în a sa Moscovie”, se dă explicația că soldatul se duce în cazarmă⁶⁴³. Transferarea termenului „moskal” din sfera etnică în cea socială se încearcă și acum, mulți susținând că „moskal” e sinonim cu funcționar public. Cu toate acestea, Lenin folosea des termenul „moskal” și nu se referea la soldați. La al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Rus (bolșevic), el a insistat cu privire la recunoașterea independenței Finlandei, „căci altfel se va spune că moskalii, șovinii, velikorușii vor să-i sugrume pe finlandezi”. De asemenea, referindu-se la Polonia, a spus: „acolo îi sperie pe muncitori că moskalii, velikorușii, care întotdeauna îi oropseau pe polonezi, vor să introducă în Polonia șovinismul velikorus sub masca comunismului”⁶⁴⁴.

În binecunoscuta prefață la culegerea sa de creații poetice *Cobzarul*, Taras Șevcenko scria că el, ca toți intelectualii ucraineni, înțelege foarte bine ce înseamnă cuvântul „moskal”: „Aud și deseori citesc: polonezii publică, cehii, sârbii, bulgarii, muntenegrenii, moscalii – toți publică, iar noi nimic... Ei strigă, de ce nu scriem în moscovită? (...) Strigă despre fraternitate și latră ca niște câini turbați. Strigă despre o singură literatură slavă, dar nu vor să vadă ce se întâmplă cu slavii!”. Șevcenko termină prefața sus amintită, îndemnându-i pe scriitorii ucraineni: „Nu îi luați în

643 Luka Luțiv, *Тарас Шевченко про москалів і Московщину в Записи Товариства ім. Шевченка*, Lvov, 1962, pp. 54-67.

644 V.I. Lenin, *Твори*, vol. 29, Moscova, p. 145.

seamă pe moskali, ei să scrie în limba lor, iar noi vom scrie în limba noastră. Ei au poporul și cuvântul lor, noi avem poporul și cuvântul nostru”⁶⁴⁵. Interesant este faptul că Taras Șevcenko niciodată nu a folosit termenul „rossian” (rus).

Evhen Nakonecinîi, în lucrarea citată mai sus, publică un fragment din scrisoarea corifeului dramaturgiei ucrainene, Marko Kropivnîțkîi (de numele căruia se leagă teatrul profesionist ucrainean), adresată lui Boris Hrincenko: „Tot ce ne spun moskalii despre fraternitate și afecțiune nu-i decât minciună și mizerie. Nu există așa ceva. Poți să te îmbraci în straiile lui, poți să te porți «kațapește» (de la *kațap*), însă nici atunci nu o să-i fi frate. Cei care trăiesc aici, de-ai noștri, nu sunt de loc de-ai noștri; numai se prefac că sunt de-ai noștri, pentru propriile lor foloase. (...) Un negustor m-a întrebat: «Spuneți-mi, vă rog, haholii sunt ortodocși?», iar o cursantă moscovită, când soția mea a întrebat-o «de ce nu îi suportă pe maloruși?», a răspuns: «Deoarece sunt țigani»”⁶⁴⁶.

La rândul său, Boris Hrincenko folosea întotdeauna termenii *moskal* și *Moskovșcina*. „Se părea că în Ucraina trăiesc două popoare, două naționalități: oamenii săraci și truditori erau ucraineni, iar cei bogați – moskali”, scrie în lucrarea *Як жив український народ. Коротка історія України* (Cum trăia poporul ucrainean. Scurtă istorie a Ucrainei). Tot în această cărticică scrisă pentru oameni simpli folosește acest etnonim împreună cu toate sinonimele lui: „Atunci a început gâlceava și cu moskalii (ruși, velikoruși, kațapi), iar în ceea ce privește limba rusă, întotdeauna o numea „limba moscovită””⁶⁴⁷.

În cultura populară, atitudinea față de reprezentanții altor grupuri etnice este determinată în funcție de tendința de a judeca valorile altor culturi în raport cu propria cultură, considerată unicul criteriu de apreciere a adevăratei valori, mai ales când „propriile” tradiții, „propria” religie, „propriile” obiceiuri și „propria” limbă sunt în opoziție cu tradițiile, religia, obiceiurile și limba „altora”. Categoria „propriu” – „străin” s-a dovedit a fi clasificatorul universal al stereotipurilor etnoculturale, deoarece etnoni-

645 T.H. Șevcenko, *Повне зібрання творів*, Naukova Dumka, Kiev, 2003, p. 58.

646 Nakonecinîi, *op. cit.*, pp. 37-38.

647 Boris Hrincenko, *Як жив український народ: Коротка історія України*, Drukar, Kiev, 1918, p. 49.

mul are capacitatea de a desemna în mod condiționat un anumit lucru ca fiind străin, sălbatic, nefolositor. Cel mai des acest fenomen se fixează în onomastica florei, în special în denumirile ierburilor sălbatice sau plantelor otrăvitoare, ceea ce se poate interpreta ca o exprimare metaforică a ideii de neoculturalizare sau chiar contraculturalizare⁶⁴⁸. În dialectele limbii ucrainene există mai multe plante a căror denumire provine de la denumirea diferitelor grupuri etnice, ca, de exemplu:

Român – *rumun, romen, romin* (*Chamomilla recutita*) – mușetel; *rumuncîk* (*Anthemis arvensis*) – romanița de câmp⁶⁴⁹.

Evreu – *jîd, jîdik* (*Taraxacum officinale*) – păpădie; *jîdî, jîdiky* (*Bidens tripartita*) – dentiță; *Jîdivnik* (*Tamarix ramosissima*) – cătină roșie; *jîdnîk* (*Cirsium arvense*) – pălămidă; *Jîdivka* (*Galinsoga parviflora*) – busuiocul dracului⁶⁵⁰.

Tătar – *tatarîk* (*Potentilla erecta*) – coada racului; *tatarînik* (*Centaurea cianus*) – albăstrea; *tatarîna* (*Onopordon*) – scai măgăresc; *Tatarske oko* (ochiul tătareasc), (*Verbascum nigrum*) – coada vacii⁶⁵¹.

Țigan – *Ńihanî* (*Nonea pulla*) – ochiul lupului; *Ńihanușî, Ńihanski ușî* (păduchii țiganului), (*Bidens tripartita*) – dentiță; *Ńihankî* (*Calendula officinalis*) – gălbenele⁶⁵².

Maghiar – *madiarka, madiar, madiarî* (*Galinsoga parviflora*) – busuiocul dracului⁶⁵³.

Austriac – *avstreikî* (*Leucanthemum vulgare*) – margaretă⁶⁵⁴.

German – *nimka* (*Lonicera tatarica*) – caprifoi tătareasc⁶⁵⁵.

648 Inna Horofianuik, «Чужий» в українській діалектальній картині світу, în *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, Anul VII, nr. 1/2019, ed. Katalin Balazs și Ioan Herbil, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2019, pp. 161-162.

649 *Ibidem*, p. 162.

650 *Ibidem*, p. 163.

651 *Ibidem*.

652 *Ibidem*, p. 164.

653 *Ibidem*.

654 *Ibidem*.

655 *Ibidem*.

American – *amerikaneț* (*Galinsoga parviflora*) – busuiocul dracului⁶⁵⁶.

Și bineînțeles că nu se putea să lipsească **moskalul** – *moskal*, *moskalik* (*Taraxacum officinale*) – păpădie; *moscalikî* (*Viola canina*) – viorele sălbatice; *Nikolaicikî sîni* (*Erungium planum*) – scai vânăț, ultima denumire a apărut ca rezultat al substituției lexicale.

Termenul *moskal*, după cum am putut observa, provine de la *Московська Держава*, *Московщина*, *Московія* (Țara Moscovei, Moskovșcina, Moscovia), cum era denumită atunci, de către ucraineni și belaruși, Rusia de astăzi.

Autoetnonimul celor din Moscova era: *pravoslavnië* (pravoslavi, ortodocși) și, foarte rar, *russkie* (ruși). I. Aksakov scria într-o scrisoare adresată lui Dostoievski: „Este o treabă foarte dificilă să te adresezi poporului rus, cum fac asta francezii sau britanicii, iar noi «ruskie», nu se cuvine, nici măcar limba nu suportă acest termen. Azi toate cuvântările adresate poporului rus încep cu «dragi ortodocși!». Iată cum își arată poporul *rossian* naționalitatea”⁶⁵⁷. Nici ucrainenii nu erau preocupați de autoetnonimul lor, după cum afirmă P. Kuliș:

Locuitorii analfabeți ai Malorosiei (Malorusiei, Ucrainei) nicio dată nu și-au însușit denumirea „cerkas”⁶⁵⁸. Dacă îl întrebi pe ucrainean „De unde sunteți?”, o să răspundă „Din gubernia cutare...”; Iar la întrebarea „Cine sunteți? Din ce fel de popor faceți parte?”, nu o să găsească alt răspuns decât acesta: „Suntem oameni ca toți oamenii, un popor ca toate popoarele.

„Sunteți *ruskie*?”, „Nu!”,

„Sunteți haholi?”, „Nici haholi nu suntem” (li se pare un cuvânt jignitor),

„Sunteți *malorosian*?”, „Ce fel de *malorosian*? E greu să și roștești” (e un cuvânt pe care îl găsești doar în cărți, de aceea nu-l

656 *Ibidem*.

657 P. Kuliș, *Записки о Южной руси*, Dnipro, Kiev, 1944 p. 79.

658 Cerkasî – oraș din Ucraina Centrală care are o mare istorie, deoarece a fost central tuturor evenimentelor care au influențat formarea statalității ucrainene.

cunosc. Ei se numesc pur și simplu: „oameni” și nu-și însușesc niciun fel de autoetnonim⁶⁵⁹.

În duma *Marusia Bohoslavka*, eroina îi întreabă pe cazaci: „Ia ghiciți ce zi este astăzi în țara noastră creștină?”⁶⁶⁰. Iuri Sereh observă că Taras Șevcenko, în binecunoscuta sa culegere de poezii *Cobzarul*, folosește de două sute șaizeci și nouă de ori cuvintele „Ucraina” și „ucraineni”, în timp ce cuvintele „Dumnezeu”, „a lui Dumnezeu” (*Bojîi*), „Domnul”, „Iisus Hristos”, apar de o mie două sute optzeci și una de ori⁶⁶¹. Acest lucru este simptomatic, deoarece întreaga operă a lui Șevcenko reprezintă în totalitate viziunea poporului ucrainean asupra lumii, viziune în care era mult mai importantă religia, decât apartenența teritorială sau etnică. În culegerile folclorice din secolul al XIX-lea putem observa că, atunci când era vorba de ruși, ucrainenii nu foloseau denumirile *russkie*, *rossiane*, *velikoruski*, ci numai etnonimul *moskal*.

În dicționarul lui Boris Hrincenko găsim de cincizeci și șase de ori cuvântul *moscal*. cu toate valorile, formele și nuanțele sale (*moskalenko*, *moskalenka*; *moskalnia*, *moskalniatî*; *moskalîk*, *moskalîcika*; *moskaliv*, *moskaleva*, *moskaleve*; *moskalivna*, *moskalivnîi*; *moskal*, *moskalia*; *moskalnia*, *moskalni*; *moskalstvo*, *moskalstva*; *moskalcea*, *moskalciatî*; *moskalcîk*, *moskalcîka*; *moskalciuk*, *moskalciuka*; *moskaliuha*, *moskaliuhî*; *moskva*, *moskvî* (în sens etnic: „Moskalul care vindea un obiect vechi din fier, nici măcar nu a băgat de seamă când un orășean îl trăgea de mânecă: – Moskva, moskva, cu cât dai fierul?”); *moskofîl*, *moskofîlă*, *moskofîlstvo*, *moskofîlstva*, *moskofîlskîi*, *moskofîlska*, *moskofîlske*; *moskivșcina*, *moskovșcina*, *moskovșcinî*; *moskoveț*, *moskovți*, *moskovka*, *moskovkî*; *moskovskîi*, *moskovska*, *moskovske*, *moskovșcenia*, *moskovșceniatî* (*șcenia* înseamnă cățel); *moskovstvo*⁶⁶². În dicționar mai apar și două unități frazeologice: „Підпускати москаля” (a-l asmuți pe moskal, a-i da drumul moskalului, cu sensul de a păcali, de a minți) și „Пеня московська”

659 *Ibidem*, p. 235.

660 *Українська народна поетична творчість*, 2 vol, Radianska škola, 1958, p. 418.

661 I. Sereg, *Тарас Шевченко у відмінному контексті*, Dmipro, Kiev, 1993, p. 269.

662 B. Hrincenko, *Словарь української мови: у 4-х томах*, Dumka, Kiev, 1996, p. 554.

(penia moskovska, a căuta nod în papură, a se lega de cineva fără niciun motiv)⁶⁶³.

V. Dahl consideră, că termenul *moskal* este de origine „malorosiană” (malorusă, ucraineană) și înseamnă *moskvici* (locuitor al Moscovei) „soldat”, „cel aflat în serviciul militar”. La fel ca Boris Hrincenko, dă exemple de proverbe populare: „De moskal să fugi, chiar dacă ar fi să rămâi fără haină”, „Intră necuratul în casă, dar bine că nu intră moskalul”, „Când te împrietenești cu moskalul, să nu lași parul din mână”, „Șterge urmele, precum moskalul”, „Știe moskalul drumul, dar, de întrebat, tot întreabă”, „moskalîți” (a muscăli, a escroca, a păcăli)...⁶⁶⁴

2. Etimologia termenului *kațap*

Paralel cu vechea denumire de *moskal* dată rușilor, în Ucraina de Vest, începând din secolul al XVIII-lea, s-a înrădăcinat și cea de *kațap*, cu toate derivatele sale. O veche zicătoare populară spune: „Dumnezeu a creat țapul, iar dracul kațapul”. Există două versiuni în ceea ce privește apariția acestei denumiri, una dintre ele spune că ea vine de la expresia *kak țap* (ca țapul), legată de obiceiul rușilor de a purta bărbi lungi, iar a doua spune că ar veni de la cuvântul arab *kasab* (*qassab*) – măcelar. Se spune că denumirea de „măcelar” le-a fost dată rușilor în timpul cuceririi Kazanului (azi, capitala Tatarstanului), când aceștia le-au promis tătarilor că, dacă se predau fără luptă, o să le crute viața, însă, când tătarii au depus armele și au deschis porțile, oștenii lui Ivan cel Groaznic i-au măcelărit pe toți. În limba rusă, cuvântul *kațap* a fost utilizat pe scară largă ca o poreclă jignitoare dată de către staroveri (vechi credincioși, rascolnici) celor ce au rămas în „biserica lui Antihrist”, adică celor care au acceptat reforma patriarhului Bisericii Ruse Nikon. Astfel, cuvântul *kațap* a pătruns în limba ucraineană din limba rusă și imediat a fost asociat cu cel de „velikorus”⁶⁶⁵. Mai mult, această denumire vulgară la adresa rușilor era deseori folosită de către scrii-

663 *Ibidem*.

664 V. Dahl, *Пословицы русского народа: Сборник в 2-х томах*, Moscova, 1884, p. 399.

665 Nakonecinîi, *op. cit.*, pp. 53-55.

torii ucraineni în corespondența lor privată și avem o mulțime de dovezi în acest sens. În scrisoarea adresată lui Iakov Kuharenko din 30 septembrie 1842, poetul Taras Șevcenko scrie: „Oare e vina mea că nu m-am născut kațap sau francez?”⁶⁶⁶ La rândul său, Iakov Kuharenko, scriitor și etnograf ucrainean, hatmanul Armatei Cazacilor de la Marea Neagră, îi scrie în 1857 poetului care-i dedicase poemul *Fântâna moscalului* și care tocmai se întorsese din exil: „Ah, Tarase, Tarase, o să te termine această kațapie blestemată! Încotro te îndrepti? Din nou te vâri în gura lupului, scui pă pe ei”⁶⁶⁷.

Termenul *kațap* îl întâlnim și în *Serile în cătunul de lângă Dikanka* de N.V. Gogol, folosit deseori cu mare dispreț. De exemplu, în povestirea *Ivan Fiodorovici Șponka și mătușica sa*, Grigori Grigorievici Storcenko îi spune lui Ivan Fiodorovici: „Trebuie să vă aduc la cunoștință, stimate domnule, că m-am deprins să-mi astup noaptea urechile de când odată, fir-ar să fie, într-un han din Rusia, mi-a intrat în urechea stângă un gândac. La blestemații aceia de kațapi, după cum am aflat mai pe urmă, până și-n borș dai de gândaci”⁶⁶⁸ (bineînțeles, nu confundăm naratorul cu autorul), însă într-o scrisoare adresată compatriotului său, Mihailo Maksîmovîci (istoric, filolog și etnograf), îl sfătuiește pe acesta: „Dați-o încolo de „kațapie” și mergeți în Hetmanatul Căzăcesc. Eu mă gândesc să fac la fel și la anul să mă car de aici. Dacă mă gândesc bine, suntem niște proști! Cui jertfim noi totul?”⁶⁶⁹

Kațapi îi numeau pe ruși nu numai ucrainenii, ci și evreii din Ucraina. În Ucraina de astăzi, rușii sunt în continuare numiți „moscali” și „kațapi”. Nemaivorbind de siteurile și forumurile arhipline de bancuri jignitoare la adresa rușilor, la orice magazin de suveniruri din Ucraina, în schimbul

666 Taras Șevcenko, *Повні твори пера*, Varșovia-Lvov, 1935, p. 92.

667 O. Bilețkîi, *Писатель и эпоха*, vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v12/6.pdf, (data consultării: 22.01.2015).

668 N.V. Gogol, *Ivan Fiodorovici Șponka și mătușica sa*, <https://www.scribd.com/document/396727541/Ivan-Feodorovici-Sponka-si-matusica-sa-doc> (data consultării: 24.02.2015).

669 Mikola Julînskîi, *Дві половини українського серця: Шевченко і Гоголь*, <http://incognita.day.kiev.ua/dvi-polovinki-ukrayinskogo-serczya-shevchenko-i-gogol.html> (data consultării: 20.03.2015).

câtorva grivne, se pot cumpăra diferite lucruri (tricouri, căni, pixuri, ilustrate) cu inscripții obscene și jignitoare la adresa rușilor. Iar în restaurantul „Kraivka” din Lvov în meniu se găsesc băuturi și mâncăruri precum „Sângele moscalului”, „Moscălașii beți”, „Good bye eliberatorilor” și altele. Dacă etnonimul *moscal* este mult mai neutru și deseori pur și simplu se referă la toponimie, cel de-al doilea deja explică o caracteristică, dacă luăm în considerare varianta „ca țapul”. Ucrainenii îi văd pe ruși ca pe niște țapi, adică cu bărbi aidoma țapilor, ceea ce le dă un aspect demonic și îi aseamănă cu Necuratul. Probabil de aceea, în multe creații populare și chiar literare, după cum vom vedea în subcapitolele următoare, dracul și moscalul deseori interacționează, se ajută unul pe celălalt.

Heorhi Bulașev amintește două etnonime, ce-i drept, folosite mai rar decât primele două și anume *kîslopuz* și *lapotník*. *Kîslopuz* înseamnă cel cu burta umflată, „burtă fermentată”, datorită kvasului⁶⁷⁰ pe care îl beau rușii, de le fermentează burțile. Iar în ceea ce-l privește pe al doilea, *lapotník*, înseamnă om încălțat cu opinci, *lapti*⁶⁷¹. În lucrarea sa, *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, Antoaneta Olteanu spune că opincile (*lapti*) erau specifice oamenilor simpli și erau împletite din coajă de tei. „Un țăran strica adesea două-trei perechi de *lapti* pe săptămână”⁶⁷².

3. Etimologia termenilor *hohol* și *Hohlandia*

Mîkola Riabciuk, în lucrarea sa *De la Malorusia la Ucraina: paradoxurile formării întârziate a națiunii*, afirmă că rușii se folosesc de o gamă largă de denumiri jignitoare la adresa ucrainenilor, numindu-i adesea boi, cocoși, neciopliți, needucați, colhoznici și lista nu se oprește aici, însă există o denumire comună veche dată ucrainenilor – cea de *xoxol* (*hohol*, *hahol*), de la acel obicei ciudat de a-și rade capul și a lăsa pe creștet un

670 Băutură răcoritoare cu gust acrișor, preparată prin fermentarea fructelor, sau din apă, pâine și malț.

671 Bulașev, *op. cit.*, pp. 33-34.

672 Antoaneta Olteanu, *Rusia Imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, Ed. ALL, București, 2011, pp. 257, 271.

smoc lung de păr, numit și *oseledeț* (scrumbie). Intelectualitatea rusă de dinaintea revoluției, de asemenea, îi numea pe ucrainenii „haholi”, iar Ucrainei i se zicea *Хохландія* (Hohlandia) și *Хохлостан* (Hohlostan)⁶⁷³. Rușii îi denumeau deseori pe cazaci „moțați”, „haholi”, „hahlușka” și, câteodată, „haholi fără creier”, fapt pentru care cazacii se enervau și-i luaau pe aceștia la bătaie, cu toate că, în acele timpuri, aceste glume erau un lucru obișnuit, rușii nu se supărau când în scrierile străinilor apăreau glume și tot felul de fabule la adresa lor, susțin mai mulți istorici ucrainenii⁶⁷⁴. În povestirea lui Cehov, *Onomastica*, Piotr Dmitrici, după ce se întoarce de la conacul său din gubernia Poltava, îi spune Liubocikii Sheller: „Trebuie să-ți spun că am nimerit pe timpul când în Ucraina se cosește fânul, adică e vremea cea mai poetică (...). Mai ales Hohlandia e un ținut binecuvântat. Mă crezi? Când mi se întâmplă să beau dintr-o fântână cu cumpănă sau să trag câte o dușcă de vodcă proastă în vreo cârciumă evreiască, sau când ajunge până la mine, în serile liniștite, cântecul scripcii hahole, însoțit de bătaie de dairea, simt cum mă cuprinde un gând ispititor: să mă așez la conacul meu și să-mi trăiesc acolo viața, pe care mi-e dat s-o trăiesc”⁶⁷⁵.

În cartea sa, *Ceața ucraineană și soarele rus*, Andri Okara, ucrainean născut la Moscova, scrie că, asemenea lui, toți ucrainenii ce trăiesc în Rusia resimt lipsa de respect a rușilor față de tot ce este ucrainean. Pe de o parte, ucraineanul este denumit, cu simpatie și nu prea, *хохол – салоїд* (hahol, respectiv mâncător de slănină), *хахол – придурченко* (hahol – prostuț, țicnit), se fac glume nelalocul lor despre limba ucraineană și Ucraina. Ucraineanul în Rusia este privit ca un „frate mai mic” care trăiește și se hrănește pe „spatele fratelui mare”, adică al rusului. De asemenea, rușii nu-și ascund bucuria față de toate relele ce se întâmplă în Ucraina, cum ar fi criza economică. Pe de altă parte, se crede că Ucraina și ideea ucraineană au fost inventate de dușmanii Rusiei pentru a dezmina „unica țară rusă”,

673 Mîkola Riabciuk, *Від Малоросії до України*, <http://www.exlibris.org.ua/riab-czuk/index.html>yiv (data consultării 12.03.2015).

674 *Исторія Русовъ, или Малой Россіи*, Moscova, 1846, p. 145, <http://izbornyk.org.ua/istrus/istrus09.htm> (data consultării 17. 01. 2015).

675 A.P. Cehov, *Именины*, <http://lib.ru/LITRA/CHEHOW/22.txt> (data consultării 27.02.2015).

„unicul popor rus”. Demascând „himera ucraineană”, istoricii ruși spun că aceasta s-a format după șablonul conspirației masonice⁶⁷⁶.

Cuvântul *hahol*, pe care îl găsim și în *Dicționarul explicativ al limbii române* – „nume dat ucrainenilor de către ruși”⁶⁷⁷, a apărut în secolul al XVII-lea și făcea referire la smocul de păr pe care îl purtau cazacii pe creștetul capului. Această tunsoare, în timpul Rusiei Kievene, era un semn de noblețe. S-a păstrat descrierea bizantină a cneazului Igor, care amintește că acesta purta *oseledeț* (un smoc de păr în creștetul capului, modă care venea de la vikingi)⁶⁷⁸. Cu toate acestea, termenul *hahol* apare atât în *Тлумачний словник української мови* (Dicționarul explicativ al limbii ucrainene)⁶⁷⁹, cât și în *Толковый словарь русского языка* (Dicționarul explicativ al limbii ruse)⁶⁸⁰: „termen injurios la adresa ucrainenilor...”. De aici putem trage concluzia că, odată cu trecerea timpului, s-a pierdut adevăratul sens al cuvântului *hahol*. Astăzi chiar și ucrainenii folosesc acest cuvânt pentru a-i denumi pe conaționalii lor care și-au pierdut conștiința națională și se declară orice altceva în afară de ucraineni. Poetul ucrainean Viktor Baranov (1950-2014), fost președinte al Uniunii Naționale a Scriitorilor din Ucraina, scria în poezia *Можна бути хахлою...* (Poți să fii și hahol):

Ucrainenii mei! Să vă dea Dumnezeu fericire și puteri.

Poți fi și hahol, din această cauză pâinea nu va avea gust amar.

Dar cine cerul îl va apleca, vreodată, peste mormintele voastre,

Dacă nu patria pe care ați batjocorit-o și ați trădat-o...

Binecunoscutul scriitor, actor și om de televiziune ucrainean Antin Muharskîi, cunoscut sub pseudonimul Orest Liutîi, a scris celebrul mono-

676 Andrii Okara, «Українські тумани» та «русское солнце». Українофобія як гностична проблема, <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/okara.htm> (data consultării 27.02.2015).

677 *Dicționarul explicativ al limbii române*, <https://dexonline.ro/definitie/hahol>.

678 Lev Diakon, *История*, Moscova, 1988.

679 *Тлумачний словник української мови*, <http://sum.in.ua/s/khokhol>.

680 *Толковый словарь русского языка*, <http://gramota.ru/slovari/dic/?lop=x&bts=x&ro=x&zar=x&ag=x&ab=x&sin=x&lv=x&az=x&pe=x&word=%D1%85%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%BB>.

log pe care tot el îl interpretează, *Xmo makuï xoxol?* (Ce înseamnă hahol?), în care spune că haholul este doar un animal viclean, prefăcut și uneori hoțoman care trăiește în sufletul ucrainean, gata să se vândă oricui, să slujească pe oricine, să se ploconească în fața noilor stăpâni, înjurându-i în gând și ținând toporul ascuns la spate. „Haholul nu e ucraineanul, ci acel animal din sufletul ucrainean care-l slujește pe moscal, iar moscalul nu e rus, ci acela care vine să ocupe Ucraina, ajutat de hahol”⁶⁸¹. Tot *Хохли* (haholi) sunt numiți și suporterii echipei de fotbal Dinamo Kiev⁶⁸². Istoricul rus Boris Nikolaevici Florea consemnează că termenul *hahol* a fost folosit în scris, pentru prima oară, în anul 1620, cu sens peiorativ, în scrisoarea unui voievod dintr-un orașel rusesc aflat la hotarul țării, care îi numește *haholi* pe oamenii de altă credință, necreștinați, păgâni. Dacă ținem seama de faptul că strămoșii ucrainenilor au fost creștinați de către cneazul Vladimir în anul 988, atunci termenul *hahol*, fixat pe hârtie în anul 1620, nu făcea referire la ei. Peste un secol, în anul 1704, termenul *hahol* apare în dicționarul rus al lui Polikarpov, cu referire la ucraineni, de atunci intrând în vocabularul limbii ruse⁶⁸³.

De asemenea trebuie precizat însă că pseudo-etnonimul *hahol* a fost perceput diferit de la o epocă la alta. Înaintea bătăliei de la Poltava, ucrainenii nu se simțeau jigniți când erau numiți astfel. *Istoria Rusiei* relatează că intrarea suedezilor în Malorusia nu semăna deloc a ocupație neprietenoasă și nu avea nimic dușmănos în ea. Suedezii tranzitau satele și pământurile ucrainenilor ca niște trecători pașnici și prieteni, neaducând nicio pagubă acestora, spre deosebire de oștenii țarului, care strigau cât îi ținea gura că lor li se cuvin toate găinile, găștele, nevestele tinere și fetele, deoarece ei îi slujesc atât pe țar, cât și pe Dumnezeu. Suedezii nu luau cu forța și nici măcar nu cereau nimic, ci cumpărau cu banii jos tot ce aveau nevoie. Fiecare suedez a fost instruit și învățat să spună în limba ruteană: „Nu vă temeți, noi suntem de-ai voștri, iar voi sunteți de-ai noștri!”. Cu toate acestea, populația de aici, semănând foarte mult cu americanii sălbatici sau

681 Orest Liutîi, *Хохли в Рочіі*, https://www.youtube.com/watch?v=c_ywzenxwfl (data consultării: 23.11.2018).

682 Vezi bannerul suporterilor echipei de fotbal Dinamo Kiev, <http://football-ukraine.com/tribuna-dynamo/hohli-na-viizdi-foto554.html> (data consultării: 23.11.2018).

683 Liutîi, *op. cit.*

cu asiaticii capricioși, ieșind din ascunzători, se mira de amabilitatea suedezilor, dar, deoarece aceștia vorbeau între ei în altă limbă și nu-și făceau semnul crucii, ba, pe deasupra, mâncau vinerea carne și lapte, îi considera păgâni și-i uciea ori de câte ori avea ocazia, iar câteodată îi lua prizonieri și îi preda țarului, fapt pentru care la început primea bani, iar pe urmă un pahar de alcool și felicitări: „Îți mulțumim, haholule!”⁶⁸⁴. Pe parcursul întregului secol al XVIII-lea, rușii îi descopereau pe ucraineni, iar ucrainenii pe ruși, din două perspective diferite, din cea de dominatori și din cea de supuși. Era perioada în care rușii au dezvoltat și au oficializat ideea că ucrainenii și rușii sunt „aproape același popor”. Ucrainenii au internalizat, în mare măsură, acest lucru, deși semnificația lui generală și însemnătatea adverbului „aproape” nu au fost niciodată convenite. O asemenea neclaritate, în mod paradoxal, nu numai că a contribuit la asimilarea ucrainenilor intelectuali de către cultura rusă, dar, într-o oarecare măsură, a legitimat diferențierea lor, totodată asigurându-i exprimare liberă la nivelul identității locale (regionale)⁶⁸⁵.

Rușii s-au confruntat cu două tipuri sociale de ucraineni, de aceea au dezvoltat două stereotipuri corespunzătoare: primul, cel al *malorosului* – al ucraineanului cult, educat, loial, integrat în cultura imperială, și cel de-al doilea, stereotipul *haholului* – al țăranului neștiutor de carte, dar cu o cultură proprie, nativă și foarte atractivă, care vorbea într-un dialect amuzant. *Malorușii* erau considerați „aproape același popor”, iar stereotiparea lor era una relativ ușoară. Erau descriși ca fiind oameni ageri și inteligenți, ce concureau deseori cu funcționarii ruși de la curtea și administrația imperială. Totodată erau considerați perfizi și nesiguri, deoarece se hrăneau cu amintiri nostalgice despre trecutul glorios al cazacilor zaporojeni și cu „libertățile de aur”. Și, în cele din urmă, erau considerați fiind limitați și înapoiați, asta se datora probabil și prăpastiei care se căsca între capitala modernă și o Malorusie din ce în ce mai provincială⁶⁸⁶. Stereotiparea haholului a fost ceva mai dură decât cea a malorosului, deoarece implica nu

684 Heorhi Konîskîi, *Історія Русів*, Radianskîi pîsmennîk, Kiev, 1991, pp. 21-38.

685 Z. Kohut, *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760's-1830's.*, Edmonton, 1988, pp. 28-34

686 D. Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750-1850*, Edmonton, 1985, pp. 61-64.

numai alteritatea etnică, cât și cea socială. Un exemplu tipic îl reprezintă jurnalul de călătorie al prințului Dolgoruki, din anul 1818, în care descrie călătoria sa în Ucraina: „Haholul se pare că a fost creat pentru a ara pământul, a asuda, a se prăji la soare și a trăi întreaga-i viață cu obrazul ars...”⁶⁸⁷. Prințul a observat că țăranul ucrainean „nu se plânge când este înrobit, deoarece nu cunoaște altceva mai bun”⁶⁸⁸. De asemenea, nici nu știe prea multe. Știe ce înseamnă plugul, boul, stogul de paie și horilca, cu asta se cam termină vocabularul său. „Haholul acceptă cu ușurință orice soartă și este gata să execute orice fel de muncă, doar trebuie mânat din urmă, deoarece este leneș: împreună cu boul său el adoarme și se trezește de cinci ori într-un minut”⁶⁸⁹. Prințul Dolgoruki ajunge la concluzia că „dacă acest popor nu ar fi îndatorat moșierilor pentru bunătatea cu care-l tratează, haholul ar fi greu de deosebit de un negru: unul asudă cultivând zahăr, iar altul cultivând grâne”⁶⁹⁰.

Imaginea exotică a haholului a fost răspândită pe larg în discursul imperial rus de la începutul secolului al XIX-lea, în conformitate cu punctul de vedere iluminist, în ceea ce privește Europa de Est, ca o parte semiorientală, „inferioară” a continentului și în deplin acord cu înțelegerea de astăzi a orientalismului ca „mod occidental de dominare, restaurare și conducere a Orientului”⁶⁹¹. Totuși, diferența semnificativă consta în faptul că rolul „Occidentului civilizat” și-a asumat Rusia semiorientală, mai exact Moscova occidentalizată. În raport cu alte periferii „orientale”, Ucraina nu era tocmai orientală și, prin urmare, trebuia să se încadreze în acest discurs model. Scriitorul, jurnalistul, geograful și istoricul rus Pavel Petrovici Svinin (1787-1839) consemna în revista „Отечественные записки” că, prin aspectul lor fizic, trăsăturile feței, statură, lene și neglijență, malorușii se aseamănă foarte mult cu locuitorii Asiei, numai că le lipsesc acele pasiuni neobișnuite, clocotitoare, specifice credincioșilor islamului, iar neglijența lor flegmatică pare să-i protejeze de tot felul de impedimente și neliniști

687 I. Dolgoruki, *Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года*, Moscova, 1870, pp. 242-243.

688 *Ibidem*.

689 *Ibidem*.

690 *Ibidem*.

691 E. Said, *Orientalism*, Londra, 1988, p. 9.

și că deseori de sub sprâncenele lor stufoase scapără strălucitor o minte curajoasă, europeană și dragostea fierbinte pentru patrie, iar pieptul lor este plin de sentimente pasionale îmbrăcate în simplitatea primordială⁶⁹². Eseul lui Pavlo Svinin a apărut în anul 1830, când mișcarea culturală ucraineană, deși destul de vizibilă, nu era considerată o amenințare la adresa imperiului, mai curând era privită ca o curiozitate regională care nu merita mai mult de un zâmbet batjocoritor sau, de ce nu, încurajator, dar în niciun caz ostilitate expresivă, provocată ulterior de conotații politice⁶⁹³. Situația s-a schimbat radical peste un deceniu, când ideile naționalismului modern au ajuns în imperiu, schimbând dramatic atât discursul cultural rus, cât și pe cel ucrainean. Unul dintre cei mai influenți intelectuali ruși din acea vreme, Vissarion Belinski, a observat amenințarea mortală pe care o aducea imperiului și miturilor sale fundamentale nou născuta mișcare ucraineană. El a atacat foarte dur primele elemente ale literaturii și istoriografiei ucrainene moderne, folosind un discurs raționalist dovedit, în forma sa extrem de agresivă: „Istoria Malorusiei este doar un râu care se varsă în marele râu al istoriei rusești”⁶⁹⁴. În viziunea criticului literar rus, malorușii au fost dintotdeauna un trib, niciodată nu au fost un popor și niciodată nu au avut un stat al lor. Așa numitul Hetmanat și Zaporojie niciodată nu au fost republică, ci doar o comunitate ciudată de tip asiatic. A fost o parodie a republicii sau, cu alte cuvinte, o republică slavă care în toată debandada ei, părea ordonată. Iar această ordine nu consta în legi care au fost dezvoltate în mod liber de mișcare istorică, ci în obiceiurile care sunt piatra de temelie a tuturor popoarelor asiatice. „O astfel de republică putea fi un instrument excelent pentru orice stat puternic, dar în sine a fost doar un stat caricatural, capabil să lupte și să bea *horilcă*”⁶⁹⁵.

Recent, a apărut o nouă etimologie, nerusească, a cuvântului *хохол* (hohol), o teorie care spune că această denumire considerată jignitoare vine de la cuvântul tătar *hoh ollu*, ce înseamnă „galben-albastru” sau, după

692 P. Svinin, *Полтава*, „Отечественные записки”, nr.120/ 1830..

693 Mikola Riabciuk, «Хохли», «Малороси», «Бандери»: Стереотипи українця у російській культурі та його політична інструменталізація, Kiev, 2011, p. 181.

694 V. Belinski, *История Малороссии Николая Маркевича*, Полн. собр. соч. в 13 т., vol. VII, Moscova, 1955, pp. 61-62.

695 *Ibidem*.

altă variantă, *hoh ollu* poate fi interpretat ca „fiu al cerului”. Mai este vehiculată și varianta conform căreia *хохол* (*кохол*) e de origine tibetană și înseamnă „cunună” sau „coroană”⁶⁹⁶.

4. Etimologia termenilor *mazepînți*, *petliurivți* și *banderivți*

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, ucrainenii de sub ocupația rusă oficial erau numiți maloruși, iar neoficial haholi, îndeosebi țărani ucraineni, pe care rușii îi considerau, pe de o parte, nedăunători, buni la suflet, îi admirau pentru cântecele și dansurile lor, pentru hărnicia și dragostea lor pentru pământ și agricultură, iar, pe de altă parte, îi numeau proști, incuți și neciopliți. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, granița socială dintre malorușii intelectuali și haholii semianalfabeți încetul cu încetul începe să dispară. Parțial din cauza unei dinamici sociale din ce în ce mai intense care încălca ierarhiile tradiționale, parțial din cauza eforturilor tot mai intense ale unor maloruși de a sădi în sufletul și inima haholilor conștiința națională ucraineană prin intermediul educației și a scrisului. Această varietate perversă a malorușilor a primit denumirea de *mazepînți* (mazepiști), după numele hatmanului ucrainean Ivan Mazepa, blestemat și proclamat oficial „trădător” de către Biserica Ortodoxă Rusă. Între timp, porecla de hahol și-a extins semnificația, devenind o denumire peiorativă a tuturor ucrainenilor, transferându-le conotațiile orginare, de membri incuți, semisălbatici ai unui clan sau trib, nicidecum a unei nații⁶⁹⁷. Spre deosebire de imaginea malorusului, care s-a format ca proces al unei anumite ideologii (imperiale), imaginea haholului a apărut, în mare parte spontan, „de jos”, datorită contactelor directe între moscoviții-ruși și malorușii-ucraineni. În ambele cazuri aceste contacte au avut cu siguranță un caracter colonial, reflectând pe diferite fronturi poziția dominantă, superioară a unui grup și poziția umilitoare, inferioară a celui de-al doilea.

696 Oleksandr Serediuk, *Сини неба. Про сакральне слово «хохол»*, <http://www.yatran.com.ua/articles/255.html> (data consultării: 17. 01. 2015).

697 A. Kappeler, *Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire*, în A. Kappeler et al. (eds.), *Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter, 1600-1945*, Edmonton, 2003, pp. 162-181.

Dacă subordonarea și subjugarea discursivă a malorușilor a fost realizată, în primul rând, prin orientalizare, atunci cea a haholilor s-a realizat, după cum a consemnat și prințul Dolgoruki, prin degradare. Proverbele rusești reflectă această inumanitate și nonvaloare a haholului când accentuează idioțenia, lenea și totala neglijență a acestora, ca de exemplu: „Curca dintr-un ou a clocit șapte haholi” sau „Au vândut brâul haholului, iar pe el l-au dat pe gratis”⁶⁹⁸. Dacă ținem cont de faptul că majoritatea haholilor erau țărani, adică iobagi, atunci idiotismul și lenea acestora se justifică sau, cel puțin, se poate explica ca fiind o strategie rațională de sabotaj sau eschivare de la exploatarea maxima la care erau supuși. De aici și legendara încăpățănare a haholilor, însă, oricât de deranjantă ar fi fost ea pentru moșierii exploatare, pentru iobagii ucraineni această încăpățănare face parte dintr-un comportament normal⁶⁹⁹. În general, stereotipurile și alteritatea, în contextul colonial, servesc în primul rând scopului de umilire și subjugare a unui grup de oameni, prin mijloace discursive, adică prin folosirea violenței simbolice în loc de cea fizică. Funcția principală a stereotipurilor este aceea de a crea și de a întări un complex de inferioritate în interiorul grupului subordonat, care adoptă aspectul disprețuitor din partea celor care îi domină. Stereotipurile ajută la legitimarea *status quo-ului* imperial, la stabilirea „normalității” ei, a ierarhiilor efectiv rasiste, impunând sancțiuni sociale celor care încalcă „normele” construite, ele devin parte a „cunoașterii” imperiale, apar în manuale și tratate științifice, fac parte din cultură, artă, mass media, declarații politice și, nu în ultimul rând, din folclor care este chintesența „înțelepciunii populare”⁷⁰⁰.

Ucrainenii – „aproape același popor cu rușii” – se încadrau foarte ușor în „norma” imperială, ei acceptau rolul de „maloruși” care le fusese atribuit și nu au pus la îndoială formula „aproape același popor”, nici nu au încercat să interpreteze, pe larg, adverbul „aproape”. Orice abatere de la „normă” urma să fie pedepsită. Cel care greșea era denumit *mazepîneț* (mazepist), iar mai târziu *petliuriveț* (petliurist) sau *banderiveț* (banderist), aceste denumiri erau echivalente unei acuzații penale, față de ele era bine-

698 V. Dahl, *Пословицы русского народа*, Moscova, 1862, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/dal/index.php (data consultării: 17. 01. 2015).

699 Riabciuk, *op. cit.*, p. 183.

700 *Ibidem*.

venită denumirea de *hahol*, care trebuia să le aducă aminte ucrainenilor de originea lor semisălbatică. Toți malorușii, atât din perioada presovietică, cât și din perioada sovietică erau obligați să-și amintească ambele forme de sacțiune care le erau aplicate celor ce încălcau formula sacră „aproape un popor”⁷⁰¹. În planul politico-ideologic, stereotipul „haholesc” împiedica posibila ucrainizare a migranților din mediul rural în procesul de urbanizare a identității ucrainene, nu maloruse. Limba și cultura ucraineană erau stigmatizate în acest discurs imperial, ele apăreau ca niște simboluri ale primitivismului, înapoierii și subdezvoltării, iar ucrainenii, sub presiunea acestui discurs, trebuia fie să-și părăsească obsesia lingvistică și culturală și să adopte „normalitatea” construită social de către colonizatori, fie să-și apere în continuare, cu îndrăzneală, identitatea națională, împotriva „rațiunii sănătoase” a celor ce stăpâneau peste ei și care recalificau automat abaterile lor lingvistice și culturale în abateri politice⁷⁰². Împotriva ucrainenilor încăpățânați, asupra cărora stereotipizarea *haholească* nu funcționa, a început să se folosească o defăimare mai puternică care nu viza doar umilința și ridicularizarea socială, ci și implicarea politică. Aceștia erau considerați dușmanii sistemului și erau pedepsiți. Stereotipizați istoric ca *mazepînți*, în timpul sovietelor au fost denumiți *petliurivți*, după numele lui Simon Petliura, lider al luptei pentru independența Ucrainei în perioada de după izbucnirea Revoluției Ruse din 1917. Iar, începând din anii '40 ai secolului trecut, au început să fie denumiți *banderivți*, după numele lui Stepan Bandera, liderul Organizației Naționalistilor Ucraineni, ai cărui adepți au condus lupta partizană împotriva ocupației sovietice din Ucraina de Vest, de după război. Numele lui Bandera s-a dovedit a fi potrivit pentru stereotipurile politice, în parte datorită asocierii pur fonetice cu „banditismul” și parțial datorită opiniilor sale radicale. Astfel, sovieticii au reușit să-l demonizeze în totalitate ca „fascist” și „colaborator nazist”⁷⁰³. După cum am putut observa, deși aceste două stereotipuri sunt elemente

701 *Odesa Policeman Calls Ukrainian 'Cow' Language*// RFE/RL Headlines, 2011, 26 January [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rferl.org/content/ukrainian_language_cow/2288383.html (data consultării: 14.01.2020)

702 A. Motyl, *Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR*, Ithaca, 1987, pp. 100-101.

703 Riabciuk. *op. cit.*, p. 185.

ale aceluiași discurs colonial, baza lor culturală și potențialul de influență sunt fundamental diferite. Se poate spune că unul este „ușor”, iar celălalt „greu”, primul se bazează pe umilire socială, iar cel de-al doilea pe politica înfricoșătoare, unul este îndreptat, în primul rând, către țărani, „oameni de-ai locului”, pentru a-i descuraja să dobândească identitatea ucraineană, iar al doilea către intelectualitatea deja ucrainizată, pentru a-i îndepărta de la ucrainizarea țăranilor. Primul stereotip, efectiv, susține credința că ucrainenii și rușii sunt „aproape același popor” cu o singura diferență, la nivel cultural și educațional. Însă acest stereotip nu are nici o influență asupra celor care au încetat să creadă în acest discurs sau nici nu au crezut vreodată (ucrainenii din Ucraina Vestică). Împotriva acestora se folosea artileria grea și anume stereotipul *banderiști-naționaliști* care vânează sufletele haholilor nevinovați, pentru a-i preschimba în dușmani ai omenirii, la fel cum sunt și ei.

5. Etimologia termenului *saloid*

Ucrainenii mai sunt denumiți de către ruși, mai ales în anecdote, poezii umoristice și scenete, *saloidi* (*салоїду*) – „mâncători de slănină”, „slăninari”. Multe dintre popoarele europene au primit porecle pline de umor, în funcție de propriile lor preferințe culinare, deoarece aproape fiecare popor are un anumit aliment sau fel de mâncare definitoriu, folosit uneori ca pretext pentru antroponime considerate deseori ca fiind jignitoare. Prin aceste procedee lingvistice o comunitate este redusă la un obicei alimentar sau o preferință culinară. Francezii sunt mâncători de broaște și sunt numiți „broscari”, românilor li se spune „mămăligari” mai ales de către vecinii lor bulgari, iar italienii, pentru că preferă paste, au primit apelativul de „macaronari”. La baza acestor stereotipuri stau tradițiile culinare care definesc un popor și îl deosebesc de altul. Străinul și exoticul au stârnit întotdeauna curiozitate și teamă, iar comensualitatea și dieta comună făceau diferența încă din antichitate între oamenii civilizați și barbari⁷⁰⁴.

704 Anda Becuț Marinescu, *Cum preferați? Cu pâine sau cu mămăligă?*, <https://gastroart.ro> (data consultării 19. 01. 2015).

Deși în bucătăria ucraineană slănina a pătruns datorită influenței maghiare (ungurilor le place foarte mult slănina, iar șunca este unul dintre cele mai populare produse culinare ungurești), pentru ucrainenii slănina nu este doar unul dintre simbolurile bucătăriei naționale, ci un mod de viață. Slănina nu este doar subiectul glumelor și proverbelor ucrainene, ci devine chiar eroina multora dintre ele, ba chiar este unul dintre personajele piesei de teatru *Остановись, мгновенье – ты прекрасно!* (Clipă, rămâi, ești atât de frumoasă), scrisă în limba rusă de dramaturgul ucrainean Les Podervianskîi⁷⁰⁵. Ucrainenilor le place slănina, asta reiese și din proverbele lor. Iată câteva dintre ele: „Dacă aș fi domn, aș mânca slănină cu slănină”; „Trăiește bine – mănâncă slănină, doarme pe slănină și se învelește cu slănină”; „Nici una, nici două, dă-mi, babo, slănină”; „Așa l-a lăudat, de parcă l-a uns cu slănină”; „Dacă slănina ar avea aripi, ar zbura pe sub ceruri”⁷⁰⁶. Cei mai mari iubitori de slănină din multe glume, anecdote și povești populare sunt ucrainenii. După unele ipoteze, tradiția de a-i lua în derâdere pe *saloidi* (mâncătorii de slănină) a apărut imediat după Războiul de Eliberare Națională din 1648-1657 și aparține evreilor, a căror religie interzice consumarea cărnii. După cum se știe, aproximativ patruzeci de mii – cincizeci de mii de evrei au fost uciși pe teritoriile cuprinse de revolta condusă de Bohdan Hmelnițki (aproape un sfert din populația evreiască din Uniunea Polono-Lituaniană). Astfel, anecdotele despre ucrainenii mâncători de slănină au devenit un mijloc de răzbunare a evreilor pentru care perioada revoltei a devenit una dintre cele mai tragice pagini din istoria acestora în Europei de Est⁷⁰⁷.

În Ucraina ziua de 27 august este „Ziua slăninei”. În Lvov există un restaurant-muzeu numit *Salo*. Acolo se găsesc sculpturi și compoziții din slănină, picturi și multe altele. La fel apare și o revistă denumită „Salo”. Se organizează mai multe festivaluri dedicate acestui produs național ucrainean, în diverse orașe din Ucraina. În Poltava există un institut de creștere a porcilor, în fața căruia există un monument dedicat porcului, iar în Luțk

705 Les Podervianskîi, http://doslidy.org.ua/?page_id=66 (data consultării: 22. 01. 2015).

706 Irîna Ignatenko, *Етнологія для народу*, Knîjkovîi Klub, Kiev, 2016, pp. 34-36.

707 Karolîna Tîmkiv, *Де насправді живуть «салоїди»*, <https://www.depo.ua/rus/life/de-naspravdi-zhivut-saloyidi--24042015131100> (data consultării: 17. 01. 2015).

a fost făcut cel mai mare sandwich cu slănină din lume: șaptezeci și trei de metri lungime⁷⁰⁸. Cu toate acestea, astăzi, printre țările europene, Ucraina este departe de a fi pe primul loc în ceea ce privește consumul de slănină. În urma rezultatelor obținute pe baza analizei de date a Organizației Națiunilor Unite și a Uniunii Europene privind cultivarea și consumul de produse agricole, la consumul de slănină Ucraina s-a clasat de abia pe locul 13. Pe primul loc s-a situat Danemarca⁷⁰⁹. Clasicul rus Ivan Krîlov a scris o fabulă despre doi șoricei care discută despre diferitele bucătării străine. Se termină acest text instructiv cu o exclamație retorică: „А сало русское едят!” (Iar slănina pe care o mănâncă este rusească!). Oleksandr Irvaneț se întreabă „împotriva cui îndrepta ascuțișul satirei sale scriitorul rus? În orice caz, pe ucraineni și beloruși nu au cum să-i privească aceste rânduri, deoarece și unii, și alții, au, slavă Domnului, destulă slănină. Alte popoare ale Imperiului Rus au fost în mare parte musulmani: de la tătari apropiați la îndepărtații uzbeki și tadjici. Deci pe aceștia nu prea îi interesa „slănina rusească”. În ceea ce îi privește pe străini, aceștia veneau ocazional și este puțin probabil ca aceștia să efectueze o călătorie lungă și grea pentru a se bucura de acest produs *made in Rusia*⁷¹⁰.

708 *Ibidem*.

709 *Ibidem*.

710 Oleksandr Irvaneț, *І що сало – ласощі*, „Ukraina moloda”, 12.12.2009. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1554/164/54731/>

IMAGINEA RUSULUI ÎN FOLCLORUL UCRAINEAN

1. Imaginea rusului în *Vertepul ucrainean*⁷¹¹

Lunga, dar nu întotdeauna pozitivă experiență a comunicării între ucraineni și ruși a condus la o imagine mai mult negativă decât pozitivă a rusului în toate genurile folclorului ucrainean: basme, povești nuvelistice, anecdote, cântece lirice și umoristice, proverbe, piese de teatru cu nașterea Domnului și altele. Dacă vorbim de aspectul politic al folclorului ucrainean, nu putem ignora percepțiile și stereotipurile care s-au format de-a lungul secolelor ca rezultat al cooperării interetnice a ucraineanului cu alte grupuri etnice. „Materialismul primitiv care domnea în educația națională aproape un secol considera că diferențele depuse în straturile profunde ale conștiinței nu sunt importante. Importantă este doar apartenența la aceeași clasă socială și că acest lucru va uni toate grupurile etnice într-un singur tot, într-un grup fericit. Însă realitatea istorică s-a dovedit a fi mult mai dificilă”, afirmă Roman Lîhohrai⁷¹². „Caracterul național”, „psihologia etnică”, „mentalitatea națională” și alte asemenea concepte se află în centrul atenției multor științe umaniste care tot construiesc mereu noi concepții, străduindu-se să explice prin ce anume un popor se deosebește de restul lumii. O. Radakevîci afirmă: „Mentalitatea unui popor este acel mod specific de gândire prin care se formează și se păstrează punctul de vedere personal despre un grup separat de

711 Vertep – teatrul de păpuși mobil care pune în scenă piese comice legate de Nașterea Domnului și nu numai. Cuvântul provine din slavonă și înseamnă „grotă”, „peșteră”, „deschizătură”; vicleim.

712 Roman Lîhohrai, *Образ «Москаля» в українській народній прозі*, <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/27.pdf>, (data consultării: 28.02.2015).

indivizi”⁷¹³. Într-adevăr, mentalitatea dăinuie peste epocile istorice, păstrează codul naționalității și nu se schimbă pe perioada vieții uneia sau chiar a mai multor generații. Relațiile ucraineano-ruse, în toate textele populare sau literare, sunt asociate cu etno-stereotipurile rușilor în care se unesc etnonimele „moskal” și „kațap” și, mai rar, „lapotnîk” și „kîslopuz”.

Dialogurile și dansurile, ca elemente ale operei dramatice, datează din cele mai vechi timpuri. Ele pot fi întâlnite și în cântecul ritual. Primele creații dramatice ucrainene au apărut în secolul al XVII-lea ca dialoguri versificate și s-au numit „drame școlare”, deoarece aparțineau școlii, erau create și interpretate în școli. Autorii acestor drame erau, de regulă, profesorii care predau poetica, iar cei care interpretau (actorii) erau elevii lor. Spectacolele se țineau nu numai în școli ci și în piețe, mai ales prin târguri, în fața unui public larg. Prin aceste reprezentații simple (interpretarea dialogurilor versificate nu necesita construirea unei scene sau a unui decor, nici măcar un număr mare de interpreți), elevii își dezvoltau abilitățile oratorice. În esență, drama școlară a fost materia care s-a predat în școli și care a contribuit foarte mult la dezvoltarea dramaturgiei ucrainene și în special a teatrului⁷¹⁴. Una dintre cele mai populare drame școlare a secolului al XVII-lea a fost drama istorică *Vladimir*, scrisă de Feofan Prokopovîci⁷¹⁵ și dedicată hatmanului Ivan Mazepa. A fost scrisă în rusă însă în topul pieselor dramatice ucrainene vechi se afla piesa *Milost Boja* (Mila Domnului), scrisă de un autor necunoscut și dedicată războiului de eliberare al poporului ucrainean din anii 1648-1654 împotriva alianței lituano-polone, condus de hatmanul Bogdan Hmelnițki.

Apariția *Vertepului* ucrainean, a vicleimului, a pieselor dramatice dedicate sărbătoririi Nașterii Domnului, se datorează tot dramei școlare, acesta nefiind altceva decât un teatru mobil de păpuși. Vertepul propriu zis era o cutie confecționată din lemn sau carton, semăna cu o casă și avea două,

713 O. Radkevici, *Ментальність і політична культура української нації*, <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:598199/Source:default> (data consultării: 04.03.2015).

714 Mikola Sulîma, *Українська драматургія XVII-XVIII ст.*, ART Vertep, Kiev, 2010, p. 52.

715 Feofan Prokopovîci (1681-1736) – episcop al Bisericii Ortodoxe Ruse, om de stat, scriitor, publicist și filozof de naționalitate ucraineană.

chiar trei nivele (iadul, pământul și cerul) și dimensiuni diferite (până la doi metri înălțime și un metru lățime), spațiu în care jucau până la patruzeci de personaje (păpuși). Păpușarul, care de obicei era și proprietarul vertepului, însoțit de muzicanți, vorbea și cânta interpretând pe fiecare dintre personajele actelor dramatice. Păpușile confecționate din lemn, de către meșteri cioplitori foarte iscusiți, erau adevărate capodopere de artă populară ucraineană. Folcloristul și etnograful ucrainean M.A. Markevîci afirmă că vertepul a fost preluat de la polonezi⁷¹⁶, iar M. Drahomanov consideră că vertepul vine de la germani, deoarece în anul 1470 germanii din Lvov deja expuneau în biserica lor, cu ocazia Nașterii Domnului, ieslea înconjurată de animale și personaje care au participat la naștere (Maria, Iosif, păstorii și magii)⁷¹⁷.

Subiectul primului act, care se juca la etaj, era tradițional, mereu același (fără nicio modificare), cu aceleași personaje: Regele Irod află de la cei trei Crai de la Răsărit că în Betleemul Iudeii s-a născut Mesia Regele și, considerându-l pretendent la tronul său, cheamă un soldat căruia îi poruncește să ucidă toți pruncii din Betleem cu vârsta de până la doi ani. Soldatul execută ordinul, însă o mamă, Rahela, nu vrea să-i dea soldatului pruncul său, ceea ce îl supără foarte rău pe Irod și ordonă uciderea copilului. Pentru această faptă, Moartea cu coasa în mână se apropie de Irod și îi taie capul care se rostogolește pe podea, iar dracii îl prind și îl trag în iad. Pe tot parcursul actului, muzicanții interpretează melodii bisericești și colinde. Subiectul actului care se juca la parter diferea de la un păpușar la altul, de la o zonă geografică la alta, de la o perioadă istorică la alta, însă toate ilustrau realitatea timpului în care era jucat actul. Personajele obligatorii erau Moșul și Baba care se certau tot timpul din cauza nevoilor și neajunsurilor, reprezentând astfel viața de familie; Țiganul și Țiganca furând tot ce întâlneau în cale; Evreul și Evreica umblând tot timpul după câștig, deseori nu prea cinstit; Polonezul cu soția sa, reprezentând pe nobilii polonezi care se distrau mai tot timpul și nu le lipsea nimic; Cazacul și Moscalul care tot timpul se băteau și se certau (aluzie la conflictele armate între cazacii zaporojeni

716 M. A. Markevîci, *Вертепъ // Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссіянъ*, Kiev, 1860, pp. 27-64..

717 I. Franko, *До історії українського вертепу XVIII в. // Зібрання творів*, Kiev, 1982, p. 205.

și armata țaristă), mai erau Moartea care putea veni în orice clipă și lua pe cine dorea ea, și Capra care murea pentru a învia. În timpul actului, muzicanții cântau cântece populare vesele, iar privitorii se distrau⁷¹⁸. În unele drame, moscalul apărea ca șarlatan și hoț, gata să fure și să păcălească pe oricine, concurând cu imaginea țiganului și cu cea a evreului⁷¹⁹. În varianta voliniană, moscalul se ceartă cu țiganul pentru o iapă, iar în variantele vest-ucrainene cu viclenia sa îl ajută pe cazacul zaporojean. Într-o variantă descoperită în localitatea Sokîrnîți⁷²⁰, personajele dramei nu au o atitudine atât de severă față de moscal, față de cea pe care o au față de polonez (*poliak*), deși, după bătălia de la Poltava, din 1702, teritoriul ucrainean era ocupat de armata țaristă care făcea viața amară populației ucrainenene, iar aceasta era total nemulțumită de atitudinea moscalilor⁷²¹. După părerea noastră, autorii piesei dramatice dedicate Nașterii Domnului, din Sokîrnîți, pe de o parte fiind sub permanentă supraveghere a serviciilor secrete țariste, nu-și puteau permite să facă din moscal (un soldat al armatei țaristă) un personaj negativ, iar, pe de altă parte, erau de aceeași religie ortodoxă ca și rușii, pe când polonezii erau catolici.

O imagine complet pozitivă a moscalului o găsim în două dintre piesele scrise de Dovhalevskîi⁷²², care s-au jucat între anii 1736-1737. Aceste creații dramatice nu numai că oglindeau viața de zi cu zi a iobagilor ucraineni, dar atingeau și latura socială a acelor vremuri. Ele vorbeau de relația dintre țăranii ucraineni și moșierii polonezi, dar și de relația dintre cazaci și moscali (soldați ruși) ca apărători ai poporului. Într-una dintre piese apare un cazac întors din robia turcească și, găsindu-și satul natal pustiit, vrea să meargă să se înroleze în oastea căzăcească, însă pe scenă apare un magnat polon care strigă la iobagii ucraineni, îi bate și îi batjocorește, deoarece i s-a părut că aceștia nu l-ar fi salutat cu respectul care i se cuvenea. Pe urmă se laudă că va trece întreaga Ucraină prin foc și sabie, iar pe toți ucrainenii

718 *Ibidem*, pp. 53-54.

719 *Ibidem*, p. 56.

720 Sokîrnîți – comună în raionul Sribne, regiunea Cernigov, Ucraina.

721 *Ibidem*, pp. 57-58.

722 Mitrofan Dovhalevskîi (data nașterii și morții necunoscute) – om de știință și scriitor ucrainean, autorul lucrării *Сад поетичний* (Livada poetică), apărută în anul 1736.

îi va lua în robie. Auzind vorbele magnatului polon, cazacul ucrainean îl cheamă în ajutor pe moscal și împreună fac dreptate iobagilor ucraineni⁷²³.

În concluzie, după cum se poate observa, moscalul, care nu era altcineva decât soldatul armatei țariste, cu alte cuvinte, el putea fi de orice naționalitate, chiar și ucraineană (observația ne aparține), devine un personaj (atât pozitiv, cât și negativ) foarte des întâlnit, alături de ucraineni (țărani, studenți, cazaci), polonezi (întotdeauna nobili sau preoți), evrei (arendăși, comercianți sau hangii), țigani și reprezentanți ai altor grupuri etnice cum ar fi lituanieni, belaruși și alții. Tablourile și poetica acestor creații dramatice, inclusiv a dramelor școlare, stau la temelia dramaturgiei și prozei ucrainene a secolului al XIX-lea, după cum putem vedea în *Moscalul-vrăjitor* a lui Ivan Kotliarevskîi, *Ciumak* a lui Ivan Karpenko Karîi, *Saldațkîi patret* a lui Hrihorii Kvitka-Osnovianenko sau în *Nazar Stodolia* a lui Taras Șevcenko.

2. Imaginea rusului în poveștile și legendele populare ucrainene

Moscalul este un personaj foarte cunoscut în poveștile populare ucrainene, înlocuindu-l deseori cu mare succes pe tradiționalul hoț sau pe vicleanul batjocoritor care întotdeauna îl păcălesc pe țăranul nătâng. De exemplu, în Poltava a fost culeasă o poveste în care moscalul primește bani de la un țăran, în schimbul cărora îi promite că îi va învăța boii să vorbească⁷²⁴. În altă poveste, moscalul ajunge în iad, unde, prin diverse șiretlicuri, izgonește dracii afară. În alta, se preface că pescuiește cu dalta și, în timp ce o bătrânică pune pânza la înmuiat în râu, mirându-se de el, un alt moscal îi fură pânza⁷²⁵. Despre cum au ajuns rușii să fie numiți „lapotnîki” este vorba în legenda *Despre haholi, moscali și urși*, care spune că odată Iisus Hristos cu Sfântul Petru, traversând un câmp, s-au întâlnit cu un alai de nuntă, iar oamenii beți au început să-i batjocorească. Unul s-a răstit la ei și le-a spus:

723 *Ibidem*, pp. 59-60.

724 Mikola Zinciuk, *Казки Полтавщини*, Bukrek, Cernăuți, 2010, pp. 137-140.

725 100 Казок. Найкращі українські казки, A-ba-ba-ha-la-ma-ha, Kiev, 2008, p. 38

– Ce faceți pe aici, vagabonzilor? Voi ar trebui să vă ocupați de plugărit, să arați pământul, să creșteți grâul și să coaceți pâinea, nu să umblați hai-hui fără niciun rost pe lume!.

Atunci Sfântul Petru îi șoptește lui Hristos la ureche:

– Acest om va fi hahol, plugar, întreaga lui viață va lucra pământul și va coace pâine.

– Poți să faci cu el ce vrei!, îi răspunse Hristos.

Al doilea om s-a umflat și a strigat și el la sfinți:

– Voi de ce colindați pe aicea? Uite, nici măcar nu aveți încălțări în picioare, mai bine ați împleti niște *laptî* decât să vă învârtiți pe la nunțile altora!

Atunci Sfântul Petru a spus:

– Acest om va fi moscal, toată viața lui va împleti încălțăminte din scoarța copacilor și se va încălța în ele, va fi *lapotník*!.

Iar al treilea era atât de beat, încât de abia a reușit să urle la ei:

– Ue-e-e!

– Acesta va fi urs!, a spus Sfântul Petru. Astfel au apărut pe pământ haholul, moscalul și ursul⁷²⁶.

O altă legendă despre apariția moscalului și haholului spune că, odată, pe când încă nu erau pe pământ nici haholi și nici moscali, Dumnezeu i-a trimis pe sfinții apostoli Petru și Pavel pe pământ în acel loc care se numește astăzi Moscova. Ajungând ei acolo, s-au apucat de lucru – Sfântul Petru făcea din aluat de pâine haholi, iar Sfântul Pavel din lut roșu făcea moscali – de aceea moscalii sunt roșcovani (acest clișeu, de sorginte populară, nu se potrivește rușilor ci mai degrabă evreilor, alături de altele, potrivit căroră evreii sunt roșcați, miros a usturoi și au un chip diavolesc)⁷²⁷. I-au făcut și i-au pus la soare să se usuce:

– Hai, frate, să mergem la râu să ne spălăm pe mâini, spuse Sfântul Petru către Sfântul Pavel.

726 Bulașev, *op.cit.*, pp. 137-138.

727 Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română: studiu de imagologie în context est-central european*, Nemira, București, 2001, p. 6

– Du-te tu, Petre, eu doar o să mă șterg, răspunse Sfântul Pavel.

– Atunci ai grijă să nu se întâmple ceva cu poporul nostru, a spus Sfântul Petru și s-a îndreptat spre râu, iar Sfântul Pavel, știind foarte bine că oamenilor pe care îi făcuse din lut nu prea are ce să li se întâmple, s-a dus și s-a tolănit la umbră.

Dar, deodată, cine știe de unde, a apărut un câine și a început să adulmece creațiile sfinților, dându-și seama că haholii sunt din aluat i-a mâncat. S-a întors Sfântul Petru de la râu, se uită la moscalii care se usucă la soare, iar haholii, ia-i de unde nu-s! Când se uită mai bine, vede cum câinele a ridicat piciorul spre pieptul moscalului, iar din pieptul acestuia a început să curgă pământul, de aceea moscalii sunt burtoși – *kislopuzî*. Atunci Sfântul Petru s-a infuriat, a prins câinele de coadă, iar acesta a început să alerge peste câmpuri până a ajuns în Ucraina! Atunci Sfântul Petru i-a tras una cu un băț peste coaste, câinele a sărit peste o râpă și deodată s-a făcut acolo un *hutor* – un cătun haholesc. Acolo a și rămas Sfântul Petru, iar câinele s-a ascuns în lobodă și acolo s-a făcut o *slobodă* – o slobozie⁷²⁸. De atunci haholii trăiesc prin cătune și prin slobozii⁷²⁹.

În general, imaginea moscalului în proza populară ucraineană este automat asociată cu trădarea, înșelăciunea, hoția și minciuna. Ucrainenii îi denumesc pe ruși cu cele patru etnonime menționate, *moscali*, *kațapi*, *lapotniki* și *kislopuzî*, îi tratează cu neîncredere, chiar cu oarecare teamă, considerându-i lacomi, nepoliticoși, falși, vicleni, leneși și răzbunători, de aceea evită să aibă vreo legătură cu aceștia. De exemplu, povestea *Москаль товкач* (Moscalul pisălog) începe astfel: „Să te ferească Dumnezeu să ai de-a face cu moscalul! Nu zic să te împrietenești cu el, ci numai așa, să intri în vorbă cu el sau pur și simplu să-l întrebi ceva. Una, două se va deda la tot felul de josnicii, numai să te încurce și să te facă de ocară”⁷³⁰. La fel se întâmplă și în povestea *Moscalul pescar*: „Odată intrat în sat, moscalul se uită prin toate cotloanele, nimic nu poți ascunde de el: deodată auzi că

728 Sat de țărani care trăiesc liber.

729 *Ibidem*, p. 141.

730 I. Rudcenko, *Москаль рибалка*, în *Народний південно рускі казки*, Tipografia E. Fiodorov, Kiev, 1869-1870, pp. 17-19.

de la unul a dispărut găscă, altul descoperă că nu mai are purcel, nu degeaba se spune că moscalul, dacă nu fură, nu poate respira. Cum a intrat în sat, crede că totul e al lui, că totul i se cuvine: ba dă-i una, ba dă-i alta – e foarte lacom pe tot ce nu este al lui. Câteodată nu-ți poți păzi nici femeia, că ți-o ia”⁷³¹. În povestea *Москаль у пеклі* (Moscalul în iad) acesta scoate toți dracii afară din iad, iar în povestea *Москаль і смерть* (Moscalul și moartea) păcălește moartea⁷³². Într-o legendă, moscalul încearcă să-i păcălească chiar pe Dumnezeu și pe Sfântul Petru, ce-i drept, fără să-și dea seama cu cine are de-a face, Dumnezeu și Sfântul Petru dându-se drept alții, Înțeleptul și Vicleanul, îl iau pe moscal cu ei la lucru. Pe drum, moscalul mănâncă inima berbecului, cu toate că Dumnezeu îl roagă să le lase lor inima. Când este întrebat unde este inima, moscalul minte, că berbecul pe care l-a tăiat nu avea inimă: „Vai, fraților de douăzeci și cinci de ani de când sunt soldat, am tăiat tauri, oi și berbeci de nu le știu nici numărul și toți aveau inimă, iar acum iată! Acest berbec nu a avut: berbec și fără inimă!”, se prefăcea că se miră moscalul. Însă situația se schimbă când aude că celui care i-a mâncat inima berbecului i se cuvine o sumă frumoșică de bani, recunoaște că el a mâncat-o⁷³³.

Relația moscalului cu Dumnezeu deseori se proiectează pe relația cu Biserica, religia și, prin urmare, într-un sens mai larg, pe tradiția care la ucrainenii a jucat un rol ideologic foarte important. În proza populară, moscalul întotdeauna tinde spre bogății, vrea să se îmbogățească în orice fel, în afară de muncă cinstită, vrea să fie bogat repede și fără să muncească, respingând astfel aspectul spiritual. Acest lucru este condamnat de povestitorul ucrainean în toate anecdotele tradiționale. Într-una dintre ele, moscalul își întreabă tatăl: „Tată, când va veni seara aceea când nu vom putea nici să ne urcăm pe laviță, nici să ne dăm jos?”. Asta demonstrează că moscalului, în timpul Postului, îi stă gândul doar la băutură și că, în timpul Sfințelor Sărbători, în așteptarea serii de Ajun, nu face altceva decât să bea până pică de pe laviță. O altă anecdotă arată că moscalul nu are niciun respect față de cele sfinte, față de biserică, unde se comportă exact ca la bazar:

731 *Idem*, pp. 21-23.

732 <http://ykraskazi.ru/>, (data consultării: 04.03.2015).

733 Lîhohrai, *op.cit.*

„Cât face lumânarea?”, întreabă moscalul. „Cinci grivne”, i se răspunde. „Ei nu-i nimic, o să stai cât o să stai și o să te rogi de mine să ți-o iau cu trei”⁷³⁴. Într-o alta, sătenii își aleg un preot care nici nu știe să citească, în schimb, e un foarte bun jucător de cărți, iar în *Urare moscălească*, în timp ce un moscal urează de Anul Nou la geamul unei gospodine, altul fură slănina din podul casei⁷³⁵. Moscalul se comportă brutal și în legenda în care îi scoate afară din cârciumă pe Dumnezeu și Sfântul Petru, când au intrat să se încălzească, căci afară era rece și ploua. Atunci Dumnezeu l-a blestemat pe moscal ca, de fiecare dată când va porni la drum, să fie frig, ploaie, ninsoare, ger sau vifor⁷³⁶.

Dar imaginea moscalului, mai ales moscalului recrut – moscalului-soldat, deseori apare cu trăsături pozitive. Acțiunile sale de multe ori salvează oamenii, cu toate că nu întotdeauna sunt călăuzite de bunătate și uneori nu sunt nici măcar eroice. Astfel, imaginea moscalului capătă ambivalență, ca în povestirea populară *Moscalul și strigoiul*, care începe prezentând trăsăturile negative ale moscalului dezertat din armată: „Era în timpul secerișului, iar moscalul ascuns în pădure se obișnuise ca, atunci când oamenii ies cu mic cu mare la câmp, să se strecoare în sat și să intre prin casele oamenilor, căutând de-ale gurii. Mânca ce găsea, după care se aproviziona cu bucate și dispărea înapoi în pădure. De groapa strigoiului moscalul dă întâmplător, ascunzându-se de țăranii care-l fugăreau, încercând să-l prindă. Aflând de la Necuratul o metodă de a vindeca bolile, merge în sat să o încerce. Dar nu vindecă pe gratis ci pentru o recompensă bunicică, asigurându-și astfel un trai înbelșugat”⁷³⁷.

Imaginea complet pozitivă a moscalului apare în povestea despre cum acesta salvează de la blestem o fată bogată, după care se și însoară cu ea. Aici moscalul apare umil și temător de Dumnezeu în puterea căruia se încrede: „nu e nimic, cumva o să facă Dumnezeu și o să fie bine!”, repetă întruna. Lăcomia care-l caracterizează în această poveste se transformă în dărnicie. Blidul plin de aur pe care îl primește în fiecare zi de la boier îl îm-

734 I. Arișcenko, *Міжетнічні стосунки в українських народних казках*, Kiev, 2009, p. 163.

735 *Ibidem*, p. 85.

736 Bulașev, *op. cit.*

737 M. Levcenko, *Казки та оповідання з Поділля*, Kiev, 1928, pp. 120-125.

parte celor pe care-i întâlnește în drumul său spre biserică. Un lucru interesant în această poveste este limba prin care povestitorul reproduce spusese moscalului. Dacă în toate celelalte creații populare moscalul vorbește numai în limba rusă sau într-o ucraineană stâlcită, plină de rusisme, de data aceasta vorbește în limba ucraineană, ceea ce ne face să credem, spune Roman Lihozhrai, că avem de-a face cu un ucrainean, cu un soldat-moscal de origine ucraineană care, întors de la oaste, a rămas cu această denumire⁷³⁸.

În povestea *Москаль господній адютант* (Moscalul adjutantul lui Dumnezeu), acesta, la fel ca în povestea lui Ion Creangă *Ivan Turbincă*, într-o zi se întâlnește cu Moartea care a venit să vorbească cu Dumnezeu, dar moscalul nu-i permite să intre, ci devine mijlocitorul ei cu Dumnezeu. Numai că, atunci când Dumnezeu spune că Moartea trei ani de zile să ia numai oameni bătrâni, acesta spune Morții că Dumnezeu a poruncit ca trei ani de zile să roadă stejari bătrâni și nu care cumva să se atingă de cei tineri. Când Moartea vine a doua oară și Dumnezeu îi dă poruncă să omoare oameni tineri, moscalul o trimite să roadă copacii tineri, iar a treia oară, când Dumnezeu îi poruncește să ia copii, moscalul o trimite să mănânce tufe, scăpând astfel pentru o perioadă omenirea de la moarte⁷³⁹. Într-o altă poveste, Moartea îl ajută să se însoare, iar el o răsplătește cu trei ruble. Moscalul, deși apare ca reprezentant al armatei țariste, el aproape niciodată nu folosește forța fizică. Înșală, fură, minte, trădează, recurge la tot felul de șiretlicuri pentru a-și atinge scopurile. Are școala vieții, știe că vorba dulce mult aduce și reușește întotdeauna să iasă din orice încurcătură. În povestirea *Москаль* (Moscalul), când nu vrea nimeni să-l primească peste noapte, acesta promite gospodarului că-i va povesti toată noaptea fabule⁷⁴⁰.

Multora li se întâmplă să fie păcăliți de moscal, nu numai țăranului simplu, ci și domnilor, preotului, țarinei care nu poate să-i ghicească ghicitorile, dracului ba chiar și Morții. Obiceiul de a-și ascunde lucrurile și de a încuia porțile și ușile caselor se datorează tot moscalilor. În povestirea populară *Чому почали закривати* (De ce au început să închidă), se spune că, înainte de apariția moscalilor în Ucraina, oamenii își puteau

738 Lihozhrai, *op. cit.*

739 *Ibidem.*

740 Arîșcenko, *op.cit.*, pp. 182-183.

lăsa lucrurile oriunde, fără ca acestea să dispară. „Dacă lăsa un lucru pe câmp, puteai să te duci după el peste două luni, că tot acolo îl găseai, nu îl lua nimeni, dar, de când au apărut moscalii, a început să dispară totul, iar oamenii de frica lor închid ușile și porțile”⁷⁴¹. În povestirea populară *Як москалі вкрали чоботи священика* (Cum au furat moscalii cizmele preotului), se întâlnesc doi moscali, „amândoi hoți”, și vor să fure cizmele preotului, dar nu când acesta doarme și este descult, ci în timp ce merge pe drum. Ajungând în fața preotului, încep să se certe între ei: unul spune că preotul are câte cinci degete la fiecare picior, iar altul striga că are șase, iar când preotul s-a descălțat să le arate degetele de la picioare, aceștia i-au furat cizmele⁷⁴². În povestirea *Москаль злодій* (Moscalul pungaș), acesta îl păcălește pe un evreu vânzându-i de douăzeci și cinci de ori aceeași piele de animal, pe care tot de la el a furat-o prima dată, astfel reușind să câștige douăzeci și cinci de ruble⁷⁴³.

Dacă din cauza moscalilor au început oamenii să-și ascundă lucrurile și să închidă casele, tot moscalii sunt de vină și de apariția pașapoartelor. Într-o povestire se spune că moscalul l-a prins de barbă pe Sfântul Petru și a început să-l întrebe: „Moșule, tu de unde ești? Ai pașaport sau nu ai? Că, de nu ai, te duc la comandament!” Săracul Sfântul Petru, ca să scape de moscal, a fost nevoit să-i dea acestuia bani ca să-și cumpere băutură. Povestirea se termină prin cuvintele care oglindesc caracterul ucraineanului iubitor de libertate: „Și de atunci moscalii se tot leagă de oamenii care nu au pașapoarte, dar până atunci nu știa nimeni ce înseamnă pașaport, pentru că nu s-a auzit să aibă cineva pașaport. Oricine era liber să meargă unde vroia și nu îl întreba nimeni de pașaport”⁷⁴⁴.

Dacă pentru ucraineni autoritățile supreme sunt Dumnezeu, societatea și familia, pentru moscal cea mai mare autoritate este reprezentată de țar și aparatul guvernamental. „Dumnezeu ține pământul, iar țarul face ordine pe el”, „Nu se cuvine pământului să existe fără țar”, spun proverbele rusești. În povestirea despre cum l-a învățat moscalul pe țar să fie cinstit, se spune

741 *Ibidem*, p. 196.

742 *Ibidem*, p. 197.

743 *Ibidem*, p. 198-199.

744 O. Ivanovska, *Український фольклор як функціонально-образна система су-б'єктності*, www.library.univ.kiev.ua/ukr/ (data consultării: 07.03.2015).

că odată țarul s-a îmbrăcat în haine simple și s-a dus să vadă ce se întâmplă printre supușii săi. Pe drum se întâlnește cu un moscal care-i propune să meargă să fure bani de la un negustor. „De ce de la negustor?”, întreabă țarul. „De ce nu mergem să furăm de la țar?” Atunci moscalul îl lovește cu pumnul în față și îi spune: „Țarul ne îmbracă și ne hrănește, iar tu, nenorocitul, vrei să furăm de la țar?” Toate lucrurile ce aparțin țarului sunt sfinte pentru moscal. Într-o povestire, când își curăță pușca, găina înghite un șurubel căzut pe jos. Fără să stea prea mult pe gânduri, o spintecă pentru a-și recupera șurubelul, deoarece „un lucru al statului, cât de mărunț ar fi el, e mai de preț decât toate găinile!”⁷⁴⁵. O altă trăsătură a moscalului reflectată în povestirile populare ucrainene este dorința de putere. Mereu vrea să comande, să conducă, să controleze orice situație. Într-o povestire, el cumpără tusea de la o femeie bătrână, dându-i o rublă pe ea, ca bătrâna să nu mai tușească; bineînțeles că, până la urmă, bătrâna nu se poate abține și tușește⁷⁴⁶. Povești cu subiecte asemănătoare găsim cu sutele în culegerile lui Ivan Rudcenko, Mihailo Drahomanov, Pavlo Ciubinskîi, Boris Hrinchenko și ale altora. Aceste povești păstrează același stereotip al moscalului ca fiind leneș, viclean și tâlhar.

3. Imaginea rusului (moscalului) în paremiologia ucraineană

Relațiile dintre poporul ucrainean și cel rus au fost din cele mai vechi timpuri și au rămas până în ziua de astăzi o parte foarte importantă a vieții lor, iar înțelegerea naturii acestor relații este o sarcină care nu va fi eliminată niciodată de pe ordinea lor de zi, deoarece lor le-a fost dat să trăiască împreună pentru totdeauna. Și poate cel mai important criteriu de referință rămâne evaluarea acestor relații, atât de ucraineni, cât și de către ruși, iar acest lucru se poate face cel mai bine prin proverbele și zicătorile acestor două popoare, în care se reflectă relațiile lor. Marele cunoscător al vieții poporului său, Nikolai Gogol, scria: „Proverbele nu sunt doar o simplă opinie sau o presupunere despre un lucru, ci un rezumat al evenimentelor

⁷⁴⁵ *Ibidem*.

⁷⁴⁶ *Ibidem*.

petrecute și analizate din toate punctele de vedere”⁷⁴⁷. Pentru prima oară în literatura ucraineană modernă, opoziția mentală „ucrainean-rus” a fost prezentată în forma artistică de către Ivan Kotliarevskîi, care a reușit în opera sa comică *Москаль чарівник* (Moscalul vrăjitor) să realizeze acest lucru cu ajutorul celor mai relevante proverbe ucrainene și rusești. Folosindu-se de așa zisa formă nesperioasă a „operei maloruse”, Ivan Kotliarevskîi a subliniat cele mai importante probleme ale existenței naționale ucrainene care au devenit o sarcină foarte serioasă pentru literatura ucraineană ulterioară. Piesa lui de teatru devine arena de luptă a trei lumi: o lume autohtonă, națională, ucraineană (Mîhailo și Tatiana), o lume străină, cea a asupraitorilor (soldatul moscal) și o a treia lume, a celor care balansează între primele două, lumea prefăcuților și linguiștilor rusificați cărora le este rușine de tot ceea ce este ucrainean (Fîntîk)⁷⁴⁸. Față de comportamentul impertinent al moscalului hoinar, comportamentul lui Mîhailo și al Tatiane denotă prudență și o înaltă moralitate. Avantajul lor sunt înțelepciunea și spiritualitatea de care dau dovadă pe parcursul întrecerii de cântece populare cu moscalul. Amândoi cunosc foarte bine folclorul rus, însă consideră cântecele lor cu mult mai frumoase: „Să cântăm, un cântec de-al vostru? Care? Poate *sokolik* sau *kukușka*?... sau poate *lapuška*, sau *kumuška*? Poate *rukaviciki* sau *pidpoiasociok*? La drept vorbind, ai și ce cânta”⁷⁴⁹. În această scenă sunt prezentate câteva proverbe care caracterizează atitudinea rușilor față de ucraineni, dar și atitudinea ucrainenilor față de ruși: „Soldatul moscal: Noi avem un proverb: «Haholii nu sunt buni de nimic, dar au voce frumoasă».”// Mîhailo: Proverbe spui?... Apoi dacă am început să vorbim despre proverbe, și noi avem proverbe despre moscali, și nu puține. Iată, de pildă, acesta: «Când stai de vorbă cu moscalul, să ai o piatră la îndemână...», de unde a apărut acest proverb, cred că-ți dai seama, că nu ești prost”⁷⁵⁰.

Kotliarevskîi era nu numai un foarte bun cunoscător al vieții poporului său, ci și al bogăției sale folclorice, în special a cântecelor populare. El culegea folclor și a strâns nouăzeci și unul de proverbe într-o culegere nu-

747 Nikolai Gogol, *Твори в 3-х томах – том 3*, Derlitvidav Ukrainî, 1952, p. 520.

748 Ivan Kotliarevskîi, *Поетичні твори. Драматичні твори. Листи*, Naukova Dumka, Kiev, 1982 pp. 56-67.

749 *Ibidem*, p. 320.

750 *Ibidem*, p. 265.

mită *Українські прислів'я та приказки* (Proverbe și zicători ucrainene), pe care le-a trimis cercetătorului rus Ivan Sneghiriov, iar acesta le-a publicat în volumul intitulat *Русские в своих пословицах* (Rușii în proverbele lor), apărut la Moscova în anul 1831. Scriitorul ucrainean Ivan Kotliarevskii cunoștea foarte bine creațiile populare ucrainene, îndeosebi pe cele care îi caracterizau pe ruși (moscali, cum erau numiți atunci rușii) și comportamentul lor. Patru proverbe despre moscali le regăsim în binecunoscutul său poem *Eneida*: „Tulbura apele ca moscalul”; „Imediat o să-i dea drumul moscalului”; „Pe moscal nu-l poți ocoli tot timpul” și „Moscalu-i cu barbă, măcar de n-ar behăi ca o capră”. Studiul specificității utilizării etnonimului moscal ar trebui pornit de la proverbele și dialogurile din opera lui Ivan Kotliarevskii, deoarece proverbele, după cum am arătat mai sus, au fost dintotdeauna chintesența înțelepciunii populare. Tocmai această esență profundă a aforismelor populare a dus la o strictă cenzurare a culegerilor de proverbe și zicători ucrainene, mai ales în perioada sovietică, când pildele înțelepciunii populare erau cernute cu foarte mare atenție printr-o sită ideologică foarte deasă⁷⁵¹. Astfel, au fost cenzurate *Збірка українських приказок та прислів'їв* (Culegerea de proverbe și zicători ucrainene), apărută la Kiev în anul 1929; *Українська народна приказка* (Zicătoarea populară ucraineană), apărută la Kiev în anul 1936; *Українські народні прислів'я та приказки* (Proverbe și zicători populare ucrainene), apărută la Kiev în anul 1955; *Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період* (Proverbe și zicători populare ucrainene. Dinainte de octombrie)⁷⁵², apărută la Kiev în anul 1963; *Українські прислів'я та приказки* (Zicători și proverbe ucrainene)⁷⁵³, apărută tot la Kiev în anul 1963.

Cercetătorul sovietic P. Popov consemna: „În proverbele și zicalele populare vedem nu numai afirmații false și neadevăruri sociale ale unei societăți de clasă, dar și conștientizarea cauzelor sale în exploatarea clasei muncitoare de către clasele conducătoare⁷⁵⁴. Acest gen de proverbe ajun-

751 *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*, nr. 10 DONGI, Donețk, 2006, p. 58.

752 Este vorba de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917.

753 *Ibidem*, pp. 58-59.

754 *Українська народна поетична творчість*, 2 vol., Radianska škola, 1958 vol.1, p. 342.

geau cu mare greutate, sau nu ajungeau deloc, în culegerile tipărite. Cenzura sovietică, la fel ca și cea țaristă, nu permitea să se strecoare asemenea „greșeli” care puteau să-i coste scump pe cei care se ocupau de acest lucru. Cenzura sovietică nu numai că a păstrat tradiția, dar a și perfecționat-o. Ea nu se limita doar la eliminarea unor fraze, dar a mers mai departe, a început să le falsifice și să inventeze noi expresii pseudofolclorice sub îndrumarea ideologilor din Comitetul Central. Deși pare cinic, asta găsim scris chiar în manualul studentului: „Trebuie să subliniem faptul că, în epoca sovietică, «frazele frumoase» rostite de activiștii renumiți ai partidului, chemările partidului la clădirea socialismului și gândurile unor oameni importanți ai țării devin proverbe populare”⁷⁵⁵. În culegerile de proverbe și zicători din perioada sovietică apăreau doar „noile creații”, verificate din punct de vedere ideologic, ca, de exemplu: „У Радянському Союзі всі народи рівні друзі” (În Uniunea Sovietică toate popoarele sunt egale) sau „Росія й Україна з однієї з одного коріння калина” (Rusia și Ucraina sunt un călin⁷⁵⁶ dintr-o singură rădăcină), deoarece masele, în unanimitate, aprobau politica națională a Partidului comunist: prietenia și fraternitatea tuturor popoarelor din URSS⁷⁵⁷. Aceste puncte de vedere nu au fost revizuite în ultima jumătate de secol, pe scară largă, de către știință, de aceea noi încercăm să ne orientăm spre scrierile și publicațiile apărute la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În afară de I. Kotliarevskîi, foarte multe proverbe despre relațiile ucraineano-ruse le găsim în culegerile folclorice a lui Oleksii Pavlovskîi, V. Smirnițkîi, H. Iliakevîci, O. Markovîci, M. Zarevskîi și ale altora, dar cel mai bine *cunoscută este culegerea de folclor Українські прислів'я та приказки (Zicători și proverbe ucrainene)*, lucrare ce ocupă un loc important în paremiologia universală, semnată de Matvii Nomîs, în care întâlnim sute de texte, în afara celor interzise de cenzură, care reflectă relația dintre cele două popoare. Este una dintre lucrările fundamentale din paremiologia universală. Lucrarea a fost foarte apreciată de către cercetătorii vremii, printre care se afla și marele istoric Mihailo Hrușevskîi, care susținea: „Această culegere a fost

755 *Ibidem*, p. 386.

756 Călinul roșu este simbolul național al Ucrainei.

757 *Ibidem*, p. 386.

prima publicație științifică din etnografia ucraineană și a depășit toate culegerile slave de proverbe și zicători⁷⁵⁸. Marele merit al lui Nomîs era că a reușit să oglindească spiritul poporului ucrainean în proverbele sale. După părerea lui S. Efremov, această culegere este „foarte importantă”, numai că a fost sfâșiată de cenzură⁷⁵⁹. Comparând soarta acestei culegeri cu soarta altor culegeri similare: rusești (V. Dahl), poloneze (S. Adahlberh), belaruse (I. Nosovici), germane (R. Vandera) apărute în aceeași perioadă, cercetătorul lucrării lui Nomîs, M. Paziuk, consemnează că, dacă lucrările amintite mai sus au avut o soartă bună, au fost reeditate de mai multe ori și se bucurau de mare trecere, fiecare în mijlocul poporului său și în întreaga lume, culegerea ucraineană a lui Nomîs, la fel ca și alte monumente ale culturii ucrainene, nu au avut o soartă favorabilă din cauza condițiilor nefavorabile de viață ale poporului ucrainean, care trăia în uitare și sub interdicție⁷⁶⁰. Circulara Valuev din anul 1863 și ukazul de la Ems din anul 1867 au împiedicat reeditarea acestei cărți, însă și după dispariția țarismului, situația nu s-a schimbat cu nimic. Politica antiucraineană a fost moștenită de noua putere, după cum consemnează S. Mușanîci: „Cotropitorii secolelor al XII-lea – al XIX-lea jefuiau bogățiile Ucrainei, iar regimul bolșevic distrugea sufletul ucraineanului luându-i ce avea mai scump: limba, tradițiile, memoria istorică, simțămîntul propriei naționalități și demnitatea personală”⁷⁶¹. Ca urmare, în timpul regimului sovietic, această prețioasă culegere a fost reeditată o singură dată, având un tiraj de o sută cincizeci de exemplare. Asta s-a întâmplat datorită scurtei renașteri ucrainene din anii '20, cu ajutorul binecunoscutului om de știință A. Loboda. „Odată cu instalarea dictaturii staliniste și distrugerea culturii ucrainene M. Nomîs a fost clasificat ca activist al burgheziei, iar lucrarea lui nu a mai fost publicată”⁷⁶². În mare parte, această clasificare a lui Nomîs se

758 Mihailo Hrușevskîi, *Матвій Сімонов Номис*, в *Записник нук т-ва ім. Шевченка*, vol. 40, 1901, p. 8.

759 S. Efremov, *Історія українського письменництва*, Femina, Kiev, 1995, p. 688.

760 M. Paziuk, *Матвій Номис і збірка „Українські приказки, прислів'я і таке інше”*, Lebid, Kiev, 1993 pp. 5-27.

761 S. Mișanîn, *Реалізована «Бінарна опозиція»: більшовики і кобзарі*, в *Фольклористичні та літературознавчі праці*, Donețk, 2003, vol.2, pp. 415-426.

762 Paziuk. *op. cit.*, p. 6.

datorează prieteniei lui cu Panteleimon Kuliș (Panteleimon Kuliș și Matvii Nomîs erau cumnați, se căsătoriseră cu surorile Bilozerski). Se prea poate ca Panteleimon Kuliș să fi avut influență asupra lui Nomîs. P. Orhimenko consideră că, sub influența acestuia, Nomîs și-a început activitatea literară, iar mai târziu și cea folclorică și etnografică⁷⁶³. A doua reeditare a lucrării lui Nomîs a avut loc în SUA, în anul 1985, datorită inițiativei și susținerii materiale a patriarhului Bisericii Ucrainene Autocefale Ortodoxe, Mstîslav, fiind dedicată împlinirii a o sută douăzeci de ani de la prima ei apariție, și completată cu un articol semnat de M. Vozniuk, împreună cu proverbele și zicătorile înlăturate de cenzură⁷⁶⁴. La fel, cu ajutorul cercetătorilor americani, a fost publicat *Фольклорний збірник Матвія Номиса* (Culegerea folclorică a lui Matvii Nomîs), care cuprinde multe dintre articolele scrise despre el și culegerea lui⁷⁶⁵. Numai după ce Ucraina a devenit independentă, a fost reeditată această carte unicat, datorită eforturilor lui Mihailo Paziak și cuprindea cincisprezece mii de proverbe care oglindeau toate aspectele vieții de zi cu zi a poporului ucrainean, din care aproximativ o sută (eliminate de cenzură) se refereau la relațiile ucraineano-ruse. De exemplu: „Tot ce a creat Dumnezeu și au construit oamenii o să distrugă moscalul”; „Să fiu moscal de trei ori!...”; „Te poți încrede în el ca într-un moscal” și multe altele. Totalitatea acestor afirmații rezumă opinia poporului ucrainean despre ruși. Moscalul este, de fapt, un exonim folosit pe scară largă, în Ucraina, până la începutul secolului al XX-lea, după care s-a format deumirea de *росіян* (*rosian*).

Literatura ucraineană a secolului al XIX-lea, punând accent pe limba vie, pe limba vorbită de popor, a preluat etnonimul „moscal”, după cum am putut observa deja. Ivan Kotliarevskîi îl folosea în piesa *Moscalul vrăjitor*

763 P. Ohrimenko, *Номис і Куліш*, în vol. М. Т. Симонов (Номис). *Матеріяли наукової конференції, присвяченій 170-річчя від дні його народження*, Liubno, 1993 pp. 17-26.

764 Matvi Nomîs, *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (reeditarea ediției din anul 1864 cu adăugiri), Fondul editorial al patriarhului Mstislav, South Bound Book, 1985, p. 304.

765 *Фольклорний збірник Матвія Номиса. До стодвадцятиріччя першого видання 1864-1984*, Fondul editorial al patriarhului Mstislav, South Bound Book, 1985, p. 120.

sau în binecunoscutul poem *Eneida*, care stă la bazele literaturii ucrainene, unde apare de patru ori etnonimul „moscal”, de trei ori în proverbele populare: „Tulbura apele precum moscalul”, „Cine se poate feri de moscal toată viața”, „Moscalul cu barbă behăie ca o capră”. Taras Șevcenko nu a folosit niciodată termenul „rosian” ci numai pe acela de „moscal” și „Moskovșcina” (în loc de Rosia), urmând întru totul tradiția populară.

Evhen Hrebinka, autorul romanței *Oci ciornîe*, în traducerea poemului *Poltava* de A. Pușkin, în loc de *ruskîi* sau *rosian* folosește *moskal*, iar în loc de *Rosia* folosește, ca și Taras Șevcenko, termenul *Moskovșcina*. La fel și Ivan Franko, în poezia sa *He nopa* (Nu e momentul), își îndeamnă conaționali: „Nu e momentul, nu e momentul/ să-l sluiți pe moscal și pe leah...”. Asemenea exemple pot fi găsite în multe dintre operele scrise de maeștrii cuvântului ucrainean (Ivan Kotliarevskîi, Taras Șevcenko, Ivan Franko, Pavlo Hulak-Artemovskîi, Evhen Hrebinka, Lesia Ukrainka, Ivan Neciui-Levîțkăi, Boris Hrincenko, Mihailo Kropivnîțkîi, A. Svidnîțkîi și la alții care mărturisesc convingător că termenii „moscal” și „Moskovșcina” erau normele limbii ucrainene, derivate din limbajul plin de viață al popoului ucrainean.

Proverbele despre moscali se pot împărți în câteva secțiuni tematice, cum ar fi:

– **atitudinea față de armata rusă:** „Moscălașilor-vulturașilor, ne-ați mâncat toți bourașii, iar dacă vă întoarceți cu bine, o să ne mâncați și vacile”; „Soldatul nu îți este frate, ca să te ai bine cu el”; „Moscalule, tu, deși ești om bun, mantaua ta e hoată”.

– **evaluarea caracterului și comportamentului moscalilor:** „Mosco-va furioasă”; „Moscalul nu ia în seamă lacrimile”; „Moscalul, deși arată ca o cioară, e mai șiret decât dracul”; „Moscalul nu e mare, dar e înspăimântător”; „Moscalul a stat la taifas cu dracul și au căzut la învoială”; „Moscalul se va opri din furat când dracul se va ruga la Dumnezeu”; „Așa ni s-a spus: aveți grijă, că moscalul vă taie”; „Vorbim despre lup, iar moscalul a furat iapa”; „Au fost mulți oameni în biserică? Nu a fost niciun om, numai moscali”; „Degeaba e om bun, dacă-i moscal”; „Minte ca un moscal”; „Știe moscalul drumul, dar, de întreat, tot întreată”; „Când moscalul spune că drumul este uscat, o să nimerești în noroi până la urechi”.

– **evaluarea atitudinii moscalului față de ucraineni:** „Moscalul nu ți-e apropiat ca să aibă milă de tine”; „De dracul scapi cu o cruce, două, dar pe moscal nici cu rugăciune nu-l alungi”; „Poți să-i faci toate voile că moscalul tot cu ură te va privi”.

– **sfaturi privind relațiile cu moscalii:** „De moscal să fugi, chiar dacă ar fi să rămâi fără haină”; „Când te împrietenești cu moscalul, să nu lași parul din mână”; „Iubiți-vă, sprâncenatelor, dar nu cu moscalii”.

În proverbele și zicătorile populare ucrainene, foarte pe larg este prezentat aspectul relațiilor istorice dintre Ucraina și Rusia în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea. Proverbul: „Ivan a slujit Moscovei, iar Moscova îl dojenește” cu siguranță este evaluarea acțiunilor unuia dintre hatmanii cazacilor care au fost loiali Moscovei nerecunoscătoare. După părerea noastră, este vorba de Ivan Bruhovețkîi (hatman între anii 1663-1668), care a semnat în anul 1655 documentele elaborate de Moscova ce limitau autonomia Ucrainei. Ivan Bruhovețkîi a murit în timpul unei răskoale pornită împotriva lui de către comandanții țarului rus. Cu toate acestea, absența unui nume face posibilă generalizarea⁷⁶⁶. Poporul nu putea să ocolească nici figura lui Ivan Mazepa și așa zisa „trădare” care i se atribuie. Nomîs mărturisește că la ruși este foarte urât și jignitor să numești pe cineva „Mazepa”: este, de fapt, o înjurătură. În Lubenșcina, oamenii își mai aduc aminte că, pe timpul țarului Petru, când moscalul se enerva, îl lovea pe om (ucrainean) cu cuțitul sau cu orice altceva și spunea: „piei, Mazepa” sau „piei, duhul lui Mazepa”. Pe urmă țarul Petru a dat ucaz că dacă cineva va ucide din acest motiv, să fie ucis și el⁷⁶⁷. Amintirea reprimărilor împotriva ucrainenilor s-a păstrat și în paremia plină de ironie amară: „Barabanului blestemat nici pâine nu i-aș da, deoarece repetă întruna: „Tăiați-l pe hahol, tăiați-l pe hahol” (*porubat hahla*), iar pe frumosul fluieraș cu plăcinte l-aș hrăni, deoarece mereu ne apără: „De ce să-l tăiem, de ce să-l tăiem...” (*a za vișcio*)⁷⁶⁸. Cu toate acestea, în istorie au existat momente, ce-i drept nu foarte multe, însă glorioase, de care strămoșii noștri se mândreau foarte mult. Un asemenea moment se reflectă în proverbul: „Ca pe o haină, a

766 *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*, nr.10, DONGU, Donețk, 2006, p. 58.

767 Nomîs, *op. cit.*, p. 187.

768 *Ibidem*, p. 698.

îmbrăcat (a tras pe el) Vîhovskîi Moscova”. Vîhovskîi a fost hatman între anii 1657-1659, iar acest proverb a apărut în urma victoriei cazacilor ucraineni asupra armatei țariste în bătălia de la Konotop, din anul 1659⁷⁶⁹.

Poporul ucrainean a dat și o apreciere moscalilor, care se poate considera istorico-politică: „Moscova e construită pe sărăcie și cu sărăcie se hrănește”. Bineînțeles că ucrainenii au observat încercările moscalilor de a-și impune modul de gândire, dar totodată și comportamentul acestora: „Moscalul cu *likî* (haine, încălțăminte făcute din scoarță de copac) lui se laudă, și tot cu ele ți se bagă sub nas”, „Chiar de-l omori, moscalul tot își va arăta colții”, „A grăit moscalul drept și a mințit bine”, „Câinele latră, moscalul minte”, „Moscalul o să spună adevărul când dracul se va ruga la Dumnezeu”, „Trag clopotele după adevărul moscalului”. Expresia „adevărul moscalului (Moscovei)” este considerată oximoron, deoarece aceste cuvinte se exclud reciproc⁷⁷⁰. Toate acestea dădeau dreptul autorilor acestor texte folclorice de a se deosebi pe ei „oamenii” (cum se autodenumeau ucrainenii) de moscali: „Au fost mulți oameni la biserică?”, „Nu a fost niciun om, doar moscali”. Asemenea trăsături negative (inumane) ale moscalului duc la apropierea acestuia de puterea necurată: „Tată, intră dracul în casă!”, „Lasă-l să intre, numai moscalul să nu intre”, „Mă uit și văd că dracul îl aduce pe moscal”, „Dacă dracul sau moscalul ți-au luat un lucru, poți să uiți că l-ai avut”⁷⁷¹.

Cercetătorii contemporani au ajuns la concluzia că moscalul în folclorul ucrainean apare în două ipostaze. În ipostază de șarlatan, care cu orice preț vrea să-l păcălească pe *hahol*, și în cea de idiot, care nu știe nimic, nici cele mai elementare lucruri⁷⁷². Analizând istoria națională a Ucrainei, se pare că marea problemă a ucraineanului, a poporului ucrainean, este căutarea propriului său chip, o problemă care nu a fost rezolvată întru totul. Procesul de creare a națiunii și a statului ucrainean a fost întrerupt în mod artificial de mai multe ori, și de fiecare dată, după o pauză lungă, se năștea aceeași întrebare: „Cine suntem noi? Fiii cui suntem? Cine sunt părinții noștri? Cine ne-a înrobit și de ce?...” Fiecare om știe că cel mai bine te poți

769 *Ibidem*, p. 699.

770 *Ibidem*, p. 391.

771 *Ibidem*, p. 396.

772 *Ibidem*, p. 58.

înțelege pe tine însuși ca individ, ca națiune, ca popor prin conștientizarea și înțelegerea propriei personalități și individualități. Tocmai acest lucru demonstrează toate creațiile folclorice, substituind într-o formă condensată caracteristicile negative, conduita și acțiunile, desigur, nu de către cei mai buni reprezentanți ai poporului rus, condamnându-i faptele, dorind astfel să contureze o nouă relație mai fructuoasă între cele două popoare.

4. Imaginea rusului în cântecele populare și dumele ucrainene

Poezia orală nu este doar sursa vieții spirituale a unui popor, ci și un factor puternic de cunoaștere a naturii și omului, binelui și răului, adevărului și nedreptății, frumosului și urâtului. Tocmai prin folclor un popor devine conștient de identitatea sa și de menirea sa istorică... Fiecare popor mare sau mic caută să-și exprime poetic sentimentele, emoțiile, trăirile. La fel, și poporul ucrainean și-a exprimat, prin folclor, puținele bucurii de care a avut parte, multele necazuri, aleanul, dorul de libertate și independență, și-a deplâns soarta vitregă și a slăvit vitejia celor care de-a lungul timpului s-au ridicat împotriva dușmanilor Ucrainei și au pierit în luptă pentru libertate, cu alte cuvinte, și-a exprimat propria istorie. Scriitorul, regizorul și marele om de cultură Aleksandr Dovjenko considera că folclorul ucrainean este biografia poetică strălucitoare a poporului ucrainean, creațiile populare orale sunt adevărata istorie și o sursă vie a vieții spirituale a unui popor⁷⁷³. Într-adevăr, cântecele populare ucrainene, în special dumele, sunt narațiunile care reflectă memoria istorică a poporului și a conștiinței sale naționale. Cântecele populare și poezia lui Taras Șevcenko au arătat lumii întregi frumusețea limbii ucrainene. În ciuda interdicției de a folosi limba ucraineană, poetul Ucrainei scria: „Duma noastră, cântul nostru, pururi n-o să piară...” Aceste versuri din poezia *Lui Osnovianenko*⁷⁷⁴, traduse în română de Victor Tulbure, au devenit pentru mult timp sloganul ucrainenilor de pretutindeni. Poezia populară

773 *Історія України у піснях*: <https://www.br.com.ua/inshe/tvory/55126.htm> (data consultării: 18.01.2019).

774 Taras Șevcenko, *Cobzarul*, Ed. Univers, București, 1990, p. 98.

ucraineană (cântecele și dumele) se caracterizează prin profunde sentimente patriotice, compasiune pentru cei înrobiți și credință într-un viitor mai bun. Eroii acestor cântece sunt figuri proeminente ale poporului, a căror slavă nu depindea de bogăție, ci numai de loialitatea lor față de popor și patrie. Cei mai iubiți eroi ai acestor creații orale sunt cazacii zaporojeni, pe care îi caracterizează curajul lor extraordinar, bunătatea, onoarea și dragostea de libertate. Pentru ei nu exista nimic mai presus de libertate și, deseori, mai degrabă preferau moartea decât robia.

Viaceslav Budzinovskîi considera că ucrainenii aveau trei mari vecini care le erau totodată și cei mai mari dușmani: polonezii, tătarii și rușii, și că toate aceste trei popoare apar în cântecele populare și dumele ucrainene... De tătari care prădau și pustiau tot ce întâlneau în calea lor, luând în robie oamenii tineri mai puteai cumva să te ferești. Polonia, deși dorea să înrobească Ucraina, nu era întotdeauna prea puternică și cazacii ucraineni de multe ori i-au învins sau i-au alungat. Însă rușii, care aveau o armată puternică și numeroasă, au acoperit asemenea unui nor negru soarele libertății, ținându-i în întineric⁷⁷⁵. Despre relațiile cu acești vecini ai ucrainenilor este vorba în cântecul *Гомін, гомін по діброві* (Mare larmă în dumbravă), pe care îl mai cântă și astăzi ucrainenii (formația artistică „Hurtopravî”, solist Taras Kompanichenko)⁷⁷⁶. O mamă își alungă fiul de acasă și-l blestemă să-l ia tătarul, turcul, leahul și moscalul. Fiul îi răspunde că tătarul îl cunoaște bine și se teme de el, când îl vede în stepa largă îl ocolește, turcul îi dă aur și argint, leahul îl cinstește cu bere și cu miere, numai moscalul vrea să-l înrobească. Când aude aceste cuvinte, mama își cheamă fiul să se întoarcă acasă.

Foarte multe dintre cântece și dume vorbesc despre distrugerea Sicei Zaporojene de către Ecaterina a II-a, ajutată de favoritul său, prințul Grigori Aleksandrovici Potiomkin, general-feldmareșal rus (în creațiile populare are numele ucrainean *Hrîtko*). Dume despre distrugerea Sicei Zaporojene există cu sutele și toate sunt foarte asemănătoare între ele, de aceea vom aduce exemplul doar pe una dintre ele (culeasă de către D. I. Iavornîțkîi,

775 Viaceslav Dudzinovskîi, *Старі українські пісні про сусідство України з Московщиною*, „Visnik soiuzu vîzvolennia Ukrainî”. 19. 03. 1917, <https://zbruc.eu/node/62583>, (data consultării: 02.03.2017).

776 *Гомін, гомін по діброві*, https://www.youtube.com/watch?v=a7g0Muzia_c (data consultării: 02.03.2017).

în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în satul Pîsarivka din regiunea Harkov), *Світ великий, край далекий, та ніде прожити* (Lumea-i mare, fără de margini, dar nu ai unde să trăiești), care deplânge soarta cazacilor nevoiți să părăsească slăvita Sicea: „Țarinei i-a trecut prin cap, iar Hrîțko s-a apucat de treabă,/ să-i alunge pe cazaci dincolo de Dunăre...”. Este vorba de ucazul din 3 august 1775, dat de către Ecaterina a II-a în ceea ce privește lichidarea Sicei Zaporojene de către trupele ruse, în urma căruia armata zaporojeană a încetat să mai existe. Și în această dumă soldații armatei țariste sunt numiți „moscalii” și se comportă nu ca niște învingători, ci ca niște tâlhari de drumul mare. În timp ce cazacii beau și petrec, spune cântecul, ei înconjoară Sicea și fură toate proviziile, în timp ce ofițerii lor jefuiesc biserica: „Iar moscalii nu dormeau, Sicea o înconjurau,/ Sicea o înconjurau, proviziile toate furau,/ iar mai marii moscoviți biserica jefuiau”. Degeaba hatmanul Kalnîșevskîi roagă să cruțe măcar biserica, aceștia nu-l ascultă, iau totul: aurul, argintul și lumânările de ceară. Hatmanul o roagă și pe țarină să-i de-a înapoi pământurile furate: „Țarină, mama noastră, ai milă de noi!/ Dă-ne pământurile noastre înapoi”. Însă țarina îi răspunde: „Oare de aceea am trimis moscalii peste voi, să vă dau pământurile înapoi?...”⁷⁷⁷

Multe dintre aceste creații populare descriu, în cele mai mici amănunte, relațiile dintre Ucraina (Hetmanșcina) și Rusia (Moscova). Hatmanul a făcut o înțelegere cu țarul că pe teritoriul Ucrainei se vor afla doar oștile ucrainene (cazacii), iar armata țaristă putea să intre în Ucraina numai în cazul în care această era atacată. Bineînțeles că țarului îi convenea ca Ucraina să-i întrețină armata, iar, în caz de război, tot oastea căzăcească era trimisă să lupte fie împotriva dușmanilor săi, fie împotriva dușmanilor Moscovei. Cântecul *Про атамана Гордієнка* (Despre atamanul Hordienco), cules de N.V. Gogol vorbește tocmai despre acest lucru:

Țarul răsăritean nu se încrede-n Ucraina,
Îl trimite pe Golîțin⁷⁷⁸, se teme să nu fie trădat,

⁷⁷⁷ *Календар українського Нового Союзу*, Philadelphia, 1926, p. 72.

⁷⁷⁸ Vasili Vasilievici Golîțin (1643-1714), om politic, nobil, a condus multe campanii militare.

Mergi, mergi, Golîține, pe hotarul ce-i desparte pe oameni,
Iar eu o să merg cu Moscova⁷⁷⁹ pe urmale tale,
Oprește-te, Golîține, pe munții stâncoși,
Iar eu o să mă opresc cu Moscova, la curțile domnești...⁷⁸⁰

La fel și în cântecele (culese tot de marele scriitor ucrainean de expresie rusă, Nikolai Gogol): *Про Гриця* (Despre Hrîț), *Велик світ* (Mare-i lumea), *У неділю рано* (Duminică dimineață), *Ой Боже наш, Боже Милостивий* (Dumnezeule, Dumnezeule nostru milostiv), – este vorba de armata rusă care jefuiește tabăra cazacilor și biserica. Cazacii îl roagă pe ataman să-i binecuvânteze în luptă împotriva moscalilor. Deși moscalii au săbii late, zaporojenii vor să-i bată cu pumnii, astfel se va duce vestea cât de viteji sunt⁷⁸¹. Cântecele *На послідніє поруйнування Січі* (Despre ultima distrugere a Siceii) descrie bucuria senatorilor și generalilor ruși la aflarea veștii că Sicea Zaporojeana a fost distrus, pământurile cazacilor aparțin Moscovei, iar bravii zaporojeni au fost luați în robie⁷⁸².

Un alt motiv foarte des întâlnit în cântecele populare ucrainene este luarea la oaste, „tunderea în moscali” sau „luarea în moscali”, care era considerată ca o luare în robie, ca o privare de libertate. De fapt, așa și era, dacă socotim că stagiul militar dura douăzeci și cinci de ani și, din cei care erau luați, se întorceau foarte puțini, iar cei ce aveau norocul să se întoarcă, erau invalizi, bolnavi și îmbătrâniți înainte de vreme. Recruții erau duși cât mai departe de Ucraina lor dragă, iar dacă nu era niciun război erau puși la cele mai grele munci, să sape canale, să desece bălțile, ș.a.m.d. Dintre sutele de astfel de creații care deplâng soarta recruților care trăiesc în armata rusă cu mult mai rău decât în robia turcească, am aminti doar cântec *Стоїть явір над водою* (Stă paltinul la malul apei), în care bietul cazac nu moare pe câmpul de luptă, cu sabia în mână, cum se cuvine unui zaporojean, ci îl omoară dorul de libertate, dorul de Ucraina, de părinți și de iubită⁷⁸³.

779 Moscova – aici e vorba de armata rusă.

780 *Песни, собранные Н. В. Гоголем*, Moscova, 1968, pp. 253-254.

781 *Ibidem*, pp. 268-270.

782 *Ibidem*, p. 268.

783 H. Koņčevîci, *25 талоруських песен*, Moscova, 1907, p. 19.

Ion Cernei, în articolul său, *Ucide moscalul din tine*, consideră că astăzi termenul „moscal” îi definește doar pe cei turmentați de propaganda putinist-comunistă care pot fi nu neapărat ruși, ci reprezentanți ai oricărei etnii care trăiește în țările despărțite de Moscova. „Ocupantul, o jivină fără judecată, incultă, agresivă și veșnic turmentată, ușor manipulată, care e scula Kremlinului”, iar sloganul „Ucide moscalul din tine!” înseamnă a depăși acea mentalitate de rob, a deveni liber, demn, de a nu te simți mai prejos decât ocupantul tău, de a nu te teme că nu ai putea să stai în rând cu el, că nu ai putea trăi fără el, cel care te exploatează ca pe o vită, spunându-ți că el, chipurile, îți poartă de grijă, pentru că altfel ai pieri⁷⁸⁴. Aceeași imagine negativă a rusului, „moscalului” o regăsim și în multe din cântecele și baladele populare românești, de exemplu:

Măi, rusule, nu spera,
Moldova nu e a ta!
Nu a fost și nici n-a fi
Cât pe lume-om mai trăi;
Nu a fost și nici n-a fi
Neamul meu cât va trăi!

Frumos îi șade oricui
Acasă în țara lui,
Așa-i dat de Dumnezeu
Orice neam cu locul său...⁷⁸⁵

Sau în cântecul *Hotinul (luarea Hotinului de către ruși)*:

Hotine, Hotine,
Gătește-te bine
Că muscalul vine
cu oastea pe tine...⁷⁸⁶

784 Ion Cernei, *Ucide moscalul din tine*, „Vocea unirii” din 15 februarie 2015.

785 *Sus pe malul Nistrului*, <https://sergiudo.com/2015/10/14/ansamblul-plaiesii-sus-pe-malul-nistrului/> (data consultării: 18.01.2019).

786 *Cântece bătrânești ale românilor*, Litera, București, 2011, p. 66.

O altă variantă spune:

Hotine, Hotine,
Gătește-te bine
Că Muscalul vine
Să intre în tine.
Sărmane Hotine,
Vin să te robească,
Să te prăpădească
Vin cu tunurile,
Spargu la zidurile...⁷⁸⁷

În cântecul *La Plevna e mare foc*, românul cere ajutorul turcilor pentru a scăpa de moscali:

Săriți turci, săriți ogali,
Scăpați-ne de muscali!
Săriți mână de la mână,
Că moscalul ne-nconjoară:
Săriți cu mâinile toate,
Scoateți Plevna de la moarte⁷⁸⁸.

5. Imaginea rusului în glumele și anecdotele ucrainene

Glumele, anecdotele etnice sunt foarte răspândite și se pare că nici o etnie sau popor nu a scăpat să nu fie eroul unor asemenea poante politice sau ironice. De exemplu, în România, mai ales în zona Ardealului, cele mai populare glume etnice sunt făcute pe seama maghiarilor care la rândul lor fac glume despre români, în Ucraina cele mai multe glume de acest gen se fac pe seama rușilor (moscalilor), iar în Rusia pe seama

787 N. Drăganu, *Articole mărunte*, Ed. Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1927-1928, p. 521.

788 *Drag îmi e să fac armată*, Ed. Litera, București, 2011, p. 23.

ucrainenilor (haholilor). Acest lucru se întâmplă și la alte popoare europene, iar glumele sunt inspirate de contextele economice, sociale, politice în care s-a aflat un popor sau altul. Glumele etnice sunt bazate în cea mai mare măsură pe prezent, fiind foarte dinamice: în funcție de schimbările politice, economice și sociale, așa se va schimba și abordarea.

Este binecunoscut faptul că abilitatea de a percepe realitatea prin prisma umorului este una dintre caracteristicile principale ale poporului ucrainean, și nu numai a lui, caracteristică care l-a ajutat nu numai să reziste de-a lungul istoriei sale tragice, dar și să își păstreze conștiința națională, optimismul și speranța că într-o zi va fi liber și independent. Umorul (hazul de necaz) a fost dintotdeauna un mijloc de eliberare de sub presiunea clasei sociale superioare și de obiecție față de toate fenomenele neînțelese și neacceptate, dar și un mijloc de stabilire a propriilor norme, valori și idealuri. Analizând comicul în folclorul ucrainean, cercetătorul atent va putea descoperi cele mai importante trăsături ale viziunii ucrainenilor asupra lumii⁷⁸⁹. Conform studiului aprofundat al Irinei Kvitkovîci de la Institutul de Studii de Artă, Folclor și Etnografie „Maksîm Rîlskîi” din Kiev, analiza comicului popular ucrainean, a dinamicii sale istorice este foarte necesară pentru descoperirea stereotipurilor esențiale fără de care este imposibil să studiem mentalitatea poporului ucrainean⁷⁹⁰. Despre umorul de tip popular au scris, în lucrările lor, foarte mulți folcloriști și etnografi: merită să-i amintim pe Mîhailo Drahomanov și Ivan Franko, dar, cu toate acestea, multe probleme legate de natura comicului și de particularitățile funcționării lui în folclor încă necesită un studiu aprofundat, consideră cercetătoarea Natalia Melnik, mai ales un studiu al anecdotei tradiționale ucrainene, ca gen folcloric cu formă scurtă, care este foarte popular și productiv⁷⁹¹.

Un loc special în tezaurul folclorului comic ucrainean îl ocupă anecdotele despre moscali. Imaginea acestora a fost transferată din dramele șco-

789 Natalia Melnik, *Образ москаля в українському народному анекдоті XX століття. Соціальні та несоціальні маркери*, elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/0564/1558 (data consultării: 18.01.2019).

790 Irîna Kvitovîci, *Традиційний анекдот в контексті сміхових явищ української культури*, în „Folkloristika”, Kiev, 1996, p. 3.

791 Melnik. *op. cit.*

lare, proverbe, zicători, povești, legende și cântece în anecdotă în care sunt deseori denumiți și *kațapi*, și care continuă, pe același ton, până-n zilele noastre. Iată un exemplu:

Într-o ședință, în Rada Supremă a Ucrainei un deputat cere cuvântul.

– Domnule deputat, nu pot să vă ofer cuvântul, deoarece iar o să-i vorbiți de rău pe ruși, îi spune președintele Camerei Deputaților.

– Nicidecum, domnule președinte, cuvântarea mea va fi despre ecologie, îl asigură deputatul.

– Atunci aveți cuvântul, domnule deputat!

– Domnule președinte, dragi colegi! Priviți ce se întâmplă. Pădurile au fost defrișate, râurile au secăt. Nu ai unde nici să-i spânzuri, nici să-i îneci pe blestemații de moscali⁷⁹².

În ciuda transformărilor istorice, politice și ideologice ale societății ucrainene, aceste creații au demonstrat o stabilitate ideologică extraordinară. Acest lucru este destul de ușor de înțeles, având în vedere faptul că ambițiile majore ale Rusiei: supremația, lipsa de respect față de alte popoare, culturi, mitul alegerii rușilor, implicarea lor într-o cultură universală foarte dezvoltată, dorința de a profita de cât mai mult posibil, au rămas neschimbate⁷⁹³. Relațiile ucraineano-ruse, de-a lungul istoriei, au devenit tema principală a glumelor ucrainene despre ruși, astfel moscalii devenind cel mai popular subiect. Primele glume de acest tip au fost făcute pe seama soldatului din armata țaristă, continuând cu activistul bolșevic, soldatul sovietic, ajungând la glumele contemporane care prezintă o imagine comică, hiperbolizată a rusului. Popularitatea acestei tematici se datorează confruntărilor dintre ucraineni și ruși, influenței și luptei dintre culturile și limbile acestor popoare. Moscalii cel mai adesea sunt descriși ca fiind bețivi, nepăsători, lacomi și idioți. Multe dintre aceste

792 *Українські анекдоти*, http://ukr-anecdot.org/anecdot/v/preview/549/?fb_comment_id=1364561956899905_1428675513821882 (data consultării: 18.01.2019).

793 Melnik, *op. cit.*

glume aparțin umorului negru și stau drept mărturie neînțelegerii dintre aceste două popoare. Aproape toate aceste glume exprimă ura față de tot ce este rusesc. Iată câteva exemple: „Rusia se confruntă cu două mari necazuri: corupția și drumurile rele, iar Ucraina cu trei: corupția drumurile rele și Rusia”. Un submarin ucrainean distruge o navă americană: „– Petro, tu ești sigur că era o navă rusească? – Sigur, nu ai văzut câte stele avea pe drapel?”⁷⁹⁴ „Un ucrainean taie mesteacănul din fața casei. – De ce îl tai?, întreabă nedumerit vecinul. – Păi, dacă vin moscalii, o să spună: „Ia uite ce peisaj tipic rusesc!”⁷⁹⁵.

În istoria relațiilor dintre Ucraina și Rusia, poporul ucrainean urmărind îndeaproape evenimentele, analizează profund manifestările interne și externe ale acestor relații, exprimându-și atitudinea față de ele. Rezultatele unei astfel de analize populare pot fi văzute în imaginea folclorică a moscalului. Anecdotele despre moscali, datorită formei lor laconice și a particularităților de funcționare (sunt spuse într-un cerc mic de oameni „de încredere” care se cunosc între ei) sunt de obicei exemple de umor pișcător, uneori chiar negru. Secolul al XX-lea deschide o nouă pagină în istoria Ucrainei. Acesta este timpul revoluțiilor, al războaielor, marcat de presiunea ideologiei sovietice asupra tuturor sferelor vieții umane, timpul oprimării sentimentelor naționale. În aceste condiții, anecdotele și glumele populare încep să joace un rol special. În opinia lui Roman Kîrciv, anecdota a fost „cel mai mobil și mai influent tip de artă populară, capabil să răspundă cu promptitudine și îndrăzneț la afecțiunile sociale dureroase ale momentului”⁷⁹⁶. Iar Hrihori Malțev consideră anecdota un gen de „estetică absolut specifică”. Analizând o asemenea creație, din perioada de Stagnare, în lucrarea *Formulele tradiționale ale versurilor laice ale poporului rus*, omul de știință accentuează faptul că acest gen a dat o caracteristică a timpului, relațiilor, comportamentului oamenilor, o evaluare a personalităților istorice și contemporane pe care nu o vom găsi în alte surse de opinie

794 *Анекдоти про москалів*, <http://pidmanula.narod.ru/anedkot.htm> (data consultării: 23.01.2019).

795 *Ibidem*.

796 Roman Kîrciv, *Двадцять століття в українському фольклорі*, Institut narodnoznavstva NAN Ucraină, Lvov, 2010, p. 536.

publică”⁷⁹⁷. Noi considerăm că, într-un moment în care atitudinea critică față de evenimentele dintr-o țară totalitară a fost exprimată în mod deschis ca fiind extrem de periculoasă, cuvântul poporului a rezumat, a păstrat și a transmis generațiilor următoare evaluările obiective ale conducătorilor comuniști, a expus ipocrizia ideologiei bolșevice față de omul simplu și, de ce nu, a pus bazele unei idei naționale. Spre deosebire de textele cvasi-folclorice sovietice, în anecdotele despre moscali poporul și-a exprimat atitudinea față de ideile „internaționalismului”, „egalității” și „fraternității”, propovăduite de autoritățile bolșevice. Aceste lucrări sunt un exemplu viu al conștientizării propriei identități, dorința de a nu mai tolera violența și regândirea noilor căi de protest.

Într-un sistem holistic de autoconservare etnică, anecdota ca mijloc de profundă înrădăcinare spirituală și etnică a culturii tradiționale, în modul de viață, are o misiune încurajatoare, de mobilizare a rezistenței politice la nivel național față de sclavia colonială, deoarece Rusia a încercat agresiv să pună în aplicare cel mai cinic program politic de deznaționalizare a ucrainenilor. Principalul subiect al anecdotei care ironiza viața familială și socială și-a îndreptat atenția asupra conținutului socio-politic și a început să condamne și să ridiculizeze sistemul comunist sovietic⁷⁹⁸. Astăzi, în Ucraina circulă atât anecdotele care au apărut în secolele al XIX-lea – al XX-lea, cât și cele mai recent apărute. Imaginea rusului (moscalului) este marcată în mod tradițional negativ. Imaginea moscalului soldat care a pierdut standardele morale în timpul slujbei sale în Imperiul Rus, imaginea rusului (moscalului) invadator, soldatului Armatei Roșii, imbecilizat de ideologia sovietică, cinic și crud, care a ocupat pământurile Ucrainei, este transformată organic de conștiința populară modernă. Dar dacă primul tip de moscal trezește în ucraineni dorința de a fi atent, cu următoarele tipuri trebuie să lupte cu toate mijloacele posibile. În seria anecdotică despre moscali din secolul al XX-lea observăm efectul unor scene „savurate” cu mare plăcere de ucraineni, în care moscalii sunt torturați. Tablourile răzbunării se derulează în mod deliberat cu încetinitorul (moscalul trebuie să

797 Hrihori Maľtev, *Формули русскої народно обрядової лірики*, Nauka, Lvov, 1989, pp. 63-64.

798 R. Kirciv, *Етюди до студій над українським народним анекдотом*, Institut narodnoznavstva NAN Ukraini, Lvov, 2008, p. 268.

sufere mult), iar replicile „Am timp și inspirație”, cu privire la scenele de pedepsire a moscalilor, sunt diverse:

Întorcându-se acasă, un tânăr dintr-un sat din vestul Ucrainei aude în curtea lor niște urlete de groază. Când intră în curte îl vede pe tatăl său cum taie, pe o capră de tăiat lemne, un moscal, cu un ferăstrău vechi și ruginit, fără să se grăbească deloc.

- Ce faci tată? Nu ai pușcă să-l împuști?!
- Am fiule, am pușcă, și încă ce pușcă!...
- Poate îl tai cu toporul, mai repede, nu ai topor?!
- Am fiule, am topor, și încă ce topor!...
- Tată, nu crezi că ar fi mai bine să-l spânzuri, ai funie?
- Fiule, eu am și pușcă, și topor, și funie... dar și foarte mult timp și inspirație⁷⁹⁹.

Sau:

Un grup de partizani ucraineni prind un soldat rus.

Comandantul îi spune traducătorului:

- Întreabă-l pe moscal: unde se află batalionul lui?
- Comandantul întreabă unde-i batalionul tău.
- Nu o să aflați nimic de la mine, așa să-i spui, răspunde moscalul.
- Spune că nu o să aflați nimic de la el, spune traducătorul comandantului.
- Atunci o să-l torturăm.
- O să te tortureze, iute, arată traducătorul către niște partizani care înroșeau niște cuie în jar.
- Am să vă spun totul, numai să nu mă torturați, spuse speriat moscalul.
- Ce spune?, întreabă comandantul.
- Spune că moscalii nu se tem de tortură⁸⁰⁰.

799 <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3330479-anekdoty-pro-moskaliv> (data consultării: 11.02.2019).

800 https://vk.com/topic-2186134_3121803 (data consultării: 12.02.2019).

Glume despre moscali găsim și în cultura altor popoare, cum ar fi cel belarus sau polonez, de exemplu, în folclorul belarus găsim următoarele două glume care aparțin umorului negru:

Un belarus adevărat trebuie să facă trei lucruri în viață:

- 1). Să construiască o casă;
- 2). Să aibă un fiu;
- 3). Să ucidă un moscal;
- 4). Să ucidă o pasăre.

Dacă întrebați „De ce să ucidă o pasăre?” sunteți un adevărat belarus, deoarece punctul trei nu necesită nicio întrebare.

Sau:

Un belarus prinde peștișorul de aur, iar dorința lui era următoarea:

- Vreau ca moscalii să plutească în sicrie pe Nipru.
- Bine, bine, dar nu toți moscalii sunt urâți (răi) sunt și moscali frumoși (buni), încearcă să-i explice peștișorul.
- De acord, de acord, dă din cap belarusul. Atunci moscalii urâți să plutească în sicrie urâte, iar cei frumoși, în sicrie frumoase⁸⁰¹.

Există și glume cu moscalii care oglindesc imaginea de sine a ucraineanului, ca aceea în care un bătrân, aflându-se pe patul de moarte, își cheamă familia și îi sfătuiește să se roage pentru Putin și pentru moscali, deoarece aceștia sunt singurii care-i țin uniți pe ucraineni. În altă glumă: moscalii îi prind pe ucraineni și îi aruncă într-o groapă adâncă, păzită de un soldat rus. Peste puțin timp santinela este prinsă dormind în post. Când este luată la rost, aceasta răspunde că nu e niciun pericol ca „haholii” să evadeze, deoarece dacă unul încearcă să se cațere ceilalți îl trag imediat în jos⁸⁰².

801 *Анекдоти про москалів*, <https://uk.wikipedia.org/wiki>, (data consultării: 12.02.2019).

802 <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3330479-anekdoty-pro-moskaliv> (data consultării: 12.02.2019).

IMAGINEA RUSULUI ÎN LITERATURA UCRAINEANĂ

1. Literatura secolului al XIX-lea

Ivan Kotliarevskîi este primul autor care folosește în creația literară proverbe, cântece și povești în care se reflectă stereotipurile interetnice ucraineano-ruse. În binecunoscutul vodevil *Москаль чарівник* (Moscalul vrăjitor), Tetiana, soția haholului Mîhailo, care este plecat de acasă, îl primește la ea pe pisarul Fentîk Kalenîk Kononovîci, al cărui portret corespunde *inteligenței* ucrainene rusificate (moscalizate) care se preface că a uitat limba maternă (haholească), dar nici pe cea rusească (moscălească) nu a fost în stare să o învețe. Fentîk a decăzut într-un asemenea hal, încât se rușinează de propria mamă, care păstrează cu sfințenie tradițiile ucrainene și nu vrea nicicum să renunțe la straiile populare în favorea celor de la oraș. Cina celor doi este întreruptă de soldatul (moscalul) Lîhoi (nume care în limba ucraineană înseamnă „om rău”). Acesta pretinde să fie respectat și, crezând că i se cuvine totul, cere mâncare și băutură. Numai că nu a dat peste cine trebuie. Gospodina Tetiana îl respectă din cauza uniformei, dar știe ce hram poartă și acest respect al ei nu-l ajută cu nimic pe moscalul care e nevoit să se culce flămând. Deși este o femeie miloasă, primitoare și iubitoare de musafiri, deși are mâncare gătită – cârnați prăjiți și găină friptă, ba chiar și o sticlă de băutură –, nu îl servește pe bietul soldat, deoarece acesta nu a știut cum să ceară. „La noi cu vorbă bună obții orice, dar cu ceartă și amenințări nu obții nimic”, îi spune pisarului care, deși s-a moscalizat, e de acord cu ea că, pentru a obține de mâncare și de băut, moscalii îi înjură pe gospodari și le sperie pe gospodine. Dar nici cei doi nu se bucură de cina pregătită, deoarece apare Mîhailo, bărbatul Tetianei, iar aceasta îl ascunde pe Fentîk după cuptor. Când află gospodarul că au un

moscal în casă și, pe deasupra, este și certăreț, se minunează cum de a vrut să se culce flămând. „Mare minune, să se culce moscalul flămând fără s-o bată pe gospodină”. Când se trezește soldatul, îi spune lui Mîhailo, care era la fel de flămând ca și el, că, de fapt, el este vrăjitor și, cu ajutorul acestui șiretlic, fără s-o dea de gol pe Tetiana, se bucură împreună de cina pregătită pentru Fentîk. Mîhailo râde de moscal, deoarece acesta nu știe să pronunțe bine denumirile mâncărilor ucrainene, de exemplu, la colțunași, în loc de *varenîkî*, le spune *lavrentîkî*, iar moscalul spune că, dacă vrea, poate să vorbească și haholește. De aici pornește un schimb de replici acide: moscalul spune: „Noi avem o zicătoare: haholii, deși nu sunt buni la nimic, totuși au voce frumoasă...”, iar gospodarul răspunde: „Zicătoare?... Dacă vorbim despre zicători, și noi avem destule împotriva moscalilor, de exemplu: când ai de-a face cu un moscal, ține piatra în buzunar; la ce se referă zicătoarea, poți să-ți dai seama și singur, că nu ești prost”. Până la urmă îi împacă Tetiana, spunându-le că acum nu mai contează cine-i moscal și cine-i hahol, că toți au același tată și că toți sunt copiii „țarului alb”, iar când moscalul vrea să-i arate lui Mîhailo pe necuratul, în chipul pisarului Fentîk Kalenîk Kononovîci, Tetiana recunoaște totul, Mîhailo o iartă, iar soldatul rămâne doar un moscal șiret și nicidecum vrăjitor⁸⁰³.

După cum am putut observa, moscalul, deși amenință și se ceartă, nu folosește forța, ci, ca în toate poveștile și legendele despre moscali, se folosește de șiretlic pentru a obține ceea ce dorește. Același subiect și același portret al moscalului hâtru, care se dă vrăjitor, îl găsim și în comedia *Простакъ, или хитрость женичины, перехитренная солдатомъ* (Prostănacul, sau femeia înțeleaptă, păcălită de soldat) scrisă de Vasil Panasovîci Gogol-Ianovskîi (tatăl scriitorului N.V. Gogol), în care Paraska, tânăra muiere a leneșului hahol Roman, îl trimite pe acesta la vânătoare de iepuri, însă, în loc de câine, îi pune un purceluș în sac, spunându-i că acesta va prinde iepurele. Însă nu reușește, în lipsa bărbatului, să se întâlnească cu diaconul Homa Hrîhorovîci, deoarece starostele satului, Soțkîi, îi aduce un moscal pentru a-l încartirui în casa ei, iar diaconul se ascunde după cuptor. Ca în *Moscalul vrăjitor*, soldatul vorbește stălcit, spre amuzamentul lui Soțki, e șiret, o liniștește pe Paraska, spunându-i că el nu-i va da bătaie de cap, se mulțumește cu puțin: o găină

803 Ivan Kotliarevskîi, *Москаль чарівник*, Folio, Kiev, 2014, pp. 5-69.

la prânz și una la cină și, pe deasupra, niște *lavrentîkî* nu l-ar deranja. După sosirea de la vânătoare a haholului mort de foame, moscalul se dă drept vrăjitor și împarte cu el mâncarea și băutura pe care Paraska o pregătise pentru diaconul Homa Hrîhorovîci. Roman mânâncă cu mare poftă, însă pe urmă crede că se cuvine să sfințească casa, deoarece bucatele au apărut pe masă „cu ajutorul Necuratului”. Moscalul rezolvă și această treabă și îl alungă pe diacon din casă, spre marea uimire a haholului, deoarece dracul nu avea coarne. „Coarnele ți le-a lăsat ție”, râde moscalul. În această comedie moscalul este numit atât de starostele satului, cât și de haholul Roman *Panmos* adică *pan mos (kal)*, – domnul moscal⁸⁰⁴.

De asemenea, Ivan Kotliarevskîi introduce și în *Eneida* travestită câteva proverbe despre moscali, precum cel din strofa a șaptea (partea a treia): „Були бурлаки сі моторні,/ Тут познакомились той час,/ З диявола швидкі, проворні,/ Підпустять москаля якраз” – *підпустити москаля* – a da drumul moscalului, a-l apropia pe moscal de cineva înseamnă a înșela, a păcăli (a umbla cu cioara vopsită). Aurel Covaci, cunoscând bine ce înseamnă *підпустити москаля*, traduce acest vers: „De nas să ducă și să înșele”, fără să mai folosească cuvântul moscal: „Vicleni, ca diavolii de iuți,/ Ca diavolii dedați la rele,/ se și porniră toți limbuți/ De nas să ducă și să înșele”. Compunând și publicând *Eneida* în limba ucraineană, Kotliarevskîi a contraccarat tendința unor scriitori ucraineni de a scrie în limba rusă, militând pentru o literatură ucraineană de sine stătătoare și pregătind apariția remarcabililor săi succesori, Taras Șevcenko și Ivan Franko. Folosindu-se de imagini stereotipe, construiește insula vrăjitoarei Circe ca un model comic al Europei multinaționale a acelor vremuri, care „pe cei ce valul îi despică/ Și pe moșia ei mai pică/ Pe loc îi schimbă în dobitoace”. Harnicul hahol este prefăcut în bou, leahul încăpățânat în berbec, moscalul bărbos în țap, prusacul șiret în vulpe etc.

Un neam ce poartă moț pe cap⁸⁰⁵

Nu poate fi capră sau țap,

804 Vasil Panasovîci Gogol, <http://litopys.org.ua/rizne/prostak.htm> (data consultării 17.04. 2018).

805 Aluzie la cazacii zaporojeni care își rădeau capetele, lăsând un smoc de păr în creștet.

Ci numai bou cu pasul rar.
Trag doi în jug, însă, pesemne,
Destul e unul doar ca lemne
Să-i ducă-n car unui berar.
Nu trăncănește-aici leșește
Vreun leah⁸⁰⁶, ci, dându-și jos jupanul,
Uitând *Nie pozwalam!*⁸⁰⁷, căprește
Doar behăie, precum baranul.
Muscalul, cum cu barbă e,
Ca ȣapul face: Be-he-he.
Prusacul dă din coada-i bearcă⁸⁰⁸
Precum bătrâna vulpe când
Ogaru-i pierde urma, vrând
Să scape-acum și de ogarcă.
Chezarii⁸⁰⁹ ȣs cocori aici,
Străjeri lui Circe⁸¹⁰, ca husarii.
Italianii-s măscărici,
Căci fac orice macaronarii:
Dansează-n patru mâini, pe coardă,
Din safian au lungă zgardă
Și pot să prindă cintezoii.
Maimuȣe sunt ei, de asemeni,
Și-s panglicari, poznași, vioi,
De-i fac să râdă pe-ai lor semeni.

806 Aluzie la lichidarea Statului polonez ca urmare a celei de a treia împărȣiri a Poloniei (1795).

807 Aluzie la pierderea dreptului de veto pe care îl avea fiecare membru al seimului (parlamentului) în Rzeczpospolita (Republica polono-lituaniană de la 1596), de a bloca, prin strigăȣul „*Nie pozwalam!*” adoptarea oricărei decizii.

808 Aluzie la politica duplicitară a regelui prusac Friedrich Wilhelm III (1797-1840), după Pacea de la Tilsit (1807).

809 Austriecii.

810 Celebra magiciană din insula Aeaea (pomenită în ciclul argonauȣilor și în *Odi-seea*).

Ca scurtători de cap, casapi,
Frențujii-s câini⁸¹¹, lătrând avan;
De colții lor e greu să scapi,
Căci mor după străin ciolan.
Își latră și stăpâna-n față;
La tine sar, de gât te-nhață,
Ba chiar și între ei se mușcă.
Dulăul pe cățel de păr
L-apucă... Veșnic în răspăr,
Se răfuiesc, nu stau în cușcă.
Șvețarii-s viermi mișunători;
În bălți orăcăie-olandezii;
Evreii-s niște rămători;
Roi de furnici îs finlandezii.
Curcani făloși îs spaniolii;
Foști portughezi îs toți sobolii.
Danezu-i dîtai armăsar;
E turcul urs jucând greoi;
Iar suedezu-i lup!... Pe noi
Vedeți ce ne așteaptă, dar!”⁸¹²

O situație⁸¹³ asemănătoare întâlnim și în romanul grafic *Maus. Povestea unui Supraviețuitor*, al lui Art Spiegelman, în care animalele sunt alese ca simboluri pentru diferite popoare: evreii sunt reprezentați de șoareci, germanii de pisici, polonezii de porci, americanii de câini, afro-americanii de câini negri, ȣiganii de fluturi de molie (*Lymanthia dispar*, în engleză *Gypsy moth*), francezii de broaște, suedezii de reni, britanicii de pești, rușii de urși (doi copii cu mama germană și un tată evreu sunt văzuți ca șoareci cu dungi de pisică), mai întâlnim și un iepure, un elan,

811 Autorul are în vedere războaiele de cucerire purtate de Directoratul venit la putere după lovitura de stat din 9 thermidor (27 iulie 1794).

812 Ivan Kotliarevskîi, *Eneida*, traducere Ioan și Aurel Covaci, Ed. Mustang, București, 2002, pp. 36-42.

813 Art Spiegelman, *Maus. Povestea unui supraviețuitor*, traducere din limba engleză de Cristian Neagoe, Ed. Art, București, 2012.

un cal, un elefant, o capră și o lamă, fără să fie specificat ce nație reprezintă. Folosirea animalelor poate părea deplasată, dar autorul nu creează stereotipuri, ci dimpotrivă (spune el), le ridiculizează arătând cât de stupid este să clasifici oamenii după naționalitate sau etnie. „Până la urmă, cartea este esențial despre ceea ce au în comun toate ființele umane. E o nebunie să îi împarți după criteriile naționaliste, rasiale sau religioase... Aceste metafore, care sunt menite să se autodistrugă în cartea mea – și cred că reușesc să facă asta – au totuși o forță reziduală care îi mișcă pe oameni”⁸¹⁴.

Prin opera sa, Kotliarevskîi atrage atenția asupra unor stări conflictuale din a doua parte a secolului al XVIII-lea, și mai cu seamă evidențiază *in extenso* realitățile din viața societății ucrainene de după distrugerea de către Ecaterina a II-a a Sicei Zaporojene (în anul 1775), a vestitei formațiuni militare democratice, cu baze statale, ce a funcționat în aval de Nipru, dincolo de pragurile sale, în secolele al XIV-lea și al XVIII-lea. Comportamentul, limba, obiceiurile, îmbrăcămintea, armele, toate sunt zaporojene, ucrainene. Ivan Kotliarevskîi practic naționalizează tema. Beneficiind de construcția poemului antic, el aduce evenimentele pe tărâm ucrainean. Enea nu mai e cel de odinioară, el este, de data aceasta, hatman, iar prietenii lui cazaci zaporojeni veritabili, dătători de speranță. Descrierile tuturor momentelor beneficiază, în evoluția poemului, de un material etnografic deosebit de bogat din toate sferile societății ucrainene și aceasta aduce în fața cititorului operei coloritul național ucrainean nedisimulat⁸¹⁵. De asemenea, în textul *Eneidei* Kotliarevskîi găsește loc aparte pentru glorificarea trecutului Ucrainei și pentru sentimente patriotice dintre cele mai alese și mai adânci. După moartea scriitorului, Taras Șevcenko scrie poezia *Întru veșnica amintire a lui Kotliarevskîi*, prin care acesta îl glorifică în poetul dispărut pe „cântărețul Ucrainei”, vorbind despre „slava noastră, de altădată, căzăcească” și afirmând cu limpezime un ideal național în care crezuse Kotliarevskîi și în care credea și Șevcenko⁸¹⁶.

814 *Maus (Roman graphic)* [http://ro.wikipedia.org/wiki/Maus_\(roman_grafic\)](http://ro.wikipedia.org/wiki/Maus_(roman_grafic)) (data consultării: 18.01.2019).

815 Covaci, *op. cit.*

816 Mazilu, *op.cit.* p. 48.

Imaginea negativă a moscalului apare și în fabula lui Levko Borovîkovskîi⁸¹⁷, *Москаль і Мотря* (Moscalul și Motria)⁸¹⁸, în care moscalul fură de la Motria o găscă, iar când aceasta aleargă după el, și, ba îl roagă, ba îl amenință să-i dea găscă înapoi, acesta spune că habar nu avea că a luat o găscă, el credea că-i gânsac, că de găște nu are nevoie, iar morala fabulei este: „Бач: гуску вкрав,/ Ще й вийшов прав!” (Iată: a furat găscă/ Și tot el are dreptate).

În scrisoarea pe care o trimite prietenului său, Bodianskîi⁸¹⁹, în ziua de 3 octombrie 1854, Taras Șevcenko scrie că nu a vrut să-și facă un autoportret în uniforma de moscal, adică de soldat: „Ca nu cumva să te sperii uitându-te la mine îmbrăcat în mundirul moscălesc sau, ferească Dumnezeu, chiar în uniformă”⁸²⁰. Bineînțeles că Taras Șevcenko făcea referire la povestirea lui Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Салдацький нампем* (Portretul soldatului), în care ucrainenii se sperie de portretul soldatului rus, pictat de un pictor iscusit. Este binecunoscut faptul că Hrihori Kvitka Osnovianenko a scris atât în limba ucraineană, cât și în limba rusă, însă este dificil să vorbim despre influența intelectualității ruse asupra operei sale, despre care vorbeau unii critici literari. În recenzia făcută la această povestire, binecunoscutul critic Belinski scria că este mai bine că această povestire a fost scrisă în limba ucraineană: „Deoarece noi, moscalii, suntem un pic mândri, dar mai ales leneși, pentru a ne forța să înțelegem frumusețile graiului malorus, Gogol se pricepe să-i zugrăvească pe maloruși și în limba rusă. Îl asigurăm pe onorabilul Hrițko Osnovianenko că, dacă ar fi scris minunatele sale povestiri în limba rusă, ele i-ar fi adus o popularitate mai mare decât cea de care se bucură acum scriind în limba malorusă”⁸²¹.

817 Levko Ivanovîci Borovîkovskîi – poet, folclorist și etnograf ucrainean (1806-1889).

818 Levko Borovîkovskîi, *Tvorî*, Dnipro, Kiev, 1980, p. 67.

819 Osîp Bodianskîi – filolog-slavist, istoric, folclorist, traducător, editor și scriitor ucrainean (1808-1877).

820 Valeri Șevciuk, *Persona verbum: Розмишель*, Kiev, 2001, p. 264.

821 Iuri Boiko, *Белінскій і українське відродження*, <http://www.parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/bjelinskyj-i-ukrajinske-natsionalne-vidrozhennya/> (data consultării 08.01. 2015).

În povestirea umoristică *Portretul soldatului (o minciună latină spusă pe limba noastră)*, Osnovianenko descrie spaima, dar și disprețul ucrainenilor față de moscal, de soldatul rus. Un boier, auzind că pictorul Kuzma Trohîmovîci a pictat atât de bine iapa chioară și schiloadă a popii Mîkîta, încât acesta, când a zărit tabloul cu iapa, a crezut că-i vie și a încercat să o închidă în grajd, l-a chemat pe pictor și i-a comandat un tablou cu un moscal pe care vroia să-l pună în grădină ca sperietoare de vrăbii. Kuzma Trohîmovîci, primind zece ruble și o sticlă de horilcă, a pictat un soldat mai fioros chiar decât unul real: „Îngâmfat, burtos și cu niște mustăți stufoase, de s-ar fi speriat de el nu numai vrăbiile, ci și oamenii”. Îmbrăcat într-un mundir nou cu nasturii sclipind, iar arma... „Ști-o necazul, cât de real a fost pictat totul. Așa te uiți la ea și ți se pare că este pregătită să tragă în tine. Ți-e frică să te și apropii de soldat!”⁸²² Pictorul se uita la el și i se părea că ba mișcă din mustăți, ba din sprâncene, ba dă din mâini și chiar din picioare, credea că iată, iată o să alerge după el și îl va lua la palme, atât de iscusit era pictat⁸²³. Dar artistul, nesigur de reușita operei sale, o duce în târg să vadă dacă oamenii se sperie de soldatul pictat ca de unul adevărat; dacă nu se sperie, va schimba câte ceva pe ici-colo. Ajungând la târg cu noaptea în cap – încă nu veniseră oamenii –, Kuzma a rezemat portretul moscalului și s-a pus pe așteptat. Primul aprinde lumina cârciumarul moscal:

Că așa-i natura moscalului – să-l înșele pe fratele nostru. (...) Dacă te duci cu sticla la el să cumperi băutură, un pic dacă ești neațent, una-două te fură și îți toarnă mai puțin. Pe urmă poți să te cerți cu el cât vrei, că tot pe a lui rămâne, ba, pe deasupra, te scoate și afară. Dacă vrei să bei pe loc, se preface că-i bun cu tine și pentru o hrivnă îți dă un pahar plin direct din butoi, tu începi să-ți mângâi mustața, să fâțâi din buze, pregătindu-te să duci paharul la gură, dar cum ridici mâna, naiba știe de unde apare dracul de moscălaș, Doamne apără-ne!, și, luându-te pe nepregătite, îți împinge cotul și pleosc! – mai mult de jumătate de pahar ajunge înapoi în butoi. Vai

822 Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Салдатський напемт*, Navcealna knîha – Bogdan, 2017, pp. 7-12.

823 *Ibidem*.

și amar! Bei repede, căci altfel îți poate smulge din mână și ce a mai rămas. (...) Asta-i credința moscălească, să-l jupoaie pe fiecare, de aceea moscalii nu dorm mult, căci se gândesc mereu cum și pe cine să înșele⁸²⁴.

Dacă Taras Șevcenko și Ivan Kotliarevskîi, în creațiile lor literare, se ocupă de imaginea moscalului soldat, Osnovianenko merge mai departe, prezentând cititorului și pe moscalul târgoveț, care nu prea se deosebește de moscalul soldat, dar nu le iartă nici pe odraslele acestora (pe moscălași) care își ajută părinții să înșele „pe fratele nostru”. Cum s-a aprins lumina în cârciuma lângă care Kuzma a proptit portretul soldatului, moscalul și-a trimis copilul să ademenească mușterii: „A ieșit ca un drăcușor și se uită în toate părțile. Vă uitați la el și nu știți cu ce să-l asemănați?... Măcar de l-ar fi tuns cineva ca pe oameni? Dar nu. E pletos-lăptos, părul îi intră în ochi, îi acoperă urechile, îi cade peste ceafă, de ți-e milă să te uiți la el cum tot dă din cap. De cămașa de pe el ce să mai vorbim?... Nu e cămașă de oameni, în loc să fie albă, cum e dat omului să poarte, e roșie sau albastră și nici măcar gulere nu are, ci doar niște copci pe care le închide pe umăr. Cine nu a văzut vreodată cum arată un moscal nu și-ar da seama ce fel de arătare i-a fost dat să vadă...”⁸²⁵ Copilul moscalului nu-și dă seama că soldatul nu este real și îl cheamă de trei ori să vină mai aproape de ușa cârciumii ca, în caz de scandal, să facă ordine, promițându-i că-i dă de băut, dar, văzând că acesta nu răspunde, se îndepărtează, ca nu cumva să-l supere. Dar Kuzma încă nu-i convins că portretul e reușit. „Nu-i mare lucru să păcălești un moscal”, se gândește și așteaptă noi dovezi. Ucrainenii reacționează fiecare în felul lor: bărbații îl salută cu respect, îl servesc cu tutun, femeile mai să-l ia la bătaie, iar o fată tânără scapă lângă el batista și-i e frică să o mai ridice. Osnovianenko face o comparație între negustorul ucrainean și cel moscal. Ucraineanul, așa cum este el amărât, măcar stă acasă lângă familie, este mulțumit cu ce are, spre deosebire de moscal care aleargă prin lume după câștig: „În bazar încep să apară primii oameni, fiecare cu marfa lui, să câștige un ban cinstit. Căci fratele nostru, slavă ție, Doamne!, nu-i ca

824 *Ibidem*.

825 *Ibidem*.

moscalul, să-și părăsească nevasta, copiii, animalele și pentru o amărâtă de copeică să se plimbe prin toate cotloanele lumii...”. Primul apare Ohrim, când îl vede pe moscal îl salută respectuos, își scoate căciula în fața lui, ba chiar îl servește cu tabac. Însă nu-și permite prea multe, „ca acesta să nu-i tragă una peste mutră că de aceea e soldat”⁸²⁶. După el apare Iavdokia Kolupaikina; aceasta, împreună cu femeile care o consideră o șefă a lor, nu vrea să-și expună marfa lângă moscal. „Cum să te așezi lângă un moscal? O să-ți faci numai belele! De la una o să rupă, de la alta o să tragă, așa hărmălaie o să facă de nu o să ne putem culege nici coșurile...”⁸²⁷. Ca să înțeleagă mai bine cititorul de ce oamenii se tem și îl disprețuiesc pe moscal, Osnovianenko descrie pe larg comportamentul unui soldat real – al „moscalului viu”, cum îl numește el:

Dar iată că deodată a apărut un soldat, dar un soldat adevărat, așa cum suntem noi. Se plimba prin bazar și se uita în stânga și în dreapta... Și deja a furat un prosop de la o femeie tânără și l-a băgat frumos în buzunar. De la alta a furat o batistă în valoare de șase hrivne, dintr-o căruță a furat o funie de ceapă și a vândut-o la jumătate de preț și a făcut totul cu o asemenea iscusință, încât proprietarii nici nu și-au dat seama. Mergând mai departe, din altă căruță a furat un sac cu pere, iar, când oamenii au observat, au alergat după el și l-au prins. Acesta, în loc să-și ceară iertare, a început să-i învinovățească – de ce nu i-au spus că sacul nu-i al lui: „Haholi fără minte, de ce nu mi-ați spus că sacul e al vostru, m-ați făcut să-l car și să obosesc, ba, pe deasupra, mi-am murdărit și mundirul, ia dați-mi repede bani să mă duc să-l curăț...”. Bieții oameni, nu au avut de ales, a trebuit să-i dea bani.⁸²⁸

Înzestrat cu un spirit de observație foarte ascuțit, în ceea ce privește procesele sociale și cu o cunoaștere profundă a vieții poporului ucrainean – altfel nici nu putea fi, deoarece era judecător și președintele Pala-

826 *Ibidem*.

827 *Ibidem*.

828 *Ibidem*.

tului Judecătoriei din Harkov – Hrihori Kvitka Osnovianenko reproduce cu mare talent anumite aspecte din viața malorușilor, zugrăvind, în același timp, cu măiestrie portretele moscalilor șmecheri și isteți (*москалів крyміїв і хитрюг*) care îi păcălesc cu mare ușurință pe semănătorii de hrișcă (*зпечкосії*) – astfel erau denumiți țăranii ucraineni –, dar și pe unele dintre odraslele lor care se rusificau (moscalizau), încercând să pozeze în oameni de lume, educați și deștepți. În povestirea *Малоросійська биль* (Dobitocul malorus), croitorul Demko își ține odrasla pe la școli din ce în ce mai înalte, îi dă bani să călătorească prin lume, neținând cont că intră în datorii până-n gât, numai ca acesta să se întoarcă învățat și să uimească cu înțelepciunea dobândită în călătoriile sale pe diaconii orașelului. Dar, vorba proverbului, fiul său, Harko, a plecat de acasă bou și s-a întors vacă. În afară de câteva expresii moscălești nu a învățat nimic. Iar când Demko dă o masă în cinstea întoarcerii „fiului său cel înțelept” și, în speranța că aceasta o să spună ceva care îi va uimi pe „înțelepții cetății”, acesta trăneste, spre hazul tuturor, întrebarea: „Dacă ar arde casa lui tata, unde s-ar ascunde vrăbiile?”⁸²⁹. În povestirea *Перекомуніоле* (Ciurlanul⁸³⁰), într-un sat ucrainean, spre uimirea tuturor, au început să dispară găinile, când în jur, pe o distanță de cincizeci de verste, nu puteai întâlni picior de moscal: „hai dacă se afla, măcar, un moscal prin apropiere, lumea ar fi înțeles, dar așa?... ”⁸³¹ Dar minunea nu se oprește aici, după găini încep să dispară purceii de lapte, iar pe urmă porcii, până le-a venit rândul cailor și boilor. Când au văzut că se îngroașă gluma, sătenii au apelat la o vrăjitoare care le-a spus că un om roșcat – un moscal –, cu mari puteri magice, îi adoarme pe toți oamenii, iar pe urmă umblă prin sat ca prin propria casă. Sătenii ajung la concluzia că „împotriva unei asemenea puteri nu ai ce face, decât să rabzi și să taci”⁸³². Dacă sătenii din povestirea *Перекомуніоле* nu-și pot imagina că hoțul ar putea fi unul de-al lor, un ucrainean (cu atât mai puțin Denis Lîskotun, considerat înțeleptul satului, care nu numai că le fura animalele și bunurile, dar îl tălhărește și îl ucide pe Trohîm Venherîh) și încearcă să

829 Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Купований розум*, Ranok, 2011, pp. 67-75.

830 O plantă ghimpoasă care, după ce se usucă, se desprinde, vântul o rostogolește pe câmp.

831 Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Українські повісті*, Ranok, 2009, pp. 89-97.

832 *Ibidem*.

arunce vina pe moscali. Nici ofițerul rus (moscal) Ivan Semionovîci Skvorțov, din piesa de teatru *Шельменко-денщик* (Ordonanța Șelmenko), căruia boierul Kîrîlo Petrovîci Șpak îi refuză mâna fiicei sale Prîsînka: „Și tocmai unde? În Malorusia!”, nu poate crede că aici „în Malorusia”, pot fi oameni cumsecade. Deși boierul Șpak nu se consideră malorus, iar nevasta acestuia, Ahrafena Semionovna, suferă din cauză că unii o numesc în continuare Horpîna (ceea ce înseamnă că este considerată în continuare o malorusă și nu poate scăpa de acest stigmat), nu vrea să-și mărite fata după un om pe care îl cheamă Skvorțov (*skvoreț* înseamnă graur), deoarece probabil un strămoș de-al căpitanului făcea negoț cu graurii, pe când pe el îl cheamă Șpak (tot graur), dar îl cheamă așa, deoarece un strămoș de-al său, când un mare hatman a fost închis în închisoarea leșească, venea la geamul acestuia și îi cânta ca un graur. După ce a scăpat din închisoare, hatmanul i-a dăruit o moșie și l-a înnobilat, iar blazonul lor este un graur cântând lângă o fereastră cu gratii. De această dată portretul moscalului, al căpitanului Ivan Semionovîci Skvorțov, este unul pozitiv (tânăr sărac și îndrăgostit de fata boierului moscalizat, care, la rândul ei, îl iubește foarte mult), iar rolul șmecherului, istețului îi revine ordonanței sale, Șelmenko – un soldat malorus (moscal doar prin uniformă), care reușește să-i păcălească pe toți.

Moscalul apare aproape în toate creațiile lui Hrihori Kvitka Osnovianenko. În povestirea *Пархімове снідання* (Dejunul lui Parhim), Parhim Șereverten, „cel mai prost om din sat”, vrea să cumpere de la moscalul-târgoveț toată marfa, însă, necunoscând banii, îi oferă acestuia o sumă mărunță, cu care reușește până la urmă să cumpere tot hreanul de la o precupeață⁸³³. În povestirea *Мертвецький великдень* (Paștele morților), bețivului Nekîpor, care, după ce mânâncă colțunași de Lăsatul Secului, înainte de postul Sfintelor Paști, uitând să-și spele gura, fapt pentru care ajunge la biserica satului, unde morții sărbătoreau Paștele, i se pare o „corvoadă moscălească” să împartă jumătatea de colțunaș astfel încât să ajungă la toți morții din biserică⁸³⁴. În piesa de teatru *Сватання на Гончарівці* (Logodna la Goncearovka, tradusă în limba română și pusă în scenă, în anul 1968, la teatrul moldovenesc „A. S. Pușkin” din Chișinău, în regia lui Trifon

833 Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Маруся*, Folio, Kiev, 2013, pp. 127-145.

834 *Idem*.

Gruzin), bogătașul Pavlo Kandziuba, de dincolo de Harkov, se plânge nevestei lui Prokîp Șkurat că pe capul celor ce locuiesc dincolo de Harkov a căzut un foarte mare necaz, „atât de mare că nici nu-i poate spune – în localitatea lor au venit treizeci de moscali. Pe fiecare uliță întâlnești câte un moscal”⁸³⁵. În schimb, moscalilor le plac locuitorii Harkovului; rezervistul Osîp Skorîk spune: „Ei, că plăcut oraș mai este și Harkovul ăsta, pe legea mea că așa oraș nici peste graniță nu am văzut. Aici câți gospodari, atâția oameni de ispravă – unul te poartă la masă, altul în companie, și tot cu bucate și cu vorbe bune. Am colindat toată Francîa, Nemțîa, Turcîa și Raseîa, dar așa oraș nu am văzut. Unu-i pământul Harkovului, nici tu botez, nici o nuntă nu are loc fără Osîp Skorik”⁸³⁶. Bogătașul Pavlo Kandziuba îl roagă pe moscalul Skorîk (numit astfel deoarece era soldat, nu neapărat că era rus) să o pețască pe Uliana, fiica lui Prokîp Șkurat, pentru fiul său: „prostănacul Stețko”, însă „moscalu-i moscal!”, îi păcălește pe părinții fetei și pețeste fata pentru argatul Oleksii Koval. Când Osîp spune, conform obiceiului de pețit, că ei vin din țări îndepărtate, prostul Stețko strigă: „Ai văzut moscalul?! Cum a căscat gura, cum a croit minciuna”. Iar când acesta spune că pe drum i-a prins vijelia, Stețko intervine: „Ai văzut moscalul cum îndrugă la minciuni, unde s-a pomenit vijelie în timpul verii?! Hai toarnă-le, toarnă-le...”⁸³⁷. Când Odarka Șkurat, văzându-se păcălită, nu vrea să dea binecuvântarea tinerilor logodiți, moscalul o amenință că va rosti o vorbă franțuzească care o va transforma în iapă și îi spune că a fost deocheată, rostind un descântec, ca să poată uita animalele și averea lui Pavlo Kandziuba. Stețko, păcălit chiar de moscalul care trebuia să-l ajute, îl trimite la dracu și spune resemnat: „Iată cum e legea moscălească!”⁸³⁸. În unele dintre creațiile lui Hrihori Kvitka Osnovianenko rolul moscalului (de șarlatan și mincinos) îl ia Franțuzul, ca, de exemplu, în povestirea *Om тобі ў скарб* (Iată-ți comoara).

Literatura ucraineană din secolul al XIX-lea a prezentat o imagine etnomentală destul de clară a moscalului – imaginea unui străin între

835 Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Сватання на Гончарівці*, Ranok, Kiev, 2010, pp. 69-78.

836 *Ibidem*.

837 *Ibidem*.

838 *Ibidem*.

ucraineni. În literatura veche a perioadei baroce se pot observa alte caracteristici ale imaginii moscalului. De exemplu, în analiza literară a dramei *Nașterii Domnului*, scrisă de Halagan Markovîci, prin anii șaptezeci ai secolului al XVIII-lea, Valerii Șevciuk subliniază: „Cu toate acestea autorul arată o atitudine deosebită a ucraineanului față de moscal, care apare ca o sperietoare din fața căreia moșul și baba (reprezentanți ai ucrainenilor) fug, nedorind să aibă nimic de-a face cu acesta”⁸³⁹. Moscalul trece prin Ucraina în campaniile militare, dar nu este de-al locului, nu face parte din realitatea Ucrainei secolului al XVIII-lea. „În acea perioadă armata țaristă trecea foarte des prin Ucraina, îndeplinind diferite misiuni”⁸⁴⁰.

În intermediile la drama lui M. Dovhalevskîi, *Комічне діїство* (Acțiunea comică), scrisă în anul 1736, moscalul îndeplinește diferite funcții: ba îl ajută pe zaporojean când acesta se ceartă cu leahul (intermediul III), ba îi ia țăranului căruța sau își bate joc de preoții catolici (intermediul IV). Aceste manifestări, opuse la prima vedere, certifică legile sociale ale secolului al XVIII-lea: cazacul slujește Moscova. Începând din anul 1797 ucraineanul servește ideologia Rusiei, o ideologie străină. Termenul serviciului militar era de douăzeci și cinci de ani și era considerat ca o condamnare la moarte. În anul 1834 serviciul militar a fost redus la douăzeci de ani, pe urmă la cincisprezece, doisprezece, zece ani, iar în anul 1874 a fost redus la șapte ani⁸⁴¹. Cântecul popular mărturisesc despre aceste recrutări (după cum am putut observa în capitolul precedent) și despre viața pe care o duceau flăcăii luați la oaste. Dintre motivele caracteristice acestor texte se remarcă următorul:

Îl iau, îl iau pe tânărul flăcău la oaste,
Iar frumoasa fată a uitat să-l întrebe:
– Spune-mi, iubitule, cu cine să petrec?
– Petrece, petrece, fato, cu cine ai mai petrecut,
Numai să nu petreci cu moscalii!

839 Valerii Șevciuk, *Розвинене бароко*, Lebid, Kiev, 2005, pp. 561-578.

840 *Ibidem*.

841 Orest Subtelniî, *Україна: Історія*, Lebid, Kiev, 1992, p. 512.

Moscalii sunt fii necuratului – niște înșelători,
Nu se vor lăsa până nu te vor păcăli,
O să-ți murdărească mâinile albe
Și îți vor despleti coada de fată⁸⁴².

Aceste gânduri lirice, exprimate de tânărul recrut, după cum putem observa, nu sunt îndreptate către viitorul nefericit care-l așteaptă: despărțirea de cei dragi, de casa părintească, de satul natul, greutatea serviciului militar, războiul, poate chiar moartea... Pe el îl preocupă soarta care o așteaptă pe iubita lui, deoarece „moscalii sunt fii necuratului – niște înșelători”, iar ea rămâne fără nicio apărare în fața acestora. El încearcă să o atenționeze să nu devină o pradă ușoară pentru moscali. Conduita imorală a soldaților din armata țarului, încartiruiți în casele țăranilor ucraineni și-a găsit ecoul în creațiile literare ale vremii. Convingătoare în acest sens este povestirea sentimentală *Сердешна Оксана* (Biata Oksana), scrisă de Hrihori Kvitka Osnovianenko, în anul 1841. În această creație literară, autorul oferă o atenție deosebită descrierii comportamentului soldaților ruși încartiruiți prin satele și cătunele Ucrainei. Acești oșteni erau o ade-vărată povară pentru gospodarii ucraineni, însă, pentru unele fete tinere, erau un bun prilej de distracție și, uitând de sfaturile mamelor, își pierdeau fecioria. „Iar fetele, ca fetele... râd cu *ohfițerii*...”⁸⁴³. Cu siguranță având experiență în curtea și seducerea fetelor, căpitanul rus va găsi o cheie și pentru inima Oksanei, care s-a îndrăgostit de el: „Căpitanul a început să-i vorbească în limba noastră, deși era moscal, dar se pare că era foarte deștept, deoarece știa și limba noastră...”⁸⁴⁴. Oksana, dorind să devină o doamnă, pierzându-și capul, se îndrăgostește nebunește de căpitanul rus și uită de povețele pe care i le-a dat mama ei: „Se poate pune fânul la un loc cu focul?...”⁸⁴⁵. Cu aceste cuvinte, Vekla, mama Oksanei, a refuzat să-l primească pe căpitanul care trebuia să fie încartiruit în casa lor, spunând că cinstea Oksanei este singura lor avere. Însă căpitanul nu se lasă bătut

842 Marko Vovciok, *Опанас Маркович, фольклорні записи*, Naukova dumka, Kiev, 1983, p. 528.

843 Hrihori Kvitka Osnovianenko, *Твори*, vol. 3, Naukova dumka, Kiev, 1979, p. 271.

844 *Ibidem*, p. 271.

845 *Ibidem*, p. 277.

și cere mâna fetei: „Era dat naibii căpitanul! A început să plângă când a zărit-o pe Oksana”⁸⁴⁶. Împuindu-i capul cu tot felul de amăgiri și minciuni, cum ar fi darurile pe care i le va putea face mamei sale, Oksana, cu gândul la viața care o așteaptă la oraș, îl urmează pe căpitan cu un singur regret: „Dacă ne-am fi putut cununa în biserica noastră... fetele din sat ar fi putut să mă vadă gătită ca o doamnă...”⁸⁴⁷ Însoțindu-l pe căpitan, Oksana deseori ajunge ținta batjocurilor acestuia (devine ordonanța lui, îmbrăcată în haine soldățești; încearcă să o mărite cu un soldat; să o piardă la cărți). Toate aceste scene sunt descrise cu o doză de sentimentalism, cum ar fi acelea în care biata fată își taie cozile, ca semn că și-a pierdut cinstea de fată; drumul spre casă, când era cât pe ce să-și omoare pruncul, sau întâlnirea cu mama ei. Prin muncă istovitoare și printr-o adâncă religiozitate crede că se va putea purifica: „Singură în casă, având mare grijă de mama ei, lucra zi și noapte. Nu ieșea decât la biserică și după apă la fântână...”⁸⁴⁸ Oksana jură pe mormântul tatălui său că nu se va mărita niciodată, deoarece nu merită să aibă un soț. De aici și relațiile ei cu Petro trebuie să rămână unele frățești, iar pe fiul ei bătrâna Vekla îl numește Dmîtro Încurcă-lume: „deoarece ne-a încurcat pe toți”⁸⁴⁹. Când, în cele din urmă, căpitanul își întâlnește fiul, își arată doar autoritatea de tată, trăgându-l pe Dmîtro de urechi sau de păr și aruncându-i câte un bănuț.

De imaginea moscalului, în special a soldatului-moscal, în literatura ucraineană cel mai mult s-a ocupat Taras Șevcenko. Cea mai reprezentativă creație literară în acest sens este poemul *Katerîna* (Katerina), scris în anul 1840, în care soarta tinerei fete stă drept mărturie influenței demoralizatoare a serviciului militar (*soldatșcina*) asupra principiilor patriarhale ale satului ucrainean. Șevcenko prezintă, pentru prima oară în literatura ucraineană, două tipuri naționale și morale care se exclud reciproc. În tragedia unei singure fete, el reușește să vadă și să zugrăvească tragedia întregii națiuni – tragedia Ucrainei. Având în vedere contextul istoric, poemul poate fi considerat nu doar o creație literară de moravuri, dar și o operă filosofică. Din acest punct de vedere, portretul Katerînei și soarta pe care a avut-o simbolizează

846 *Ibidem*, p. 281.

847 *Ibidem*, p. 284.

848 *Ibidem*, p. 289.

849 *Ibidem*, p. 300.

soarta Ucrainei. Pe Katerîna nu a necinstit-o un boier, un om bogat sau pur și simplu un aventurier oarecare, ci un moscal, un străin care se comportă ca un ocupant. Ucraina secolului al XIX-lea era lipsită de libertate, batjocorită și necinstită, iar ocupanții ruși (moscalii) se comportau ca niște stăpâni. De la bun început moscalul apare ca un om brutal, depravat și imoral. Promisiunea lui de a se întoarce cu siguranță nu este prima, iar pe deasupra de două ori se dezice de propriul fiu. Magdalena Laslo-Kuțiuk compară acest poem cu poemul *Eda* al poetului Evhen Baratințki, subliniind că individualitatea poetului național ucrainean se reflectă în atitudinea lui față de armata țaristă pe care o considera, la fel ca și Baratințki, o armată ocupantă, numai că nobilul rus nu putea să reacționeze la fel de aspru precum a reacționat fiul iobagului ucrainean⁸⁵⁰. Spre deosebire de Oksana din povestirea lui Hrihori Kvitka-Osnovianenko, *Biata Oksana*, Katerîna lui Șevcenko s-a îndrăgostit de moscal și l-a iubit fără să se gândească la statutul de doamnă pe care l-ar fi putut dobândi căsătorindu-se cu el. Acest poem este cel mai adesea pomenit când vine vorba de critica postcolonială. Katerîna l-a iubit sincer pe moscal – Ucraina a avut încredere în Moscova:

Fiindcă de-un moscal zănatec
Și-a legat iubirea.
Nici de cină, nici de-amiază
Nu știa fetica,
Stă sub vișin, cu moscalul,
Toată noptica...⁸⁵¹

Dar iată cum este descrisă dragostea moscalului (dragostea Moscovei față de Ucraina):

Nici în dragoste moscalul
Calea să nu-i țină,
Fiindcă e amăgitoare

850 Magdalena Laslo-Kuțiuk, *Творчість Шевченка на тлі його доби*, Ed. Mustang, București, 2002, p. 348.

851 Taras Hrihorovîci Șevcenko, *Cobzarul*, trad. Victor Tulbure, Ed. Univers, București, 1990, p. 71

Vorba lui blajină.
Au muscalii coif cu pene,
Au tunici frumoase,
Dar în piept ascund viclene
Inimi mincinoase,
De cu zori strângându-și cortul,
Muscălimea piere
și-n pridvor săraca fată
plânge de durere.

Katerîna, batjocorită de moscal, pierzându-și cinstea, făcându-i de rușine pe bătrânii săi părinți și întregul neam, tot mai așteaptă întoarcerea moscalului, nu-și pierde încrederea în acesta:

Ea suspină: „Să te-ntoarne
Dorul meu, iubite!
Nici nu știe cât de crâncen
Făptui păcatul!
O jelește biata mumă
Și o află satul.
Dar ea crede, tot mai crede,
Dragul o să vină
Și-i va fi pe veci soție,
Și-i va fi lumină.
Doar i-a spus: „Te vreau nevastă,
Pruncul legându-l!”

Rușinea prin care trece Katerîna, părinții și întreg neamul ei este rușinea întregii Ucraine istorice – pierderea memoriei, conștiinței și demnității naționale – Ucraina se află sub imperiul rus. Întoarcerea moscalilor nu-i aduce nimic bun Katerînei, deoarece iubitul ei se preface că nu o cunoaște:

- Dragul meu! Ivane scumpe!
Viața mea! Lumina!

Te oprește! Mă privește!
Eu sunt: Katerîna!
Însă el, smucindu-și frâul,
Nici n-o bagă-n seamă...
- Dragul meu, sunt eu: Ketrîna!
Uită-te: sunt mamă!
Mi-a fost lungă așteptarea,
Cât un veac clipita!
O-mbrânci, urlând:
- Fugi proasto!
Alungați smintita!
- Cum și tu m-lungi, Ivane?
Uiți, dar jurământul
Dat acolo-n grădiniță?
Ăsta ți-e cuvântul?
- Ce mai stați? V-am spus: goniți-o!
Nu cunosc nebuna!

Sinuciderea fetei simbolizează autodistrugerea Ucrainei, datorită legăturilor ei cu Moscova:

S-a oprit pe malul apei
Și spre lac privește:
- Obositu-mi, Doamne, suflet
Astăzi mi-l primește!
Iar tu, lacule, ia-mi trupul,
Poartă-mi-l sub gheață...
Și-și sfârși acolo-n copcă
Trudnica viață.

În epilogul poemului, Ivas, fiul Katerînei, nu are niciun viitor, la fel cum nu are nici Ucraina aflată sub stăpânirea Moscovei. Poetul cunoștea foarte bine situația internă a Ucrainei și problemele comune cu care se confruntau ucrainenii datorită politicii țariste de colonizare a Ucrainei. În comunitatea

ucraineană, soldatul moscal era reprezentantul ideologiei imperiale străine. Deseori acest reprezentant putea fi chiar de origine ucraineană. În poezia *Ne-am întâlnit și ne-am luat*, Șevcenko prezintă *moskovșcina* (Moscovia) și pe moscal ca pe o forță distrugătoare a societății ucrainene, care răpește atât fetele, cât și flăcăii:

Muscalii fata ne-o furară
Și pruncii în oaste ni-i luară
Și jalea sufletul ni-l paște
Și parcă nici nu ne-am cunoaște.⁸⁵²

Pentru flăcăii ucraineni era o tragedie să fie luați la oaste, ținând cont că armata se făcea chiar și douăzeci și cinci de ani, asta însemna să-și piardă tinerețea, de multe ori chiar viața. În *Fântâna moscalului* tocmai la o asemenea soartă îl condamnă comunitatea pe fiul văduvei, făcându-l moscal și trimițându-l la oaste, de unde se întoarce bătrân, schilod și fără nici un rost pe lume:

S-a întors schilod muscalul...
Unde să trăiască
Și pe lumea asta cine
Să-l adăpostească?⁸⁵³

Problema recrutării în armata țaristă va atinge o însemnată tensiune dramatică în epistola pe care Șevcenko o dedică lui N.V. Gogol:

Pentru a țării libertate
Și a ei onoare
N-o să fie nici un tată
Fiul să-și omoare.
Ci-l va duce la oștire,
Dacă țarul cere,

852 Șevcenko, *op. cit.*, p. 641.

853 *Ibidem*, p. 412.

Cum la un casap e vita
Dusă la tăiere.
Vezi, acesta e obolul
Și-l plătesc, sărmanii,
Pentru patrie e jalea,
Lacrime vădaniei⁸⁵⁴.

Fiul ucrainean nu va muri pentru idealurile naționale, ci pentru o cauză străină lui.

Putem observa cum literatura dinaintea perioadei șevcenkiene a format o imagine negativă a moscalului ca reprezentant al ideologiei Imperiului Rus. Începând cu creațiile lui Șevcenko, continuând cu următoarea generație de scriitori, influența demoralizatoare și deznaționalizatoare a Moscovei apare și mai clar. Totuși, deseori, cu toate că moscalii nu erau bine văzuți în ochii ucrainenilor, aceștia îi preferau polonezilor, atât oamenii simpli (cazacii) cât și nobilii, ofițerii ba chiar și unii dintre hatmani. Interesantă în acest sens este discuția hatmanului Iakîm Somko cu colonelul Șram din celebrul roman *Чорна пада* (Consiliul negru), scris de Pantelimon Kuliș, în care hatmanul îl convinge pe colonel că „moscalul” e mai bun decât „leahul”:

– Hatmanul Vîhovskîi nu a fost om prost, păcat că s-a înhăitat cu leșii. Cazacii nu se vor înțelege niciodată cu aceștia, spuse hatmanul Somko. E bine, nu e bine, dar noi trebuie să ne avem bine cu moscalii, crede-mă, tătucule!

– Eh, fiule, oftă Șram. Acum am văzut ce hram poartă boierii și voievozii moscoviți.

– De la om la om, tătucule! Însă moscalul ne e mai apropiat decât leahul, nu e bine să ne rupem de el.

– Dumnezeu știe! Poate va fi mai bine așa!

– Cu siguranță, tătucule, mai rău nu o să ne fie! Moscalii ascultă toți de un singur stăpân, iar la leși fiecare nemernic se crede rege și vrea să-l calce în noroi pe cazacul nostru.

854 *Ibidem*, p. 372.

- N-o să apuce asta, suflete păgâne!, își netezi mustața Șram.
- Ca să nu apuce să facă asta, tătucule, trebuie să ne ținem cu moscalul de mână...⁸⁵⁵

2. Literatura ucraineană sovietică

Bineînțeles că în literatura ucraineană sovietică, așa-numita literatură oficială, imaginea rusului (fratelui mai mare) nu putea fi altfel decât pozitivă, iar termenii *moscal*, *kașap*, cu toate derivatele lor, lipseau cu desăvârșire. Rusul apărea întotdeauna ca fiind bun, iubitor de oameni, puternic, cinstit și curajos gata să se sacrifice, așa cum se cuvine unui frate mai mare, pentru fratele său mai mic care nu mai era *hahol*, *saloid*, poate doar, foarte rar *malorus*. Cel mai elocvent exemplu, în acest sens, ar fi maiorul Voronțov, eroul trilogiei *Stegarii*, tradus în limba română de Mircea Liutic, operă consecventă concepțiilor Kremlinului privind misiunea realismului socialist, scrisă de prozatorul ucrainean Oles Honcear, combatant pe front, evocatorul eroismului ostașilor sovietici care i-au eliberat pe ucraineni, români, unguri, slovaci ș.a.m.d. Autorul a traversat Prutul în primăvara anului 1944, ca participant la operațiunea militară Chișinău – Iași, având gradul de sergent servent la un aruncător de mine. De pe tărâmul românesc i-a trimis Ucrainei sale scumpe două mesaje lirice, pline de o tulburătoare dragoste de fiu:

O, baștina mea solară,
De-aici, din străni, te salut!
Gându-mi ca pasărea zboară
Spre tine, dincolo de Prut.

Și:

Sub zări cristaline, moldave coline
Se-ntind într-un dulce șirag,

855 Panteleimon Kuliș, *Чорна пада*, Folio, Kiev, 2011, p. 35.

Dar inima-mi plină de dor și lumină
Se-ntoarnă la Niprul meu drag.⁸⁵⁶

După ce s-a întors de pe front, spre finele anului 1945, în 1946 Oles Honcear a scris romanul *Alpii*, urmat de alte două fresce de mari proporții: *Dunărea Albastră* și *Praga de aur* care, împreună, au format trilogia *Stegarii*. Operele lui Oles Honcear se disting printr-un excepțional talent de expunere realistă și de tipizare a personajelor, printr-o concretizare măiestrită a detaliilor, prin rolul stilistic deosebit al lirismului, prin patosul polemic al gândirii artistice și prin mijloacele adânc filosofice ale meditației. „Honcear a dezvoltat potențele expresive ale limbii ucrainene, esență a culturii, a îmbogățit funcțiile estetice ale logosului național”⁸⁵⁷. Serhi Hrabovskîi îl numește pe Oles Honcear „omul care ar fi putut deveni liber”, deoarece aceasta s-a născut în anul 1918, în ziua de 3 aprilie, într-o Ucraină independentă. Era de aceeași vârstă cu ea. Și-a trăit copilăria în zilele renașterii naționale a Ucrainei, iar tinerețea, când această renaștere a fost împușcată, fără ghilimele, cum obișnuiesc unii să scrie, despre asta câteodată...⁸⁵⁸. Deși a fost pe front, luat prizonier, ajungând iar pe front, Oles Honcear a fost foarte norocos: s-a întors acasă în viață nedistrus spiritual, ci doar instruit de sistem să-și ascundă adevăratele gânduri și să vorbească doar ceea ce se dorea să fie auzit. În trilogia *Stegarii*, care a câștigat două mari premii staliniste, sunt descrise fronturile al II-lea și al III-lea ucrainene care erau într-adevăr ucrainene nu numai după nume. Potrivit autorului, ucrainenii sunt oameni puternici și curajoși, al căror potențial este departe de a se limita la cântatul cântecelor triste. Ei nu numai că sunt capabili să lupte, ci și să câștige. Ucrainenii sunt o națiune capabilă de a fi o națiune de cavaleri loiali și credincioși Uniunii Sovietice⁸⁵⁹. Însă această națiune nu poate acționa decât sub îndrumarea fratelui mai mare, în cazul nostru, a maiorului Voronțov, cu alte cuvinte, Honcear îi dă Cezarului ceea ce i se

856 Bogdan Melniciuk, *Oles Honcear trece Prutul*, în postfața la romanul *Ciclonul* și povestirea *Brigantina*, trad. Mircea Liutic, Etnos, Kiev, 2011, pp. 450-457.

857 *Ibidem*.

858 Serhi Hrabovskîi, *Олесь Гончар: людина, яка могла стати вільною*, „Den”, nr.120, 2015.

859 *Ibidem*.

cuvine. Maiorul Voronțov, Erou al Uniunii Sovietice, conducătorul politic al companiei de luptă ce acționa lângă Stalingrad, loțiitorul comandantului de regiment, eroul Niprului, despre care circulau legende printre soldați, era considerat mama regimentului. „Nimeni nu și-ar fi închipuit acest regiment fără maiorul Voronțov”⁸⁶⁰. Acest maior rus (fratele mai mare al luptătorilor ucraineni) le asculta durerile, îi mângâia, îi încuraja, îi îmbărbăta și le vindeca rănilor. Niciodată nu cădea din picioare, era ca o mamă care își iubește copiii și are grijă de ei, mamă pe care deseori nu o observi în familie și numai atunci când nu mai este, îți dai seama cât de însemnată a fost pentru tine...⁸⁶¹.

O altă dimensiune a trilogiei, consideră Serhi Hrabovskîi, pe care criticii o înțeleg de abia acum, care face această operă un fenomen unic al literaturii ucrainene sovietice, este ceea ce numim noi astăzi „orientarea europeană a Ucrainei și a ucrainenilor”⁸⁶². Evenimentele romanului-trilogie acoperă calea parcursă de luptătorii ucraineni (ofițeri și soldați) între anii 1944-1945 prin România, Ungaria, Slovacia și Republica Cehă. „Spre deosebire de aproape toate textele altor scriitori care au luptat pe front, scrise în această perioadă sau mai târziu, din textul lui Honcear rezultă că Europa nu era străină soldaților ucraineni...”⁸⁶³ Într-adevăr ucrainenii găsesc „o limbă comună” cu soldații români, deși până nu demult erau dșmani, iar acum sunt aliați, la fel cum găsesc și cu locuitorii civili ai Budapestei sau cu bătrânul conte maghiar, când intră pe moșia acestuia, și, desigur cu țărani slovaci sau cu locuitorii orașelor cehe. Aceste relații nu sunt doar simple relații umane „dincolo de bariere”, cum ar fi cele din scrierile altor autori ruși, luptători pe front, ci ceva fundamental diferit, la un nivel existențial profund. Nu este vorba doar de limbă și cultură, și nu doar de „structurile cotidiene”, unde cea mai mare asemănare, potrivit romanului, există între ucraineni și slovaci, dar și în atitudinea mentală, că ceea ce este în jur nu este străin, nu la nivelul „internaționalismului proletar, ci la nivelul percepțiilor personale și a „subconștientului colectiv”⁸⁶⁴.

860 Oles Goncear, *Прапорonosці*, Dnipro, Kiev, 1981, p. 37.

861 *Ibidem*, pp. 37-39.

862 Hrabovskîi, *op. cit.*

863 *Ibidem*.

864 *Ibidem*.

„Unele dintre argumentele aduse de maiorul Voronțov sunt absurde prin logica lor”, consideră Volodimîr Prațiovîțîi. Ținând discursuri de încurajare soldaților ucraineni, ofițerul rus recunoaște involuntar realizările europenilor în diverse domenii, dorind, de fapt, să sublinieze că modul de viață socialist îl depășește clar pe cel capitalist⁸⁶⁵:

Mulți dintre ei au tot felul de lucruri, spune gânditorul maiorul. Au multe lucruri care impresionează, prin strălucirea lor, pe luptătorul nostru... Noi nu am avut timp de așa ceva. Hainele noastre nu strălucesc, sunt simple. Nevestele, mamele și fetele noastre au uitat, în acești ani, de hainele de sărbătoare. Cizmele militare și pufoica au devenit îmbrăcămintea întregului popor. Dar cât de bogați suntem în ceva incomensurabil mai important... Suntem bogați prin învățătura noastră, prin adevărul nostru, pe care-l purtăm pe drapelurile leniniste... Spuneți-mi, care dintre ei are o asemenea țară, ridică maiorul tonul, care ar rezista ca o stâncă în asemenea furtună?⁸⁶⁶.

Este probabil ca autorul să nu se fi gândit să introducă un subtext în discursul personajului său, maiorul Voronțov, sau probabil cenzurii i-a scăpat această imagine a poporului încălțat în cizme militare și îmbrăcat în pufoaice, tot militare. Un asemenea popor, îmbrăcat astfel, nu putea să se înalțe în niciun fel deasupra europenilor, indiferent de ce doctrine ideologice ar fi justificat⁸⁶⁷. În concluzie, după cum am putut observa, voit sau nu, Oles Honcear îi dă nu numai cezarului ceea ce i se cuvine. Cel mai important lucru, consideră același Prațiovîțîi, este că din postulatele vizibile social-realiste de care Oles Honcear nu se ferea ieșea la suprafață natura sa etnică, ucraineană. De aceea, într-un mod atât de firesc, autorul se dedubla în scriitor sovietic și patriot ucrainean, ceea ce a marcat inevitabil țesătura artistică a creației sale. Într-adevăr autorul ucrainean leagă evenimentele descrise de tradițiile ucrainene, de mentalitatea și viziunea ucrainenilor

865 Volodimîr Prațiovîțîi, *Творча концепція Олесь Гончара в романі «Прапорносоці»*, în *Теоретичні аспекти художньої творчості*, „Ukrainske literaturoznavstvo”, 2013, nr. 77, pp. 77-87.

866 Goncear, *op. cit.*, p. 51.

867 Prațiovîțîi, *op. cit.*

asupra lumii, ceea ce l-a determinat pe Cinghiz Aitmatov să sublinieze că în natura artistică a lui Honcear „spiritul național ucrainean se îmbină foarte bine cu punctul de vedere, tolerant, al unui artist contemporan”⁸⁶⁸.

Un alt exemplu din literatura ucraineană sovietică, în care rusul apare ca personaj pozitiv este imaginea cazacului de pe Don, Roman Voinovîi, unul dintre eroii tetralogiei *Таємний посол* (Ambasadorul secret) scrise de Volodîmîr Malîk, formată din romanele: *Посол – Урус-Шайтана* (Ambasadorul lui Urus-Şaitan, 1968), *Фірман Султана* (Decretul sultanului, 1969), *Чорний вершиник* (Călăreţul negru, 1976) şi *Шовковий шнурок* (Şnurul de mătase, 1977). Roman Voinovîi devine cel mai bun prieten al cazacului zaporojean, ucrainean, Arsen Zvernîhora (se căsătoreşte cu sora acestuia), împreună călătoresc prin Ucraina şi Turcia, îndeplinind misiunea secretă pe care i-a încredinţat-o atamanul Sirko⁸⁶⁹. Roman Voinovîi, fratele de cruce al cazacului Arsen, este dublura eroului principal, întruchiparea idealului acestuia, un prieten apropiat spiritual care are aceleaşi convingeri ca şi zaporojeanul. Nici nu se putea altfel, deoarece Roman Voinovîi, fost iobag, nemaiputând îndura batjocurile stăpânului său, se alătură rebelilor conduşi de Stepan Razin⁸⁷⁰. Ajuns în Ucraina, se împrieteneşte cu Arsen Zvernîhora⁸⁷¹.

Un alt personaj pozitiv de naţionalitate rusă apare în povestirea aceluiaşi Volodîmîr Malîk, *Двоє над прірвою* (Doi deasupra prăpăstiei), scrisă în anul 1983, în care este vorba de comisarul partidului Smolnikov care devine prietenul tânărului ucrainean Volodia Bulatovîci, îndrăgostit de rusoaica Tonia din Moscova, şi care luptă într-un detaşament de partizani sovietici. Imaginea pozitivă a rusului apare şi în nuvela cinematografică

868 Cinghiz Aitmatov, *Це мій брат, яким я горджусь*, în *Слово про Олеся Гончара*, Kiev, 1988, pp. 243-245.

869 Ivan Sirko a fost un lider al cazacilor, ataman al armatei cazacilor din Zaporoea şi presupus autor al „Răspunsului cazacilor zaporojeni”, care l-a inspirat pe Ilia Repin să pictze celebrul tablou.

870 Stepan Timofeevici Razin a fost un lider cazac, conducătorul unei rebeliuni împotriva boierimii şi birocrăţiei ţariste din sudul Rusiei.

871 Natalia Şaplova, *Тетралогія В. Малика «Таємний посол» та роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем»: Типологічне порівняння*, „Literaturnoznavci obrîi”, nr. 16, p. 235.

Поема про море (Poemul mării), scrisă de renumitul scenarist și scriitor ucrainean Oleksandr Dovjenko, în care academicianul rus Aristarhov proiectează construirea hidrocentralei de la Kahovka. Asemenea exemple putem găsi, cu sutele, în literatura ucraineană sovietică, create după același tipar: al fratelui mai mare care întotdeauna îl îndrumă pe fratele mai mic să nu se abată de la drumul cel drept al partidului bolșevic. Din ferire, nu toți scriitorii ucraineni din perioada sovietică au devenit promotori ai canonului realismului socialist, proclamat oficial în anul 1932 de către Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, privind stilul și conținutul obligatoriu al creațiilor din domeniul literaturii, muzicii și artelor plastice (directive care, după cel de-al Doilea Război Mondial, au devenit obligatorii în întreg lagărul țărilor comuniste satelite ale Uniunii Sovietice). Afirmarea realismului socialist în literatură și artă a fost însoțită de represii în urma cărora au fost lichidați fizic sau eliminați din literatură, prin diferite mijloace, o mulțime de creatori. Conform unui martirolog publicat de-abia în anul 1991, în timpul represiunilor staliniste din anii '30, au fost împușcați o sută treizeci de scriitori ucraineni; unsprezece s-au sinucis, nemaiputând răbda umilințele la care au fost supuși; o sută nouăsprezece au fost deportați în lagăre; treizeci și trei au fost reprimăți; o sută optzeci și opt s-au întors din detenție cu sănătatea subredă. În total, patru sute optzeci și una de jertfe⁸⁷². Politica Kremlinului îi considera pe scriitori ca fiind „inginerii sufletelor” care trebuiau să se dezică de interesele naționale ale propriului său popor. În același timp, suprimă activitatea tuturor organizațiilor scriitoricești pe care le avea Ucraina în acea vreme. Înființată în anul 1934 de către regimul stalinist, Uniunea Scriitorilor din Ucraina Sovietică publică numai creațiile autorilor care preamăresc partidul bolșevic și pe Stalin. Pavlo Tičîna, în anul 1933, scrie poezia *Нас партия веде* (Pe noi partidul ne conduce). „Astfel, Maksîm Riłskîi, Volodîmîr Sosiura, Mîkola Bajan, Andrii Malîșko, Andrii Holovko nu pot fi numiți „inginerii sufletelor”, ci, mai degrabă, „milițienii sufletelor...””, scria în anul 1934 Hrihori Kosînka, executat și el în luna decembrie a aceluiași an⁸⁷³. Leo

872 Mihai Hafia Traista, *Renașterea împușcată*, „Mantaua lui Gogol”, nr. 6-7, 2016, pp. 17-19.

873 *Ibidem*.

Butnaru consemnează în antologia *Avangarda poeziei ucrainene*: „Unii dintre cei care aveau să cadă jertfă terorii bolșevice își presimțeau sfârșitul. În anul 1920, cu șaptesprezece ani înainte de a fi executat, Mihailo Iohansen (Maik) scria poemul *Eu și pieirea*:

Peste acoperișuri de paie ruginite
Se apleacă semiluna sângerie,
Spre zori secera îi va cosi
Tânăra otavă veștejită.

Cât mai e soarele-n adâncuri,
Ce mai urlă câinii în urbe,
Hei larma a miilor și miilor!
Îmi spun: voi pieri înalt.

În văzduhul curat și albastru.
M-ar spânzura peste oraș:
Stelele înzoririi v-or privi în ochi
Cu recile pupile ale morții⁸⁷⁴.

3. Literatura ucraineană contemporană

În literatura contemporană, imaginea moscalului nu diferă prea mult de cea din literatura perioadei șevcenkiene sau posteșevcenkiene, fie că este vorba de romane istorice, precum bestsellerul *Ciornîi voron* al lui Vasîl Șkliar, roman care a șocat întreaga Ucraină, descriind soarta Războiului de Patru Ani, început în anul 1921 de Rusia împotriva Republicii Populare Ucrainene, în care naratorul parcă varsă năduful întregului popor ucrainean, adunat de-a lungul anilor, împotriva ocupanților ruși. Armata Roșie este numită *hoardă*, iar soldații sovietici *kațapi*, *kațapiuhî*, *Kațapudlî*, se comportă ca niște barbari – comandantul escadronului, Mitriuha Gherasimov, lovește cu patul armei trupul mort al hatmanului Vasîl Ciuciupa-

874 Leo Butnaru, *Ajungând din urmă contemporaneitatea*, în *Avangarda poeziei ucrainene*, Tipo Moldova, Iași, 2014, pp. 5-22.

ka până îi desfigurează fața, după aceea îl leagă de cal și-l târâște până-n sat, în timp ce soldații lovesc trupul hatmanului cu bocancii, înjurând și trăgând în cer⁸⁷⁵. Un alt cekist, Ptițin – de fapt, îl chema Ptașînskîi, era „un hahol rusificat” care făcuse parte în anul 1918 din garda lui Vladimir Ilici Lenin – e nemulțumit și tulburat de comportamentul soldaților din Armata Roșie aflați în subordinea lui, deoarece aceștia, primind ordin să dea jos clopotele din turla unei mănăstiri, fură tot ce văd cu ochii, distrug tot ce se poate distruge și violează toate măicuțele⁸⁷⁶. Comportamentul acestora nu diferă foarte mult de cel al soldaților din armata țaristă care se luptau cu cazacii zaporojeni. Cekistul Ptițin recunoaște în fața luptătorilor ucraineni că bunicul său a fost ucrainean, iar Ciuciupaka îi spune că bunicul lui a luptat în armata rusă și s-a întors de acolo cu o meteahnă, vorbea în limba rusă, dar numai cu porcii, deoarece, în afară de ei, nu-l înțelegea nimeni⁸⁷⁷.

La fel și în nuvela Mariei Matios, *Москалиця* (Moscălița), apărută în anul 2008, în care autoarea descrie viața bucovinenilor din Bucovina de Nord ocupată de moscali (soldații ruși), în anul 1914. Aceștia sunt numiți, nu fără oarecare ironie, *русацьке військо* (oastea rusacă)⁸⁷⁸. Nuvela se compune din două părți, din două povestiri despre soarta nefericită a două femei. În prima parte este vorba despre un soldat rus care, intrând în satul Slobozia Băniliei, violează o fată orfană al cărei iubit a fost luat la oaste. Aceasta naște o fetiță pe care o botează Severina, de la numele iubitului ei, însă lumea din sat o va privi cu ură și cu o oarecare teamă, numind-o Moscălița. Ea va purta acest nume ca pe un stigmat, ca pe o sentință definitivă. „Moscălița este un nume vâscos și rece ca pielea unui șarpe, un nume ca o lovitură de bici, un nume ascuțit ca o spadă”⁸⁷⁹. Doar unii dintre cei mai milostivi și buni de inimă o vor numi pe biata copilă bastardă sau *rusacika*, și asta deoarece „oamenii îi priveau pe moscali cum privește un om desculț șarpele”⁸⁸⁰. Discursul prozei Mariei Matios este imagologic, un discurs construit cu ajutorul exemplelor istoriei locale, folclorului și

875 Vasîl Șkliar, *Чорний ворон*, Klub Simeinoho dozvillia, Harkov, 2011, pp. 18-20.

876 *Ibidem*, p. 83-88.

877 *Ibidem*, p. 76.

878 *Rusak* (ucr.) iepurele gri, *Lepus europaeus*.

879 Maria Matios, *Москалиця*, Piramida, Lvov, 2018, pp. 52-58.

880 *Ibidem*.

dialectului bucovinean care scot la suprafață lumea ucraineanului din Bucovina și lumea „celuilalt”, a străinului. Astfel, în nuvela *Iuriana și Dovhopol*, autoarea prezintă realitatea sovietică postbelică. O parte a comunității unui sat bucovinean nu este de acord cu noua ordine totalitară și alege să protesteze. Restul încearcă să trăiască o viață pașnică la fel ca muncitorul forestier Ulasii Ștefuriak care nu s-a înscris în *colhoz*, ci s-a dus să lucreze în pădure. Pădurea, parcă era a oamenilor din sat. Era și nu prea era. Iurianeii, soției lui Ulasii nu trebuia să-i explice ceva, vedea și singură cum stau lucrurile și încotro se îndreaptă „... ăștia n-o să ne permită să avem pădurea noastră, chiar de vor fi nevoiți să ne omoare pe toți! Dar fiecare cu destinul lui: unuia îi e dat să meargă la pădure, iar altuia să-l alunge de acolo. Ștefuriak mai bine ar fi păzit ținutul de acești nepoftiți care știu foarte bine cum să scurteze viața omului... Ah, cât de furioasă era Iuriana pe ei, dar nu putea să-și verse năduful. Nu putea spune nimic. Avea copii mici...”⁸⁸¹. Împuternicit de către Ministerul Securității Statului, comisarul Dovhopol, întrușipează imaginea invadatorilor ruși care încearcă să colonizeze teritoriul, aflat mult timp sub Imperiul Austro-Ungar, iar mai târziu sub ocupanți germani și români. Țăranii se tem de Dovhopol, deoarece adesea sunt ridicați de enkavediști, suspectați că îi oferă ajutor insurgenților și nu le rămâne decât alternativa: înscrierea în kolhoz sau deportarea în Siberia. O altă imagine a „propriului” și a „celuilalt” (străinului) este tânăra „moscaliță” Dusia din Omsk care atrecut prin multe suferințe: a supraviețuit blocadei de la Leningrad și a luptat pe front în rândurile armatei sovietice. Dusia este percepută de oamenii din sat în mod ambiguu: din cauza ei a fost ucis, de către banderiști, Oleksii, un băiat din sat, de la care aștepta un copil. Ea are toate motivele pentru a-i urî pe banderiști și pe localnici, care vâd în ea o străină și prietenă ai ocupanților, însă ea alungă ura și setea de răzbunare, ea este sanitar și chemare ei e aceea de a salva viețile omenești. Luptele sângeroase prin care a trecut au învățat-o

881 Maria Matios, *Vîbrane*, Piramida, Lvov, 2010, p. 424.

că „sângele nu are naționalitate”. În momentul în care Ulasii Ștefuriak este arestat, sub acuzații false, soția lui care a trecut prin multe, la fel ca Dusia, i-au murit copiii, iar soțul ei a rămas invalid, în urma unui accident de muncă., solicită ajutorul comisarului Leonid Dovhopol care ajută la eliberarea lui Ulasii, însă se confruntă cu prietenii săi enkavediști, care nu sunt înțelegători deloc. Opusul Dusiei este imaginea maiorului Didușenko, camaradul lui Dovhopol. Acesta, judecând după monologul său expresiv, interior, plin de un vocabular obscen, ia parte, cu plăcere la interogatoriile și torturile ale căror victime erau localnicii. El îi consideră pe toți banderiști. „Așa vor păți toți cei care îndrăznesc să opună rezistență sau să contrazică autoritățile sovietice”⁸⁸². Plin de ură față de ucrainenii bucovineni, Didușenko admite în sinea lui că toate crimele pe care le comite sunt inutile, iar sângele vărsat de el și tovarășii săi sunt de neșters din conștiința lor. Interasant este faptul că autoarea alege pentru ambii enkavediști nume și prenume ucrainene, evident că ei au rădăcini ucrainene, cu care, acum, nu mai au nimic în comun.

Micuțul Vladîk din romanul lui Volodîmîr Danîlenko, *Colivie pentru o pasăre măiastră*, e conștient că se află la el „acasă”, în Ucraina, unde toți ar trebui să vorbească limba ucraineană, cu toate că prietenei sale Elia, ai cărei părinți sunt ruși, i se pare ciudat când cineva vorbește în limba ucraineană:

- De ce nu vorbești în rusă?, îl întreabă Elia.
- Deoarece sunt la mine acasă, îi răspunde Vladîk.
- Și eu?
- Casa ta e în Rusia... (...)
- E adevărat că voi mâncați numai slănină?, întrebă Elia cu luminițe batjocoritoare în ochi.
- Iar voi, într-adevăr beți horilcă de dimineată până seara?, nu se lăsă mai prejos Vladîk.
- Cine a spus asta?
- Obrajii ei slăbuți se înroșiseră dintr-o dată, de parcă erau două pătlăgele.
- Cine a spus asta?

882 *Ibidem*, p. 107.

– Bunicul mi-a spus că voi umblați „uzi” (beți) tot timpul și că nu vă „uscați” (treziți) niciodată⁸⁸³.

Alina Ivaniuc, mama lui Vladîk, refuză să închine un pahar în cinstea „puternicei armate a Imperiului Roșu” (a Uniunii Sovietice):

– Tu de ce nu bei?, o întrebă Rita, soția unui ofițer rus, rusoiacă și ea.

– Nu sunt militar să beau pentru asta, răspunse Alina.

– Vorbești de parcă am face parte din lumi diferite.

– Așa și este!

– Ce vrei să insinuezi?

– Totul e foarte simplu? Tu ești din Rusia, iar eu din Ucraina.

– Și ce dacă? Suntem unul și același popor.

– Un popor care vorbește două limbi diferite⁸⁸⁴.

În romanul *Usmiška Avhura* (Zâmbetul augurului), Ihor Hurhula vorbește despre soarta tragică a unui artist ucis din cauză că a stat la masă cu niște prieteni care cântau cântece ucrainene. Acesta, fiind considerat compozitorul orașului (autorul nu dă numele orașului, cititorul poate doar să-și dea seama că este vorba despre orașul Lvov), este chemat la o zi de naștere care se sărbătorește într-un grup restrâns pe terasa unei cafenele, unde mai era un alt grup de oameni care probabil sărbătoreau și ei ceva. La masa compozitorului se cântau cântece ucrainene, la cealaltă masă, cântece rusești. „Spațiul era prea mic ca să aibă loc aceste două categorii de cântece... Deși compozitorul a fost primul care i-a rugat pe comeseții săi să nu mai cânte, pentru a evita scandalul, în drum spre casă, el este ajuns de cei care cântau cântece rusești și ucis”⁸⁸⁵. Un alt moment care reflectă relațiile pe care le aveau ucrainenii cu rușii din acel oraș ucrainean este cel de la masa de pomenire a compozitorului, când la masa prietenilor răposatului se așează un om necunoscut, fără să-și ceară voie, și se prezintă că este colonel, dar este ucrainean din Iavorivsk: „– Nu ești

883 Volodîmîr Danîlenko, *Colivie pentru pasăre măiastră*, traducere Mihai Hafîa Traista, RCR Editorial, București, 2017, pp. 136-137.

884 *Ibidem*, pp. 252-253.

885 Ihor Hurhula, *Усмішка Авгура*, „Ukrainskîi prîorit”, Kiev, 2017, p. 133.

un provocator, pentru cine lucrezi?, strigă cineva la el./ – Sunt ucrainean. Nu sunt provocator, doar că mi-am luat muiere moscalcă. Ea consideră că noi, ucrainenii, suntem niște „neica nimeni”, ne spune haholi... iar voi... Am crezut că măcar voi... oameni intelectuali... măcar voi... Nu sunteți cu nimic mai buni decât ea..., spuse omul, după care se ridică și plecă”⁸⁸⁶. Interesantă este părerea gazetarului Hans, din același oraș, care susține cu tărie (asta se întâmplase înaintea anexării Crimeii de către Federația Rusă) că „în conștiința moscalilor s-a născut mentalitatea cetății înconjurată de dușmani. Acest gând Hans l-a rostit atunci când Rusia era încă tolerată de ucrainenii, dar le-a plăcut tuturor”⁸⁸⁷. În comparație cu rusul (moscalul), ucraineanul devine un patriot înflăcărat, un mare iubitor de neam, îmbrăcat în cămașă populară, alături de care celălalt pare mizer și neînsemnat. Ucraineanul apare ca un gospodar ce își apără casa și ținutul natal în fața „oricărei jigodii”, iar nimicirea moscalilor este principalul țel al vieții sale (dacă peștișorul de aur îi va îndeplini dorința evreului și îi va distruge pe moscali și dorința moscalilor de a-i distruge pe evrei, ucraineanul, pentru fericire deplină, va cere doar un păhărel de horilcă), după cum reiese și din serialul ucrainean de comedie *Останній москаль* (Ultimul moscal), realizat de Nikolai Kuțîk și Olena Vasilevia, a cărui premieră a avut loc pe canalul TV «1+1» pe data de 14 aprilie 2015 (în rolurile principale ale serialului regizat de Semion Horov au apărut actorii Ihor Skrițko, Iurii Horbunov, Volodîmîr Horianskîi, Nazar Zadniprovskîi și Halîna Bezruk). În serial este vorba despre un reprezentant al „tineretului de aur” moscovit, Valera, fiul unui bancher, care nimerește în satul huțul Velîki Vuikî, departe de civilizația orașului. Din cauza afacerilor nu tocmai cinstite ale tatălui său, băiatul trebuie să se ascundă de mafia rusească, departe, în Carpații ucraineni, la unchiul său Ivan Petruk. Cu toate acestea, din cauza conflictului de lungă durată dintre frați, Ivan nu prea se bucură de sosirea nepotului, dar, sub presiunea unor săteni, îi permite să rămână. Însă, spre nenorocirea tuturor sătenilor și a unchiului său Ivan, Valera se îndrăgostește de Ksenia, o fată din acel sat. Băiatul are două soluții: ori își schimbă propriul comportament, ori pe cel al

886 *Ibidem*, p. 135.

887 *Ibidem*, p. 23.

huțulilor. Foarte interesant și comic este contrastul dintre „moscălaș” și unchiul acestuia, cioplitorul huțul Ivan. Serialul dezvăluie antipatia huțulilor față de moscali, încă din prima serie, „Moscalul” întâlnește în pădure trei băieți și le spune în limba rusă că s-a pierdut. „Tu nu te-ai pierdut, tocmai ai fost găsit!”, îi răspund băieții, bucuroși că vor bate un moscal. Iar viitorul său rival în lupta pentru dragostea Kseniei spune: „Nu știi de ce, dar îți mulțumesc, Doamne!”. Dar iată, când, conform anecdotelor, în următorul cadru, „Moscalul” ar fi trebuit să apară atârnat cu capul în jos, este legat cu frânghii și dus la judecată, la primarul satului, dar cum pot huțulii să-l judece pe fiul celui care a „jefuit Moscova... întreaga Rusie! – un erou!”, iar Valera este primit în comunitate ca fiu al unui erou!⁸⁸⁸ Odată la o sută de ani, ninge vara în Munții Carpați, o dată la o mie de ani brazii vorbesc limba omenilor, dar ca să ajungă un moscal într-un sat huțul, asta nu s-a întâmplat niciodată”, scrie în sinopsisul serialului⁸⁸⁹.

888 *Останний москаль*, <https://www.youtube.com/watch?v=unK0vT-pLZI> (data consultării 21. 03. 2015).

889 *Ibidem*.

IMAGINEA UCRAINEANULUI ÎN LITERATURA RUȘĂ

Interesul față de Ucraina și ucrainenii în literatura rusă se manifestă începând din secolul al XVIII-lea, în primul rând datorită șederii în Rusia a multor ucrainenii cu o puternică influență culturală asupra Imperiului Rus. Piese de autorii ucrainenii (F. Prokopovîci, D. Tuptalenko), cobzarii și capelmaistrii de la curte susțin interesul față de Ucraina în cercurile luminate ale intelectualității ruse. Descoperirea celor mai vechi cronici și primele încercări de a scrie un manual de istorie sunt legate de distribuirea sinopsisurilor retipărite în mai multe limbi datorită filosofului ucrainean de origine germană Innozenz Giesel, autorul *Sinopsisului kievean*. Acestea îi ademenesc pe dramaturgii ruși să caute subiecte în istoria Rusiei Kievene, pe care ideologii imperiului o tratau ca fiind începutul istoriei ruse. Interesul rușilor față de moravurile ucrainene încurajează apariția, la Kiev, a lucrării lui Kalinovskîi, *Descrierea obiceiurilor populare de nuntă la ucrainenii*⁸⁹⁰. În general, literatura rusă, cu excepția perioadei romantismului, se ocupă mai mult de particularități lingvistice și etnografice din Ucraina, deși unii scriitori talentați descoperă și caracteristicile psihologice ale ucraineanului și diferențele istorice ale vieții și aspirațiilor sale. În creațiile autorilor ruși, Ucraina figurează preponderent ca loc în care se întâmplă acțiunea – astfel, cel mai adesea, se întâlnesc descrierile peisajelor și doar foarte rar, în scurte episoade, imaginea malorusului, a haholului. În opera „marelui dușman a tot ce este ucrainean”, Maksim Gorki, care a fost bun prieten, o vreme, cu Mihailo Koțiubînskîi, ucraineanul apare ca fiind foarte leneș, prost, needucat și sălbatic. Iată cum îi descrie pe haholi în povestirea *Iarmaroacele din Holtva*: „Zece haholi într-un minut rostesc atâtea cuvîn-

890 V. Kubiovîci, Z. Kuzelia, *Енциклопедія українознавства*, vol. II, Naukove tovarîstvo im. „Șevcenka”, München – New York, 1949, pp. 286-289.

te, câte pot rosti zece evrei, dar trei evrei nu pot rosti atâtea cuvinte câte poate rosti un țigan. Dacă am face o comparație, atunci am putea spune că haholul vorbește atât de rar, încât l-am putea compara cu un tun, pe evreu cu o pușcă, iar pe țigan cu o mitralieră⁸⁹¹. Țiganul reușește să-l păcălească pe hahol dându-i în schimbul unui cal bun o mârtoagă fără dinți, iar când haholul își dă seama că a fost păcălit, ca să-și recupereze calul, trebuie să-i dea țiganului o sumă frumoșică de bani. Lumea din târg ține cu țiganul și ired deoarece nu îi plac asemenea proști, precum haholul. Într-un alt episod, omul în pantaloni largi și pălărie de paie cu boruri largi – nu e greu de ghicit cărei naționalități îi aparține – se târguiește cu negustorul de dohot să-i vândă cu cinci copeici măsura, în loc de șase:

- Fie, îți dau cu cinci, numai nu care cumva să spui cuiva că ți-am dat cu cinci, îl roagă negustorul.
- Păi nu-mi trebuie dohot, am cumpărat deja cu șase copeici, răspune vesel haholul.
- Și atunci de ce întrebi? se miră negustorul.
- Am vrut să văd dacă aș fi putut cumpăra cu cinci copeici măsura, răspune bucuros haholul⁸⁹².

Un alt hahol vrea să vândă o vacă bolnavă, dar Dumnezeu nu-i permite să facă o asemenea faptă păcătoasă și vaca se prăbușește sub privirile cumpărătorilor⁸⁹³. În povestirea *Concluzie*, Gorki prezintă o scenă teribilă în care ucraineanul își pedepsește nevasta pentru că l-a înșelat. Ucraineanul apare ca un sălbatic necivilizat, dar și necivilizabil, lipsit total de conștiință, un om fără inimă ce își leagă nevasta de căruță și o biciuiește sub privirile celorlalți haholi care râd și-l încurajează:

De partea din față a căruței era legată de mâini cu o frânghie o femeie mărunță, complet goală, aproape o copilă. Mergea într-un fel foarte ciudat, cumva lateral, cu picioarele tremurânde care se

891 Maksim Gorki, *Ярмарка в Голтве*, a public domain book, 2008, pp. 47-59.

892 *Ibidem*.

893 *Ibidem*.

îndoiau la fiecare pas, cu părul șaten închis, dezordonat, ridicat un pic în sus și dat în spate, cu ochii larg deschiși, privind în depărtare cu o privire care nu avea nimic omenesc în ea. Întregul ei corp era acoperit de pete albastre și mov, rotunde sau alungite, sânul ei stâng, fecioresc, era sfâșiat și se scurgea din el sânge. Acesta a lăsat o dungă roșie pe abdomen și mai jos pe piciorul stâng până la genunchi, deoarece mai în jos era acoperită de o crustă maronie de praf. Se pare că din trupul acestei femei a fost jupuită o fâșie lungă și îngustă de piele și poate că a fost lovită de foarte multe ori în abdomen, sau călcată în picioare, deoarece avea burta groaznic de umflată și învinețită. (...) În căruță stătea în picioare un bărbat înalt, în cămașă albă, cu o căciulă de astrahan pe cap, de sub care îi cădeau pe frunte câteva fire de păr roșu aprins. Într-o mână ținea frâiele, iar în cealaltă un bici cu care lovea metodic o dată spinarea calului și pe urmă trupul măruntei femei care și așa, de la atâtea lovituri, și-a pierdut înfățișarea umană. Ochii plini de răutate ai bărbatului roșcat erau injectați cu sânge și străluceau triumfător. Firele de păr roșu scoteau în evidență culoarea lor verzuie, de sub mânecile suflecate până la coate i se vedeau brațele puternice acoperite de păr roșu, cu gura deschisă și dinți albi, ascuțiți, din când în când striga răgușit:

— Ha-a-ai... Vrăjitoareo! Hai! Așa! N-no! Așa!...

În spatele căruței de care era legată femeia, alerga o mulțime de oameni strigând, urlând, fluierând, huiduind și râzând (...)

Din nefericire, această întâmplare nu este inventată, am văzut-o cu ochii mei în data de 15 iulie 1891, în satul Kandilove din Ucraina⁸⁹⁴.

Și, în sfârșit, în romanul *Mama* apare portretul „haholului bun”, al lui Andri Nahodka din Kaniv, alături de rusul Pavel Vlasov. Andri este „un băiat modest și serios” care citește cărți de filosofie⁸⁹⁵. Apariția romanului *Mama*, în anul 1907 (roman ce are în prim-plan o muncitoare din Rusia provincială de la finele veacului al XIX-lea), ilustrează cruzimea, absur-

894 *Idem*, *Вывод*, <http://www.litmir.net/br/?b=57353> (data consultării: 12.03.2015).

895 Maksim Gorki, *Mama*, Ed. Pentru Literatură, București, 1964.

ditatea și greutatea vieții sub regimul țarist, tot mai opresiv. Într-un oraș industrial anonim, pe Pelaghia Nilovna, o femeie între două vârste pe care pare să o aștepte o existență plină de muncă și lipsită de iubire după moartea soțului ei violent. Treptat însă ea devine tot mai conștientă de prezența fiului adolescent, Pavel. Pe măsură ce se atașează unul de altul, el o lasă să pătrundă în lumea lui secretă în care cărțile pe care le-a citit, aparent nevinovate, propovăduiesc idei noi, radicale, care îl fac să fie într-un permanent pericol.

În presa țaristă apare o scrisoare deschisă a lui Maxim Gorki către scriitorii ruși în care acesta scrie că există „oameni proști cu intenții rele” care încearcă să demonstreze că „dialectul” ucrainean este o limbă adevărată și, prin aceasta aduc prejudicii pe această bază, limbii și culturii ruse, precum și rușilor care trăiesc în Ucraina⁸⁹⁶. Scriitorul și omul politic ucrainean Volodîmîr Vînnîcenko, citind această scrisoare deschisă, nu-i dă crezare, în primul rând deoarece aceasta a apărut într-o publicație țaristă, iar, în al doilea rând, cuprinsul ei „era prea naiv, comic, dar și jignitor la adresa lui Gorki”⁸⁹⁷, însă, după ce află că scriitorul rus a refuzat să i se traducă romanul *Mama* în limba ucraineană, îi scrie acestuia o scrisoare deschisă în care îi spune că nu este nimic nou și special în faptul că Gorki consideră limba ucraineană un dialect rus, toată lumea are propriile ei convingeri. Nu este deosebit, incredibil și nici de temut faptul că cetățeanul Gorki consideră limba ucraineană un dialect, scria Vînnîcenko, lumea putea să-și imagineze că Niprul se varsă în râul Moscova, însă, din acest motiv, Niprul nu se va vărsa în acest râu și nu va avea loc nicio perturbare geografică:

Nu din cauză că mă tem pentru limba ucraineană vă scriu această scrisoare deschisă, ci din curiozitate față de fenomenul social pe care l-ați numit cu acest cuvânt nevinovat „dialect”. În acest cuvânt, cetățene Gorki, se află o întreagă concepție despre politica națională. În el se află întreaga istorie a relațiilor celor două popoare slave.

896 *Одвертий лист В. Винниченка до М. Горького*, „Literaturna Ukraina”, nr.19 (4376), 10.05. 1990.

897 *Ibidem*.

În acest cuvânt se află o mare suferință, multă violență și răutate, cetățene Gorki. Începutul istoriei acestui cuvânt face parte din istoria întregii politici coloniale a țarismului rusesc în Ucraina. Acest cuvânt, împreună cu celălalt cuvânt, – „Malorusia” au fost ca o cortină de fum, sub care Moscova, Sankt-Petersburg și chiar Petrogradul au exploatat timp de secole și au distrus poporul ucrainean atât material și spiritual.

Nu, nu este nouă descoperirea dumneavoastră filologică, cetățene Gorki! Chiar și în 1876, unul dintre satrapii guvernului țarist, ministrul Valuev, a formulat-o exact ca dumneavoastră: „Nu a existat nicio limbă ucraineană, nu și nici nu poate exista.” Și, pentru a dovedi acest lucru, a emis o lege care nu permitea (la fel cum faceți și dumneavoastră) publicarea în limba ucraineană a oricăror creații literare. Astfel, etnografii trebuiau să noteze cântece populare ucrainene în latină sau franceză⁸⁹⁸.

De asemenea, în scrisoarea pe care i-o trimite Vînnîcenko lui Maksim Gorki se subliniază faptul că ar fi imposibil ca un om precum autorul romanului *Mama* să nu fi aflat despre cursul politicii naționale a Partidului Comunist din Ucraina. La fel cum este imposibil ca scriitorul rus să nu știe că majoritatea celor pe care i-a numit „oameni proști, cu intenții rele”, care au declarat dialectul ucrainean ca fiind limbă, o limbă adevărată, ucraineană, sunt membri marcanți ai Partidului Comunist și că partidul însuși vrea să introducă acest „dialect”, această limbă artificială în toate instituțiile guvernamentale și supraveghează procesul de „ucrainizare”. Partidul Comunist nu numai că nu a observat că limba ucraineană este doar un dialect inutil, așa cum îl considera Gorki, ci un mijloc puternic și necesar de educare și organizare a maselor muncitoare în lupta pentru socialism și că Partidul Comunist din Ucraina trebuie să se „ucrainizeze”. Aici nu este vorba de un limbaj artificial, inutil, așa cum considera Gorki, ci un mijloc puternic și necesar de educație, organizare a maselor muncitoare. Cu atât mai mult Maksim Gorki nu avea cum să uite cum a abordat cu puțin timp înainte problema limbii ucraine-

898 *Ibidem*.

ne. „Amintiți-vă cum, în 1908, doreați să traduceți creațiile mele literare din limba ucraineană în rusă, când cu obișnuita dumneavoastră lacrimă în ochi ați exclamat: «Ce limbă frumoasă! Ce limbă plăcută! Îmi place! Haideți să publicăm!»”, i-a adus aminte Vînnîcenko: „Creațiile mele nu le-ați mai tradus (amândoi știm din ce motive, nicidecum din cauza motivelor literare, politice sau naționale). Însă ați tradus din operele scriitorului ucrainean Mîhailo Koțiubinski, căruia i-ați arătat, la fel ca și mie, admirația dumneavoastră pentru limba ucraineană. Și ați răs împreună cu el și pe urmă v-ați supărat, la fel ca și el, pe acei „bolovani” care considerau limba ucraineană artificială, iar întreaga mișcare de eliberare ucraineană o născocire a germanilor”⁸⁹⁹.

Într-adevăr, când editura „Knîhospilka” a decis să publice în limba ucraineană romanul lui Maksim Gorki, *Mama*, în varianta prescurtată, pentru tineret, redactorul-șef al editurii, scriitorul Oleksa Slîsarenko, i-a adresat, în acest sens, o scrisoare autorului. Răspunsul pe care l-a primit de la Gorki a fost publicat în jurnalul „VAPLITE”⁹⁰⁰. Mîkola Pavliovîi considera că răspunsul dat autorului rus nu necesita niciun comentariu: el vorbește de la sine „Chiar și autorul care a creat *Cântecul albastrosului, poate?*, chiar și în acest om care, în mod evident, dorește să joace rolul „conștiinței pământului rusesc”, zace profetul mesianismului rusesc și „ocrotitorul pământului rusesc”, dar, în orice caz, nu al comunismului⁹⁰¹. După cum remarcă martorul acelor evenimente, Petro Panci, scrisoarea lui Gorki „i-a nemulțumit, pe bună dreptate, pe mulți dintre scriitorii ucraineni”⁹⁰². Volodîmîr Vînnîcenko s-a hotărât să scrie scrisoarea deschisă autorului rus după ce i-a povestit familia lui Mîhailo Hrușevskîi, care primise o telegramă de la fiica lor, Katerîna, în care, printre altele vorbea de scrisoarea lui Maksim Gorki și despre poziția șovinist-imperialistă a acestuia în ceea ce privește problema ucraineană. Vînnîcenko nota în jurnalul său, în ziua de 30. 06. 1928, că această veste l-a alarmat într-atât, încât a hotărât să-l „feli-

899 *Ibidem*.

900 Abreviere pentru Vilna Akademia Proletarskoi Literaturî (Academia Liberă a Literaturii Proletare).

901 Mîkola Hviliovîi, *Україна чи Малоросія? в Хвильовий М.Г. Твори*, Dnipro, Kiev, 1990, vol. 2, p. 604.

902 Petro Panci, *Я був свідком*, „Literaturna Ukraina”, nr.19 (4376), 10.05.1990.

cite” pe Gorki⁹⁰³. Scrisoarea lui Vînnîcenko a fost publicată pe 19 iulie 1928 în săptămânalul „Ukrainski visti”, ce apărea la Paris, și pe care o publica Ilko Borșceak⁹⁰⁴. În cele din urmă, romanul *Mama* a fost tradus, în același an (1928), de către Oleksa Varavva, la Editura de stat „Proletarii” din Harkov. Un exemplar al cărții a fost trimis lui Maksim Gorki, care, la acel moment, se afla în Italia. El a trimis o scrisoare de mulțumire traducătorului și a cerut să se trimită un exemplar și la Muzeul Regional din Nijni-Novgorod⁹⁰⁵. Volodîmîr Vînnîcenko a mai scris o scrisoare deschisă scriitorilor ruși, în anul 1913, în care spune că, ori de câte ori citește câte o povestire despre „haholi”, cum obișnuiește de mult timp literatura rusă de a-i porecli pe ucraineni, îl cuprinde un sentiment de rușine și frică, deoarece literatura rusă este plină de „haholi semidebili”. Întotdeauna și peste tot în literatura rusă „haholul” apărea nătâng, puțin viclean, neapărat leneș și foarte rar bun la suflet. „De această tristă slăbiciune pentru anecdotele „haholești” suferă, cu mici excepții, toți scriitorii ruși. Această slăbiciune a devenit aproape epidemică în ultimii ani în creațiile fiecărui beletrist neapărat vom găsi câte un hahol”⁹⁰⁶. Dar pe de altă parte, consideră Vînnîcenko, nici nu este de mirare, dacă ne gândim că în Rusia trăiesc peste treizeci de milioane de haholi care ocupă o parte din teritoriul imperiului⁹⁰⁷.

Renașterea literaturii ucrainene, încetul cu încetul, începe să demoleze arhetipul rustic al „haholului prost” și „haholului-mâncător de slănină”, ceea ce nu prea le convenea scriitorilor ruși. Criticul Vissarion Grigorievici Belinski, pozând în liberal, îmbrăcat în toga „tribunului”, fiind într-adevăr „paznicul bunurilor imperiului împotriva răzvrătirii ucrainene”, vorbea cu mare ură

903 Ihor Siundiukov, *Думки про незнищенність народу. Публіцистика Володимира Винниченка як блискучий зразок викриття московського імпер-шовінізму*, „Deni”, nr. 6, 14.03. 2014.

904 Volodîmîr Vînnîcenko, *Одвертий лист до М. Горького. Українське життя в Севастополі*, Biblioteka im. Marii Fișer-Slij, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71888/17-Sakhno.pdf?sequence=1>, (data consultării: 02.03.2015).

905 Чому почервонів Максим Горький з історії одного конфлікту, „Literaturna Ukraina”, nr. 19 (4376), 10.03.1990.

906 Як з українців «хохлів» робили, <https://zbruc.eu/node/51624> (data consultării: 17. 01. 2015).

907 *Ibidem*.

șovină despre „patriotismul haholesc” al lui Taras Șevcenko: „Acest radical hahol a scris două calomnii – una la adresa țarului, iar alta la adresa țarinei (...). Ah, haholii ăștia, niște berbeci! Se fac liberali în numele găluștelor și colțunașilor cu slănină!”⁹⁰⁸ În opinia lui Belinski, nici nu putea fi vorba despre o literatură ucraineană, deoarece ucrainenii nu erau o națiune, ci doar un simplu trib: „Tribul poate avea doar cântece populare, nu poate avea decât folclor și nicidecum nu poate avea poeți, cu atât mai mult poeți mari, care apar doar la națiunile mari. (...) Gogol iubește nespus de mult Ucraina, dar, cu toate acestea, nu scrie în limba ucraineană, ci în limbă rusă. În poezia lui întâlnim destule elemente pur ucrainene despre care nici nu poate fi vorba în poezia rusă, dar, totuși, cine l-ar numi poet ucrainean?”⁹⁰⁹

În literatura rusă, foarte des ucrainenii sunt denumiți, într-un fel disprețuitor, haholi. Pușkin, în poezia *Genealogia mea*, scrie:

Bunicul n-a vândut plăcinte,
N-a lustruit, lingușitor,
împărăteasca ’ncălțăminte,
n-a fost nici prinț, dar nici hahol!⁹¹⁰

Să-l amintim și pe eroul lui Vladimir Voinovici, din romanul *Viața și neobișnuitele aventuri ale soldatului Ivan Cionkin*, soldatul Ivan care îi spune porcului „hahol”. Haholi îi numeau pe ucraineni și L.N. Tolstoi în povestirea *Doi bătrâni*, V. Korolenko în *Muzicantul orb*, I. Lajecnikov în *Casa de gheață* și alții. Evhen Nakonecinîi, în cartea sa, *Numele furat: de ce rusinii au devenit ucraineni*, spune: „Prin anii ’30 ai secolului al XX-lea criticii literari vest-ucraineni au remarcat faptul că scriitorii sovietici îi numesc în operele sale pe ucraineni „haholi”. Până și Soljenițîn, fiind pe jumătate ucrainean, îi numește pe ucraineni „haholi” chiar și în cuvântul autorului, la fel ca mulți alți scriitori contemporani”⁹¹¹. Bineînțeles țărani,

908 Mîkola Zubkov, *Нам Тарас Шевченко*, <http://kmoun.info/news/view/1035.html> (data consultării: 02.03.2015).

909 Ivan Rozputenko, *Забуття України*, K.I.S., Kiev, 2008, p. 58.

910 A.S. Pușkin, *Opere alese*, vol. 2, <https://archive.org/> (data consultării 04.03.2015).

911 Evhen Nakonecinîi, *Украдене ім'я: чому Русини стали Українцями?*, Medoborî-2006, Kamenetk-Podolsk, 2013, p. 76.

oamenii simpli, niciodată nu se supărau când erau numiți „haholi”, ba chiar mulți dintre ei se considerau ei înșiși „haholi”⁹¹². Regizorul și scriitorul ucrainean Oleksandr Dovjenko, în povestirea *Desna fermecată*, își aduce aminte de o discuție pe care, copil fiind, a avut-o cu tatăl său:

- Tată!
- Ce-i, fiule?
- Ce fel de oameni sunt cei de acolo ce călătoresc pe apă?
- Sunt oameni de departe, din Oriol. Sunt ruși, călătoresc din Rusia.
- Dar noi cine suntem? Noi nu suntem ruși?
- Nu, noi nu suntem ruși.
- Dar ce suntem, tată? Cine suntem noi?
- Cine ar putea spune?! Suntem oameni simpli, fiule. Haholi cei ce lucrează pământul...⁹¹³

Figuri episodice, ce-i drept, mai rar, apar și în creațiile lui Turgheniev: *Rudin*, *Liniștea*, *Un cuib de nobili* etc. Scriitorul rus de origine ucraineană V.G. Korolenko, despre care Maksim Gorki scria: „am văzut și am cunoscut aproape pe toți scriitorii de seamă, am avut marea cinste de a-l cunoaște pe uriașul L.N. Tolstoi. Dar V.G. Korolenko, ocupă după mine, un loc aparte față de ceilalți, el are o poziție a lui proprie, a cărei semnificație până în prezent nu e de ajuns de apreciată”⁹¹⁴, prezintă natura ucraineanului în povestirile *Fără grai*, *Povestea Contemporanului meu*, *Vuietul pădurii*, *Muzicantul orb* și altele. În povestirea *Fără grai*, autorul prezintă drama ucraineanului Matvei Lozînskîi care-și părăsește meleagurile natale în căutarea fericirii iluzorii. Mănat de mirajul unei vieți omenești, el vine în „țara făgăduinței”, America, însă foarte curând se convinge de adevărata esență a „libertății de bronz”. Treptat, treptat, contactul cu realitatea vieții americane destramă visurile idilice ale lui Matvei despre o țară la fel ca și patria lor adevărată, numai cu mult mai bună: „Oamenii arătau parcă la fel, dar mult mai blânzi. Țăranii purtau aceleași sumane, numai că nu semănau

912 *Ibidem*.

913 Oleksandr Dovjenko, *Desna fermecată, Mustang*, București, 1998, pp. 45-47.

914 Cf. Tamara Gane, *Mesajul plin de adevăr al unui scriitor democrat, Fără grai*, Ed. Cartea Rusă, 1955, p. 6.

cu bătrânii lozișcieni, care încă nu-și uitaseră datinile strămoșești; sumanele lor erau parcă mai subțiri și mai curate, copiii mai sănătoși și umblați la școală, aveau mai mult pământ și parcă rodea altfel decât la noi; caii erau mai puternici și mai sătui, plugurile trăgeau brazda mai lată și mai adâncă, vacile dădeau câte o găleată de lapte la fiecare mulsoare”⁹¹⁵.

Dar Matvei se satură repede de America și începe să o blesteme și, totodată, pe toți cei „care își vând sufletul”, pentru el părăsirea Ucrainei fiind similară cu a-și vinde sufletul. „Trăsni-i-ar Dumnezeu să-i trăsnească. Trăsnească orașul ăsta blestemat cu primarul pe care l-ați ales, cu tot. Trăsnească libertatea aceea de bronz de pe insulă... Și, să-i ia dracu pe toți, împreună cu cei care își vând sufletul...” Matvei venea de pe meleagurile unde oamenii „care purtau sumane de abia deprinseseră obiceiul de a-și arăta dragostea și stima față de oameni în straie «nemțești», prin plecăciuni adânci, aproape până la pământ și prin sărutări de mâini”. De aceea Matvei, după ce participă la un miting: „... mergea înainte cu inima deschisă, cu vorbele înflăcărare pe buze și cu speranța în suflet. Și când în față îi răsări pe neașteptate un domn înalt cu pălărie cenușie... (...), – Matvei își revărsă asupra lui sentimentele care-i umpleau inima: sentimentele de durere și obidă, de neputință și de nădejde în ajutorul cuiva. Într-un cuvânt, el se aplecă și voi să prindă mâna lui mister Hopkins ca s-o ducă la buze...”⁹¹⁶ Din păcate, mister Hopkins nu a înțeles gestul ucraineanului, crezând că acesta vrea să-l muște de mână. „Mister Hopkins făcu un salt înapoi și bastonul şuieră prin aer... În mijlocul mulțimii răsună tăios prima lovitură”. Dar cât să rabde ucraineanul blând din fire, potolit, leneș în mișcări și încet la mânie? Un gest ca acela al lui Hopkins îl poate transforma într-o fiară. Iată cum descrie Korolenko natura ucraineanului:

Jignirea și durerea neașteptată umplură cupa răbdării acestui uriaș, puternic și blajin. În această lovitură, se strânse dintr-odată toate cele prin care trecuse, tot ce suferise și ce îndurase în vremea aceasta, toată ura și mânia vagabondului încolțit ca o fiară sălbatică. (...) În față i se ridică o matahală uriașă și sălbatică, se ridică și se năpusti asupra lui și polițistul

915 V.G. Korolenko, *Fără grai*, Ed. Cartea Rusă, 1955, p. 17.

916 *Ibidem*, p. 184.

Hopkins se prăbuși la pământ în mijlocul mulțimii care fremăta și cloco-tea... După Hopkins veni rândul colegului său din imediata apropiere, iar, peste câteva clipe, uriașul pletos și mâniat, în haine ciudate, rupse singur primul cordon al polițiștilor din orașul New York... (...) Datorită lozișteanu-lui Matvei, ziarele din orașul New York au avut câteva zile mult de lucru, în cinstea lui, mașinile tipografice au făcut sute de mii de rotații în plus, sute de reporteri au forfotit prin oraș, culegând știri despre el, iar în piețele din fața uriașelor clădiri ale ziarelor „World”, „Tribune”, „Sun” și „Herald” se înghesuiau sute de vânzători de ziare peste numărul obișnuit. Pe una dintre aceste clădiri, Dima, care tot mai colinda orașul în speranța de a-și regăsi prietenul, zări o pancartă pe care scria: „UN SĂLBATIC ÎN MIJLOCUL NEW YORK-ULUI... CIVILIZAȚIA E ÎN PRIMEJDIE...”⁹¹⁷

Imaginea haholului o găsim și în romanul *August '14* al lui Aleksandr Isaievici Soljenițin, în care Zahar Fiodorovici este descris în contextul opoziției dintre generația în vârstă și cea tânără a haholilor din Imperiul Rus. Generația tânără – copiii lui Zahar, Ksenia și Roman – este purtătoarea fiziologiei exotice hahole care, în opinia autorului, constă în simplitatea ucraineană și un vitalism exagerat. Tinerii au un aspect sănătos ieșit din comun, însă aspectul lor interior este caracterizat prin ambivalența „eului” național. Pe de o parte, din lumea haholă a tatălui lor, iar pe cealaltă parte, se consideră ruși: „Ce înseamnă Napoleon pentru noi. Păi noi rușii, am obosit să-l tot batem”. Modelând portretul haholului, Soljenițin, tocmai prin simplitatea cu care îl descrie pe acesta, vrea să arate cât este de necivilizat. Îmbrăcămintea boierească, lucrurile scumpe de care sunt înconjurați Zahar și soția lui sunt atribuite civilizației, iar, datorită simplității stăpânilor săi, se transformă în elemente de mascaradă, în care ceea ce este ucrainean (haholesc) încearcă din răspuțeri să se ridice la nivelul a ceea ce este rusesc. Evdochia Grigorivna, soția lui Zahar, deși se îmbracă în haine boierești, nu poate să se debaraseze de dorința de a servi la masă, deși ea este cea servită. Șezând la masă ca o baroneasă, se bucură nespus când cade ceva de pe masă, iar ea poate să se aplece și să ridice lucrul căzut. Ba câteodată îi lasă liberi pe bucătari și prepară singură ciorbă ucraineană.

⁹¹⁷ *Ibidem*, pp. 185,188.

Batjocura este evidențiată și în portretul pe care îl face autorul lui Zahar Fiodorovici. Este un portret arhetipal care, pe de o parte, arată bunăvoința și simplitatea sufletului ucrainean, iar pe de altă parte, acea incapacitate de a se civiliza⁹¹⁸. Dar tot ce este haholesc în roman în același timp face parte și din arhaicul rusesc. Soljenițin nu îl scoate din contextul general rus. Pentru el, Zahar Fiodorovici și nevasta acestuia nu sunt reprezentanții unei minorități naționale, cu toate că îi numește haholi, ci niște țărani ruși care își cresc copiii în credința lui Dumnezeu și sunt credincioși statului rus. Pentru Soljenițin nu există nicio alteritate istorică ucraineană, cum nu există nici lumea veche ucraineană – eroii lui sunt niște fragmente ale trecutului rusesc pe care se va construi viitorul Imperiului Rus. Zahar este conștient de rolul său mesianic, el spune: „Eu hrănesc Rusia”⁹¹⁹.

Ar fi nedrept dacă am susține că toți scriitorii ruși îi descriau pe ucrainenii (haholi) în culori sumbre, leneși și proști. Laureatul Premiului Nobel din anul 1933, Ivan Bunin, după o călătorie pe care a făcut-o în Ucraina, i-a descris foarte frumos pe haholi: „Haholii mi-au plăcut de cum i-am zărit. La prima vedere am văzut o mare diferență între țăranul malorus și țăranul hahol. Țăranii noștri, în cea mai mare parte sunt necăjiți, sfrijiți, gârboviți, niște coate goale, încălțați în lapti și obiele, cu fețe uscățive și părul vâlvoi. În schimb, haholii lasă o impresie bună: înalți, sănătoși, puternici cu o privire blândă și liniștită, întotdeauna îmbrăcați în haine curate și noi”⁹²⁰. La fel descrie și locurile din Ucraina, mai ales câmpiile, despre care spune că sunt atât de întinse, încât locuitorii din Rusia nu și-ar putea închipui, iar despre piesa *Livada cu vișini* a lui Cehov spune: „Cine a văzut livezi de vișini la boieri? Livezi de vișini se găseau doar lângă casele haholilor”. În schimb, Cehov, caracterizându-se ironic, spunea: „Iată, dacă nu aș fi hahol, dacă aș scrie în fiecare zi măcar două ore, aș fi avut deja propria-mi vilă. Dar eu sunt hahol, sunt leneș”⁹²¹.

918 A.I. Soljenițin, *Август Четырнадцатого*, YMCA-Press, Paris, 1983.

919 O.O. Iurciuk, *Українське обрамлення російської історії*, http://xn--e1a-ajfpeds8ay4h.com.ua/files/image/konf_13/doklad_13_5_02.pdf (data consultării 12.03.2015).

920 Vasîl Slobodianîk, *Бунін і Україна: любов з першого погляду*, <http://www.personal-plus.net/473/9122.html> (data consultării: 15.03.2015).

921 Nakonecinîi, *op. cit.*, p. 53.

Concluzii

În prezenta lucrare, intitulată *Ucrainenii și rușii – reprezentări imagologice*, au fost analizate, din punct de vedere imagologic, relațiile dintre două popoare, dintre două spații culturale, slave de răsărit, – cel ucrainean și cel rus, deoarece imaginile reciproce ucraineano-ruse ocupă un loc foarte important nu numai în peisajul etnic est-european, ci și pe întreaga scenă politică a lumii, ele fiind rodul unui trecut istoric comun, ale unei conviețuiri îndelungate, supuse unor realități politico-istorice schimbătoare.

Ne-am ocupat de cercetarea originii, evoluției în timp și răspândirea clișeelelor care compun portretul fizic, profesional, moral și religios al rusului în cultura ucraineană, dar și pe cel al ucraineanului în cultura rusă și am putut observa cum s-a născut și a evoluat antirusismul în spațiul cultural ucrainean și antiucrainismul în spațiul cultural rus, dar și felul în care această antipatie (inconștientă și pasivă) a influențat ura etnică (conștientă și activă), ce a dus la conflictele sângeroase și la situația dramatică în care se află astăzi Ucraina. Am încercat să demonstrăm cât de importantă este imaginea de sine a unei comunități și imaginea pe care și-o formează despre alte comunități (despre „celălalt”). De asemenea am făcut o scurtă incursiune în istoria imagologiei și am prezentat, pe scurt studiile imagologice efectuate de cercetători ruși, ucraineni și români. Am analizat auto-imaginea sau imaginea de sine a ucraineanului, complexul de inferioritate a ucrainenilor, și am putut observa cauza acestuia, și anume politica de adaptare a elitei ucrainene, care a făcut posibilă înrădăcinarea complexului de inferioritate al malorușilor și a întrerupt continuitatea conștiinței istorice. Datorită acestei integrări, elita ucraineană nu se mai considera reprezentantă a unui stat de sine stătător, ci a unei regiuni incluse în sistemul imperial. Astfel, poporul colonizat nu numai că a fost umbrat de cultura

dominantă, dar a început și să acționeze în cadrul acestei culturi. Datorită dependenței politice și economice, poporul colonizat nu are suficientă putere de a proiecta propriile calități negative (umbra colectivă) asupra colonizatorilor și atunci este nevoit să le proiecteze asupra lui însuși.

Trecutul colonial ucrainean a lăsat o amprentă semnificativă asupra imaginii de sine a ucraineanului, iar această autoimagine se evidențiază (mai ales) în literatura contemporană. Astfel, asupra formării autoimaginii ucraineanului au avut o mare influență heteroimaginile negative ale colonizatorilor, de aici provine autoimaginea negativă ucraineană a propriei inferiorități (cunoscut sub complexul inferiorității naționale sau complexul malorusismului) și amoralități (cum ar fi imaginea haholului viclean). Mai actuală ca niciodată, nevoia de autoidentificare a ucrainenilor s-a concretizat și prin prisma evenimentelor din ultimii ani într-o serie de romane, nuvele și eseuri care tratează cu precădere problema recăpătării memoriei colective, abordarea post-colonială și post-totalitară fiind predominantă pentru regândirea și reșezarea ideologică a identității ucrainene. În acest context, numeroși scriitori își exprimă pozițiile public sau prin intermediul prozei cu privire la transformările accelerate din țară. În acest sens am adus drept exemplu romanele lui Mîkola Homîci, *Час* (Dresorul de timp), *Ніч русалки* (Noaptea rusalcei), *Територія брехні* (Teritoriul minciunii) și *Таємниця гробниці* (Misterul criptei), în care propune cititorului viziunea sa asupra trecutului și prezentului Ucrainei. La fel și Iuri Andruhovîci, atât în romanele sale *Рекреації* (Recreații), *Московида*, *Перверзія* (Perversiunea), *Дуа́спрежеце инеле*, *Таємниця. Замість роману* (Mister. În loc de roman), cât și în eseurile și culegerile de poezii se folosește cu mare pricepere de o serie de autoimagini naționale obișnuite ale ucraineanului. Spațiul lui Andruhovîci, spațiul ucraineanului, în special al creatorului ucrainean, rămâne un spațiu tolerant, multietnic, multiconfesional și multicultural, deoarece acest spațiu – lumea lui Andruhovîci –, este teritoriul dintre Germania și Rusia, așa numită Europa Centrală și de Est, sau zona de tampon, teritoriul dictaturilor, al lagărelor de concentrare și al epurărilor etnice în masă, acea parte a lumii, în care, după cum afirmă Borîs Harciuk, „modernismul a fost ucis, i s-a șters orice urmă, iar în locul lui s-a format un mare gol postmodern, o destrămare a spiritului”. Din scurtele sale

călătorii spre Est, mai ales la Kiev, unde, alături de alți poeți, Andruhovîci a înțeles „eșecurile și inferioritatea” atât de caracteristice ucrainenilor, pe care deseori le oglindește în opera sa poetică. Eroul (anti eroul) romanelor lui Andruhovîci este poetul boem ucrainean, de fiecare dată altul, și întotdeauna se trezește în epicentrul transformărilor fatale ale „fizicii în metafizică” și invers. Prin acest poet boem ucrainean Andruhovîci vrea să-l reprezinte pe fiecare ucrainean în parte și să arate calea pe care acesta ar trebui s-o urmeze pentru a se „vindeca”, pentru a se reînnoi.

Am prezentat pe scurt și relațiile ucrainenilor cu polonezii și am putut observa cum imaginea ucraineanului, ca „celălalt” în codul cultural polonez și în societatea poloneză a suferit modificări de-a lungul secolelor. Multă vreme, aceasta a fost o viziune colonială, a ucraineanului a „celuilalt”. Chiar și astăzi, în anumite privințe comportamentul colonial față de ucrainean persistă, după cum remarcă M. Janion, ceea ce este o consecință a „tradiției lui Henryk Sienkiewicz, cântăreț al frumuseții imperiale”. Cu toate acestea, astăzi codul cultural polonez își schimbă viziunea despre ucrainean ca celălalt, îndepărtându-se pas cu pas de recepția colonială stereotipă. Am făcut și o scurtă incursiune în trecutul istoric comun al ucrainenilor și rușilor, am prezentat pe scurt relațiile ucraineano-ruse începând cu perioada întemeierii Rusiei Kievene. Am vorbit despre întemeierea Kievului și primii săi conducători hazari; încercările și eșecurile statalității Rusiei Kievene; marii ei cneji; adoptarea creștinismului în timpul domniei cneazului Vladimir și lupta dintre diferiți cneji pentru ocuparea tronului Kievului; apariția cnezatelor Galiția-Volinia, Vladimir-Suzdal, Novgorod, Cernigov și Smolensk, care, după o perioadă nu prea lungă de timp, o egalau cu puterea lor economică și militară pe cea a Kievului; distrugerea Kievului de către Andrei Bogoliubski; decăderea cnezatelor; formarea Hetmanatului Căzăcesc și perioada în care teritoriile ucrainene fac parte din două state: statul moscovit și cel polon (începutul secolului al XVII-lea); domnia hatmanului Ivan Mazepa și războiul țarului Petru cel Mare cu suedezii; distrugerea de către împărăteasa Rusiei Ecaterina a II-a, în anul 1775, a Sicei Zaporojene și anularea completă a autonomiei Ucrainei de pe malul stâng al Niprului.

Am prezentat și cum s-a format conștiința națională ucraineană, care este strâns legată de renașterea națională a multor popoare europene, trecând și

ea prin cele trei etape (conform periodizării istoricului ceh Miroslav Hroch), și anume etapa academică, lingvistică și etapa politică; dezvoltarea limbii și literaturii, a culturii ucrainene în general, deoarece limba constituia singurul domeniu în care ucrainenii, lipsiți de stat propriu, puteau să-și exprime individualitatea națională; perioada revoluțiilor ruse și despre cum s-a ajuns de la etnonimul *rusin* (sau *rutean*) la cel de *ucrainean*. Am încercat să arătăm cum poporul ucrainean, în lunga căutare, pe diferite căi, a propriei sale identități naționale, a trecut printr-o serie de etape, iar o parte importantă a acestui proces a fost comunicarea lui cu alte grupuri etnice. Astfel că, prin opoziția filosofică dintre Noi și Ceilalți s-a format conștientizarea propriei identități, iar folclorul, născut din experiența îndelungată a utilizării stereotipurilor predominante ale altor grupuri etnice, a jucat un rol important în acest proces. Separarea și analizarea acestor stereotipuri mentale a fost importantă în formarea națiunii și statalității ucrainene.

Am analizat importanța mitului la ucraineni și ruși, am putut observa miturile create în jurul poetului național ucrainean Taras Șevcenko și a cuțitelor din mormântul lui, de care se temeau atât de tare nobilii și moșierii care nu puteau să-și explice dragostea țăranilor față de poetul mort. Un alt mit al poporului ucrainean este mitul lui Stepan Bandera, figură care concurează, alături de Taras Șevcenko, la rolul de erou în vestul Ucrainei, dar denunțat de Moscova și de separatiștii proruși din estul Ucrainei, o figură controversată în istoria poporului ucrainean, căruia i se propun două variante extreme și opuse: criminal de război sau erou național. La fel, am analizat și câteva mituri create de către ruși, în defavoarea ucrainenilor, cum ar fi: mitul poporului comun rus; mitul „Fratelui mai mare”, un mit în care poporul rus este fratele mai mare al poporului ucrainean, pe care este dator să-l ocrotască și să-l ducă de mână pe drumul cel drept, și fără de care poporul ucrainean ar pieri. Nu puteam să trecem cu vederea mesianismul rus, atât de bine cunoscut sub numele de „Cea de-a Treia Romă”, un ideal al rușilor, care se suprapune peste idealul vechii Rusii „luminoase și sfinte”, purtătoare și păstrătoare a adevăratelor valori morale și spirituale, a adevăratei credințe și a sfinției ortodoxe.

Am încercat să prezentăm imaginea rușilor și ucrainenilor în mentalul popular. În acest duel al poreclelor, am analizat termenii *moskal* și

moskovșcina care, la început, erau folosiți de către clasicii literaturii ucrainene, lingviști, istorici și publiciști, doar cu referire la soldații armatei țariste și cum s-a ajuns să fie folosiți pentru toți rușii, alături de termenii *kațap*, *kîslopuz* și *lapotnîk*. a căror etimologie am analizat-o. La fel am analizat și termenul *hahol* care a fost atribuit ucrainenilor de către ruși și am putut observa stereotiparea haholului de către ruși, care s-au confruntat cu două tipuri sociale de ucraineni, de aceea au dezvoltat două stereotipuri corespunzătoare: primul, cel al *malorosului* – al ucraineanului cult, educat, loial, integrat în cultura imperială, și cel de-al doilea, stereotipul *haholului* – al țăranului neștiutor de carte, dar cu o cultură proprie, nativă și foarte atractivă, care vorbea într-un dialect amuzant. *Malorușii* erau considerați „aproape același popor”, iar stereotiparea lor era una relativ ușoară; stereotiparea haholului era ceva mai dură decât cea a malorosului, deoarece ea implica nu numai alteritatea etnică, cât și cea socială. Tot aici am analizat etimologia termenului *mazepînți*, *petliurivți* și *banderivți*. Ucrainenii – „aproape același popor” cu rușii – se încadrau foarte ușor în „norma” imperială, ei acceptau rolul de „maloruși” care le fusese atribuit și nu au pus la îndoială formula „aproape același popor”, nici nu au încercat să interpreteze, pe larg, adverbul „aproape”. Orice abatere de la „normă” urma să fie pedepsită. Cel care greșea era denumit *mazepîneț* (mazepist), iar, mai târziu, *petliuriveț* (petliurist) sau *banderiveț* (banderist), aceste denumiri fiind echivalente cu o acuzație penală, față de ele denumirea de *hahol*, care trebuia să le aducă aminte ucrainenilor de originea lor semisălbatică, era binevenită. La fel, am analizat și etimologia termenului *saloid* (*салоїду*) – „mâncători de slănină”, „slăninari”.

Am urmărit cum au evoluat de-a lungul timpului clișeele, motivele legendare și subiectele literare și am scos în evidență cauzele acestei evoluții. Imaginile rusului și cele ale ucraineanului le-am prezentat așa cum reies în primul rând, din imagologia etnică, din cântece populare, legende, povești, proverbe, anecdote și satiră. Am prezentat imaginea rusului (moscalului) în vertepul ucrainean, în poveștile și legendele populare ucrainene, observând cum proverbele și zicătorile reflectă relațiile ucrainenilor cu rușii, în cântecele populare ucrainene, dar și în anecdotele atât de răspândite în zilele noastre pe internet, în presă, beletristică, emisiuni

radio și tv. În acest sens ne-am folosit de culegerile folclorice a lui Oleksii Pavlovskîi, V. Smîrnîțkîi, H. Iliakevîci, O. Markovîci și ale altora, dar cea mai cunoscută este culegerea de folclor *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (Zicători, proverbe și alte ziceri ucrainene), lucrare ce ocupă un loc important în paremiologia universală, semnată de Matvii Nomîs, în care întâlnim, sute de texte, în afara celor interzise de cenzură, care reflectă relația dintre cele două popoare. Textele se pot împărți în câteva secțiuni tematice, cum ar fi: aspecte istorice ale relațiilor; atitudinea față de armata rusă, evaluarea caracterului, obiceiurilor și comportamentului rușilor, atitudinea lor față de ucraineni, sfaturi despre cum să te porți cu moscalii și altele.

De asemenea, am urmărit imaginea rusului în literatura ucraineană începând cu literatura clasică, analizând creațiile lui Ivan Kotliarevskîi, Vasîl Panasovîci Hohol-Ianovskîi, Levko Borovskîi și ale altor autori care creionau portretul moscalului soldat, până la Hrîhorii Kvitka-Osnovianenko care merge mai departe și prezintă cititorului, în povestirea umoristică *Portretul soldatului*, pe moscalul târgoveț. Portretul negativ al moscalului apare în mai multe creații literare semnate de Hrîhorii Kvitka-Osnovianenko (*Dobitocul malorus, Ciurlan, Ordonanța Șelmenko, Dejunul lui Parhim, Paștele morților, Logodnă la Goncearovka, Iată-ți comoara, Biata Oksana* și altele). De imaginea moscalului, în special a soldatului-moscal, în literatura ucraineană cel mai mult s-a ocupat Taras Șevcenko. Cea mai reprezentativă creație literară în acest sens este poemul *Katerîna*, scris în anul 1840, în care soarta tinerei fete stă drept mărturie a influenței demoralizatoare a serviciului militar (*soldatșcina*) asupra principiilor patriarhale ale satului ucrainean. Am putut observa deseori, cu toate că moscalii nu erau bine văzuți în ochii ucrainenilor, că aceștia îi preferau polonezilor, atât oamenii simpli (cazacii), cât și nobilii, ofițerii, ba chiar și unii dintre hatmani. La fel am analizat imaginea rusului în literatura ucraineană sovietică, așa-numita literatură oficială, în care imaginea „fratelui mai mare” nu putea fi altfel decât pozitivă, iar termenii *moscal, kaťap*, cu toate derivatele lor, lipseau cu desăvârșire. Rusul apărea întotdeauna ca fiind bun, iubitor de oameni, puternic, cinstit și curajos, gata să se sacrifice, așa cum se cuvine unui frate mai mare pentru fratele său mai mic, care nu mai era nici el *hahol, saloid*,

poate doar, foarte rar *malorus*. După cum am putut observa în literatura ucraineană contemporană, imaginea moscalului nu diferă prea mult de cea din literatura perioadei șevcenkiene sau postșevcenkiene. Mai ales în romanele istorice, precum bestsellerul *Ciornii voron* a lui Vasîl Șkliar, nuvela Mariei Matios, *Москалиця* (Moscălița), romanul lui Volodîmîr Danîlenko, *Colivie pentru o pasăre măiastră*, sau *Usmișka Avhura* (Zâmbetul auguru-lui) al lui Ihor Hurhula.

Am prezentat imaginea ucraineanului în literatura rusă și am observat că în creațiile autorilor ruși, Ucraina figurează preponderent ca loc în care se întâmplă acțiunea – astfel, cel mai adesea, se întâlnesc descrierile peisajelor și, doar foarte rar, în scurte episoade, imaginea malorusului, a haholului. Portretul mai clar al ucraineanului apare în creațiile lui Maksim Gorki ca fiind foarte leneș, prost, needucat și sălbatic. Gorki îi descrie pe haholi în povestirile *Iarmaroacele din Holtva*, *Concluzia*, iar în romanul *Mama* apare portretul „haholului bun” – al lui Andri Nahodka din Kaniv, alături de rusul Pavel Vlasov. Renașterea literaturii ucrainene, încetul cu încetul, începe să demoleze arhetipul rustic al „haholului prost” și „haholului-mâncător de slănină”, ceea ce nu prea le convenea scriitorilor ruși. Bineînțeles, țăranii, oamenii simpli, niciodată nu se supărau când erau numiți „haholi”, ba chiar mulți dintre ei se considerau ei înșiși „haholi”. Figuri episodice ale ucraineanului, ce-i drept mai rar, apar și în creațiile lui Turgheniev: *Rudin*, *Liniștea*, *Un cuib de nobili* etc. Scriitorul rus de origine ucraineană V.G. Korolenko prezintă natura ucraineanului în povestirile *Fără grai*, *Povestea contemporanului meu*, *Vuietul pădurii*, *Muzicantul orb* și altele. Imaginea haholului o găsim și în romanul *August '14* al lui A.I. Soljenițîn, în care Zahar Fiodorovici este descris în contextul opoziției dintre generația în vârstă și cea tânără a haholilor din Imperiul Rus. Modelând portretul haholului, Soljenițîn, tocmai prin simplitatea cu care îl descrie pe acesta, vrea să arate cât este de necivilizat. Îmbrăcămintea boierească, lucrurile scumpe de care este înconjurat Zahar împreună cu soția lui sunt atribuite civilizației, iar, datorită simplității stăpânilor săi, se transformă în elemente de mascara-dă, în care ceea ce este ucrainean (haholesc) încearcă din răspuțeri să se ridice la nivelul a ceea ce este rusesc.

În încheierea cercetării întreprinse constatăm că, atunci când un grup de indivizi care formează o minoritate etnică, un popor sau o națiune, încearcă să definească identitatea unei colectivități diferite, se raportează inevitabil la coordonatele propriiei sale identități, punând în evidență asemănările și, mai ales, deosebirile. Reciproca este la fel de adevărată: „avem nevoie de «ei» pentru a ne defini mai bine pe «noi»”, afirmă exegetul Andrei Oișteanu, recurgând la o parabolă: „Se spune că doi oameni au coborât pe horn într-o casă. Unul s-a murdărit pe față cu funingine, iar celălalt nu. Văzând fața celui curat, cel murdar nici nu și-a putut închipui că s-a murdărit și, ca atare, nu și-a spălat fața înnegrită de funingine. În schimb, cel curat, văzând chipul murdar al celuiilalt, a crezut că este și el murdar și, ca urmare, și-a spălat fața curată”.

Bibliografie

Bibliografie primară:

- 100 Kazok. Naikrașci ukrainski kazki*, Vîdavnițtvo A-ba-ba-ha-la-ma-ha, Kiev, 2008
- Andruhovîci, Iuri, *Taiemniția*, Folio, Kiev, 2007
- Andruhovîci, Iuri, *Moscoviada*, traducere de Dragoș Dinulescu, Ed. Alfa, București, 1997
- Andruhovîci, Iurii, *Tut pohovanii Fantomas*, Discurs, 2010
- Andruhovîci, Iurii, *Rekreații*, Fabula, 1992
- Bulașev, Heorhii, *Ukrainskii narod u svoih lehendah, relihiinih pohliadah ta viruvaniiah*, „Dovira”, Kiev, 1993
- Danîlenko, Volodîmîr, *Colivie pentru pasăre măiastră*, traducere Mihai Hafia Traista, RCR Editorial, București, 2017
- Dovjenko, Oleksandr, *Desna fermecată*, Mustang, București, 1998
- Gorki, Maksim, *Iarmarka v Poltave*, A PUBLIC DOMAIN BOOK, 2008
- Gorki, Maxim, *Mama*, Ed. Pentru Literatură, 1964
- Homîci, Mykola, *Dresorul de timp* (fragment), traducere Mihai Traista, „Mantaua lui Gogol”, București, 2019
- Honcean, Oles, *Ciclonul. Brigantina*, traducere Mircea Liutic, Etnos, Kiev, 2011
- Honcean, Oles, *Praporonosți*, Dnipro, Kiev, 1981
- Hurhula, Ihor, *Usmîșka Avhura*, „Ukrainskii prioritet”, Kiev, 2017
- Ipatiivskii litopîs*, <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm>
- Kobîlianska, Olha, *Pământ*, traducere în limba română de Marcel Gaf-ton, Ed. pentru Literatura Universală, București, 1964

- Korolenko, V.G., *Fără grai*, traducere de..., Ed. Cartea Rusă, 1955
- Kotliarevskîi, Ivan, *Poetîcîni tvorî. Dramatîcîni tvorî. Lîstî*, Naukova Dumka, Kiev, 1982
- Kotliarevskîi, Ivan, *Moskal ciarivnik*, Folio, Kiev, 2014
- Kotliarevskîi, Ivan, *Eneida*, traducere de..., Ed. Mustang, Bucureşti, 2002
- Kuliş, Panteleimon, *Ciorna rada*, Folio, Kiev, 2011
- Kvitka Osnovianenko, Hrîhorii, *Salkdatskîi patret*, Navcialna knîha – Bohdan, 2017
- Kvitka Osnovianenko, Hrîhorii, *Kupovanîi rozum*, Ranok, 2011
- Kvitka Osnovianenko, Hrîhorii, *Ukrainski povisti*, Ranok, 2009
- Kvitka Osnovianenko, Hrîhorii, *Marusia*, Folio, Kiev, 2013
- Kvitka Osnovianenko, Hrîhorii, *Svatannia na Goncearivîi*, Ranok, 2010
- Kvitka Osnovianenko, Hrîhorii, *Tvorî*, Naukova dumka, Kiev, 1979
- Matios, Maria, *Moskalîiia*, Piramida, Lvov, 2018
- Matios Maria, *Vibrane*, Piramida, Lvov, 2010
- Nomis, Matvii, *Ukrainski prîkazkî, prîslivia i take inşe*, Vîdavniçiiî fond Vladîkî Mstîslava, South Bound Book, 1985
- Povist vremennîh lit*, <http://litopys.org.ua/ukrmova/um72.htm>
- Rudcenko, I., *Moskal rîbalka*, în *Narodni pivdenno ruski kazkî*, Tipografia E. Fiodorova, Kiev, 1869-1870
- Şevcenko, Taras, *Povne zibrania tvoriv*, Naukova Dumka, Kiev, 2003
- Şevcenko, Taras, *Povni tvorî pera*, Varşovia-Lvov, 1935
- Şevcenko, Taras, *Cobzarul*, traducere de Victor Tulbure, Ed. Univers, Bucureşti, 1990
- Şkliar, Vasîl, *Ciornîi voron*, Vîdavniţтво Klub Simeinoho dozvillia, Harkiv, 2011

Bibliografie secundară:

- Aktualni problemî ukrainskoiî literatură i folkloru*, nr. 10, DONHU, Doneţk, 2006
- Anderson, Benedict, *Comunităţi imaginare: Reflecţii asupra originii şi răspândirii naţionalismului*, trad. Roxana Oltean; Ioana Petrache, Ed. Integral, Bucureşti, 2001

- Arișcenko, I., *Mijetnicni stosunkî v ukrainskîh narodnîh kazkah*, Kiev, 2009
- Armbruster, Adolf, *Imaginea românilor la unguri și poloni*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Ed. Enciclopedică, București, 1998
- Armstrong, John A., *Ukrainian Nationalism 1935-1949*, Columbia University Press, 1955
- Bajan, Mikola, *Daniło Halîțkîi*, Multimediiinoe izdatelstvo Strelbețko-ho, 1942
- Barabaș, Taras, *Bohdan Hmelnițkîi*, „Klub simeinoho dozvilia”, 2015
- Barbă, G., Cotorcea, L., Crasovschi, A. *Слово о полку Игореве. Cântec despre oastea lui Igor*, ediție îngrijită, prefață, selecția textelor de Axinia Crasovschi, Ed. Kriterion, București, 2000
- Barborică, Corneliu, *Utopie și antiutopie*, Ed. Universității București, București, 1998
- Belinski, V. *Istoria Malorosii Nikolaia Markevicia*, Moscova, 1955
- Berca, Alex, *Ucraina – un punct de vedere geopolitic*, Ed. Top Form, București, 2014
- Berdiaev, Nikolai, *Originile și sensul comunismului rus* traducere de Ioan Mușlea, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994
- Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997
- Borovîkovskîi, Levko, *Tvorî*, Kiev, Dnipro, 1980
- Braicevskâi, Mihailo, *Suspilno-politîcîni ruhî v Kievskii Rusi*, Kiev, 2009
- Budnîi, Vasîl, Ilnîțkîi, Mikola, *Порівняльне літературознавство*, Kiev, 2008
- Bulgakov, Mihail, *Garda Albă*, traducere de Alexandru Calais, Ed. Polirom, Iași, 2003
- Bulgakov, Serghei, *Ortodoxia*, traducere de Nicolaie Grosu, Ed. Paideia, București, 1997
- Butnaru, Leo, *Avangarda poeziei ucrainene*, Tipo Moldova, Iași, 2014
- Carlyle, Thomas, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, Tauchniz Ed., Leipzig, 1916

Cassirer, Ernest, *Tehnika sovremennîh politiceskih mifov*, http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/pp/pppy_4/6.pdf

Cântece bătrânești ale românilor, Litera, București, 2011

Cernenko, Anatoli, *Ukrainska naționalna idea: monohrafiia*, Dnepropetrovsk, 1994

Caesarensis, Procopius, *De bello Gothico*, http://sms.zrc-sazu.si/pdf/11/SMS_11_Lujan.pdf

Cestahivskîi, H.M., *Zamitkî pro perevezennia tila T.H. Șevcenka i pohoron eho v Kanevi*, Viddil rukopîsiv ILȘ NAN Ucraina

Chiciudean, Ion, Halic, Bogdan-Alexandru, *Imagologie. Imagologie istorică*, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy”, București, 2011

Cilibi, Ruslan, *Istoricini mifi ta ih vpliv na formuvannia ukrainskoi nații*, www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/chilibi.doc

Cioran, Emil, *Schimbarea la față a României*, Humanitas, București, 1990

Cornea, Raico, „Limbaul urii”. *Exprimarea mediatică în războiul din fosta Iugoslavie*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2015

Covaci, Ioan „Eneida” lui Kotlearevkyi: *un travesti ucrainean triumfal*, în *Eneida*, Ed. Mustang, București, 2001

Culianu, Ioan Petru, *Mircea Eliade*, Ed. Nemira, București, 1995

Dahl, V., *Posloviți russkogo naroda*, Moscova, 1862

Davies, Norman, *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu*, traducere din limba polonă și note de Carmen Bartl, Ed. Polirom, Iași, 2014

Dima, Alexandru, *Principii de literatură comparată*, București, 1977

Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Taras Șevcenko*, „Almanahul social-democrat”, București, 1994

Dolgoruki, I. *Slavni bubni za gorami, ili Putesestvie moio koe-kuda*, Moscova, 1870

Dostoievski, Fiodor, *Jurnal de scriitor*, traducere de Adriana Nicoara, Marina Vraciu, Leonte Ivanov și Emil Iordache, Ed. Polirom, Iași, 1997

Drag îmi e să fac armată, Ed. Litera, București, 2011

Drăganu, N., *Articole mărunte*, Ed. Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1927-1928

- Dubrovskîi, Viktor H., *Slovník moskovsko-ruskîi*, Ridna Mova, Kiev, 1918
- Dukes, Paul, *Istoria Rusiei*, traducere de Gabriel Tudor, Ed. All, București, 2009
- Duncan, P., *Russian Mesianism. Third Rome, revolution, Communism and after*, Taylor & Francis, 2000
- Duțu, Alexandru, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Ed. Univers, București, 1982
- Dvornik, Francis, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, traducere de Diana Stancu, Ed. ALL Educațional, București, 2001
- Dybowska, Alicja, Żaryn, Jan, Żaryn Małgorzata, *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*, PWN, Varșovia, 2016
- Dzîra, Iaroslava, *Litopîs Samovîdîia*, Ţentr navcealnoi literaturî, 2019
- Efremov, S., *Istoria ukrainskoho pîsmennîitva*, Femina, Kiev, 1995
- Eliade, Mircea, *Mefistotel și androginul*, Humanitas, București, 1999
- Eliade, Mircea, *Mituri, vise și mistere*, traducere Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2010
- Evdokimov, Paul, *Hristos în gândirea rusă*, traducere de Ion Buga, Ed. Symbol, București, 2001
- Fartușnîi, Anatolii, *Ukrainska naționalna idea, iak pidstava derjavotvorenia: Monohrafiia*, Lvov, 2000
- Feodosiev, Serhii, *Ţia șokuiucia Shidna Evropa*, Feniks, Kiev, 2016
- Ferrari, Aldo, *A Treia Romă – renașterea naționalismului rus*, traducere de Elena Pârvu, Ed. Anastasia, București, 1999
- Franko, Ivan, *Narîs istorii ukrainskoi literaturî do 1980 roku*, Lvov, 1910
- Franko, Ivan, *Do istorii ukrainskoho vertepu XVIII*, Kiev, 1982
- Gacev, G.D., *Ментальность народов мира*, Moscova, 2009
- Gane, Tamara, *Mesajul plin de adevăr al unui scriitor democrat, Fără grai*, Ed. Cartea Rusă, 1955
- Gogol, N.I., *Tvorî v 3-h tomah*, Derlitvîdav Ukrainî, 1952
- Haev, Tania, *Ukrainska literatura XIX stolittia*, Belgrad, 2008
- Hall, Stuart, *Komu nujna „identîcinist”? Naționalna identîcinist*, Krok, Harkov, 2002
- Harciuk, Borîs, *Suceasna ukrainska proza*, Vidavnîcîi Ţentr „Akademia”, Kiev, 2011

Heitman, Klaus, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, trad. de Dumitru Hîncu, Polirom, Iași, 2014

Heorhii, Kasianov, *Teorii ta naționalizm*, http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kasyanov%20Teorii%20nacji%20ta%20nacionalizmy/380.html

Herasemciuk, Volodîmîr, *Vîhovșcîna i Hadiatškîi traktat*, ZNTȘ, Kiev, 1909

Hîncu, Dumitru, „Noi” și germanii „noștri”. 1800-1914. *Un studio imagologic urmat de tablouri dintr-o lume care a fost*, Ed. Univers, 1998

Horețkîi, Pavlo, *Istoria ukrainskoi leksikohrafii*, Kiev, 1963

Hordasevîci, Halîna, *Stepan Bandera: liudîna i mif*, Apriori, Lvov, 2008

Horobîk, Victor, *Pereiaslavska rada 1654*, Parlamentske Vîdavnițtvo, Kiev, 2011

Horofianiuk, Inna, «Ciujîi» v ukrainskii dialektalnii kartîni svitu, în *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, Anul VII, nr. 1/2019, ed. Katalin Balazs și Ioan Herbil, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca

Horovenko, Andrei, *Meci Romana Galițkogo*, Dmitrii Bulanin, 2011

Hrabianka, Hrîhorii, *Litopîs hadiațkoho polkovnîka Hrîhoria Hrabiankî*, <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>

Hrabovîci, Hrîhorii, *Do pîtannia velîki Șevcenka: Samoobrazennia poeta – Svitî Tarasa Șevcenka*, New York, 1991

Hrabovîci, Heorhi, *Taras Șevcenko, iak mîfotvoreș: semantîka sîmvoliv u tvorșosti poeta*, Radianskîi pîsmennîk, Kiev, 1991

Hrincenko, Borîs, *Lîstî z Ukrainî*, v *Drahomanov M. Dialohî pro ukrainski naționalni spravî*, Kiev, 1994

Hrincenko, Borîs, *Iak jîv ukrainskîi narod: Korotka istoria Ukrainî*, Drukar, Kiev, 1918

Hrincenko, B. *Slovar ukrainskoi movî*, Dumka, 1996

Hrițak, Iaroslav, *Narîșî z istorii Ucrainî. Formuvaniia ukrainskoi modernoi nații*, Ykaboo, 2019

Hrușevskîi, Mîhailo, *Istoria Ukrainî-Rusi*, Naukova Dumka, Kiev, 1991

Hrușevskîi, Mîhailo, *Na porozi novoi Ukrainî*, Kiev, 1918

Hrușevskîi, Mîhailo, *Matvii Simonov Nomîs*, în *Zapîsnîk nauk t-va im. Șevcenka*, vol 40, 1901

- Hundorova, T., *Zustrici z «inșîmî»*, Pisleaciornobîlska Biblioteka: Ukrainskîi modern, Kiev, 2005
- Hurjii, Oleksandr, *Ivan Skoropadskîi*, Kiev, 2004
- Hvîliovîi, Mîkola, *Tvorî*, Dnipro, Kiev, 1990
- Iakîmovîci, V.A., *Имагологічний дискурс прози М. Маміос та Д. Рубіної*, Kremenet, 2017
- Iakovliv, Andrii, *Z istorii reestrații ukrainskîh kozakiv*, vol. I, Ucraina, Kiev, 1997
- Ianșîn, Boris, *Hromadskîi ruh*, Parlamentske vîdavnițtvo, Kiev, 2011
- Ignat Adrian, *Cele trei Rome*, Ed. Universitară, București, 2012
- Iavornîțkîi, Dmîtro, *Hetman Petro Konașevîci-Sahaidacinîi*, Sici, Dnipropetrovsk, 1991
- Istoria Ukrainî v osobah: IX – XVIII st.*, Kiev, 1993
- Istrati, Panait, *Sărbătorirea lui Taras Șevcenko la Kaniv*, în *Pagini ale Șevcenkianei din România*, coord. Ioan Rebușapca, Ed. RCR Editorial, București, 2017
- Kalendar ukrainskoho Novoho Soiuzu*, Philadelphia, 1926
- Kappeler A. *Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter*, Edmonton, 2003
- Karamein, Rolle, *Geshichte des Russichen reichs*, Riga, 1820
- Karas, Anatoli, *Ukrainska naționalna idea: Politologia*, Lvov, 1994
- Kașcenko, Adrian, *Pro hetmana Sahaidacinoho*, Ukrainska literatura, 2018
- Karpov, Aleksandr, *Iaroslav Mudrîi*, Molodaia gardia, Moscova, 2010
- Kinan, Eduard, *Rosiiski storîcni mîfî*, Krîțîka, Kiev, 2001
- Kîrciv, Roman, *Dvadțiate stolittia v ukrainskomu folklori*, Institut narodnavstva NAN Ukrain, Lvov, 2010
- Kîrciv, Roman, *Etiudî do studii nad ukrainskîm narodom*, Institut narodnavstva NAN Ukrain, Lvov, 2008
- Klîmenko, Olena, *Sviatopolk okaiannîi în Sucasna ukrainska dramaturhia*, vîpusk IV, Kiev, 2009
- Kogălniceanu, Mihail, *Letopisețe*, vol II, București, 1872
- Kohut, Z. *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate*, Edmonton, 1988

Kohut, Zenon, *Українська еліта у XVIII столітті та її інтеграція в російське дворянство, în Коріння ідентичности. Студії ранньомодерної та модерної історії України*, Krîtika, Kiev, 2004

Kokotiuha, Andri, *Cervonîi, Klub simeinoho dozvillia*, 2012

Kollard J., Iurii, *Spohadî iunačkîh dniv (1897-1906)*, Sribna surma, Toronto, 1972

Kondrašov, Nikolai, *Osip Maksimovici Bodianski*, Moscova, 1956

Konîskîi, Heorhi, *Istoria Rusiv*, Vîd. Radianskîi pîsmennîk, Kiev, 1991

Končevici, G., *25 malorusskîh pisen*, Moscova, 1907

Korduba, Miron, *Der Ukraine Niedergang und Aufschwung*, în *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*, vol. IV, 1932

Korsak, Ivan, *Imena tvoii Ukraino*, PVV Tverdînia, Luțk, 2007

Korîtko, Roman, *Koroana Danîla Halîțkoho*, Triada Plus, 2008

Kostomarov, Mîkola, *Volodîmîr Kniaz Monomah*, Sici, Dnepropetrovsk, 2008

Kostomarov, Mîkola, *Bohdan Hmelnițkîi: istorîcina monohrafiia*, Sici, Dnepropetrovsk, 2004

Kostomarov, Mîkola, *Hetmaniuвання Vîhovskoho i Iuria Hmelnițkoho*, Ruska istorîcina biblioteka, Ternopil, 1982

Kostomarov, Nikolai, *Bohdan Hmelnițki*, Izdanie A.K. Kojilcikova, Sankt-Petersburg, 1859

Kostomarov, Nikolai, *Russkaia respublika*, Izdanie A.K. Kojilcikova, Sankt-Petersburg, 1857

Kotliar, M.F., *Volodîmîr Monomah, Volodîmîr-Vasilii Vsevolodovîci*, în *Ențiklopedia Ukraini*, Naukova dumka, Kiev, 2003

Kovalenko, Serhii, *Ukraina pid bulavoiu Bohdana Hmelnițkoho*, „Naș ceas”, 2006

Kubiovîci, V., Kuzelia, Z., *Enciklopedia ukrainoznavstva*, vol. II, *Naukove tovarîstvo im. Șevcenka*, München, New York, 1949

Kulcițkîi, Stanislav, *De ce urmărea să ne distrugă? Stalin și Holodomorul ucrainean*, Ed. Grupului Ucrainean de presă SRL, Kiev, 2008

Kuliș, P., *Zapîskî o Iujnoi rusî*, Dnipro, Kiev, 1944

Kulișina, Olga, «Свое» и «чужое» в русском травелогe конца XVIII – XIX века (Фонвизин, Карамзин, Достоевский), *Константы*

национальной идентичности в русской культуре XVIII–XIX веков, Moscova, 2010

Kvitkovîci, Irîna, *Tradițiinîi anekdot v konteksti smihovîh iavîšci ukrainskoi Kulturi*, „Folkloristika”, Kiev, 1996

Lakerr, Valter, *Ciornaia sotnia. Proishojdenie russkogo fașizma*, Tekst, Moscova, 1994

Laslo-Kuțiuk, MagDahlana, *Relațiile literare româno-ucrainene în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, Teză de doctorat, București, 1971

Laslo Kuțiuk, Magdalena, *Tvorcist Șevcenka na tli oiho dobî*, Ed. Mustang, București, 2002

Lazu, Ion, Murgeanu, Ion, *Himera literaturii*, Euro Press, București, 2014 (format EPUB)

Levcenko, M., *Kazkî ta opovidannia z Podillia*, Kiev, 1928

Liseanu, G. Popa, *Izvoarele istoriei românilor*, vol.VII, *Cronica lui Nestor*, Tipografia „Bucovina”, I. E. Torouțiu, București, 1935

Lîpa, Ekaterîna, Rudenko, Aleksei, *Viisko Bohdana Hmelnițkoho*, „Naș ceas”, 2010

Lîsak, Natalia, *Національні самообрази в ірландській та українській прозі 1990-х років*, www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe

Lîsiak-Rudnițkîi, Ivan, *Istorîcne ese*, Osnovî, Kiev, 1944

Lotoțkîi, Antin, *Istoria Ukainî dlia ditei*, Prosvita, Ivano Frankivsk, 1993

Lucaciu, Cosmin, Teodorescu, Aurelian, *Țara de margine (între mit și adevăr)*, Paco, București, 1999

Luțiv, Luka, *Taras Șevcenko pro moscaliv i Moskovșcînu*, în *Zapîsi Tovarîstva im. Șevcenka*, Lviv, 1962

Maiakovskîi, Vladimîr, *Vîbrani virși*, Multimediiinoe izdatelstvo Strel-bețkoho, 2015

Maľtev, Hrîhorii, *Formulă russkoi narodno obriadovoi lirîkî*, Nauka, Lvov, 1989

Mazilu, Dumitru Horia, în *Note la Șevcenko*, „Cobzarul”, Ed. Univers, București, 1990

Merejkovski, Dmitri, *Rusia bolnavă*, traducere de Emil Iordache, Ed. Fides, Iași, 1996

- Mitu, Sorin, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Ed. Polirom, Iași, 2006
- Mîșanîci, S., *Realizovana «Binarna opoziția»: bilšovikă i kobzari*, în *Folklorîstîcini ta literaturoznavci prați*, Donețk, 2003
- Mordovțev, Daniil, *Sahaidacinîi. Krîmska nevolia*, Dnipro, Kiev, 1987
- Moseiciuk, Vitalii, *Ukrainska naționalna ideia*, Lvov, 2007
- Motyl, A., *Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR*, Ithaca, 1987
- Muzîcica, A., *Lesia Ukrainka*, derjavne vîdavnițtvo Ukrainî, Odesa, 1925
- Nahorna, Larîsa, *Istorîcina pamiat: teorii, dîscursî, reflecții*, IPED I. Karusova, Kiev, 2012
- Nakonecnîi, Evhen, *Ukradene imia*, LA Piramida, Lvov, 2001
- Nakonecinîi, Evhen, *Ciomu Rusîni stalî ukraințiamî*, „Medborî-2006”, Kamianet-Podilsk, 2013
- NalîvaikoDmîtro, *Имагологічний аспект сучасної компаративістики: стратезії та парадигми*, Ed. „Stilos”, Kiev, 2011
- Neciui-Levîțkîi, Ivan, *Ukrainski hetmanî Bruhovețkîi i Teteria*, Multi-mediinoe izdatelstvo Strelbețkoho, 2011
- Nistor, I. Ioan, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Ed. Vestala, București, 2016
- Nowicka-Jeżowa, Alina, *Mitul celor trei frați, sau comunitatea slavă programată în istoriografia Evului Mediu și a Renașterii*, în vol. *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, coord. De Chantal Delsol, Michel Masłowski, Alina Nowicka-Jeżowa, Ed. Cartier, Chișinău, 2003
- Ohrimenko, P., *Nomis i Kuliș*, în *M. T. Simonov (Nomis). Materiali naukovoi Konferenții, prîsveacenii 170-riccea vid dnia ioho narodjennia*, Liubnîi, 1993
- Olteanu, Antoaneta, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2015
- Olteanu, Antoaneta, *Rusia Imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, Ed. ALL, București, 2011
- Orlîk, Taras, *Daniło Halîțkîi*, Knîjkovîi Klub „Klub Simeinoho Doz-villia”, 2016

Orwel, George, *O mie nouă sute optzeci și patru* (1984), Univers, București, 1991

Pageaux, Daniel-Henri, *Literatura generală și comparată, traducere de Lidia Bodea*, Polirom, Iași, 2008

Paliga, Sorin, Teodor, Eugen S., *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009

Paradis, Robert, Oulet, Georges, Bordeleau, Perre, *De la certitudine la dublu. Filozofie și raționalitate*, E.R.P.I., București, 2001

Patruliak, Ivan Kazîmirovîci, *Stvorenia ta dialnist Drujîn ukrainskîh naționalistiv, v Orhanizația ukrainskîh naționalistiv i Ukrainskoii Povstanskoi Armiii*, Naukova Dumka, Kiev, 2005

Pavlo Zaițev, *Viața lui Taras Șevcenko* vol. II, traducerea Corneliu Irod, Ed. RCR Editorial, București, 2013

Pavlenko, Serhii, *Ivan Mazepa*, Ed. Dim Alterrnativ, Kiev, 2003

Paziuk, M., *Matvii Nomîs i zbirka „Ukrainski prîkazkî, prîslivia i take inșe”*, Lebid, Kiev, 1993

Pivtorak, Hrîhorii, *Pohodjenia ukraințiv, bilorusiv ta ihnih mov*, Vîdavniçii țentr „Akademia”, 2001

Placînda, Serhii, *Slovnîk ukrainskoii starodavnioi mîfolohii*, „Ukrainskîi pîsmennîk”, Kiev, 1993

Plockhi, Serhii, *The Man with the Poison Gun: a Cold War Spy Story*, Oneworld Publications, 2016

Polîșciuk, Iurii, *Valuevskîi țîrkuliar*, Parlamentske vîdavnițtvo, Kiev, 2011

Potapenko, Oleksandr, *Slovnîk sîmvoliv*, Kiev, 1997

Puiu, Tiberius, *Ucraina și ucrainenii*, Ed. Mustang, București, 1999

Pușkin, A.S., *Opere alese*, vol. 2, traducere de George Lesnea, Ed. de Stat a Moldovei, 1949

Razovskîi, Mîkola, *Hetman Kîrîlo Rozumovskîi. Roman hronica 18 vîku*, Ukrainskîi țentr duhovnoi kulturî, Kiev, 1996

Riabciuk, Mîkola, «Hohlî», «Malorosî», «Banderî»: *Stereotipî ukrainția u rosiiskii kulturî ta ioho polițicina instrumentalizația*, Krîțîka, Kiev, 2011

Riabciuk, Mîkola, *Vid Malorosii do Ukrainî: paradoksî zapizniloho națietvorenia*, Krîțîka, Kiev, 2000

- Riabciuk, Mikola, «*Vid Malorosii do Indoevropi: Ukrainski avtostereo-tîpî*, Krîtika, Kiev, 2000
- Rouleau, Francois, *Vulturul bicefal și cele două săbii*, în vol. *Gândirea socială a Bisericii*, volum realizat de I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2002
- Rozputenko, Ivan, *Zabuttia Ukraină*, K.I.S., Kiev 2008
- Rudnîțkîi, Stepan, *Ukraina: zemlia i narod*, Viena, 1916
- Sadoveanu, Mihail, *Cuvânt înainte* la Taras Șevcenko, *Cobzarul*, Ed. ARLUS „Cartea Rusă”, București, 1952
- Said, E., *Orientalism*, Londra, 1988
- Saunders, D. *The Ukrainian Impact on Russian Culture*, Edmonton, 1985
- Savcenko, Fedir, *Zaborona ukrainstva*, Kiev, 1930
- Sereh, I., *Taras Șevcenko u vidminnomu konteksti*, Dnipro, Kiev, 1993
- Serhiiciuk, Volodîmîr, *Dmîtro Vișnîvețkîi*, Kiev, 2003
- Silion, Bogdan, *Rusia și ispita mesianică*, Ed. Vremea XXI, București, 2004
- Smith, Anthony D., *Naționalna identîcnișt*, Osnovî, Kiev, 1994
- Smith, Anthony D., *Naționalnateoria, ideologia, istoria*, K.I.S. Kiev. 2004
- Soldatenko, Volodîmîr, *Vînnîcenko i Petliura*, Kiev, 2007
- Soljenîțin, Aleksandr, *Avgust Cetîrнадtаtаgo*, YMCA-Press, Paris, 1983
- Smert i pohoronî T.H. Șevcenka*, Akademizdat, Kiev, 1961
- Soroka, Iuri, *Dmîtro Baida Vișnîvețkîi*, Vîdavnițtvo Folio, Kiev, 2010
- Soroka, Iuri, *Pohodî Bohdana Hmelnîțkoho*, Folio, Kiev, 2011
- Spidlic, Tomas, *Marii mistici ruși*, traducere de Nicolae D. Necula, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1997
- Spiegelman, Art, *Maus. Povestea unui supraviețuitor*, traducere din limba engleză de Cristian Neagoe, Ed. Art, București 2012
- Stepankov, Valeri, *Petro Doroșenko – Volodari hetmanskoii bulavî*, Kiev, 2007
- Subtelniî, Orest, *Ukraina: Istoria*, Lebid, Kiev, 1992
- Sulîma, Mikola, *Ukrainska dramaturhia XVII-XVIII st.*, ART Vertep, Kiev, 2010
- Sușcenko, Oleksandr, *Vidomîi i nevidomîi Mihailo Braicevskăi*, Budi-mo!, Kiev, 2003

Șeluhîn, Serhi, *Ukraina, nazva našoii zemli z naidavnișih ceasiv*, Praga, 1936

Șevciuk, Valeri *Persoana verbum*, Rozmîșel, Kiev, 2001

Șevciuk, Valeri, *Rozvînene baroko*, Lebid, Kiev, 2005

Șkrumeliak, Iuri, *Spivai Verhovîno*, Vîdavnițtvo Kameniar, Lvov, 1964

Șporlîk, Roman, *Formuvannia modernîh nații. Ukraina, Rosia, Polșcia*, Duh i litera, Kiev, 2013

Tarahan-Bereza, Zinaida, *Svîatînia-Naukovo-istorîcinîi litopîs Tarasovoi horî*, Kiev, 1998

Taras Hrihorovîci Șevcenko v documentah i materialah, Arhiv upravlinnia [MVS] [URSR], Kiev, 1950

Tarasiuk, Halîna, *Ostriv zîmovoho movceannia*, Presa Ukrainî, Kiev, 2013

Tișkov, V., Șabaev, I., *Etnopolitologhia: poeticeskie funkții etnicinosti: ucebnik dlia vuzov*, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, Moscova, 2011

Thumacinîi slovnîk ukrainskoi movi (vol. I-IV), „Kievskai starina”, Kiev, 1907-1909

Thumacinîi slovnîk velkoruskoi movi, tipografia librarului și tipografului M.O. Volf, Moscova și Petersburg, 1840

Toroczkaï, Ciprian Iulian, *Teologia rusă din diasporă*, Ed. Agnos, Sibiu, 2005

Trudî etnihraficesko-statisticeskoi ekspediții v Zapadno-Russkii Krai, Vol. 1, Vîpusk 1, Sankt-Petersburg, 1872

Ukrainska narodna poetîcina tvorcist, Radianska școla, 1958

Ulianovskîi, Vasîl, *Pîlîp Orlik: istorîcini portretî*, Vatra, Kiev, 1994

Vald, Viktor, *Meci Sahaidacnoho*, „Knîjnîi Klub – Klub Semeinoho Dosuha”, 2019

Velike Ruske Kniazivstvo v Ențiklopedii istorii Ukrainî, vol. I, Naukova dumka, Kiev, 2003

Vitanos, Claudiu Alexandru, *Imaginea României prin turism, târguri și expoziții universale în perioada interbelică*, Ed. Mica Valahie, București, 2013

Voitivîci, Leonti, *Kniaja doba na Rusi: portretî elitî*, Bila Tîrkva, 2006

Vovciok, Marko, *Opanas Markovîci, folklorni zapîsî*, Naukova dumka, Kiev, 1983

- Vozniak, Mihailo, *Kîrîlo-Mefodiivske Bratstvo*, Lvov, 1921
- Wilson, A., *Myths of National History in Belarus and Ukraine*, Taylor & Francis, ed. G. Hosking, G. Schopflin, 1999
- Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta Civilizațiilor în Epoca Luminilor*, traducere de Diana Stanciu, Humanitas, București, 2002
- Zabujko, Oksana, *Șevcenkiv miș Ukrainî. Izșcik filosofskoho analizu*, „Abri”, Kiev, 1997
- Zahrebelnîi, Pavlo, *Ia Bohdan*, Dnipro, Kiev, 1983
- Zinciuk, Mîkola, *Kazkî Poltavșcînî*, Ed. Bukrek, Cernăuți, 2010
- Zinoviiv, Klementii, *Virși. Prîpovisti pospolîti*, Ed. «Naukova dumka», 1971

Articole

- Aitmatov, Cinghiz, *Țe mii brat, iakîm ia hordjus*, în *Slovo pro Olesia Honceara*, Kiev, 1988
- Andruhovîci, Iurii, *Svit piznaie nașionalnu literaturu za prozoïu*, „Avjej”, 1992, nr. 4
- Bandera, Stepan, *Avtobiohrafia*, <http://ukrcenter.com/>
- Betko, Irîna, *Poetîka hudojnioho prostoru v romanah I. Andruhovîcia „Rekreații” ta „Moskoviada”*, <http://referat.projects-library.com/index.html> (data consultării: 29.12. 2015).
- Bilek, Irîna, *Trîvoha nad svijoiu mohîloi Tarasa Șevcenka*, „Ukrainskîi jurnal”, 1986, nr.10
- Bilețkii, O., *Pisatel i epoha*, vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v12/6.pdf
- Boiko, Iurii, *Belinskîi i ukrainske vidrodjenia*, <http://www.parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/bjelinskyj-i-ukrajinske-natsionalne-vidrodzhennya/>
- Boițun, Marko, *Soșial-demokratia v Ukraini*, „Historians”, 2017, 10 iunie
- Bublîk, Mihailo, *Șahtarskîi ciort*, „Ukraina moloda”, nr. 142, 2010
- Burîi, Volodîmîr, *Mihailo Maksîmovîci iak prîrodoslovniîk*, „Misto robit-nîce”, Vatutine, 2004
- Cîomu pocervoniv Maksîm Horkîi. Z istorii odnoho konfliktu*, „Literaturna Ukraina”, 19 (4376)

Cozmei, Ion, *Cântecul despre Ștefan Voievod. Cea mai veche creație populară ucraineană păstrată în scris*, „Lumea carpatică”, Suceava, nr. 2, 2008

Dzendzelivskîi, Iosîp, *Vîdatnîi ukrainskîi filoloh*, „Movoznavstvo”, 1968

Dudzinovskîi, Viaceslav, *Stari ukrainski pisni pro susidstvo Ukraini z Moskvoiu*, „Visnik soiuzu vîzvolenia Ukraini”, 19. 03. 1917

Eliade, Mircea, *Piloții orbi*, „Vremea”, nr. 505, 19 septembrie 1937

Gorki, Maksim, *Vîvod*, <http://www.litmir.net/br/?b=57353>

Hrabovîci, H., *Polsko-ukrainski literaturni vzaemînî: pîtannia kulturnoi perspektîvî. Doslidjennia, eseii, polemika*, Krîtika, Kiev, 2003

Hrabovîci, Oksana, *Patolohia spadșcinî*, „Berezil”, 1994, nr. 9-10

Hrabovskîi, Serhii, *Oles Honcear: liudîna, iaka mohla statî vilnoiui*, „Den”, nr.120, 2015

Hroch, Miroslav, *Social preconditions of National Revival in Europe*. <https://www.scribd.com/doc/117101934/Social-Preconditions-National-Revival-Europe-Comparative-Analysis-Social-Composition-pdf>

Iovu, Elisaveta, *Imagologia, o direcție nouă de cercetare în studiul literaturii*, „Akademos”, nr. 1, 2019, Chișinău

Iurciuk, O.O., *Ukrainskie obramlenia rosiiskoi istorii*, http://xn--e1aajfpeds8ay4h.com.ua/files/image/konf_13/doklad_13_5_02.pdf

Ivanovska, O., *Ukrainskîi folklor iak funkționalno-obrazna sîstema subiektnosti*, www.library.univ.kiev.ua/ukr/

Janion, M., *Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, Wydaw. Literackie, Cracovia, 2006

Iacob, Luminița Mihaela, *Etnoimaginea – obiect de studiu interdisciplinar*. „Revista de psihologie”, 1997, nr. 2

Iacoban, Mircea Radu, *Potcove pentru purici. Dispute*, „Cronica română”, 15 august 2007

Ihnatenko, Irîna, *Etnolohia dlia narodu*, Knîjkovîi Klub, Klub, Kiev, 2016

Irvaneț, Oleksand, *Ișcio salo – lasoșci*, „Ukraina moloda”, 12.12.2009

Kanonenko, Vitalii, *Elita Voiska Zaporozskoho – Hetmanșcinî mejdu proektami Malorossii i Rossiiskoi imperii (koneț 20-h – nacealo 60-h. gg. XVIII v.)*”, în *Aktualni problemî vitciznianoi ta vsesvitnoi istorii: zbîrnik*

naukovîh prať. – XNI (Hmelniťkii naťionalnîi universitet) im. V.H. Karazi-na, vîpusk 13

Klímov, Oleksandr, *Șarovarșcina, iak, iavișce ukrainskoi kulturî*, <http://poltava.to/news/3940/>

Kohut, Zenon, *Ukrainska elita u XVIII stolitti ta ii intehraťia v rosiske dvorianstvo, în Korinnia identîcinosti. Studii ranniomodernoi ta moder-noii istorii Ukrainî*, Kritika, Kiev, 2004

Konocienko, Vasíl, *Intelektualna biohraťia Pavla Polubotka: obstoiu-vannia tradiťii*, „Ukrainskîi istorîcnîi jurnal”, nr.4 (494), 2010, Kiev

Kotenko, A.L., Martîniuk, O.V., Miller, A.I., «Maloross»: *evoluťia po-niattia do pervoi mirovoi voini*, <http://www.aej.org.ua/analytics/1125.html>

Kraliuk, Petro, *Polsko-ukrainski vidnosîni: u poloni stereotipiv i vzaiemnîh obraz*, https://dt.ua/SOCIETY/polsko-ukrayinski_vidnosini_u_poloni_stereotipiv_i_vzaemnih_obraz.html

Kvasnîťia, Olha, *Duhovno-intelektualne iadro naťii*, http://www.fran-ko.lviv.ua/faculty/jur/publications/publicystyka01/Publicystyka_P1_06_Kvasnycia.pdf

Lăzărescu, Dan, *Imagologia – o nouă disciplină socială de graniťă*, „Magazin istoric”, 1992, nr. 4 (301)

Leerssen, J., *National Identity and National Stereotype*, [http:// cf.hum.uva.nl/images/info/leers.html](http://cf.hum.uva.nl/images/info/leers.html)

Lîhohrai, *Obraz «Moscalia» v ukrainskîi narodnii prozi*, <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/27.pdf>

Lîsak, Natalia, *Naťionalni samoobraťi v irlandskii ta ukrainskii prozi 1990-h rokiv*, www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe

Melnîk, Natalia, *Obraz moskalia v ukrainskomu narodnomu anekdoti XX stolittia. Soťialni ta nesotťialni markerî*, elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/0564/1558

Moisei, Irina, *Ultimul drum spre casă*, „Mantaua lui Gogol”, nr. 6-7, București, 2013

Moisei, Irina, *Volodîmîr Maiakovskîi*, „Naș holos”, București 2011, nr. 206

Ornea, Zigu, *Un studiu imagologic*, în „România literară”, nr. 3/1999

Osadciuk, Bohdan, *Kliuciovi momentî u polsko-ukrainskîh vidnosînah*, „ZN.UA”, nr.42 (18.11.2011)

Papilova, E.V., *Имагология как гуманитарная дисциплина*, în „Вестник МГГУ им М.А. Шолохова. Филологические науки”, nr. 4, 2011

Pavlișin, Z.M., *Șcio peretvoriuetsa v «Rekreația» Iuria Andruhovičia*, „Ceas”, 1997

Pisma Cestahivskoho písani v 1861-u hodu o pohoronah poeta Șevcenka, „Kîivska starînia”, 1898, nr.2

Panci, Petro, *Ia buv svidkom*, „Literaturna Ukraina”, nr.19 (4376)

Prațiovîții, Volodîmîr, *Tvorcia konșeptîia Olesa Honceara v Romani «Praporonosți»*, în *Teoretîvni aspektî hudojnoii tvorciosti*, „Ukrainske literaturoznavstvo”, 2013

Radakova, E., *Hetman Danîlo Apostol v roli kolonizatora*, „Lvivska starîna”, nr.6, 1891

Roman Hrapacevskîi, *Rus, Little Russia and Ukraine*, „Vestník Iuho-Zapadnoi Rusi”, nr.1, 2006

Sosnowska Danuta, *Stereotyp Ukrainy i Ukraînce w literaturze polskiej*, în *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Cracovia, Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995, p. 330.

Siundiukov, Ihor, *Dumkî pro neznișcennist narodu, Publișistîka Volo-dîmîra Vînnîcenka iak blîskucîi zrazok vîkrîtia moskovskoho imper-șovinizmu*, „Den”, nr. 46

Svînin, P., *Poltava*, „Otcestvennîie zapiski”, nr.120, 1830

Șapolova, Natalia, *Tetralohia V. Malîka «Taiemnîi posol» ta roman H. Senkevîcia «Vohnem i meciem»: Tîpolohicne poribnîania*, „Literaturnoznavci obrii”, vîpusk 16

Șporliuk, Roman, *Stvorenîa Ukrainî*, „Lidîna i svit”, nr.3/2000

Traista, Mihai Hafia, *Renașterea împușcată*, „Mantaua lui Gogol”, nr. 6-7, 2016

Vînnîcenko, Volodîmîr, *Odvertîi lîst do M. Horkoho*, în *Ukrainske jîttia v Sevastopoli*, Biblioteca im. Marii Fișer-Sliș

Vozniuk, Olga, *Vizia ukraineia iak inșoho u polskomu literaturnomu dîskursi*, în „Literaturoznavți obrii”, Lvov, ediția 16, 2018

Zoja, Luigi, *Istoria aroganței*, „Lettre international”, ediția română/pri-măvara”, nr. 89, București, 2014

Webografie

Anekdotî pro moskaliv, <http://pidmanula.narod.ru/aneddot.htm>

Băluțescu, Ramona, *Pledoarie pentru minoritățile fără reprezentare*, www.timpolis.ro/print

Bătălia de la Mohács între unguri și turci, www.news20.ro/istorie_Batalia-de-la-Mohacs-intre-unguri-si-turci_2194.html

Bătălia de la Muntele Alb – scurt istoric, <http://cultural.bzi.ro/batalia-de-la-muntele-alb-scurt-istoric-33446>

Cele mai șocante și paradoxale definiții ale istoriei, <http://www.romania-libera.ro/aldine/history/cele-mai-socante-si-paradoxale-definitii-ale-istoriei-382235>

Cernei, Ion, *Ucide moscalul din tine*, „Vocea unirii”, februarie 2015

Declarațiile lui Otto von Bismarck despre Rusia, <http://ecology.md/md/page/declaratiiile-lui-otto-von-bismarck-despre-rusia>

Dmitriuk, Anastasia, *Nikohda mî ne budem bratiami*, <https://www.youtube.com/watch?v=QCoRKUnHidw>

Dubosovska, Nadia, *Nevmîruce slovo Șevcenka*, <http://www.mykolaivpl.org/metodrozrobka/137-nevmyrushche-slovo-shevchenka.html>

Filipaș, Titus, *Eminescu, 62 săgeți către Voltaire*, <http://blogideologic.wordpress.com>

Furs, Iaroslav, *Stepan Bandera – liudîna, osobîstist, heroi*, <http://old.ukrnationalism.com/>

Grâu Lina, *Mi-e rușine că sunt cetățean rus*, <http://www.europalibera.org/content/article/25316138.html>

Hetmanatul căzăcesc, https://ro.wikipedia.org/wiki/Hetmanatul_C%C4%83z%C4%83cesc

Homin, homin po dibrovi, https://www.youtube.com/watch?v=a7g0Muzia_c

Hroch, Miroslav, https://en.wikipedia.org/wiki/Miroslav_Hroch.

Julînskîi, Mikola, *Dvi polovîni ukrainskoho serția: Șevcenko i hohol*, <http://incognita.day.kiev.ua/dvi-polovinki-ukrayinskogo-serczya-shevchenko-i-gogol.html>

Iak z ukraințiv «hohliv» robîli, <https://zbruc.eu/node/51624>

- Ianciuk, Oles, *Atentat*, <https://www.youtube.com/watch?v=M1kOprGoA7U>
Imia Rossii, <http://www.radiosvoboda.org/a/24919411.html>
Istoria Ukrainî u pisniach: <https://www.br.com.ua/inshe/tvory/55126.htm>
Istoria Rusovî, ili Maloi Rosii, <http://izbornyk.org.ua/istrus/istrus09.htm>
Kirîlo-Mefodiivske Tovarîstvo. Materialî u trioh tomah, <http://1576.ua/books/2693>
Kolomîika pro moskaliv: <http://www.pisni.org.ua/songs/846909.html>
Kornilov, Leonid, *Otvet ukrainke*, <https://www.youtube.com/watch?v=YcTRceGMRHI>
Kostomarov, Mîkola, *Pisnea moia*, http://www.poetryclub.com.ua/metr_s_poem.php?poem=7535
Lîsîi, Ivan, *Konţept naţionalnoi identîcinisti v doslidjenniah kulturî*, http://journal.mandrivets.com/images/file/Lysy12_4.pdf.
Lulaniuk, Mihailo, *Uvaha: mifî, !* <http://www.e-reading.club/book.php?book=1024299>
Makarenko, Natalia, *Naţionalna identîcinist: osoblivosti, formuvaniia*, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38791/20-Makarenko.pdf?sequence=1>
Marinescu Becuţ, Anda, *Cum preferaţi? Cu pâine sau cu mămăligă?*, <https://gastroart.ro>
Maus (Roman grafic), [http://ro.wikipedia.org/wiki/Maus_\(roman_grafic\)](http://ro.wikipedia.org/wiki/Maus_(roman_grafic))
Odesa Policeman Calls Ukrainian 'Cow' Language // RFE/RL Headlines. – 2011. – 26 January, http://www.rferl.org/content/ukrainian_language_cow/2288383.html
Odvertîi list V. Vînnîcenka do M. Horkovîi, „Literaturna Ukraina”, nr.19 (4376)
Okara, Andrii, «*Ukrainski tumanî*» ta «*ruskoe solnţe*». *Ukarainofobia iak Gnostîcina problema*, <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/okara.htm>
Periodizaţiia ukrainskoho vidrodjenia, <http://istoryk.at.ua/forum/26-1264-1>
Picu, Horia, „*Cobzarul*” de Taras Şevcenko, <http://www.ecreator.ro/critica-literara/3997-cobzarul-de-taras-sevcenko.html>
Radkevîci, O., *Mentalnist i politîcina kultura ukrainskoi naţii*, <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:598199/Source:default>

Revolta decembriștilor, https://ro.wikipedia.org/wiki/Revolta_decembri%C8%99tilor

Riabciuk, Mîkola, *Vid Malorosii do Ukrainî*, <http://www.exlibris.org.ua/riabczuk/index.htmlyiv>

Serdiuk, Oleksandr, *Sînî neba. Pro sakralne slovo «hohol»*, <http://www.yatran.com.ua/articles/255.html>

Siundiukov, Ihor, *Ukraina nevidoma ciastîna Evropî*, <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/sergiy-krimskiy-vprodovzh-stolit-ukrayina-zavzhdi-bula-nevidiemnoyu-chastinoyu>

Slobodniak, Vasîl, *Bunin i Ukraina: Libov z perșoho pohleadu*, <http://www.personal-plus.net/473/9122.html>

Sofonovîci, Feodosii, *Hronika z litopîștiv starodavnih*, <http://litopys.org.ua/sofon/sof.htm>

Șoțiolohia: ukraiñti ta rosianî bilșe ne bratî, <https://www.radiosvoboda.org/a/26837157.html>

Stepan Andriovici Bandera, Wikipedia Enciclopedia Liberă, https://ro.wikipedia.org/wiki/Stepan_Bandera

Sus pe malul Nistrului, <https://sergiudo.com/2015/10/14/ansamblul-plaiesii-sus-pe-malul-nistrului/>

Șevcenko, Taras, *Iakbî to tî Bohdane pianî*, <http://taras-shevchenko.com.ua/ua/poem/yakbi-to-ti-bogdane-p-yanii.htm>

Țîmkiv, Karolina, *De naspravdi jîvut «saloïdî»*, <https://www.depo.ua/rus/life/de-naspravdi-zhivut-saloyidi--24042015131100>

Tkaciuk, Serhii, *Ceas ofițiino kanonizuvatî Tarasa Șevcenka!*, <http://stkachuk.livejournal.com/158490.html>

Tovarîstvo prosvita, <https://zbruc.eu/node/16373>

Tratatul de la Pereiaslav, http://ro.unionpedia.org/i/Tratatul_de_la_Pereiaslav

Tratatul de la Andrusovo, <http://mcultural.bzi.ro/tratatul-de-la-andrusovo-20503>

Țîmai, Serhii, *Formivannia malorosiiskoi svidomosti iak faktor demoralizații ukrainskoi eliti XVIII st.*, <http://conferences.neasmo.org.ua/ru/art/43>

Ukazul de la Ems, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ukazul_de_la_Ems

Ukraina țe mî!, <https://we.org.ua/mistychna-ukrayina/ukrayinskyj-dra-kula-graf-vasyl-dunin-borkovskyj/>

Ukrainski anekdoti, http://ukr-anecdot.org/anecdot/v/preview/549/?fb_comment_id=1364561956899905_1428675513821882

Veliki ukrainți, https://uk.wikipedia.org/wiki/Великі_українці

Viatovîci, Volodîmîr, *Bandera: stari ta novi mifî*, <http://www.cdvr.org.ua/>

Vozniak, Taras, *Ukrainska naționalna identîcnist*, http://espreso.tv/article/2015/01/24/voznyak_ukrayinska_nacionalna_identychnist__nasha_zbroya_proty_bud_yakoho_voroha

Zahalnaukrainska orhanizacija, http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Istoria/32185.doc.htm

Zalojni merți, https://pidruchniki.com/69334/kulturologiya/zalozhni_merts_i

Zubkov, Mikola, *Naș Taras Șevcenko*, <http://kmoun.info/news/view/1035.html>